ISSN 2075 – 9584

**МАРКАЗИ ТАДҚИҚОТИ СТРАТЕГИИ
НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ТОҶИКИСТОН
ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

**ЦЕНТР СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

ТАДЖИКИСТАН
И СОВРЕМЕННЫЙ МИР

**CENTER FOR STRATEGIC RESEARCH UNDER THE
PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

TAJIKISTAN
AND CONTEMPORARY WORLD

№3 (91) 2025

Душанбе – 2025

Муассис: Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷалла соли 2003 таъсис ёфтааст. Дар як сол чор шумора нашр мешавад.

САРМУҲАРРИР:

Усмонзода Хайриддин Усмон–доктори илмҳои фалсафа, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Муртазозода Ораз–номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Раҳимзода Шариф Махсум – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Қурбонов Абдураҳмон Шерович – доктори илмҳои фалсафа, профессор
Мирсаидов Аброр Бобоевич – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Пиризода Ҷалил Сафар – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Саидмуродов Лутфулло Ҳабибуллоевич–доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Қудратов Рустам Раҳматович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Давлатзода Қудрат Қамбар – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Муҳаммадзода Парвиз Абдураҳмон – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор
Муъмин Назар Абдуҷалол – доктори илмҳои фалсафа
Шарифзода Саидҳомид Сафар –номзади илмҳои таърих
Давлатов Рамазонӣ – номзади имлҳои фалсафа

КОТИБИ МАСЪУЛ:

Олимзода Валиҷон – сардори Раёсати таъминоти иттилоотии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ТАРҶУМА ВА ТАҲРИРИ МАТНҲОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ:

Қиёмиддин Сатторӣ
Мансур Суруш
Эмомализода Қосимҷон
Содатқадамова Мадина

МУҲАРРИРИ ТЕХНИКӢ:

Олимзода Валиҷон – сардори Раёсати таъмини иттилоотии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

*Маҷаллаи **“Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз”** ба феҳристи маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02 декабри соли 2024 таҳти №460/м ва Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илмӣ Федерасияи Русия ворид карда шудааст. Инчунин, маҷалла дар Индекси маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Русия (РИНЦ) пайваста дохил карда мешавад. Маҷаллаи мазкур дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 436/МҶ - 97 аз 07 октябри соли 2025 ба қайд гирифта шудааст.*

ИРТИБОТ:

Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (992 37) 221-11-00, 221-32-36; e-mail: vestnik@mts.tj

Учредитель: Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Журнал основан в 2003 году. Периодичность издания 4 раза в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Усмонзода Хайриддин Усмон – доктор филосовских наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Муртазозода Ораз – кандидат экономических наук, дотцент

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Рахимзода Шариф Махсум – доктор экономических наук, профессор
Курбонов Абдурахмон Шерович – доктор философии, профессор
Мирсаидов Аброр Бобоевич – доктор экономических наук, профессор
Пиризода Джалил Сафар – доктор экономических наук, профессор
Саидмуродов Лутфулло Хабибуллоевич – доктор экономических наук, профессор, член–корреспондент Национальной академии наук Таджикистана
Кудратов Рустам Рахматович – доктор экономических наук, профессор
Давлатзода Кудрат Камбар – доктор экономических наук, профессор
Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктор политических наук, профессор
Муъмин Назар Абдуджалол – доктор филосовских наук,
Шарифзода Саидхомид Сафар – кандидат исторических наук
Давлатов Рамазони – кандидат философских наук

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

Олимзода Валиджон–начальник Управления информационного обеспечения Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан

ПЕРЕВОД И РЕДАКТИРОВАНИЕ ТАДЖИКСКИХ, РУССКИХ И АНГЛИЙСКИХ ТЕКСТОВ:

Киёмиддин Саттори
Мансур Суруш
Эмомализода Косимджон
Содаткадамова Мадина

ТЕХНИЧЕСКИЙ РЕДАКТОР:

Олимзода Валиджон–начальник Управления информационного обеспечения Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан

*Журнал **«Таджикистан и современный мир»** включен в перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Республики Таджикистан от 02 декабря 2024 года за №460/м и Высшей Аттестационной Комиссии (ВАК) Министерства образования и науки Российской Федерации. А также журнал входит в Индекс рецензируемых научных журналов России (РИНЦ). Зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство о регистрации (№ 436/МҶ - 97 от 07 октября 2025 года).*

КОНТАКТЫ:

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел: (992 37) 221-11-00, 221-32-36; e-mail: vestnik@mts.tj

Founder: Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan. The journal was founded in 2003. The journal is published four times per year.

CHIEF EDITOR:

Usmonzoda Khayriddin Usmon – Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Murtazozoda Oraz – Candidate of Economic Sciences, Docent

EDITORIAL BOARD:

Rahimzoda Sharif Makhsum – Doctor of Economic Sciences, Professor
Qurbonov Abdurahmon Sherovich – Doctor of Philosophy Sciences, Professor
Mirsaidov Abror Boboevich – Doctor of Economic Sciences, Professor
Pirizoda Jalil Safar – Doctor of Economic Sciences, Professor
Saidmurodov Lutfullo Habibulloevich – Doctor of Economic Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan
Qudratov Rustam Rahmatovich – Doctor of Economic Sciences, Professor
Davlatzoda Qudrat Qambar – Doctor of Economic Sciences, Professor
Muhammadzoda Parviz Abdurahmon – Doctor of Political Sciences, Professor
Mumin Nazar Abdujalol – Doctor of Philosophy Sciences,
Sharifzoda Saidhomid Safar – Candidate of Historical Sciences
Davlatov Ramazoni - Candidate of Philosophy Sciences

EXECUTIVE SECRETARY:

Olimzoda Valijon – Head of the Department of Information Support of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan

TRANSLATION AND EDITING OF TAJIK, RUSSIAN AND ENGLISH TEXTS:
Qiyomiddin Sattori
Mansur Surush
Emomalizoda Qosimjon
Sodatqadamova Madina

TECHNICAL EDITOR:

Olimzoda Valijon – Head of the Department of Information Support of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan

The journal **"Tajikistan and contemporary World"** has been included in the list of leading peer-reviewed journals and publications by the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan as of December 02, 2024, No.460/м, and by the Higher Attestation Commission (HAC) of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation. Additionally, the journal is indexed in the Russian Science Citation Index (RSCI). It is registered with the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. The registration certificate (No. 436/MJ-97) was issued on October 7, 2025.

CONTACTS:

Address of the founder: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 89. Tel: (992 37) 221-11-00, 221-32-36; e-mail: vestnik@mts.tj

МУНДАРИҶА

СИЁСАТШИНОСӢ

КОНСТИТУТСИОНАЛИЗМ ВА МАСЪАЛАИ БУНЁДИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ
КАРИМЗОДА КАРИМ МАЗИЁ……11

БУНЁДИ МУСТАҚИЛОНА ВА КОНСЕНСУС – НЕРУҲОИ ПЕШБАРАНДА: ТАҲҚИҚОТИ РУШДИ ИҶТИМОӢ-ГУМАНИТАРИИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ
ДЭН СИН……...24

ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ ВА СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУҲАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАҲМОН……..40

АФЗАЛИЯТҲО ВА МИҚЁСИ ТАШАББУСҲОИ ПРЕЗИДЕНТИ ТОҶИКИСТОН ДАР САТҲИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ
ШАРИФЗОДА САИДҲОМИД САФАР……...48

АРЗИШҲОИ ИНСОНДӮСТӢ ДАР СИЁСАТИ ДОХИЛӢ ВА ХОРИҶИИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ
ШАРИПОВ АМРИДДИН НУРИДИНОВИЧ,
ВОҲИДОВ НАСРИДИН ҲИЗБУЛЛОЕВИЧ……..62

ИҚТИСОДИЁТ

НАҚШИ ЭКОСИСТЕМАИ САНОАТИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ ВА РУШДИ УСТУВОР
МУРТАЗОЗОДА ОРАЗ,
НУРИДДИНЗОДА АҲЛИДДИН НУРИДДИН……...74

ПАРДОХТПАЗИРИИ БОНК ДАР РАВАНДИ ГУЗАРИШ БА ҲИСОББАРОБАРКУНИҲОИ ҒАЙРИНАҚДӢ: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ
СОЛЕҲЗОДА АШУРБОЙ АБДУВОҲИД,
БОЗОРОВ БАХТИЁР РАҲМОНАЛИЕВИЧ……...93

МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТӢ ВА СТРАТЕГИЯИ ИҚТИСОДИИ ХОРИҶИИ ТОҶИКИСТОН
РАҲМОН УЛМАСОВ……...106

РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ – ОМИЛИ МУҲИММИ РАСИДАН БА ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГӢ ДАР КИШВАР
ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОҲИМ……..124

РУШДИ СОҲАИ ЧОРВОДОРӢ – ОМИЛИ МУҲИММИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ
РУСТАМҶОНИ САЙДУЛЛОИ ҚУЗРАТЗОДА,
САИДЗОДА САЙЁДИ МАЙДОН……...133

САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ ИҚТИСОДИИ ВИЛОЯТИ СУҒД ДАР ҲОШИЯИ ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГИИ МАМЛАКАТ
СОДИҚОВА АНИСА ФАРҲОДОВНА……..142

ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ ДАР ЗАМИНАИ ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГИИ ҲУКУМАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
(таҳлили натиҷаҳои рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2024 – 2025)
САЛИХОВ ҶАМШЕД БОБОХАЛИЛОВИЧ……159

НАҚШИ АУДИТИ ДОХИЛӢ ДАР ТАҲКИМИ НИЗОМИ НАЗОРАТИ ДОХИЛӢ ВА АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ СОҲАИ САЙЁҲӢ
ЮСУПОВ УМЕДҶОН САНГИҲМАДОВИЧ,
ДАВЛАТЗОДА ДИЛМУРОД АШУРБЕК…….170

ҶОМЕАШИНОСӢ

МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛИИ РАВАНДИ НОИЛ ГАРДИДАН БА ШУҒЛИ ПУРМАҲСУЛ
ҶУРАХОНЗОДА САОДАТ ҶУРАХОН…….183

МАЛАКАҲОИ “САБЗ” ВА БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН РОҲИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДӢ
АЗИМОВА МАДИНА ТУРДИЕВНА……..201

ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛЁБИИ ИҚТИДОРИ КАДРИИ КОРХОНАҲО ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ
ЮСУПОВ ШОДМОН НАСУРОВИЧ……211

РОҲҲОИ ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИЁТИ ОИЛАВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
БОБОЕВА ГУЛБАҲОР РАҲИМҚУЛ……227

РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ПУЛАКӢ БАРОИ АҲОЛӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ
ҚУРБОНАЛИЗОДА ДАВЛАТЛИ ТАВРАЛӢ……..239

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТОЛОГИЯ

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ И ПРОБЛЕМА ПОСТРОЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА
КАРИМЗОДА КАРИМ МАЗИЁ……11

САМОСТОЯТЕЛЬНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО И КОНСЕНСУС – ДВИЖУЩИЕ СИЛЫ: ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО - ГУМАНИТАРНОГО РАЗВИТИЯ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
ДЭН СИНЬ…….24

ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ И ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
МУХАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАХМОН……..40

ПРИОРИТЕТ И МАСШТАБЫ ИНИЦИАТИВ ПРЕЗИДЕНТА ТАДЖИКИСТАНА НА МЕЖДУНАРОДНОМ УРОВНЕ
ШАРИФЗОДА САИДХОМИД САФАР……...48

ГУМАНИТАРНЫЕ ЦЕННОСТИ ВО ВНУТРЕННЕЙ И ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ЛИДЕРА НАЦИИ
ШАРИПОВ АМРИДДИН НУРИДИНОВИЧ,
ВОХИДОВ НАСРИДИН ХИЗБУЛЛОЕВИЧ……..62

ЭКОНОМИКА

РОЛЬ ПРОМЫШЛЕННОЙ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОСИСТЕМЫ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ
МУРТАЗОЗОДА ОРАЗ,
НУРИДДИНЗОДА АХЛИДДИН НУРИДДИН……...74

ЛИКВИДНОСТЬ БАНКА ПРИ ПЕРЕХОДЕ НА БЕЗНАЛИЧНЫЕ РАСЧЕТЫ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА
СОЛЕХЗОДА АШУРБОЙ АБДУВОХИД,
БОЗОРОВ БАХТИЁР РАХМОНАЛИЕВИЧ……...93

ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ И ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ ТАДЖИКИСТАНА
РАХМОН УЛЬМАСОВ…….106

РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА – ВАЖНЫМ ФАКТОРОМ ДОСТИЖЕНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ В СТРАНЕ
ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОХИМ……..124

АНАЛИЗ ЗНАЧЕНИЯ ПРОДУКЦИИ ЖИВОТНОВОДСТВА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
РУСТАМДЖОНИ САИДУЛЛОИ КУЗРАТЗОДА,
САИДЗОДА САЙЁДИ МАЙДОН……...133

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ В РАМКАХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ СТРАНЫ
САДЫКОВА АНИСА ФАРХОДОВНА……..142

ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В РАМКАХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ ПРАВИТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
(анализ результатов развития экономики Республики Таджикистан в 2024 - 2025 годах)
САЛИХОВ ДЖАМШЕД БОБОХАЛИЛОВИЧ……159

РОЛЬ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА В УКРЕПЛЕНИИ СИСТЕМЫ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА
ЮСУПОВ УМЕДЖОН САНГИХМАДОВИЧ,
ДАВЛАТЗОДА ДИЛМУРОД АШУРБЕК…….170

СОЦИОЛОГИЯ

ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ МЕХАНИЗМ ПРОЦЕССА ДОСТИЖЕНИЯ ПРОДУКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ
ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ ДЖУРАХОН……..183

“ЗЕЛЁНЫЕ” НАВЫКИ И РЫНОК ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН ПУТЬ К УСТОЙЧИВОМУ ЭКОНОМИЧЕСКОМУ РОСТУ
АЗИМОВА МАДИНА ТУРДЫЕВНА…….201

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ
ЮСУПОВ ШОДМОН НАСУРОВИЧ……211

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ СЕМЕЙНОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
БОБОЕВА ГУЛБАХОР РАХИМОВНА…….227

РАЗВИТИЕ ПЛАТНЫХ УСЛУГ ДЛЯ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ
КУРБОНАЛИЗОДА ДАВЛАТЛИ ТАВРАЛИ……..239

CONTENT

POLITICAL SCIENCE

CONSTITUTIONALISM AND THE ISSUE OF BUILDING A CIVIL SOCIETY
KARIMZODA KARIM MAZIYO……...11

INDEPENDENT DEVELOPMENT AND CONSENSUS – DRIVING FORCES: RESEARCH OF THE SOCIAL AND HUMANITARIAN DEVELOPMENT OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES
DENG XIN……..24

STATE INDEPENDENCE AND FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
MUHAMMADZODA PARVIZ ABDURAHMON…….40

PRIORITY AND SCALES OF INITIATIVES OF THE PRESIDENT OF TAJIKISTAN AT THE INTERNATIONAL LEVEL
SHARIFZODA SAIDHOMID SAFAR……48

HUMANITARIAN VALUES IN THE DOMESTIC AND FOREIGN POLICY OF THE LEADER OF THE NATION
SHARIPOV AMRIDDIN NURIDINOVICH,
VOHIDOV NASRIDIN HIZBULLOEVICH……..62

ECONOMY

THE ROLE OF INDUSTRIAL INNOVATION ECOSYSTEM IN ENSURING ECONOMIC SECURITY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT
MURTAZOZODA ORAZ,
NURIDDINZODA AHLIDDIN NURIDDIN……...74

BANK LIQUIDITY DURING THE TRANSITION TO NON-CASH PAYMENTS: THEORY AND PRACTICE
SOLEHZODA ASHURBOY ABDUVOHID,
BOZOROV BAKHTIYOR RAHMONALIEVICH……93

LABOR MIGRATION AND THE FOREIGN ECONOMIC STRATEGY OF TAJIKISTAN
RAHMON ULMASOV……106

DEVELOPMENT OF MANUFACTURING ENTREPRENEURSHIP IS AN IMPORTANT FACTOR FOR ACHIEVING STRATEGIC GOALS IN THE COUNTRY
ODINAZODA AMIN IBROHIM……...124

THE DEVELOPMENT OF THE LIVESTOCK INDUSTRY IS AN IMPORTANT FACTOR IN ENSURING FOOD SECURITY
RUSTAMJONI SAYDULLOI QUZRATZODA,
SAIDZODA SAYYODI MAYDON……133

THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF ECONOMIC INDICATORS OF SUGHD REGION WITHIN THE FRAMEWORK OF THE COUNTRY'S STRATEGIC GOALS
SODIQOVA ANISA FARHODOVNA……...142

ENSURING THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY WITHIN THE FRAMEWORK OF THE STRATEGIC GOALS OF THE GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
(analysis of the results of economic development of the Republic of Tajikistan in 2024 – 2025)
SALIKHOV JAMSHED BOBOKHALILOVICH……159

THE ROLE OF INTERNAL AUDIT IN STRENGTHENING THE SYSTEM OF INTERNAL CONTROL AND ECONOMIC SECURITY OF THE TOURISM SECTOR
YUSUPOV UMEDJON SANGIHMADOVICH,
DAVLATZODA DILMUROD ASHURBEK……170

SOCIOLOGY

ORGANIZATIONAL MECHANISM OF THE PROCESS OF ACHIEVING PRODUCTIVE EMPLOYMENT
JURAKHONZODA SAODAT JURAKHON……183

"GREEN" SKILLS AND THE LABOR MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN THE PATH TO SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH
AZIMOVA MADINA TURDIEVNA…….201

FACTORS OF ENTERPRISE HUMAN CAPITAL FORMATION IN THE DIGITAL ECONOMY
YUSUPOV SHODMON NASUROVICH……..211

WAYS OF FORMING A FAMILY ECONOMY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
BOBOEVA GULBAHOR RAHIMOVNA…….227

DEVELOPMENT OF PAID SERVICES FOR THE POPULATION IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION
QURBONALIZODA DAVLATALI TAVARALI……239

УДК: 342.4(575.3):321.7

КОНСТИТУТСИОНАЛИЗМ ВА МАСЪАЛАИ БУНЁДИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ

КАРИМЗОДА КАРИМ МАЗИЁ,
номзади илмҳои сиёсӣ, муовини Раиси Суди
конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Бохтар 48;
тел: (+992) 918-67-05-32

Дар мақола ба таври фишурда аз давраҳои Юнони Қадим сар карда, то замони муосир раванди пайдоиши андеша ва ғояҳо доир ба моҳият ва хусусияти ҷомеаи шаҳрвандӣ мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода шудааст. Ҷомеаи шаҳрвандӣ ниҳоди муҳимми сиёсию ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ арзёбӣ гардидааст, ки асл ва асоси онро хоҳиш, мақсад, маънавиёт, ахлоқи шаҳрвандӣ ташкил дода, бо аломати асосии худ «ихтиёрӣ» ва «муттаҳидшавӣ» ба хотири ба амал барвардани амалҳои муайяни ҷамъиятӣ ташкил меёбад. Ин навъи ҷомеа берун аз иродаи давлатӣ, таъсир ва ё маҷбуркунии мақомоти он дар заминаи ҳуқуқи конститутсионии шаҳрвандон ба муттаҳидшавӣ дар ҳизбҳои сиёсӣ, иттифоқҳои касаба, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ғайра, сурат мегирад. Яке аз хусусиятҳои асосии ҷомеаи демократӣ ба шумор рафта, бо конститутсионализм ва конститутсияи навишташуда, ки дар онҳо инсон нақш ва мавқеи меҳварӣ дорад, инчунин, ҷомеаи ҳуқуқбунёд, ки барои рушди чунин ниҳод шароити воқеӣ фароҳам меорад, вобастагии амиқ дорад.

Калидвожаҳо: *«polis»-ҳои Юнони Қадим, «politike koinonia»–Арасту, ҷомеаи шаҳрвандӣ, давраҳои рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, конститутсионализм, конститутсия.*

Дар таърихи афкори сиёсию ҳуқуқӣ назария ва таълимоти зиёде рӯйи кор омаданд, ки агарчи барои давлат, давлатсозӣ, ҷомеа, ҷомеасозӣ, нақш ва мавқеи инсон, дигар масъалаҳои бунёдӣ, асосҳои сохторӣ ва сохтмони давлатӣ муҳим арзёбӣ гашта бошанд ҳам, аммо онҳо натавонистанд ҳамчун назария ва таълимоти конститутсионализм нисбат ба инсон ва шаҳрванд, ҷомеа ва давлат хусусияти универсиалиро касб карда, бо дарназардошти манфиати се унсури асосии ҷамъиятӣ ё низоми сиёсӣ ё субъекти асосии сиёсӣ ва иҷтимоӣ замина ва асосҳои пойдеворӣ, моҳият ва хусусияти иҷтимоии давлат ва ҷомеаро ташкил ва танзим намоянд.

Дар ҳамин устуворӣ моҳияти фалсафии конститутсионализм ҳамчун зуҳуроти даркшаванда ва мақсаднок, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ муайян гардида, моҳияти он ҳамчун категорияи маънавию этикӣ бармало зоҳир мегардад. Заминаи ин зуҳурот ва моҳияти он адолати иҷтимоӣ дар ҷомеа,

баробарӣ, озодӣ ва масъулияти унсурҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки фаъолияти муназзам ва муътадили давлат ва ҷомеаро таъмин менамоянд.

Дар замони ҳозира мавқеи конститутсионализм дар давлатҳо ва ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар конститутсияҳо бо дарназардошти ҳама гуна равандҳои ҷаҳонишавӣ, агарчи оқибатҳои манфӣ низ доранд, рушду таҳким меёбад ва барои инкишофи озодонаи инсон ҳамчун шахсият шароит фароҳам меоранд.

Дар ин замина ниҳоди муҳимми сиёсию ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ–«ҷомеаи шаҳрвандӣ», ки асл ва асоси онро хоҳиш, мақсад, маънавиёт, ахлоқи шаҳрвандӣ ташкил дода, бо аломати асосии худ «ихтиёрӣ» ва «муттаҳидшавӣ» ба хотири ба амал барвардани амалҳои муайяни ҷамъиятӣ сурат мегирад, нақш ва мавқеи хосса пайдо кардааст. Ин навъи ҷомеа берун аз иродаи давлатӣ, таъсир ва ё маҷбуркунии мақомоти он дар заминаи ҳуқуқи конститутсионии шаҳрвандон ба муттаҳидшавӣ дар ҳизбҳои сиёсӣ, иттифоқҳои касаба, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ғайра, сурат мегирад.

Ба пайдоиш ва рушди ин ниҳоди муҳимми ҷамъиятӣ ва яке аз хусусиятҳои асосии ҷомеаи демократӣ дахл карда, зикр кардан мумкин аст, ки пайдоиши ин ниҳод таърихи қадима дорад ва ҳанӯз унсурҳои он дар қаъри ҷомеаи ибтидоӣ ба назар мерасиданд.

«Ҷомеаи шаҳрвандӣ бармаҳал, то он вақте, ки онро аз ҷиҳати назариявӣ чунин дарк кардаанд, пайдо шудааст. Ҳамчун системаи муносибатҳо, ки фардҳои баробарҳуқуқ ва иттиҳодияҳои ташкилмедодаи онҳо мутобиқи иродаи озодонаи худ дар асоси ҳуқуқ манфиатҳои худро амалӣ месозанд, ҷомеаи шаҳрвандӣ ба моликияти хусусии осудаҳоли миёна асос ёфтааст ва бо пайдоиши он ба вуҷуд омадаст. Маҳз бо ба вуҷуд омадани моликияти хусусӣ пайдоиши (генезис) ҷомеаи шаҳрвандӣ оғоз мегардад» [7, 21-23].

Мутафаккири бузург Ж.Ж.Руссо низ бо андешаи худ ба моликияти хусусӣ алоқаманд будани он ва бо ҳамин таърихи қадима доштани онро бо диди худ чунин таъкид намудааст: «Нахустин касе, ки дар сараш фикр омада, қитъаи заминро девор кашиду маҳкам кард ва гуфт, ки «ин аз они ман аст!» ва одамони то дараҷае содаро ёфт, ки ба ин бовар кунанд, асосгузори аслии ҷомеаи шаҳрвандӣ буд» [22, 68].

Андешаҳои бебеҳс мавҷуданд, ки тибқи онҳо «Ташаккул ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ давраи махсуси таърихи инсоният, давлат ва ҳуқуқ ба ҳисоб меравад. Ҷомеаи аз давлат фарқкунанда ҳама вақт вуҷуд дошт, аммо он на ҳама вақт «ҷомеаи шаҳрвандӣ» буд. Охирин дар раванд ва натиҷаи ҷудошавии давлат аз сохторҳои иҷтимоӣ пайдо шудааст, он ҳамчун соҳаи нисбатан мустақили ҳаёти ҷамъиятӣ ва ҳамзамон ғайридавлатӣ кардани як қатор муносибатҳои ҷамъиятӣ ҷудо шудааст. Дар раванди пайдоиш ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳуқуқи муосир ва давлат ташаккул ёфтаанд.» [20, 338].

Бинобар ин, таърихан намунаи ҷомеаи шаҳрвандиро ба пайдоиш ва рушди принсипҳои демократии ташкили сиёсии давлат ва ҷомеа вобаста медонанд. Аз рӯйи чунин баҳодиҳӣ, низоми нисбатан устувор, ки ба мантиқи баробарӣ ва иштироки васеи шаҳрвандон дар идораи давлатӣ ва корҳои ҷамъиятӣ асос ёфтааст, давлати Юнони Қадим бо «polis»-ҳои он (шаҳрҳо, шаҳрҳо–давлатҳо) ба шумор меравад. Полисҳо бо қонунҳои худ, ки ҳар кадоме соҳиби қонуни хосси худ буданд, ҳаёт ба сар бурда, ҳар шаҳрванди полис ба сифатҳои гуногун баромад менамуд, бо ҳамин дар идораи давлат ва ҳаёти ҷамъиятӣ фаъолона иштирок мекард.

Полисҳои Юнони Қадим бо моделҳои гуногуни сохтори сиёсӣ полисҳои аристократӣ, демократӣ, ба монанди Афина, Милет, Эфес ва дигар шаклҳои идора фарқ мекарданд. Барои аввалинҳо дар идораи давлат шарти молу мулкӣ ва мавқеи иҷтимоӣ муҳим буда, барои дуюмин иштироки теъдоди зиёдтари шаҳрвандон дар идоракунӣ муҳим буд. Аммо демократияро демократияи аксарият ва ҳамаро фарогиранда номидан мумкин набуд, он демократияи ақаллиятҳо ба ҳисоб мерафт.

Муҳаққиқ К.Кунтсевич ба таҳқиқи сохтори ҷамъиятии Юнони Қадим дахл карда, қайд менамояд, ки калимаҳои «isonomia»–барои ҳамаи қонунҳо ягона, «isegoria» озодии сухан, «isocratia»–баробарӣ дар амалӣ намудани ҳокимият–аз ҷониби юнониёни қадим сохтори ҷамъиятии онҳо ҳисоб шуда, барои ифодаи маҷмуи қонунҳо, ки тавассути онҳо полисҳо идора карда мешуданд, инчунин, барои тартиботе, ки ба қонунҳо ва истодагарӣ зидди зулми ҳокимони бедодгар асос ёфта буд, Демосфан ва Платон калимаи «politeia»-ро истифода менамуданд» [15, 30, 36].

Бо ҳамин полисҳои юнонӣ бо сатҳи гуногуни рушду инкишоф, шаҳрвандони озоди ҷомеа ва дигар категорияи одамони ба Юнон ворид-гардида идора мешуданд.

Суқрот озодии фардӣ (шахсӣ)-ро ҳамчун имконияти шахсият бо салоҳдиди худ зистанро медонист. Бунёди ягонагии маънавию руҳии полис дар асоси хирадмандӣ ва некукориро мақсади худ арзёбӣ мекард. Идеали асосии ӯ идоракунии донишмандон буд, ки ба ҷомеаи шаҳрвандӣ наздикӣ дошт.

Афлотун ҷомеаи ба таври ратсионалӣ бунёдшавандаро тарафдор буда, адолат, ҳақиқату инсоф ва некукориро асоси рушди давлат ва ҷомеа медонист. Зарурати аз ҷониби одамон қаноатбахш гардонидани талаботи худро Афлотун асоси пайдоиши давлат меҳисобид. «Бо ҳис кардани эҳтиёҷот ба бисёр чизҳо, одамон ба як ҷо ҷамъ гардиданд, то ки якҷоя зиндагӣ намоянд, ба ҳамдигар кумак расонанд, чунин ҷойҳои сукунат дар мо номи давлатро мегиранд» [21, 10].

Арасту пайдоиши ниҳодҳои сиёсиро, ба монанди давлат, ҷомеа ва сиёсат, табиӣ ҳисобида, тавассути рағбати одамон ба муносибат (общение)

рӯйи кор омадани онҳоро қайд карда, дар идомаи андешаҳои худ доир ба аҳаммияти иштироки одамон дар идоракунии давлатӣ ба хулоса омад: «Чунки ҷойи аз тарафи як давлат ишғолшуда, дар худ ягонагии муайянро мемонад, аммо шаҳрвандон аҳли общинаи (koinonoi) як давлат ба ҳисоб мераванд» [1, 376].

«Маҳз Арасту бори аввал барои ифодаи полис ибораи «politike koinonia» эквиваленти мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ»-ро истифода намуд, ки аз ҷониби ӯ ҳамчун соҳаи ахлоқу сиёсати муносибати омавии (сиёсӣ) шаҳрвандони баробарҳуқуқи озод, ки аз тарафи қонун танзим карда мешавад, фаҳмида мешуд. Агар барои Фукидиди полис – ин одамон (арбобони давлат), барои Платон–инъикосгари ғояҳои адолат бошад, барои Арасту–полис иттиҳоди одамоне буд, ки барои расидан ба неъмати олӣ муттаҳид шудаанд» [9].

«Нахустин бор мафҳуми ҷомеаи шаҳрвандӣ дар осори Арасту бо номи “politike koinonia”–умумияти одамон / иттиҳод вомехӯрад. «Калка»-и ин истилоҳ дар забонии лотинӣ ифодаи «societas civilis» (ҷомеаи шаҳрвандӣ) гардид. “Politike koinonia” ҳамчун умумияти этикию сиёсии оммавии шаҳрвандони озод ва баробар, ки дар шароити ба қонуни системаи идоракунӣ асосёфта мавҷуд буд, муайян карда шуд» [6], таъкид намуданд олимони амрикоӣ Ҷ. Коэн ва Э. Арато.

Ҳамин тариқ, дар таърихи афкори сиёсию ҳуқуқии дунёи қадим масъалаи муҳим – муносибати давлат ва ҷомеа, новобаста аз кушодани паҳлу ва хусусиятҳои сиёсию иҷтимоияшон, онҳо айният ҳисобида мешуданд, бо ҳамин ҷомеаи шаҳрвандӣ–иттиҳоди шаҳрвандонро низ бо давлат айният медоданд.

Ба мафҳуми «Politike koinonia» додаи Арасту олимони амрикоӣ Ҷ. Коэн ва Э.Арато баҳои баланд дода, онро оғози анъанаи философияи сиёсӣ номиданд, чунончи, «барои мо муҳим он аст, ки маҳз ҳамин мафҳум ба анъанаи философияи сиёсӣ ҳусни оғоз башид» [6, 97].

Рушди афкори сиёсию ҳуқуқиро бе Никколо Макиавелли (1469–1527) тасаввур кардан мумкин нест. Ба маҳорати сиёсатмадорӣ ва олимии ӯ дахл карда, қайд намуданд, ки «ӯ якумин ва дар насли худ ягона мутафаккири замони Эҳё мебошад, ки тавонист ба таври кофӣ муайян тамоюлҳои асосии ин давра, мазмуни талаботи сиёсӣ ва ниятҳои онро дарк намояд....» [18, 3].

Маҳорат ва муваффақияти ҷаҳонбинии олим дар мактуби ӯ ба Лорентсо Медичи муайян мегардад, ки раванди минбаъдаи андешаҳои ӯро дар асараш «Давлат» муайян менамояд, ки тибқи он: «...барои он ки моҳияти халқро фаҳмед, бояд подшоҳ бошед, вале барои он, ки табиати подшоҳонро фаҳмед, бояд ба халқ тааллуқ дошта бошед» [18, 302].

Мақсади халқро нисбат ба мақсади ашрофону мансабдорон бовиҷдонона арзёбӣ менамояд. Хислати ашрофу мансабдоронро танқид карда, бо халқ дӯстӣ варзиданро вазифаи подшоҳ медонад. «Фақат дар

хулоса мегӯям, ки подшоҳ бояд бо халқ дӯст бошад, вагарна дар даврaҳои душвор ӯ сарнагун карда мешавад» [18, 328-330].

Андешаҳои олими англис Ҷон Локк (1632–1704) дар асараш «Ду рисола доир ба ҳукмронӣ», ки ба ҳуқуқҳои табиӣ ва позитивии шаҳрванд вобаста карда шуданд, барои ҷомеаи шаҳрвандӣ басо муҳим ва хусусиятнок буда, бе он ҷомеаи шаҳрвандиро тасаввур кардан мумкин нест. Ин андешаҳо дар фаҳмиши ҳуқуқҳои табиии инсон ва шаҳрванд ва шаклгирии ҷомеаи шаҳрвандӣ қадами ҷиддӣ ба шумор мераванд. «Ҷомеаи сиёсӣ возеҳу равшан дар он ҷо, танҳо дар он ҷо аст, ки ҳар узви он аз ин ҳуқуқи табиии худ даст кашида, дар ҳама ҳолат онро ба дасти ҷомеа медиҳад, ки ба ӯ барои ҳимоя ба қонун муроҷиат кардан, ки худи ин ҷомеа муқаррар намудааст, монеа намегардад» [17, 311].

Ҷон Локк андешаи худро бо он ҷамъбаст менамояд, ки «монархияи мутлақ, ки баъзе нафарон онро шакли ягонаи идоракунӣ дар ҷаҳон мешуморанд, дар воқеияти кор бо ҷомеаи шаҳрвандӣ номувофиқ мебошад» [17, 312].

Файласуфи англис Томас Гоббс (1588–1679) дар асари худ «Дар бораи шаҳрванд» ҷомеаи шаҳрвандиро такмил дода, консепсияи ҷомеаи шаҳрвандиро пешниҳод намудааст. Ба андешаи ӯ, «... ман рад намекунам, ки одамон ба талаботи табиат итоат намуда, барои муттаҳидшавӣ бо ҳамдигар кӯшиш мекунанд. Аммо иттиҳодияи одамон муттаҳидшавии одии одамон нест, муттаҳидиест, ки ба шартнома асос ёфтааст, ки барои бунёди он садоқат ва ризояти байниҳамдигарӣ зарур мебошад» [4, 285].

Хулосаҳои мутафаккир дар хусуси «ба шартнома асос ёфтани муттаҳидии одамон», «иттиҳод ихтиёрона ташкил мешавад», «объекти ирода дар бораи ташкилшавии иттиҳод – ин аз тарафи одамон дар он ёфтани манфиат ва неъмат барои худ», «ташкил шудани ҳама гуна иттиҳод барои фоида...» [4, 287] андешаҳои буданд, ки барои кушодани мафҳум, моҳият ва дар оянда шакл гирифтани ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун муҳимтарин ниҳоди сиёсию ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ нақши асосӣ доранд, ки бидуни ин принсипҳои пешниҳодшуда ҷомеаи шаҳрвандӣ вуҷуд дошта наметавонад.

«Гоббс аввалин бор мафҳумҳои «давлат» ва «ҷомеаи шаҳрвандӣ»-ро аз ҳамдигар ҷудо менамояд ва дар алоҳидагӣ истифода мекунад, агарчи ҳанӯз ҳам давлатро муқаддамтар аз ҷомеаи шаҳрвандӣ медонад» [12, 27], таъкид менамояд олими ватанӣ, мутахассис дар соҳаи таҳқиқоти ҷомеаи шаҳрвандӣ Ш.Каримов.

Мутафаккири бузург, файласуфи олмонӣ Иммануил Кант (1724–1804) дар асараш «Ғояҳои таърихи умумӣ дар нақшаи умумиҷаҳонии шаҳрвандӣ» расидан ба ҷомеаи ҳуқуқии шаҳрвандиро проблемаи бузургтарини насли инсоният меҳисобад ва таъкид менамояд, ки «проблемаи бузургтарин барои насли инсоният, ки ҳал кардани онро табиат маҷбур месозад, ноил шудан ба

ҷомеаи ҳуқуқии шаҳрвандии умумӣ мебошад. Танҳо дар ҷомеа, маҳз дар чунин, ки ба аъзои он озодии бузургтарин муҳайё карда мешавад..., таъмини озодӣ барои мувофиқати он ба озодии дигарон вуҷуд дорад, танҳо дар чунин ҷомеа метавонад ба мақсади олии табиат расид...., яъне комилан сохтори адолатноки шаҳрвандӣ бояд вазифаи олии табиат барои насли инсоният бошад ва ё танҳо тавассути ҳал ва иҷрои ин вазифаҳо, табиат метавонад ба ҳалли дигар мақсадҳои худ нисбати ба насли мо расад» [13, 27].

Олими тоҷик Ш.Каримов ба нақши Иммануил Кант дар ташаккули ғояи ҷомеаи шаҳрвандӣ баҳои баланд дода, қайд менамояд, ки «кашфиёти илмии И. Кант саҳифаи наверо дар фаҳмиш ва баёни заминаҳои фалсафии ҷомеаи шаҳрвандӣ кушод. Ғояҳои Иммануил Кантро бешак, метавон ҳамчун асоси назарияи ҷомеаи шаҳрвандӣ қабул намуд» [12, 12].

Мутафаккир ва файласуфи маъруфи олмонӣ Георг Гегел дар асари худ «Фалсафаи ҳуқуқ» дар қисми сеюми асараш таҳти унвони «Маънавиёт», дар боби дуюми он– «Ҷомеаи шаҳрвандӣ» якчанд масъалаи муҳимми ин зуҳурот ё падида, аз ҷумла: шахси муайян ҳамчун принсипи асосии ҷомеаи шаҳрвандӣ; мавқеи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар низоми ниҳодҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла оила ва давлат; замони бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва субъекти асосии он – шахси алоҳида; мақсад аз бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ, муттаҳидӣ ва дигар масъалаи муҳимми ин самти илмиро мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор додааст. Ӯ ҷомеаи шаҳрвандиро ҷудошавӣ (дифференсия) меномад, ки аз давлат ҷудо дар миёни оила ва давлат баромад менамояд ва рушди он нисбат ба рушди давлат дертар оғоз шудааст. Ба давлат наздик будани онро ба мустақилияти муайяне доштан, вобаста дониста, бунёди онро ба ҷаҳони муосир (давраи буржуазӣ) нисбат медиҳад. Фарқи давлат ва ҷомеаи шаҳрвандиро чунин муайян менамояд: агар давлат иттиҳоди шахсони гуногун, иттиҳоди танҳо умумиятдошта бошад, дар ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳар кас барои худаш мақсад аст, ҳама боқимонда барои вай чизе нестанд. Аммо таъкид менамояд, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ бе муносибат намудан бо дигарон наметавонад ба мақсадҳои худ дар ҳаҷми пурраш расад. Ҳамин муносибат бо дигарон ба худ шакли умумӣ дода, дар айни замон саъю кӯшиши дигаронро ба неъматҳо қаноатманд намуда, худро қаноатманд менамояд [2, 228].

Ҳамин тариқ, Георг Гегел ҷомеаи шаҳрвандиро дорои се ҷиҳат: тавассути низоми талабот ва тақсими меҳнат қаноатбахш намудани талаботи шахси алоҳида ва ҳамаи боқимондаҳо: ҳифзи озодии умумӣ ва ҳифзи моликият бо роҳи адолати судӣ, ғамхорӣ доир ба пешгирии тасодуфҳо ва эътибор ба манфиатҳои махсус бо ёрии полис ва корпоратсияҳо арзёбӣ менамояд [2, 233].

Карл Маркс дар асари худ «Тезисҳо доир ба Фейербах» дар муқоиса бо Фейербах, ки инсонро абстракт ва ғайритаърихӣ медид, қайд намудааст, ки

дарвоқеъ, «моҳияти одам маҷмуи ҳамаи муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад» [14, 3].

Андешаи мазкури худро дар хусуси абстракт ва ғайритаърихӣ набудани инсон, баъдтар Карл Маркс ва Фридрих Энгелс дар асари «Идеологияи олмонӣ» зимни ошкор намудани моҳияти ҷомеаи шаҳрвандӣ идома дода, мавҷудияти умумиҷаҳонию таърихии индивидҳоро бо таърихи ҷаҳонӣ бевосита алоқаманд арзёбӣ намуданд.

Мутафаккирон ба хулоса меоянд, ки «ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамаи муносибатҳои моддии индивидҳоро дар доираи сатҳи муайяни рушди қувваҳои истеҳсолӣ дар бар мегирад. Ифодаи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар асри XVIII, вақте ки муносибати моликиятӣ аллакай аз умумияти антиқӣ ва асримиёнагӣ озод гардид, пайдо шудааст» [14, 35].

Ҳамин тариқ, ҷомеаи шаҳрвандӣ аз ҷониби мутафаккирони Юнони Қадим ба лексикони фалсафӣ, сиёсию ҳуқуқӣ ворид гардида, дар Замони Нав ташаккул ва рушд намуда, то андозае фаҳмиши имрӯзаашро соҳиб гардид.

Аз ҷониби донишмандони тоҷик Ш.Каримов, А.Сатторзода саҳми мутафаккирони гузаштаи мо низ дар таҳлили ҷомеаи шаҳрвандӣ қайд карда мешавад. Олимони мазкур зикр мекунанд, ки «мутафаккирони мо низ, аз қабили Абунасри Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино, Низомии Ганҷавӣ, Хоҷа Насируддини Тӯсӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш ва дигарон аз ин падидаи иҷтимоӣ бо номҳои «мадинаи фозила», «утопиё», «шаҳри зебоӣ», «мадинаи одила», «шаҳри некӣ», «фаромӯшхона” ва ғайра ёд кардаанд» [12, 27]. Саҳми мутафаккирони мо таҳқиқоти мушаххаси илмиро тақозо дорад.

Олимон А.Дятлов ва П.Сажин ташаккули ҷомеаи шаҳрвандиро ба се давра тақсим намуда, қайд мекунанд, ки «ғояи ҷомеаи шаҳрвандӣ се давраи асосии тағйироти дахлдорро дар ҷомеа, дар навбати аввал мураккабшавӣ ва тафриқаи сохтори иҷтимоиро мегузарад. Дар миёнаҳои асри XVIII истилоҳи «ҷомеаи шаҳрвандӣ» барои тасвир кардани навъи муайяни иттиҳоди сиёсӣ, ки ҳамаи аъзои худро зери таъсири қонун мегузошт, истифода мешуд» [8].

Олимони мазкур оғози рушди давраи сеюми ҷомеаи шаҳрвандиро солҳои 70-уми асри XX, вақте ки он на танҳо як чизи аз давлат, аз иқтисодиёт, муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ, мантиқи бозорӣ ва воқеият фарқкунанда фаҳмида мешуд, инчунин, онро бо худи ташкилоти шаҳрвандон алоқаманд ва ҳамчун сохтори фосилавии миёни давлат ва соҳаи иқтисодӣ арзёбӣ менамоянд.

Олими ватанӣ Г.Зокиров низ заминаҳои асосии таълимот ва тарҳи муосири ҷомеаи шаҳрвандиро вобаста ба давраҳо, хусусиятҳо, омилҳо, раванду андешаҳои мутафаккирони вақт, вазъи сиёсию иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба якчанд таълимот ё давра алоқаманд медонад, ки дар таҳлил ва таҳқиқи табиати масъала муҳим мебошанд. Таълимоти ҷомеаи шаҳрвандӣ ба анъанаи аврупоию баҳримиёназаминӣ асосёфта, пайваст гардидани решаҳои таърихӣ

ва анъанаи аврупоию баҳримиёназаминӣ ба анъанаи хосси аврупоӣ, анъанаи либералии англоамрикоӣ, сотсиал-демократия ба сифати манбаи мустақили таълимоти ҷомеаи шаҳрвандӣ [10, 241-248].

Профессор Абдураҳмон Муҳаммад дар илмҳои сиёсӣ ба се марҳалаи асосӣ ҷудо шудани рушди таълимоти ҷомеаи шаҳрвандиро қайд менамояд:

Марҳалаи «табиӣ–ҳуқуқӣ»–асоснок намудани моҳияти ҷомеаи шаҳрвандӣ–аз давраи антиқа то асрҳои XVII; марҳалаи «легитимизатсияи ҷомеаи шаҳрвандӣ»–аз охирҳои асри XVII то ибтидои асри XX; марҳалаи «ратсонализатсияи ҷомеаи шаҳрвандӣ» аз солҳои 20-ум то 90 асри XX [19, 181].

Ҳамин тариқ, аз фалсафаи антиқӣ сар карда, то давраи асримиёнагӣ, давраи Эҳё ва давраи нав ҷомеаи шаҳрвандӣ оҳиста-оҳиста шакл гирифта бошад ҳам, аммо мафҳуми ягонаи умумиэътирофшудаи он ба миён наомадаст ва чи хеле зикр гардид, ҷомеаи шаҳрвандӣ даврaҳои дуру дароз дар муқоиса бо мафҳуми давлат истифода шудааст. Ҳатто олими олмонӣ И. Изензее қайд менамояд, ки «давлат барои он вуҷуд дорад, ки бо ҷомеа муқобил гузошта шавад» [11, 36]. Новобаста аз ин, дар адабиёт бо дарназардошти дастовардҳои илмӣ ва амалӣ, яке аз мавзуи фарогири таълимоти конститутсионализм будани он, дар самти таҳқиқи ҷомеаи шаҳрвандӣ мафҳумҳое мавҷуданд, ки моҳияти ин пададии иҷтимоиро кушода дода метавонанд.

Ба андешаҳои пажуҳишгар С. Либанова розӣ нашудан мумкин нест: «Истилоҳи «ҷомеаи шаҳрвандӣ» дар адабиёт мазмуни хосса дорад ва дар шарҳдиҳии муосир навъи муайяни (ҳолат, хусусият) ҷомеа, табиати иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ, сатҳи тараққиёт, мукаммалиро ифода мекунад» [16, 74-78].

Абдураҳмон Муҳаммад зикр мекунад, ки муҳаққиқон дар омӯзиш ва таҳлили ҷомеаи шаҳрвандӣ се муносибатро мувофиқи мақсад шумориданд: ниҳодӣ (институтсионалӣ), форматсионӣ ва тамаддунӣ [19,181].

Бо дарназардошти андешаҳои зикргардида, мафҳумҳои «ҷомеаи шаҳрвандӣ» рӯй кор омаданд, ки моҳияти ин зуҳуротро ифода мекунанд.

Муҳаққиқ З.Голенкова мафҳуми худро пешниҳод менамояд, ки тибқи он «ҷомеаи шаҳрвандӣ – ин маҷмуи робитаҳои ҷамъиятӣ (коммуникатсия), ниҳодҳо ва арзишҳо, ки субъекти асосии он: шаҳрванд бо ҳуқуқҳои граждани ва созмонҳои граждани (ғайрисиёсӣ ва ғайридавлатӣ): ассотсиатсияҳо, иттиҳодияҳо, ҳаракатҳои ҷамъиятиӣ ва институтҳои граждани мебошад» [5, 26].

Пажуҳишгар И.Гобозов дар мафҳуми пешниҳод намудаи «ҷомеаи шаҳрвандӣ»-и худ сохтори (структура) ҷомеаи шаҳрвандиро номбар менамояд, чунончи: «Ҷомеаи шаҳрвандӣ – ин чунин ҷомеае мебошад, ки дар он сохторҳои ғайрирасмӣ дар намуди ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилот, ҳаракат,

кумитаҳо, ассотсиатсияҳо, маҷлисҳо, ҷамъиятҳо ва ғайра ташкил шуда, дар доираи қонунҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ амал мекунанд ва ба мақомоти расмии ҳокимият таъсири назаррас мерасонанд» [3, 276].

Муҳаққиқ К.Струс қайд менамояд, ки «ҷомеаи шаҳрвандӣ – ин маҷмуи муносибатҳои хусусӣ ва байнишахсиятҳо, хусусияти иҷтимоӣ, сиёсӣ, мафкуравӣ, фарҳангӣ, динӣ, оилавӣ ва дигар хусусиятдошта мебошад, ки ба қаноатбахш гардонидани манфиатҳои ҷомеа, фардҳои алоҳида ва ниҳодҳои бунёднамудаи онҳо нигаронида шудааст» [23, 9].

Пас алоқамандии таълимот ё назарияи конститутсионализм ҳамчун назария ва сарчашмаи конститутсияи навишташуда бо ҷомеаи шаҳрвандӣ дар чӣ ифода меёбад, муносибати ин ду назария ва консепсия то чӣ андоза ҳамдигарро пурра мекунанд ва бо ҳам мувофиқанд?

1) Пайдоиши тасаввурот, андеша ё ғояҳои конститутсионализм ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар як вақту замон ба гардиши илмии илмҳои ҷамъиятшиносӣ ворид шуда, новобаста аз номукаммалӣ ва нагирифтани шакли аслии муосири худ, проблемаи муҳимми назарияи илмҳои ҷамъиятӣ ва амалияи давлатдорӣ, инчунин, мавзуъ ва самти актуалии таҳқиқи илмҳои мазкур муайян гардидаанд. Ғояҳои конститутсионализм ҳамчун зуҳурот дар ҷомеа ва давлат муқаррар намудани ҳама гуна падидаҳо, андешаҳо ва унсурҳои бунёдии мусбат дар идораи давлат ифодаи худро ёфта, ҷомеаи шаҳрвандӣ дар шакли «politike koinonia» асрҳои дароз ҳамчун соҳаи ахлоқу сиёсат, асосҳои умумии маънавиёт ва муносибати омавии (сиёсӣ) шаҳрвандони баробарҳуқуқи озод ба рушди давлату ҷомеа фаҳмида мешуд.

2) Ду зуҳуроти фалсафию сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дар заминаи муносибат ба инсон, шаҳрванд, озодии сиёсию иҷтимоӣ, маънавию руҳӣ, баробарии ҳама дар давлат ва ҷомеа, адолати иҷтимоӣ, худи давлат ва ҷомеа ташаккул ва рушду таҳкими минбаъда ва асоси илмии худро ёфтанд, ки он консепсияи табиию ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Минбаъд таҳлил ва таҳқиқи ҳама гуна падидаҳои ҷамъиятӣ ва табиӣ дар заминаи он сурат мегирифт. Ин ду зуҳуроти объективӣ ва воқеӣ самти таҳқиқи худро аниқ муайян намуда, татбиқи озодӣ, баробарӣ ва адолати иҷтимоиро дар шакли идораи мутлақият ғайриимкон шуморида, ҷомеаи демократӣ ва ҳуқуқбунёдро асос ва заминаи бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ эътироф намуданд.

3) Дар як вақт, дар асри XVIII – давраи Эҳё, конститутсионализм ва ҷомеаи шаҳрвандӣ шакли имрӯзаи худро соҳиб гардида, яке ҳамчун маҳдудкунии давлат дар асоси конститутсия ё низоми идорае, ки аз ҷониби конститутсия маҳдуд карда шудааст, маънидод карда шуда, дигаре ҳамчун сатҳи баландтарини ташкили фаъолияти ҷомеа, ки дар заминаи ҳуқуқҳои конститутсионии шаҳрвандон ба муттаҳидшавӣ асос ёфтааст, ба давлат вобаста набуда ва аломатҳои сиёсӣ ва давлатӣ надошта арзёбӣ гардид. Ҳарду назария ва зуҳурот заминаи идеологии муборизаи бо мутлақият гардида, ҳама

гуна маҳдудияти ҳуқуқу озодии инсон ва шаҳрвандро қатъиян маҳкум намуданд.

АДАБИЁТ

1. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения: В 4 т. Т. 4. Книга вторая. I (Кн. 2, I, 2.) / М.: Мысль, 1983. – С. 376 – 644. [Электронный ресурс]. – Режим доступа. URL: Aristotlepolitics. pdf (Дата обращения: 26 мая 2025 г.).

2. Гегель Г. Философия права. Пер. с нем.: Ред. и сост. Д. Керимов и В. Нерсесянц; Авт. вступ. ст. и примеч. В. Нерсесянц.— М.: Мысль, 1990.— С.228, 233. [2] [Электронный ресурс]. Режим доступа: 000199_ 000009_ 001565942.pdf (Дата обращения: 26 мая 2025 года).

3. Гобозов И. Социальная философия: учебник для вузов. –М.: Академический про ект, 2020. –С. 276. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https:// docs. yandex.ru/ docs/view?tm =1750178675&tld = ru&lang =ru&name (2020).pdf (Дата обращения: 1 июня 2025 г.).

4. Гоббс Т. Сочинения в 2 т. Т. 1/ Пер. с лат. и англ.; Сост. ред. изд., авт. вступ. ст. и примеч. В. Соколов. М.: Мысл, 1989. – С.285, 287. (622с). [Электронный ресурс]. Режим доступа: Гоббс Т. Сочинения. Том 1 - Соколов В.В. - 1989 (djvu. online). (Дата обращения: 26 мая 2025 года).

5. Голенкова, З. Гражданское общество // Социологические исследования. [Текст] /З. Голенкова/ М., 1997. –№ 3. –С. 26.

6. Джин Л.Коэн, Эндр Арато. Гражданское общество и политическая теория. Пер. с анг./Общ. ред. И.И. Мюрбегр. –М.:Весь мир, 2003.–784 (557с.pdf) –С.97. [Электронный ресурс]. Режим доступа. URL: https:// docs.yandex.ru/ docs/ view? tm= 1749905897 pdf (Дата обращения:1 июня 2025 г.).

7. Дробязко, С. Генезис гражданского общества и основные этапы его развития / С.Г. Дробязко // Экономика. Управление. Право. – № 1. – 2002. – С. 21–23. [Электронный ресурс]. Режим доступа. https:// docs. yandex.ru/ docs/view?tm= 1748784638&tld =ru&lang=ru&name=Drobyazko_5.pdf (Дата обращения: 26 мая 2025 г.).

8.Дятлов А., Сажин П. Гражданское общество. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https://cyberleninka.ru/ article/n/grazhdanskoe-obschestvo-1/viewer (Дата обращения: 1 июня 2025 года).

9. Екадумова И. Истоки концепции гражданского общества в общественно–политической мысли Древней Греции. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https: // cyberleninka.ru› article/ n/istoki-kontseptsii-… (Дата обращения: 25 мая 2025 года).

10. Зокиров, Г. Сиёсатшиносӣ. Китоби дарсӣ барои донишчуёни мактабҳои олӣ. Нашри сеюми такмилёфта. [Матн/ Г. Зокиров //Душанбе: Эр-граф, 2010. –С.164, 241-248.

11. Изензее И. Государство// Вестник Московского университета. Сер. 12. Социально-политические исследование.1992 № 6. –С.36.

12.Иқтибос аз Каримов Шамсиддин. Созмонҳои ғайридавлатӣ ҳамчун ниҳоди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон. [Матн] / Шамсиддин Каримов. – Душанбе, 2010 – С.27, 12.

13. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https:// docs.yandex.ru/docs/view?tm= 1749633730&tld =ru&lang= ru&name=Kant_Idea.pdf (Дата обращения: 26 мая 2025 года).

14. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч. Изд. второе. Том 3. [Текст] / Маркс К. и Энгельс Ф. Гос. изд-во полит. лит. М. 1955. – С.3, 35.

15. Кунцевич, К. Либерализм: сущность, истоки, перспективы. [Текст] / К. Н. Кунцевич, Минс, 1993.–С.30, 36.

16. Либанова С. Демокурия как способ обеспечения эффективности государственного управления гражданским обществом. Вестник КГУ, 2017. №1. - С. 74-78. [Электронный ресурс]. Режим доступа: ttps:// cyberle ninka.ru/article/n/demokuriya-kak-sposob-obespecheniya-effektivnosti-gosu darstvennogo-upravlen iya-grazhdanskim-obsc hestvom?ysclid=mbyu1zgv 27860803846 (Дата обращения: 1 июня 2025 г.).

17. Локк. Дж. Сочинения. В 3 т. [Текст] / Пер. с англ. и лат.Т 3 / Ред.сост., авт. примеч. А.Субботин.–М.: Мысль, 1988.–С.310, 311, 312.

18.Макиавелли Н. Избранные сочинения: пер. с италь. /вступит. статья К. Долгова; сост. Р. Хлодовского; коммент. М.Андреева и Р. Хлодовского. – М.: Худож. лит., 1982.– С.3, 301.

19. Муҳаммад Абдураҳмон. Инсон, сиёсат ва ҷомеа. (Таҷрибаи таҳлили фалсафию сиёсӣ) Матн/ Муҳаммад Абдураҳмон. Душанбе: Империал групп, 2018.–С.181.

20.Общая теория государства и права. [Текст] / Академический курс в 2 томах. Отв. ред. проф. М.Марченко –Том 1. Теория государства. –М.: Зерцало, 1998. – С.338.

21.Платон. Государство. Книга вторая. С. 10. (68с.) [Электронный ресурс].–Режим доступа.URL: http:// www.civisbook.ru/files/File/Platon. Gosudarstvo.pdf (Дата обращения: 26 мая 2025 г.).

22. Руссо Ж. Ж. О причинах неравенства =De linegalite parmi les hommes/ Ж. Ж. Руссо; пер. с. фр. Н.С. Южакова; под ред. и с предис. С.Н. Южакова – Санкт-Петербург; Све-тос, 1907. –С.68. (XXIV, 166 с.) [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://rusneb.ru/ catalog/000199_ 000009_ 003417451 / (Дата обращения: 26 мая 2025 г.).

23. Струсь К. Государство и гражданское общество: Проблемы правового взаимодействия в России: автореф. дис. к. ю. наук. Саратов, 2003. –С.9. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https:// rusneb.ru/

catalog/000199_-000009_-002653661-/?ysclid=mc0o15ntd1616 198074 (Дата обращения: 1 июня 2025 г.).

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ И ПРОБЛЕМА ПОСТРОЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

КАРИМЗОДА КАРИМ МАЗИЁ,
кандидат политических наук, заместитель Председателя
Конституционного суда Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, улица Бохтар 48;
тел: (+992) 918-67-05-32.

В данной статье в сжатой форме, начиная с древнегреческого периода и до наших дней, анализируется и исследуется процесс возникновения мыслей и идей о сущности и характере гражданского общества. Гражданское общество считается важным политико-правовым и социальным институтом, ядром и основой которого являются желание граждан, цель, духовность, мораль, с его главными признаками «добровольность» и «объединения» для осуществления определенных общественных действий. Этот тип общества существует вне воли государства, влияния или принуждения его властей на основе конституционного права граждан объединяться в политические партии, профсоюзы, общественные объединения и др. Являясь одной из основных характеристик демократического общества, оно тесно связана с конституционализмом и принятой Конституцией, в которых человек играет центральную роль и занимает центральное положение, а также с правовым обществом, создающим реальные условия для развития такого института.

Ключевые слова: «polis» древнегреческий, «politike koinonia» - Аристотеля, гражданское общество, периоды развития гражданского общества, конституциона-лизм, конституция.

CONSTITUTIONALISM AND THE ISSUE OF BUILDING A CIVIL SOCIETY

KARIMZODA KARIM MAZIYO,
Candidate of Political Sciences, Deputy Chairman of the
Constitutional Court of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Bokhtar str. 48;
tel.: (+992) 918-67-05-32

In this article, in a concise form, starting from the ancient Greek period to the present day, the process of the emergence of thoughts and ideas about the essence

and character of civil society is analyzed and investigated. Civil society is considered as an important political, legal and social institution, the core and foundation of which are desire, purpose, spirituality, and civic morality, and its main features are "expression of will" and "association" to carry out certain public actions. This type of society exists outside the will of the state, the influence or coercion of its authorities on the basis of the constitutional right of citizens to unite in political parties, trade unions, public associations, etc. Being one of the main characteristics of a democratic society, it is closely related to constitutionalism and the written Constitution, in which a person plays a central role and occupies a central position, as well as to a legal society that creates real conditions for the development of such an institution.

Keywords: *"polis"- ancient Greek, "politike koinonia" - Aristotle, civil society, periods of development of civil society, constitutionalism.*

УДК: 316.42(575):321.01

САМОСТОЯТЕЛЬНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО И КОНСЕНСУС – ДВИЖУЩИЕ СИЛЫ: ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО - ГУМАНИТАРНОГО РАЗВИТИЯ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ДЭН СИНЬ,
директор института международного культурного обмена
Синьцзянского педагогического университета
7031, КНР, Синьцзян, город Урумчи, улица Новая Медицинская 102.
Тел.: 0086-15022909697; e-mail: 645290830@qq.com

В данной статье автор анализирует, что за годы независимости в странах Центральной Азии сформировалась общая для региона социально-гуманитарная среда, которая выражается, прежде всего, в акценте на реконструкции истории и культуры основных этнических групп с целью продвижения идеологического и духовного ядра национального развития, продвижении социально-гуманитарного строительства вокруг национальной независимости и стабильности и развития светского правопорядка, а также принятии и интеграции мультикультурализма в открытой и толерантной манере. Исследования стран Центральной Азии в области гуманитарных и социальных наук отражают инициативу независимого строительства, при этом все более очевиден консенсусный характер. Заглядывая в будущее, гуманитарные науки стран Центральной Азии будут продолжать придерживаться развития современности путем самостоятельного строительства и развития на основе консенсуса.

Ключевые слова: *Центральная Азия, самостоятельное строительство, консенсус, движущая сила, социально - гуманитарное развитие, президент, Эмомали Рахмон, Шавкат Мирзиёев, Садыр Жапаров, Сердар Бердымухамедов, Касым-Жомарт Токаев, идеологическое и духовное ядро, национальная строительства и развития, мультикультурализм, культурная идентичность, правовое развитие общества, интеграция, секуляризация, политики многосторонних и открытых обменов.*

I. **Достижения социально-гуманитарного развития стран Центральной Азии после обретения независимости**.

После обретения независимости Центральноазиатские страны всегда настаивали на объединении национальной независимости с региональной автономией, чтобы изменить свой социально-гуманитарный дух и таким образом сформировать характеристики социально-гуманитарной среды с региональной общностью. Эти особенности в основном проявляются в том,

что все страны Центральной Азии уделяют большое внимание перестройке идеологического и духовного ядра основной национальной истории и культуры в целях содействия сплочению национального строительства и развития, содействия социально-гуманитарному строительству вокруг независимой стабильности и светской легализации страны, а также принятия интегрированного мультикультурализма открытым и инклюзивным образом.

2.**Упорное углубление культурной идентичности независимого государства и основной этнической группы.**

Для центральноазиатских государств независимость–это врата в их новую историю, и все граждане имеют возможность идти рука об руку под флагом независимых государств и составлять планы своего будущего развития. Как сказал Основатель мира и национального единства- Лидер нации, Президент Республики Таджикистана уважаемый Эмомали Рахмон: *«это дает нам еще один реальный шанс на создание суверенного государства, такой исторический шанс был только один раз за многие столетия»* [3]. Но интернализация чувства независимости должна сочетаться с идентичностью независимого государства, чтобы сформировать эндогенный импульс для стабильного продвижения страны вперед. Для того чтобы максимально сплотить национальную идентичность, полностью мобилизовать национальный энтузиазм для участия в строительстве независимого государства, страны Центральной Азии проделали большую работу, используя все эффективные факторы, насколько это возможно.

В первые годы становления независимости государств Центральной Азии, страны быстро завершили утверждение своих национальных флагов, национальных гимнов, гербов и т.., учредили День национальной независимости, построили площади Независимости, памятники Независимости и т.д. В 1995 году Туркменистан объявил 12 декабря национальным праздником, получившим статус нейтрального государства. После вступления в XXI век, по мере углубления государственного строительства, страны Центральной Азии сознательно модернизировали и обогатили различные символы, характеризующие независимость. В 2009 году 24 ноября в Таджикистане был провозглашен Днем Государственного флага, в 2010 году был построен самый высокий в мире флагшток, а в 2011 году–мемориальный столб, ставший символом национальной независимости и единства Таджикистана. В декабре 2016 года в Астане был возведен новый памятник Независимости "Казак Илай" (Kazak Eli). В последние годы Таджикистан энергично развивает городское строительство и в этом процессе многовекторно направляет население на укрепление самостоятельной национальной идентичности. В 2022 году в

центре города Душанбе построили великолепную площадь и архитектурный комплекс «Независимости и Свободы», что является примером непрерывного углубления самобытности народов Центральной Азии.

В процессе становления независимого государства в Центральной Азии первое поколение руководителей государств сыграло решающую роль и оказало глубокое влияние на общественное восприятие и социально - гуманистическую идеологию. В частности, первое поколение лидеров большинства центральноазиатских стран сумело удержаться у власти в течение длительного времени и продемонстрировало исключительные способности и замечательные качества в изложении и построении ценностей и духовного ядра независимых государств. Уважаемый Нурсултан Назарбаев, уважаемый Ислам Каримов, уважаемый Эмомали Рахмон и другие пишут книги, объясняя свое понимание независимого государства в контексте истории и реальности. Первый Президент Казахстана уважаемый Нурсултан Назарбаев отметил, что «несмотря на все трудности, ошибки и просчеты, а иногда и серьезные, становление нового независимого государства стало движущей силой огромной творческой работы» [10]. Первый Президент Узбекистана уважаемый Ислам Каримов высоко оценил независимость Узбекистана, отметив, что «независимость заложила фундамент для возрождения Узбекистана своих духовных ценностей, нравственных принципов, проведения фундаментальных реформ в экономической и социальной сферах, создания правового демократического государства» [11]. Президент Таджикистана уважаемый Эмомали Рахмон заявил, что *«независимость является бесценным даром, который дает таджикскому народу полное право на судьбу, а наше общество как демократическое государство вошло в общий процесс истории человечества»* [7]. Как создатели национальной независимости и единства, их идеи, несомненно, в значительной степени, определяют независимую национальную идентичность их народов.

По мере дальнейшего углубления строительства независимого государства страны Центральной Азии все больше углубляют свою народную идентичность независимому государству, подчеркивая важность развития и опираясь на свои достижения в области развития. В частности, на фоне ряда крупных изменений в международном политическом ландшафте, таких как вывод войск США из Афганистана и начало российско–украинского конфликта, геополитические беспорядки и продолжающиеся региональные конфликты стали реалистичным «учебным материалом», который еще больше побуждает людей ценить независимость и развитие суверенных государств. Страны Центральной Азии подчеркивают самостоятельность независимых государств, сравнивая

неопределенность внешнего мира с уверенностью в собственном развитии, тем самым углубляя национальную идентичность населения. Президент Узбекистана уважаемый Шавкат Мирзиёев в послании «О положении страны» в 2022 году заявил, что «в наших силах обеспечить безопасность и территориальную целостность нашей любимой Родины. Сохраняя мир и спокойствие в стране, укрепляя ее независимость, мы продолжим ускорять путь устойчивого развития. Уважаемый Шавкат Мирзиёев предложил концепцию «нового Узбекистана», заявив, что «у нас есть две основные опоры – экономика и дух. Великая духовная нация также станет великой в экономическом отношении. Он отметил, что «в условиях крайне нестабильной и тревожной ситуации в мире важнейшей задачей остается сохранение и защита независимости и суверенитета страны, а также мирная жизнь людей, как самого ценного достояния».

Следует отметить, что дискурс о национальной независимости в центральноазиатских государствах всегда был неразрывно связан с изучением исторического и культурного наследия доминирующей этнической группы и формированием ее коллективного духа. Первый Президент Узбекистана уважаемый Ислам Каримов выступил за «формирование идеологии национальной независимости, основанной на традициях, обычаях, языке и духе узбекской нации» [12]. Президент Таджикистана уважаемый Эмомали Рахмон подчеркнул, что *«мы, таджикистанцы, тысячелетними усилиями создали национальное государство, национальное единство, патриотизм, национальное самосознание и гордость, что являются главными условиями и ключом ко всем нашим успехам*». Он подчеркнул, что « традиции и ценности наших предков должны быть сохранены и превращены в ядро развития» [6]. После различных потрясений, связанных с развитием суверенного государства, Президент Кыргызстана уважаемчӣ Садыр Жапаров в своем послании «О положении страны» в 2023 году подчеркнул, что «главной проблемой периода национальной независимости является отсутствие государственной идеологии, способной консолидировать народы с различными ценностями и интересами» [4].

После трех десятилетий исследований страны Центральной Азии в основном установили социальное доминирование национальных культур своих субъектов. На новом этапе развития, с одной стороны, страны Центральной Азии уделяют больше внимания изучению исторических связей и реальной коннотации культуры основных народов, а с другой стороны, страны Центральной Азии также стремятся к построению гармоничного многонационального общества, основанного на культуре основных народов.

В ноябре 2024 года Президент Узбекистана уважаемҷй Мирзиёев в своем выступлении в парламенте подчеркнул, что «чувство единой родины и единой многонациональной семьи должно быть глубоко укоренилось в сердце каждого из нас» [1].

Российский ученый Артем Данков в своем исследовании отметил, что «несмотря на сохраняющиеся проблемы в межэтнических отношениях, между различными этническими группами не существует фундаментальных противоречий... Это в значительной степени объясняет стабильность межэтнических отношений и политической системы в целом в Казахстане» [20]. Эта характеристика в равной степени применима ко всем странам Центральной Азии.

3. **Настойчиво продвигать светское правовое развитие общества.**

После обретения независимости главной проблемой, стоящей перед центральноазиатскими государствами, был выбор пути развития. В связи с этим страны Центральной Азии в соответствии с реалиями своего развития последовательно разрабатывали и принимали свои национальные конституции, определяли основной путь развития, придерживаясь секуляризации, и подчеркивали необходимость создания демократического, правового и светского независимого суверенного государства. Такой основной выбор пути оказал решающее влияние на идеологическую и социально-культурную трансформацию и развитие страны. В течение последующих трех десятилетий в процессе государственного строительства страны Центральной Азии, несмотря на сложные идеологические вызовы, никогда не отходили от этой фундаментальной руководящей идеологии. Секуляризация и верховенство закона стали широко признанными принципами во всем регионе, определяющими практику развития каждой страны.

Еще в 80-е годы прошлого века в Центральной Азии, которой республики тогда были союзными республиками Советского Союза, уже сформировались различные социальные идеологии. После распада Советского Союза крах существующей государственной идеологической системы непосредственно привел к хаотичной конкуренции между множеством социальных и гуманистических идеологий. Столкновение западных социальных идеологий, традиционных этнических ценностей и религиозных верований привело к фрагментации социальной и гуманистической мысли. В этих условиях особенно важным стало срочное объединение социальных идеологических представлений. Именно на этом фоне страны Центральной Азии, руководствуясь своими реалиями развития, последовательно разработали и приняли национальные конституции. Эти документы подтвердили приверженность секуляризму как основному пути развития, подчеркнув независимый суверенитет

государственного строительства. В этот период радикальные западные демократы и религиозные фундаменталисты превратились в оппозиционные силы, противостоящие государственному строительству. В Таджикистане интенсивный конфликт даже привел к затяжной гражданской войне. Несмотря на огромные вызовы и сложности, секуляризация и верховенство закона стали общим консенсусом для стран Центральной Азии, определяя их траекторию развития. В октябре 2015 года Таджикистан официально распустил Партию исламского возрождения; в сентябре 2016 года неожиданно скончался первый Президент Узбекистана уважаемый Ислам Каримов, и уважаемый Шавкат Мирзиёев был избран новым лидером страны; В марте 2019 года первый Президент Казахстана уважаемый Нурсултан Назарбаев объявил о своей отставке, после чего президентский пост занял Токаев. Хотя эти политические перемены в странах Центральной Азии сопровождались неудачами и противодействием, в конечном итоге они привели к стабильным переходам, сохранив при этом преемственность и стабильность в основных направлениях развития.

В новый период развития новое поколение руководителей стран Центральной Азии начинает процесс политического развития и реформ с внесения поправок в Конституцию. В мае 2021 года Президент Кыргызстана уважаемҷй Садыр Жапаров подписал новую Конституцию, которая преобразует политическую систему страны из парламентской в президентскую. В июне 2022 года в Казахстане прошел референдум по внесению поправок в Конституцию. В сентябре 2020 года в Конституцию Туркменистана были внесены изменения, в соответствии с которыми парламент был преобразован из однопалатной в двухпалатную систему, а в январе 2023 года в Конституцию были внесены новые поправки, восстановлена однопалатная система парламента, создан новый независимый Народный совет в качестве высшего органа народной власти. В марте того же года новым президентом Туркменистана был избран уважаемҷй Сердар Бердымухамедов. В апреле 2023 года в Узбекистане успешно прошел референдум по новой конституции, на котором срок полномочий президента был изменен с пяти до семи лет. Этот комплекс политических действий центральноазиатских государств отражает локализованный характер самостоятельного развития суверенных государств. «Конституционная реформа» предлагает второму поколению руководителей стран Центральной Азии стратегический выбор в формировании легитимной власти и укреплении ее руководящего авторитета, консолидации и укреплении политической власти руководителей путем продвижения универсальных ценностей, продвижения пути демократизации и стандартизации политических

процессов. В то же время этот процесс можно также рассматривать как воплощение концепции соблюдения основных принципов развития легализации и секуляризации, которые успешно сопротивлялись различным социальным тенденциям за рубежом и способствовали глубокому пониманию населением стран Центральной Азии секуляризации и развития легализации познавательной самобытности.

С точки зрения развития за последние три десятилетия решимость стран Центральной Азии содействовать развитию секуляризации общества является твердой. Решительно сопротивляясь экстремистским идеологическим течениям, центральноазиатские страны рассчитывают на то, что развитие правового общества развеет сомнения населения в основных концепциях современной цивилизованной жизни, пропагандируемых государством. Уважаемый Президент Касым-Жомарт Токаев в своем послании «О положении страны» в 2023 году поставил цель государственного строительства: «Мы создадим цивилизованное государство, которое обеспечит равные возможности для всех – справедливый Казахстан. Мы станем эффективным государством с хорошим законом и порядком, взаимопониманием между народами, идеалами и обязанностями превыше всех» [16]. 23 октября 2024 года уважаемый Касым-Жомарт Токаев вновь заявил на собрании по случаю Национального дня, что законность и правопорядок являются основой построения справедливого Казахстана: «Законность и правопорядок–это неизменный принцип, который мы сознательно выбрали. Этот принцип должен быть глубоко укоренен в сознании наших граждан» [18]. 22 ноября 2024 года Ерлан Караев, ключевая фигура в реформах и развитии Казахстана, Калин, выступил с программной речью в Китайском народном университете, отметив, что Казахстан продвигается к созданию «справедливого Казахстана». Страна стремится установить новые, позитивные социальные и этические стандарты для устранения противоречий между современностью и традициями, а также между светским обществом и религиозным наследием. Одновременно с этим верховенство закона и правопорядок служат краеугольным камнем национального развития, при этом все действия основываются на правовых нормах, чтобы способствовать формированию в обществе атмосферы уважения к закону [14].

4. Поддержание политики разнообразных и открытых обменов с другими странами мира.

За последние три десятилетия Центральная Азия превратилась в регион с высокой степенью открытости, и сочетание истории и реальности преобразует ровные отношения между странами Центральной Азии и миром. В последние годы страны Центральной Азии, исходя из своих

собственных потребностей в познании и развитии, приняли открытость, обмен и сотрудничество в качестве руководящей идеологии и еще больше активизировали усилия по разработке и реализации своих национальных стратегий, связанных с узловыми и транзитными коридорами. Уважаемый Касым-Жомарт Токаев отметил, что «если мы установим конструктивные и дружественные отношения со всеми соседними странами, в том числе с Россией, Китаем и дружественными соседями в Центральной и Южной Азии, то мы сможем эффективно использовать транспортный потенциал нашей страны».[17] Президент Таджикистана уважаемый Эмомали Рахмон в своем послании в 2023 году заявил: «Мы решили в течение ближайших пяти-шести лет привести все наши международные и национальные автомагистрали в соответствие с международными стандартами. Это означает, что в ближайшем будущем строительство современных дорог позволит нам достичь нашей стратегической цели по превращению Таджикистана в транзитную страну, тем самым обеспечив стабильное развитие экономики Таджикистана и дальнейшее улучшение условий жизни нашего народа» [2].

После того, как страны Центральной Азии испытали последствия новой вспышки короны, они быстро приняли меры по расширению открытости. В январе 2022 года Казахстан возобновил безвизовый режим для граждан 54 стран. В “Стратегии национального развития Узбекистана на 2022–2026 годы” представлена программа «Туристический Узбекистан», направленная на увеличение числа иностранных туристов, посещающих Узбекистан до 9 миллионов человек. Уважаемый Президент Касым-Жамарт отметил, что проведение Всемирных игр кочевников способствует развитию туризма в Кыргызстане, в будущем Кыргызстан запустит больше проектов, связанных с искусством, философией и историей кочевников, продолжит организовывать мероприятия, имеющие международную привлекательность, и будет способствовать признанию страны на мировом туристическом рынке. По данным Международного информационного агентства Казахстана от 12 декабря, в 2024 году количество туристов, принятых Астаной, достигло 12% в годовом исчислении, общее число туристов достигло 1 097 415, из которых 261 964, или 23,9%, являются международными туристами. Алматы был номинирован на лучшее туристическое направление в Катаре.

Политика открытости стран Центральной Азии определяет направление индивидуального развития общества. Уважаемый Президент Касым- Жомарт Токаев считает, что «для развития каждый наш гражданин должен расширить свои горизонты и стать человеком, отвечающим потребностям времени» [17].

Уважаемый Президент Кыргызстана Садыр Жапаров также хочет углубить понимание и понимание населением нового этапа развития современного общества в новую эпоху. «Перед лицом изменений в современном мире наша главная задача – адаптироваться к этим процессам и открыть новые пути» [4]. По официальным и оценочным данным на начало 2021 года, более 800 000 граждан Кыргызской Республики временно и постоянно проживают за рубежом. В 2023 году только через Центр международных программ Министерства образования и науки Таджикистана за рубежом обучается 30 300 молодых людей, 30% из которых – девочки. Узбекистан планирует удвоить к 2026 году по линии Фонда Эль – Юрта Умиди отправку молодых людей со свободным и творческим мышлением в престижные зарубежные университеты, 50% из которых будут направлены в области технологий, точных наук и ИТ.

Сегодняшняя Центральная Азия возвращается к своим историческим позициям, и приверженность концепции открытого развития означает неизбежный контакт с многокультурностью и ее интеграцию. По мере того, как индивидуумы имеют больше свободы и индивидуального выбора в новом институционализированном обществе, у жителей Центральной Азии появляется больше возможностей выйти из познания и адаптации к разнообразному миру и стать слиянием различных культурных элементов. Конечно, это подразумевает как возможности, так и риски как для государств, так и для отдельных лиц. В настоящее время в Центральной Азии русская культура все еще существует в традиционной повседневности, исламская культура все чаще становится «общим языком» жизни, европейская и американская культуры создают новое разделение социальных классов, а культура с Востока начинает создавать все большую привлекательность. Столкнувшись с влиянием плюрализма, центральноазиатские страны постоянно совершенствуют свои возможности «контроля поле» в открытом обмене и сотрудничестве. Первый Президент Казахстана уважаемый Нурсултан Назарбаев однажды отметил, что «чисто культурная модернизация является «троянским конем» для модернизации традиционной цивилизации» [9]. Именно это глубокое осознание побуждает страны Центральной Азии постоянно укреплять самостоятельность в своих процессах гуманистического и социального строительства, устанавливать господство основной национальной культуры, а затем формировать систему социальных знаний и дискурса, основанную на местных реалиях. Это постоянное саморазвитие позволило странам Центральной Азии приобрести способность взаимодействовать с различными культурами и системами ценностей в открытой среде.

II. Особенности социально-гуманитарного развития стран Центральной Азии.

Исследования, проведенные центральноазиатскими странами после обретения независимости в социально–гуманитарной сфере, в целом, демонстрируют характеристики взаимодействия между независимым строительством и консенсусом. В частности, в процессе формирования гуманистического духа интровертности страны от начала до конца отражается динамика самостоятельного строительства, в то время как в форме гуманитарного обмена с внешней ориентацией страны все более очевидны черты консенсуса.

1.Историческая генерация и реальная динамика самостоятельного строительства.

После обретения независимости страны Центральной Азии встали на путь самостоятельного развития. В совершенно новой среде пространственно – временного переплетения, как продолжать историю и как адаптировать реальность – это выбор, с которым странам Центральной Азии придется столкнуться в долгосрочной перспективе для социально – гуманитарного развития. В международной политической игре после окончания «холодной войны» реальная потребность в индивидуальном развитии заставила центральноазиатские страны переосмыслить свои связи с окружающим миром и миром в целом. Отказ центральноазиатских стран стать ареной интересов для экстерриториальных сил, однако им трудно избавиться от структурных последствий международной политики, после тщательного рассмотрения, центральноазиатские страны в целом выбрали открытую и сбалансированную внешнюю политику в ответ на давление извне, что является как гибкой стратегией международных отношений, так и выражением национальной независимости. С изменением государственной системы и установлением основ открытой, плюралистической и сбалансированной внешней политики умеренная, рациональная и самостоятельная дорожная практика стран Центральной Азии позволила их социально-гуманитарным организациям, несмотря на сильные потрясения, в целом плавно переходить и развиваться.

Страны Центральной Азии в советское время пережили современную трансформацию, за исключением идеологического влияния, государственное строительство и социальное развитие Советского Союза наложили глубокий отпечаток на страны Центральной Азии, а также сформировали основную модальность стран Центральной Азии. В начале независимости центральноазиатские страны не слишком отрицали Советский Союз, но несколько питали комплекс «сожаления», который сыграл решающую роль в социально-гуманитарном развитии стран Центральной Азии. «Это некоторые страны с социалистическим прошлым, которые мирным путем добились своей политической независимости и встали на путь самостоятельного развития и обновления социальных

отношений» [8]. С другой стороны, страны Центральной Азии независимы на базе союзных республик, поэтому на пути самостоятельного развития они также учитывают реалии своих стран, выбирают в качестве отправной точки выделить историю и культуру основных народов и, исходя из этого, перестроить социал-гуманитарные науки своих стран, что является проявлением инициативы самостоятельного развития. После трех десятилетий исследований страны Центральной Азии в основном завершили социально-гуманитарный переход и трансформационное развитие. Именно благодаря этим автономным исследованиям, основанным на реалиях и региональной целостности соответствующих стран, страны Центральной Азии в последние годы в условиях все более бурных и сложных международных изменений по-прежнему могут придерживаться четкого социально-культурного стремления, духовного формирования и концептуальной практики.

2. Историческая определенность, обусловленная консенсусом, и реальная неизбежность.

В процессе социально-гуманитарного развития стран Центральной Азии, в соответствии с самостоятельным строительством, движимый консенсусом, в основном проявляется в двух аспектах внешней ориентации страны и региона:

Во-первых, признание статуса и роли на Шелковом пути, во - вторых, интеграция независимого и мирного понимания. Сегодня, когда страны Центральной Азии развивают свои социально-гуманитарные науки, признание и преемственность цивилизации Шелкового пути, естественно, становятся региональным консенсусом и практическим выбором. В то же время, в непрерывном развитии социально-гуманитарных наук, Страны Центральной Азии также осознают, что интеграция является причинно-логическим выбором истории и реальности. Это общая основа социально-гуманитарного развития стран Центральной Азии, В частности, перед лицом интенсивных потрясений в международных и геополитических изменениях, страны Центральной Азии рассматривают стремление к независимости и мирному развитию как основную важность социально - гуманитарного строительства и мобилизации, светский плюрализм, открытость и стабильность, обмены и сотрудничество в качестве ключевых слов для развития гуманитарных связей между странами Центральной Азии и соседними и международными сообществами, а также, конечно же, стали реалистичным содержанием собственного социально-гуманитарного строительства стран Центральной Азии. Другими словами, эти консенсусы являются результатом исторического развития, основанного на геопространстве, и неизбежно будут играть важную роль в развитии реального национального гуманитарного строительства.

Можно видеть, что в новую эпоху самостоятельные конструктивистские и консенсусные движущие силы стран Центральной Азии ярко проявились в подходах и позициях к ряду геополитических событий, особенно после начала российско – украинского конфликта, и как регулировать отношения с Россией, а также притяжение и дипломатическое давление со стороны Европы и США стали актуальными вопросами. Столкнувшись с этим огромным вызовом, центральноазиатские страны, в целом, продемонстрировали дипломатическую зрелость независимости суверенных государств, то есть, сохранили независимость суверенных государств, избегали быть пешкой в игре между США, Европой и Россией, и продолжали поддерживать геополитические отношения с открытой и сбалансированной дипломатией. В мае 2023 года Россия провела военный парад на Красной площади в День Победы во Второй мировой войне, на котором присутствовали все лидеры стран Центральной Азии. В августе 2023 года уважаемый Президент Кыргызстана Садыр Жапаров, отвечая на обвинения американских законодателей в том, что Кыргызстан помогает России обойти западные санкции, сказал: «Мы суверенное государство. Мы одинаково относимся ко всем странам. Мы проводим плюралистическую внешнюю политику. В начале российско - украинского вопроса мы продемонстрировали нейтральную позицию. В будущем мы будем придерживаться этой позиции» [19]. В октябре 2024 года уважаемый Президент Садыр Жапаров в интервью государственному информационному агентству Кыргызстана вновь заявил, что «Кыргызстан не может отказаться от сотрудничества с Россией, несмотря на требования Запада». Он подчеркнул, что Кыргызстан осуществляет равноправное и взаимовыгодное сотрудничество со всеми странами мира, и что Запад не должен давать указания другим странам в отношении сотрудничества с Россией» [13]. Это также выражение самостоятельного строительства и консенсуса социально-гуманитарных ценностей в Центральной Азии и в разных странах.

III. Евразийский политический и экономический порядок и тенденции социально-гуманитарного развития стран Центральной Азии.

Ускорение эволюции политического и экономического порядка в современном мире, от Афганистана до Ближнего Востока и Украины, продолжающиеся региональные конфликты ставят международную систему под угрозу краха и добавляют большую неопределенность в развитие и изменения евразийского политического и экономического порядка. В этот особенный период, как центральноазиатские страны, расположенные в центре Евразии, вызывают всеобщую озабоченность в мире. С точки зрения долгосрочного развития страны Центральной Азии,

которые были независимыми всего несколько десятилетий, по - прежнему сталкиваются со многими рисками и переменными в политической и экономической областях и все еще находятся на стадии изучения и прогресса с точки зрения силы, возможностей и опыта самостоятельного развития. Однако в то же время необходимо видеть структурную стабильность, историческую зрелость и реалистичную преемственность социально-гуманитарного развития в Центральной Азии, и страны Центральной Азии, находящиеся в процессе евразийских политических и экономических изменений, имеют свои собственные тенденции развития с определенностью.

Концепция транзитных коридоров представляет собой современную реинтерпретацию исторического значения древнего Шелкового пути, обусловленную в основном практической необходимостью экономического сотрудничества и развития между различными регионами. В настоящее время страны Центральной Азии в основном разрабатывают и реализуют национальную стратегию экономического развития по строительству «транзитных коридоров» в Евразии в новую эпоху. Соответственно, социальное и культурное сознание и идеологии, поощряемые этой экономической стратегией, основанной на коридорах, демонстрируют устойчивые связи с внешним миром и интерактивный обмен. Исходя из этого, плюралистическая открытость является основным направлением социально - гуманитарного развития стран Центральной Азии, и будет еще больше подчеркивать автономию, местность и инициативу. В то же время, построение дискурса доминирующей нации будет остановлено в межкультурном согласии, и крайний национализм не станет основной тенденцией социальной мысли, которая игнорирует реальность. Кроме того, признание Сообщества постепенно превращается в гуманистические и духовные предпочтения стран Центральной Азии, а также в фундаментальное стремление центральноазиатских стран к позиционированию своих ценностей и эмоциональным связям на волне глобализации. Конечно, построение сообществ в различных направлениях и на разных уровнях меняется со временем или растёт, но точно также не прорвется через фундаментальные гуманитарные рамки исторической географии Центральной Азии. Более того, стремление центральноазиатских стран к современности становится неизбежным развитием эпохи, а культурная и религиозная жизнь народов должна соответствовать современности социального развития. Несмотря на то, что современность представляет собой сложную и необратимую социальную жизнь и столкновение различных идей и концепций становится нормой, основные идеи, такие как секуляризация и легализация, будут доминировать и демонстрировать тенденцию к постоянному развитию и прогрессу.

ЛИТЕРАТУРА

1. «У нас есть две главные опоры – экономика и духовность»– Президент Узбекистана//https://www.gazeta.uz/ru/2024/11/21/president/. 11.21.2024.

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ»//https://www.prezident.tj/event/speeches/36370., 28.12.2023.

3. Паёми табрикӣ ба муносибати фарорасии соли нави 2000 // http://www.prezident.tj/node/9646, 01.01.2000.

4. Президент Кыргызстана С.Жапаров выступил с обращением на Народном Курултае страны//https://cis.minsk.by/news/26655/prezident_kyrgyzstana_s.zhaparov_vystupil_s_obrascheniem_na_narodnom_kurultae_strany,12.18.2023.

5. Президент Кыргызстана С.Жапаров выступил с обращением на Народном Курултае страны.// https://cis.minsk.by/news/26655/prezident_kyrgyzstana_s.zhaparov_ vystupil_s_obrascheniem_na_narodnom_kurultae_strany,12.18.2023.

6. Суханронӣ ба муносибати Рӯзи Модар–8 март //http://www.prezident.tj/node/9683, 03.07.2001.

7. Табрикоти телевизионӣ ба муносибати 9-солагии Рӯзи Истиқлоли давлатӣ //http://www.prezident.tj/node/9642, 09.08.2000.

8. [乌]伊斯拉姆．卡里莫夫著，王英杰/李禄/李永庆/周士瑞/周恒云译，《临近21世纪的乌兹别克斯坦》，国际文化出版公司，1997年，第1页。

9. [哈]纳扎尔巴耶夫著、陆兵等译，《站在21世纪门槛上》，时事出版社，1997年版，第88页。

10. [哈]纳扎尔巴耶夫著、陆兵等译，《站在21世纪门槛上》，时事出版社，1997年版，第92页

11. 于洪君，《卡里莫夫与乌兹别克斯坦》，《当代世界》，1995年第11期，第16页。

12. 于洪君，《卡里莫夫与乌兹别克斯坦》，《当代世界》，1995年第11期，第17页。

13. 吉尔吉斯斯坦总统：西方不应在与俄合作方面指示各国// https://sputniknews.cn/20241013/1062027695.html, 10.13.2024,

14. 哈萨克斯坦“关键人物”脱稿揭示本国改革细节，值得关注
.//http://rdcy.ruc.edu.cn/zw/qsyj/qygbltzdsxl/ztzldsxl/9b7af76056fc4d5f99ad67c357b3fb89.htm, 11.25.2024,

15. 哈萨克斯坦共和国总统托卡耶夫2023年国情咨文（全文）
//https://www.huanenet.com/hskst/3914.html,09.01.2023,

16. 哈萨克斯坦共和国总统托卡耶夫2023年国情咨文（全文
//https://www.huanenet.com/hskst/3914.html. 09.01.2023,

17. 哈萨克斯坦共和国总统托卡耶夫2023年国情咨文（全文
//https://www.huanenet.com/hskst/3914.html. 09.01.2023,

18. 法律和秩序是建设公正的哈萨克斯坦的基础
//https://cn.inform.kz/news/faheshigongzhengdede-a4230c/23.10.2024,

19. 美议员称吉尔吉斯斯坦帮助俄规避制裁，吉总统驳斥
.//https://finance.sina.cn/2023-08-10/detail-imzftmnr9840275.d.html, 08.10.2023

20. 阿特姆•丹科夫|“新哈萨克斯坦”还是“分裂的哈萨克斯坦”：托卡耶夫最重要的政治任务
//https://www.guancha.cn/ArtemDankov/2022_12_07_670104_s.shtml,12.07.2022

БУНЁДИ МУСТАҚИЛОНА ВА КОНСЕНСУС – НЕРУҲОИ ПЕШБАРАНДА: ТАҲҚИҚОТИ РУШДИ ИҶТИМОӢ-ГУМАНИТАРИИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

ДЭН СИН,
директори Институти мубодилаи байналмилалии
фарҳангии Донишгоҳи омӯзгории Синзиян
102, Чин, Синзиян, Урумчӣ, кӯчаи Роҳи нави тиббӣ 7031;
тел.: 0086-15022909697; e-mail: 645290830@qq.com

Муаллиф дар мақола масъалаи муҳити иҷтимоӣ ва башардӯстонае, ки барои минтақаи Осиёи Марказӣ умумӣ мебошад ва дар солҳои соҳибистиқлолӣ ба вуҷуд омадааст, мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор додааст. Муаллиф таҳқиқ намудааст, ки он, пеш аз ҳама, бо таваҷҷуҳ ба бозсозии таъриху фарҳанги миллатҳои таҳҷойӣ бо мақсади мусоидат ба таҳкими меҳвари идеологию маънавии рушди миллӣ, мусоидат ба бунёди иҷтимоӣ ва башардӯстона дар атрофи истиқлоли миллӣ ва субот, рушди қонуну тартиботи дунявӣ, инчунин, дар пазироӣ ва ҳамгироии бисёрфарҳангӣ ба таври ошкоро ва таҳаммулпазирӣ ифода ёфтааст. Таҳқиқоти илмҳои гуманитарӣ ва ҷамъияташиносӣ дар кишварҳои Осиёи

Марказӣ ташаббуси бунёди мустақилро инъикос намуда, муносибати ба созиш омадани кишварҳо торафт равшантар мегардад. Дар дурнамо илмҳои гуманитарии кишварҳои Осиёи Марказӣ боис мегардад, ки ба рушди муосир тавассути бунёди мустақил ва рушд дар асоси созиш пайравӣ хоҳанд кард.

Калидвожаҳо: *Осиёи Марказӣ, бунёди мустақил, ризоят ва созиш, неруи пешбаранда, рушди иҷтимоӣ ва башардӯстона, президент, Эмомалӣ Раҳмон, Шавкат Мирзиёев, Садир Жапаров, Сердар Бердимуҳамедов, Қосим-Жомарт Тоқаев, маҳаки ғоявию маънавӣ, сохти миллӣ ва рушди миллӣ, бисёрфарҳангӣ, ҳувияти фарҳангӣ, рушди қонунии ҷомеа, ҳамгироӣ, секуляризатсия, сиёсати мубодилаи бисёрсамта ва ошкоро.*

INDEPENDENT DEVELOPMENT AND CONSENSUS – DRIVING FORCES: RESEARCH OF THE SOCIAL AND HUMANITARIAN DEVELOPMENT OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES

DENG XIN,
Director of the Institute of International Cultural
Exchange of Xinjiang Pedagogical University
102, China, Xinjiang, Urumqi city, New Medical Road str. 7031;
tel.: 0086-15022909697; e-mail: 645290830@qq.com

In this article, the author analyses how, over the years of independence, a social and humanitarian environment common to the region has formed in Central Asian countries, which is expressed, first and foremost, in an emphasis on reconstructing the history and culture of the main ethnic groups in order to promote the ideological and spiritual core of national development, promoting social and humanitarian construction around national independence and stability and the development of a secular legal order, as well as the acceptance and integration of multiculturalism in an open and tolerant manner. Research in the humanitarian and social sciences in Central Asian countries reflects the initiative of independent development, with a consensus-based approach becoming increasingly evident. Looking to the future, the humanitarian sciences in Central Asian countries will continue to adhere to modern development through independent construction and development based on consensus.

Keywords: *Central Asia, independent construction, consensus, driving force, social and humanitarian development, president, Emomali Rahmon, Shavkat Mirziyoyev, Sadyr Zhaparov, Serdar Berdimuhamedov, Kassym-Jomart Tokayev, ideological and spiritual core, national construction and development, multiculturalism, cultural identity, legal development of society, integration, secularization, policies of multilateral and open exchanges.*

УДК: 327(575.3):342.25

ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ ВА СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

МУҲАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАҲМОН,
доктори илмҳои сиёсӣ, профессори кафедраи дипломатия ва сиёсати хориҷии Тоҷикистони факултаи муносибатҳои байналмилалии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025 Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел.: (+992) 985-10-00-05; e-mail: mts-05022019@mail.ru

Муаллиф дар мақола масоили истиқлол, соҳибихтиёрӣ ва сиёсати хориҷиро барои ҳар як давлату миллат яке аз масъалаҳои муҳимми давлатдорӣ арзёбӣ намуда, сиёсати хориҷии Тоҷикистонро дар шароити истиқлоли давлатӣ таҳлил намудааст.

Ба андешаи муаллиф, тачрибаи амалии воқеияти имрӯзаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки давлату миллатҳои зиёде ҳастанд, ки дар талоши ҳифзи тамомияти арзӣ, истиқлоли давлатӣ, соҳибихтиёрӣ ва арзишҳои миллию фарҳангии худ мебошанд. Вале баъзе иштирокчиёни дигари ҷаҳонӣ ва дигар омилҳое мавҷуданд, ки сабаби амалӣ нашудани орзую ормон ва озодии комили ин гуна давлату миллатҳо мегарданд.

Инчунин, дар ин мақола дастовардҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон зери роҳбарии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нишон дода шуда, дурнамои таҳкими истиқлоли давлатии Тоҷикистон дар шароити нави ҷаҳонӣ арзёбӣ гардидааст.

Дар охир муаллиф чунин хулосабардорӣ менамояд, ки барои ҳар кишвари соҳибистиқлол дар шароити нави муносибатҳои байналмилалӣ, аз ҷумла барои Тоҷикистони соҳибихтиёр сипарӣ гардидани даҳ сол ин як марҳалаи кофӣ барои татбиқи сиёсати хориҷӣ буда, пешниҳод менамояд, ки таҳия ва қабули Консепсияи нави сиёсати хориҷӣ ба манфиатҳои миллии кишварамон созгор мебошад.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, Истиқлоли давлатӣ, соҳибихтиёрӣ, Эмомалӣ Раҳмон, сиёсати хориҷӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, ҷаҳони муосир, равандҳои ҷаҳонӣ, Консепсияи сиёсати хориҷӣ, дастовардҳои сиёсати хориҷӣ, манфиатҳои миллӣ, дипломатияи бисёрҷониба, дурнамои сиёсати хориҷӣ, имиҷи давлат, ташаббусҳои байналмилалӣ, "Раванди Душанбе".*

Дар шароити тағйирпазирии ҷаҳони муосир соҳибистиқлол будан барои ҳар як давлату миллат яке аз масъалаҳои муҳимми давлатдорӣ ба шумор меравад.

Дар чунин шароит истиқлол ва соҳибихтиёрӣ бо дарназардошти вобастагии афзояндаи давлатҳо дар соҳаҳои иқтисод, иттилоот ва сиёсат тағйир ёфта, мафҳумҳои наверо ба вуҷуд меоварад, ки идоракунии давлатӣ ва муносибатҳои байни кишварҳо таҳти таъсири равандҳои ҷаҳонӣ ва меъёрҳои байналмилалӣ тағйир меёбанд.

Истиқлоли давлатӣ волоияти қонун дар дохили кишвар ва озод будан аз зери таъсири дигарон мебошад. Дар баробари ин, сиёсати хориҷӣ воситаи асосии татбиқи соҳибихтиёрии берунии давлат мебошад, зеро маҳз он муайян мекунад, ки кишвар бо дигар давлатҳо ва миллатҳо дар арсаи байналмилалӣ чӣ гуна муносибат намуда, ба истиқлоли худ ва қобилияти мустақилона қабул кардани қарор доир ба имзои созишномаҳо, иштирок дар созмонҳои байналмилалӣ ва ҳимояи манфиатҳои худ такя мекунад.

Ҳар як давлату миллат барои худмуайянкунӣ, ҳимояи тамомияти арзӣ, ҳифзи истиқлоли давлатӣ, ҳимояи манфиатҳои миллӣ, ҳувияти мустақил, арзишҳои миллию фарҳангӣ, татбиқи ҳадафҳои стратегӣ, амалишавии сиёсати дохилию хориҷӣ, баланд бардоштани имиҷи давлат дар арсаи ҷаҳонӣ ва татбиқи меъёру қоидаҳои идоракунии давлатдории миллӣ талош меварзад.

Мавриди қайд аст, ки ҳар як давлати соҳибистиқлол кӯшиш менмояд, ки бо доштани соҳибихтёрии комил дар татбиқи амалии манфиатҳои миллӣ, ҳадафҳои стратегӣ ва амалӣ намудани сиёсати хориҷии худ дар арсаи ҷаҳонӣ муваффақ гардад ва ба дастовардҳо ноил шавад.

Таҷрибаи амалии воқеияти имрӯзаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки давлату миллатҳои зиёде ҳастанд, ки дар талоши ҳифзи тамомияти арзӣ, истиқлоли давлатӣ, соҳибихтиёрӣ ва арзишҳои миллию фарҳангии худ мебошанд. Вале баъзе иштирокчиёни дигари ҷаҳонӣ ва дигар омилҳое мавҷуданд, ки сабаби амалӣ нашудани орузуву ормон ва озодии комили ин гуна давлату миллатҳо мегарданд.

Хушбахтона, ба даст овардани истиқлоли давлатӣ, ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон дод, ки дар низоми муносибатҳои муосири байналмилалӣ ҳамчун иштирокчии мустақил ва фаъол амал намояд. Ҳадафҳои стратегии худро дар низоми сиёсати хориҷии худ пиёда намояд. Манфиатҳои миллӣ ва арзишҳои миллию фарҳангии худро ҳифз ва амалӣ намояд. Ташаббусҳои байналмилалии худро дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ карда, эътирофи ҷаҳониро касб намуда, бо ин васила барои баланд бардоштани имиҷи худ дар арсаи ҷаҳонӣ талош варзад.

Мавриди тазаккур аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон имсол 34-солагии Истиқлоли давлатии худро ҷашн мегирад ва ҳамеша саъю кӯшиш менамояд, ки сиёсати мутаносиб ва созандаеро ба амал барорад, ки он на танҳо ба манфиатҳои худ, балки ба манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни низоми муносибатҳои байналмилалӣ низ мувофиқ бошад.

Татбиқи манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рушди дипломатияи бисёрҷониба дар солҳои истиқлоли давлатӣ натиҷаҳои назаррас дод. Бо дарназардошти имконоти дипломатияи бисёрҷонибаи Тоҷикистон, пеш аз ҳама, ба тақвияти имиҷи кишвар ва иштироки он дар ҳалли мушкилоти ҷаҳонӣ ва таъмини амнияти миллӣ нигаронида шудааст.

Аз ин рӯ, бо дарназардошти иқтидор ва тавоноии дипломатияи гуногунҷанбаи Тоҷикистон, барои пайваста пеш бурдани манфиатҳои миллӣ ва ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ кӯшиш ба харҷ додан зарур аст.

Ҳарчанд Тоҷикистон барои таҳкими равобити дӯстона дар сатҳи ҷаҳонӣ аз равишҳои бисёрҷониба дар шаклҳои гуногун истифода мекунад, аммо масъалаҳои равобити бисёрҷониба, робитаҳои фарҳангӣ, таҳдиду чолишҳои ҷаҳони муосир барои ноил шудан ба манфиатҳои миллии Тоҷикистон дар дарозмуддат дар заминаи пешбурди дипломатияи бисёрҷониба ҳамчунон аҳамияти худро нигоҳ медоранд.

Ба ҳайси Сарвари давлат интихоб шудани Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва ба шарофати ин хотима додан ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, барқарорсозии ҳокимияти конститутсионӣ ва тамоми шохаҳои ҳокимияти давлатӣ, таъмини фазои сулҳу оромӣ, ваҳдат ва ҳамдигарфаҳмӣ дар кишвар ва ба намунаи таҷрибаи нодир барои ҷаҳониён табдил ёфтани сулҳи тоҷикон гардид. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин давра қудрати амудии қавиро ба вуҷуд овард, ки дар кишвар суботи сиёсиро фароҳам овард. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои таҳкими мавқеи Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ фаъолона талош менамояд. Таҳти роҳбарии Президенти кишвар, Тоҷикистон ба як иштирокчии муҳимми равандҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ табдил ёфт. Тоҷикистон имрӯз бо аксари кишварҳои ҷаҳон равобити муътадили дипломатӣ дорад. Роҳбарӣ ва кордонии Пешвои миллат имрӯз омили субот ва пешравии кишварамон дар арсаи ҷаҳонӣ аст. Бо ибтикори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон то ҳол 5 ташаббуси глобалӣ ва 14 қатъномаи Маҷмаи Умумии СММ дар самти обу иқлим бо иттифоқи оро қабул шудааст, ки аз муҳиммият ва сарвақтӣ будани ин мавзуъ гувоҳӣ медиҳад [2]. Имрӯз Тоҷикистон дар сиёсати байналмилалӣ ва ҳамкориҳои минтақавӣ фаъолона иштирок менамояд. Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ, бахусус дар масъалаҳои амният ва мубориза бо ифротгароӣ, нақши калидӣ дорад. Гузашта аз ин, муносибатҳои дипломатӣ бо давлатҳои ҳамсоя ва дигар кишварҳои ҷаҳон ба рушди устувор ва пойдории сулҳ мусоидат менамояд [3].

Роҳандозии усули “дарҳои боз” дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон, эътирофи байналмилалӣ пайдо кардани ҷумҳурӣ аз ҷониби аксари кишварҳои ҷаҳон ва теъдоди зиёди созмонҳои байналмилалӣ, барқарор

намудани ҳамкориҳои дипломатӣ бо 187 кишвари ҷаҳон, ифтитоҳи қариб 50 намояндагии дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷи кишвар ва дар назди созмонҳои минтақавию байналмилалӣ, ифтитоҳи беш аз 30 намояндагии дипломатии кишварҳои хориҷӣ ва созмонҳои минтақавию байналмилалӣ дар Тоҷикистон гардид.

Тоҷикистон ба як кишвари амнтарини ҷаҳон табдил ёфта ва ба сегонаи аввалин давлатҳои амни ҷаҳон дар радабандиҳои байналмилалӣ ворид гардид.

Раисии бевоситаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар созмонҳои минтақавию байналмилалӣ, ба макони баргузории чорабиниҳои сатҳи минтақавию байналмилалӣ табдил ёфтани пойтахти кишвар ва ҳамчун бренди миллии Тоҷикистон дар чорабиниҳои байналмилалӣ эътирофи ҷаҳонӣ касб намудани “Раванди Душанбе” аз дастоварди дигари сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити истиқлоли давлтӣ ба шумор меравад[4].

Яке аз муҳимтарин дастовардҳои сиёсати хориҷии кишвар дар соли 2025 маҳз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расидани “Шартнома миёни Тоҷикистон, Қирғизистон ва Ӯзбекистон дар бораи нуқтаи пайвастшавии сарҳадҳои давлатии се кишвар” ва “Эъломияи Хуҷанд доир ба дӯстии абадӣ” буда, аз он шаҳодат медиҳанд, ки Тоҷикистон ҳамчун маркази дӯстӣ ва муттаҳидии кишварҳои минтақа ба ҳисоб рафта, барои сулҳу субот ва рушди устувори минтақа нақши калидӣ дорад [1].

Дастоварди дигари сиёсати хориҷии кишвар дар соли ҷорӣ ин дар асоси қатъномаи СММ доир ба ташаббуси байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон “2025 соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо”, ки моҳи майи соли 2025 дар шаҳри Душанбе баргузории Конфронси байналмилалии сатҳи баланд оид ба ҳифзи пиряхҳо мебошад, ки доираи васеи иштирокчиёнро аз тамоми гӯшаю канори ҷаҳон ҷиҳати баррасии яке аз мавзуъҳои калидӣ ва ҳаётан муҳим ба ҳам овард.

Дастоварди дигаре, ки дар самти сиёсати хориҷӣ моҳи октябри соли ҷорӣ ба даст меояд, баргузории Саммити Сарони кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил таҳти раёсати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

Албатта, дастовардҳои Тоҷикистон дар 34 соли соҳибистиқлолӣ хеле зиёд буда, ба тамоми соҳаҳои ҳаёти сиёсию иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангии кишвар дахл доранд. Вале номбар кардани шумораи маҳдуди онҳо ҳам аз он шаҳодат медиҳад, ки дар муҳлати хеле кӯтоҳ Тоҷикистони соҳибистиқлоли мо таҳти сарварии Пешвои муаззами миллат роҳи таърихиеро паймуд, ки ниёкони мо дар даврaҳои таърихии давлатдории худ тай намуда, забон, фарҳанг ва ҷавҳари миллии халқи тоҷикро барои садсолаҳо ҳифз карданд, ки бо ҳарфҳои заррин навишта ҳоҳад шуд.

Дурнамои таҳкими Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити нави ҷаҳонӣ бешубҳа аз ҳалли он проблемаҳои сиёсати дохилӣ ва беруние, ки дар марҳалаи кунунии рушди он мавҷуд аст, вобастагӣ дорад. Инҳо асосан вазифаҳои муттаҳидсозии минбаъдаи ҷомеа ва ҳизбҳои сиёсӣ дар роҳи ҳифзи сулҳу субот, ризояти миллӣ ва тамомияти арзии кишвар мебошанд, ҳалли масъалаҳои боз ҳам баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии шаҳрвандон, ташкили ҷойҳои нави корӣ, коҳиш додани сатҳи муҳоҷирати меҳнатӣ; таҳияи механизму воситаҳои муассири муқовимат ба чолишҳои терроризми байналмилалӣ, ифротгароии динӣ, идеологияи бегона ва равандҳои пуршиддати ҷаҳонишавӣ мебошад.

Илова бар ин, масъалаҳои боз ҳам тақвияти муносибатҳои дӯстӣ ва ҳамкориҳон мутақобилан судманд, ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ, ҳимояи манфиатҳои қонунии шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқии Тоҷикистон дар хориҷи кишвар, таъмини амнияти кишвар аз таҳдидҳои эҳтимолии беруна аз ҷумлаи вазифаҳои асосии сиёсати хориҷии давлати мо хоҳанд буд.

Барои расидан ба ин мақсадҳо Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар низоми нави муносибатҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ, ки доимо дар таҳаввул ва ташаккул аст, бояд ҷойгоҳи боз ҳам намоёнтарро ишғол намояд. Зеро Тоҷикистон, ҳам аз нигоҳи мавқеи ҷуғрофӣ ва ҳам аз лиҳози геополитикӣ, дар чорсӯйи бархӯрди манфиатҳои давлатҳои абарқудрат ва низомҳои мухталифи сиёсию идеологӣ қарор дорад ва ин масъулияти кишварамонро дар ҳифзу таҳкими давлатдории миллиамон дучанд менамояд.

Ба андешаи мо, роҳи ягонаи муваффақият дар сиёсати хориҷӣ ҳифзи тавозуни муносибатҳо бо ҳамаи кишварҳои ҷаҳон дар асоси манфиатҳои мутақобилан судманд ба роҳ мондани равобити неки дӯстона мебошад.

Дастовардҳои даҳаи охир дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Консепсияи амалкунандаи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки он соли 2015 қабул гардида буд.

Пеш аз ҳама, дар самти татбиқи дипломатияҳои соҳавӣ, аз ҷумла “Дипломатияи об” ва ҷонибдории ташаббусҳои байналмилалии Тоҷикистон дар соҳаи обу иқлим аз ҷониби СММ, татбиқи босамари “Дипломатияи фарҳангӣ ва башардӯстона” вобаста ба эҳёи арзишҳои таърихию фарҳангии миллати тоҷик ва таҳдиду хатарҳои раванди ҷаҳонишавӣ ба арзишҳои таърихӣ ва фарҳангии кишварҳо мебошад.

Дар баробари ин омилҳо, инчунин, васеъ гардидани доираи шарикони кишвари мо аз ҳисоби давлатҳои соҳибистиқлол ва дар маҷмуъ, дигаргуншавии низоми муносибатҳои байналмилалӣ, пешниҳод менамоем, ки Консепсияи нави сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва қабул гардад. Зеро аз қабули Консепсияи амалкунандаи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон имсол даҳ сол сипарӣ гардид.

Ба андешаи мо, барои ҳар кишвари соҳибистиқлол дар шароити нави муносибатҳои байналмилалӣ, аз ҷумла барои Тоҷикистони соҳибихтиёр, сипарӣ гардидани даҳ сол ин як марҳалаи кофӣ барои татбиқи сиёсати хориҷӣ буда, таҳия ва қабули Консепсияи нави сиёсати хориҷӣ ба манфиатҳои миллии кишварамон созгор аст.

Таҳлил мундариҷавии Консепсияи амалкунандаи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки баъзе ҳадафҳои стратегӣ ва татбиқи амалии онҳоро дар низоми сиёсати хориҷии кишвар фаро намегирад. Илова бар ин, бо дарназардошти таҳаввулот дар низоми муносибаҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин равандҳои мусбати чанд соли охир, дастовардҳои беназир дар низоми сиёсати хориҷии кишвар асос мегардад, ки Консепсияи нави сиёсати хориҷии кишвар таҳия ва қабул гардад.

Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шароити истиқлоли давлтӣ бо пешбурди сиёсати созанда, санҷидашуда ва мутавозин дар арсаи байналмилалӣ ба дастовардҳои назаррас ноил гардид.

Сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии сиёсати хирадмандонву дурандешонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша хислати сулҳҷуёна ва беғаразро касб намуда, дар оянда низ чунин боқӣ хоҳад монд.

Агар мо изҳор дошта битавонем, ки дар даврони соҳибистиқлолии кишвар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон манфиатҳои миллии кишварро ҳимоя карда тавонист, равобити дипломатии муътадилро бо кишварҳои ҷаҳон ба роҳ монд ва суботи сиёсию амниятии дохилӣ ва минтақвиро таъмин намуд, пас бо итминони комил метавон гуфт, ки сиёсати хориҷии Ҷумуҳрии Тоҷикистон сиёсати муваффақ аст ва бо дастовардҳои муассир ва беназир ноил гардидааст.

Метавон хулосагирӣ намуд, ки вазъи пешгӯйинашавандаи ҷаҳони муосир, низоъҳои байналмилалӣ, буҳронҳои мухталиф ва набудани эътимод миёни иштирокчиёни муносибатҳои байналмилалӣ, аз ҳар яки мо шаҳрвандони Тоҷикистон тақозо менамояд, ки дар самти ҳифз ва таҳкими истиқлоли давлатӣ, дастовардҳои он, ваҳдати миллӣ, таъмини сулҳу суботи сиёсӣ дар кишвар содиқона кору фаъолият намуда, тамоми донишу таҷриба ва маҳорату малакаи худро минбаъд низ барои боз ҳам рушди устувори Тоҷикистони соҳибихтиёрамон равона созем.

АДАБИЁТ

1. Муҳаммадзода П.А. Тоҷикистон–маркази дӯстӣ ва муттаҳидии кишварҳои минтақа// https://mo.tnu.tj/tj/to-ikiston-markazi-d-st-va-mutta-idii-kishvar-oi-minta-a/, 1 апрели соли 2025.

2. Муҳаммадзода П.А. Нақш ва аҳамияти ташаббусҳои байналмилалии Эмомалӣ Раҳмон// www.tnu.tj, 27 майи соли 2025.

3. Муҳаммадзода П.А. Инициативы Республики Таджикистан как фактор развития и укрепления политики добрососедства в Центральной Азии в современных условиях международных отношениях// Международные отношения и безопасность. 2023. № 1 (5). –С. 17-23.

4. Муҳаммадзода П.А., Малангова И.И. Таҳлили дастовардҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2020 //Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир. 2020, №4(72). –С.15–23.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ И ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

МУХАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАХМОН,
доктор политических наук, профессор кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан факультета международных отношений Таджикского национального университета
734025 Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17;
тел.: (+992) 985-10-00-05; e-mail: mts-05022019@mail.ru

В данной статье автор рассматривает вопросы независимости, суверенитета и внешней политики как одни из важнейших вопросов государственности для каждого государства и народа, а также анализирует внешнюю политику Таджикистана в контексте государственной независимости. По мнению автора, практический опыт современной мировой реальности показывает, что существует множество государств и наций, которые стремятся защитить свою территориальную целостность, государственную независимость, суверенитет, а также национальные и культурные ценности. Однако существуют и другие международные акторы и факторы, которые препятствуют реализации чаяний, стремлений и полной свободы таких государств и наций.

Также в статье показаны достижения внешней политики Республики Таджикистан под руководством Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона, и дана оценка перспектив укрепления государственной независимости Таджикистана в новых мировых условиях.

В заключение автор приходит к выводу, что для любой независимой страны в новых условиях международных отношений, в том числе для суверенного Таджикистана, истечение 10 лет является достаточным этапом для реализации внешней политики, и предлагает, что разработка и принятие новой Концепции внешней политики соответствует национальным интересам нашей страны.

Ключевые слова: *Таджикистан, государственная независимость, суверенитет, Эмомали Рахмон, внешняя политика, международные отношения, современный мир, глобальные процессы, концепция внешней политики, достижения внешней политики, национальные интересы, многосторонняя дипломатия, перспективы внешней политики, имидж государства, международные инициативы, Душанбинский процесс.*

STATE INDEPENDENCE AND FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

MUHAMMADZODA PARVIZ ABDURAHMON,
Doctor of Political Science, Professor of the Department of diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan, Faculty of International Relations, Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 17;
tel.: (+992) 985-10-00-05; e-mail: mts-05022019@mail.ru

In this article, the author examines issues of independence, sovereignty, and foreign policy as one of the most important issues of statehood for every state and nation, and analyzes Tajikistan's foreign policy in the context of state independence.

According to the author, practical experience in the modern world shows that there are many states and nations that seek to protect their territorial integrity, state independence, sovereignty, and national and cultural values. However, there are other international actors and factors that hinder the realization of the dreams, aspirations, and complete freedom of such states and nations.

The article also highlights the achievements of the Republic of Tajikistan's foreign policy under the leadership of the Leader of the nation, the respected Emomali Rahmon, and assesses the prospects for strengthening Tajikistan's state independence in the new global environment.

In conclusion, the author concludes that for any independent country in the new conditions of international relations, including sovereign Tajikistan, a period of 10 years is sufficient for the implementation of foreign policy, and suggests that the development and adoption of a new Concept of Foreign Policy is in line with the national interests of our country.

Keywords: *Tajikistan, state independence, sovereignty, Emomali Rahmon, foreign policy, international relations, modern world, global processes, Concept of foreign policy, foreign policy achievements, national interests, multilateral diplomacy, foreign policy perspectives, state image, international initiatives, "Dushanbe Process".*

УДК: 327(575.3):628.1+551.583+351.74

PRIORITY AND SCALES OF INITIATIVES OF THE PRESIDENT OF TAJIKISTAN AT THE INTERNATIONAL LEVEL

SHARIFZODA SAIDHOMID SAFAR,
Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of analysis and forecasting of Regional Security Issues, of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

The article analyzes and examines the international initiatives of the President of the Republic of Tajikistan his Excellency Emomali Rahmon, their scope and scale.

In the article, the author analyzes the initiatives of the President of the Republic of Tajikistan his Excellency Emomali Rahmon in the areas of water and climate, the fight against terrorism and extremism, indicating their scale and scope. In the article, the author analyzes each of Tajikistan's initiatives in these areas and assesses the significance of the processes of: "Dushanbe processes" – the "Dushanbe water process" and the "Dushanbe process on combating terrorism" – as important platforms for analyzing and discussing these issues.

The author argues that the initiatives of the President of the Republic of Tajikistan his Excellency Emomali Rahmon in the field of water resources and climate, the fight against terrorism and extremism are transnational in nature and meet the interests of all people on the planet, which makes a significant contribution to ensuring peace and achieving the Sustainable Development Goals in the world.

Keywords: *Republic of Tajikistan, initiative, scope, scale, transnational, timeliness, water and climate, terrorism, extremism, essence, decade, resolution, water diplomacy, "Dushanbe process", transboundary, climate change, border management, "Kuwait stage of the Dushanbe process", cryospheric sciences, sustainable.*

An analysis of the experience of global initiatives shows that initiatives that have two important aspects: timeliness and transnationality are accepted by the people of the planet. It is precisely the international initiatives of the President of the Republic of Tajikistan his Excellency Emomali Rahmon which have these two aspects.

In this context, if we look at the content of the article, it is, first and foremost, an embodiment of *the scope and scale* of the initiatives of the President of the Republic of Tajikistan his Excellency Emomali Rahmon.

Therefore, in terms of coverage of *the scope,* over the past two decades, the Republic of Tajikistan has had a great deal of experience in taking initiatives aimed at solving water and climate issues and combating terrorism and extremism, which have been welcomed by the international community. At the same time, the above-mentioned issues have been analyzed and discussed among a wide range of experts within the framework of high-level international events.

Also, in order to determine *the scale* of the initiatives of the Head of State of Tajikistan, indicated the range of participants, such as representatives of states, international and non-governmental organizations, scientific and research institutions, and domestic and foreign media personnel.

In this regard, if we look at the essence of Tajikistan's initiatives at the international level, they are directly aimed at strengthening sustainable development and the preservation of life on the planet.

In this context, five Tajikistan's initiatives have been presented in the direction of promoting water and climate change diplomacy and high-level forums on countering terrorism and extremism, and two Dushanbe processes, the "Dushanbe Water Process" and the "Dushanbe Process in Combating Terrorism", have been recognized as important areas for analyzing and discussing these issues.

The recognition of these processes is directly attributable to the tireless efforts of the President of the Republic of Tajikistan, his Excellency Emomali Rahmon, and has gained global recognition.

It is important to recall that one of the first initiatives of the President of the Republic of Tajikistan, Leader of the Nation his Excellency Emomali Rahmon, at the international level to ensure security, especially peace in Afghanistan, was presented almost 30 years ago.

As early as June 8, 1998, the President of the Republic of Tajikistan, his Excellency Emomali Rahmon, spoke at the 20th special session of the UN General Assembly and, in his speech, proposed to the international community to take steps to create a "security belt" around Afghanistan, taking into account the growing trend of illegal drug trafficking.

In this context, his Excellency Emomali Rahmon expressed Tajikistan's readiness to expand areas of cooperation with international organizations, including the UN and its sectoral agencies, as well as interested countries, to address drug-related problems[15. P.16].

At the same time, we can mention several other initiatives of the President of Tajikistan in organizing international conferences, such as the High-Level International Conference "Countering Terrorism and Preventing Violent Extremism" (May 3-4, 2018, Dushanbe).

The main scopes covered by the conference are strengthening cooperation in the areas of:

- detecting and preventing cross-border terrorist activities;
- expanding the legal framework for further strengthening counter-terrorism cooperation between countries;
- examining current challenges and obstacles to implementing counter-terrorism measures and cooperation in combating cybercrime.[3]

The conference also serves as an important framework for dialogue and comprehensive cooperation among all stakeholders to exchange experiences and develop concrete steps for further joint and coordinated actions in combating modern security challenges and threats.

Due to the scale of the conference, 400 people from 48 countries, 31 regional and international organizations, as well as representatives of scientific and research institutions participated in its work.[9]

Also, on May 17, 2019, at the initiative of the Leader of the Nation Emomali Rahmon, was held in Dushanbe a two-day high-level conference entitled “International and Regional Cooperation on Countering Terrorism and its Financing Through Illicit Drug Trafficking and Organized Crime”.

In terms of scale, representatives of 50 countries and more than 27 international and regional organizations participated in this conference.

The scope of the conference and its objectives are assessed as follows:

- strengthening international and regional cooperation;
- identifying effective methods of combating the financing of terrorism, exchanging knowledge and experience in this area;
- facilitating expert discussions on responding to changing forms of financing of terrorist organizations.[4]

The conference was covered by more than 200 domestic and foreign journalists, which contributed to strengthening Tajikistan’s positive international recognition as a peacekeeping country.

It is important to note that the Government of the Republic of Tajikistan organized this event in close cooperation with the OSCE, the United Nations, and the European Union.

Also, on October 18-19, 2022, in Dushanbe was held a high-level international conference entitled “International and Regional Border Security and Management Cooperation to Counter Terrorism and Prevent the Movement of Terrorists”.

During the above-mentioned Conference, were analyzed achievements related to effective border management and possible ways to build technical and technological capacity for border security and counter-terrorism. Experts also discussed the importance of strengthening cooperation in preventing terrorist movements, illicit drug trafficking, arms trafficking, and transnational organized crime. [5]

In terms of the scale of the High-Level Conference, during this event participated representatives of 59 states, 30 non-governmental organizations, and more than 700 delegations.

Based on the scope of the conference during the Conference were analyzed the following issues:

- challenges and needs related to border security in Central Asian countries;
- trends and threats in the border management sector;
- exchange of experience in finding ways to improve areas of concern, in particular, strengthening the exchange of information and best practices in countering terrorism;
- finding comprehensive, integrated and collective strategies and approaches to strengthen border security in the context of combating terrorism;
- preventing the cross-border movement of terrorists, including foreign terrorist fighters, through capacity-building at the regional and national levels;
- detecting and preventing the cross-border movement of foreign terrorist fighters. [8]

In total, 94 reports were presented during the conference, and representatives of regional and international organizations, such as the UN and its sectoral agencies, the OSCE, the European Commission, and others, participated and spoke at the conference.[13]

It is important to note that in recent years, with the initiatives of the Government of the Republic of Tajikistan and the support of patriotic citizens of the country, the conditions of military units and checkpoints have been brought into line with the requirements of the times, in terms of ensuring regional and international security, border management, and the creation of a security belt around Afghanistan, as well as countering terrorism and preventing the movement of terrorists.

In this context, in recent years, the Government of Tajikistan has built 120 new checkpoints and renovated and modernized dozens of border checkpoints. In particular, in 2023 alone, more than 75 border facilities with the best living and service conditions were built and put into operation, and over thirty years, 505 facilities have been built for the Border Troops with all the necessary conditions.

Therefore, we can say with confidence that Tajikistan makes a significant contribution not only to ensuring the security of its southern border, but also to ensuring the security of the southern region of the Collective Security Treaty Organization and the Commonwealth of Independent States.

The Republic of Tajikistan, as the host of the “Dushanbe Process on Combating Terrorism”, welcomed the initiative to hold for the first time the conference outside of Tajikistan.

In this context, on November 4, 2024, the High-Level International Conference on “Strengthening International Counter – Terrorism Cooperation and Building Agile Border Security Mechanisms – The Kuwaiti Phase of the Dushanbe Process” was held in Al-Kuwait City, State of Kuwait.

During his speech, the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon stated that the Conference will further expand the scope and impact of the Dushanbe Process in combating terrorism and its financing.

Emomali Rahmon also emphasized that the summit “undoubtedly will significantly contribute to coordination and strengthening of cooperation at the international level, especially between the countries and regions of Central Asia, the Arab Group, Africa, and the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)”. [13]

The Kuwaiti phase of the “Dushanbe Process”, which was jointly organized by the State of Kuwait-Tajikistan - UNOCT, addressed the following issues:

- preventing the movement of terrorists;
- expanding cooperation and building stronger partnerships to support more effective and rapid border security and counterterrorism;
- retraining in new technologies to strengthen the capacity of law enforcement and intelligence agencies through training and technical support; [6]
- coordination of measures to strengthen peace, stability and security;
- strengthening the coordination of joint operations at the regional and global levels;
- creating reliable mechanisms for rapid response to security risks and threats;
- creating mechanisms that contribute to the prevention of arms and drug trafficking and the financing of terrorism were analyzed and discussed. [18]

The conference reflected the scope and impact of the "Dushanbe Process" beyond Central Asia and led to the strengthening of counterterrorism cooperation around the world.

It is worth emphasizing that the conference brought together a wide range of United Nations structures, international and regional organizations, academies and representatives of academies, civil society and the private sector, including youth, women, and human rights activists.

In total, the Conference was attended by more than 500 representatives, including 28 ministers and high-level representatives from 91 member states, 14 international and regional organizations, and 24 experts from civil society organizations, women’s and youth organizations, and think tanks.[12]

It is important to emphasize that on September 23, 2024, the President of the Republic of Tajikistan, Leader of the Nation his Excellency Emomali Rahmon participated and spoke at the Future Summit in New York City, United States of America.

At the beginning of his speech, his Excellency Emomali Rahmon emphasized that “this meeting has provided another appropriate opportunity to discuss global problems”.

At the same time, the Head of State of Tajikistan his Excellency Emomali Rahmon emphasized that “today we are witnessing the increase of conflicts in different parts of the world, which have resulted in hundreds of thousands of casualties among the civilian population. Therefore, we need to unite around common goals in order to ensure lasting peace throughout the world and end human suffering”.

At the same time, his Excellency Emomali Rahmon recalled that “the time has come for us to take effective steps to strengthen the key role of the United Nations in resolving conflicts and restoring peace and stability on the planet”. In this context, he proposed adopting a special UN resolution to declare a “Decade for Strengthening Peace for Future Generations”.

The President of the Republic of Tajikistan, his Excellency Emomali Rahmon, stated that Tajikistan has always been in favor of resolving all conflicts and disputes only through political and diplomatic means.

It is important to say that Tajikistan’s next initiative for the “Decade for Strengthening Peace for Future Generations” is not only a security initiative, but also a great responsibility to future generations, which has a highly humanitarian aspect and reflects the essence of Emomali Rahmon’s humanitarian diplomacy.

If we look at the content of Tajikistan’s next initiative, it is consistent both in terms of relevance and its compliance with the Global Agendas of Action.

In terms of its relevance and timeliness, it is important to emphasize that, according to official UNICEF statistics, 473 million children – one in six children on the planet – live in areas of armed conflict. In percentage terms, this figure is almost twice as high as in 1990.

According to official statistics, by the end of 2023, the number of children forcibly displaced from their homes was 47.2 million, and this trend is increasing.

Analyses show that around 52 million children living in areas of armed conflict are deprived of the opportunity to study. They face difficult access to health services and serious mental health conditions.

An analysis of conflict statistics shows that in the last 5 years, the number of local conflicts and armed clashes has increased, from 104 thousand conflicts in 2020 to 200 thousand in 2024.

According to statistics, in 2024, since the Second World War, 56 active wars were registered, the scope of which became “international” and covered 92 countries of the world. The area of armed conflicts covered about 6.15 million km. sq. or 4.6% of the land area, compared to 2.8% in 2021.

In 2024, more than 57.5 million children were born in countries affected by armed conflict, and this number is expected to increase about 400,000 in 2025.

In order to ensure sustainable development, by 2025, UNICEF, the most influential international organization for children, should provide 56.9 million children and women with medical care. At the same time, it is expected that more than 20 million children will be covered by psychosocial support. In terms of the issue of future generations, by 2025, it is necessary to provide 24 million children with access to education and 55.3 million with access to clean water. [17]

Regarding the compliance of Tajikistan's initiative, it is worth noting that it complies with the provisions of the UN "Pact for the Future", adopted by the UN General Assembly Resolution of September 22, 2024.

This Resolution emphasizes that "the needs and interests of present and future generations are protected through actions envisaged in the Pact. [7]

The Pact also states that countries should strengthen their cooperation "taking into account the needs and interests of present and future generations, including children and youth, and the significant contribution of older persons in efforts to achieve sustainable development". [7]

In total, of the 56 actions listed in the Pact, along with: sustainable development and financing for development, international peace and security, science, technology and innovation, and digital cooperation and global governance, ***youth and future generations*** are the central issues for cooperation between countries.

Therefore, Tajikistan's next initiative to declare a "Decade for Strengthening Peace for Future Generations" has global significance in terms of its scope and scale.

It is worth noting that Tajikistan is a sovereign state, as well as an initiator of addressing water and climate issues and one of the first countries to promote "Water Diplomacy" in its foreign policy.

For example, Tajikistan's first initiative at the United Nations level to declare 2003 as the "International Year of Fresh Water" was supported by 148 member states of the organization.

The scope of the "Year of Fresh Water" program was primarily assessed as follows:

- integrated development and management of water resources;
- protection of water resources;
- water quality and water ecosystems;
- drinking water supply and sanitation;
- water and sustainable urban development;
- water for sustainable food production and agricultural development;
- the impact of climate change on water resources;

- prevention and mitigation of the consequences of water-related natural disasters. [12]

In terms of scale, the International Conference on Fresh Water, held in Tajikistan, was attended by 2,000 participants from 36 countries and 40 international organizations, including 175 journalists. Also, another initiative of Tajikistan on the International Decade for Action "Water for Life", 2005-2015, has been supported by approximately 141 countries of the world - or two-thirds of the members of the United Nations.

In terms of scale, the High-Level International Conference on the results of the implementation of the International Decade for Action "Water for Life" 2005-2015, held in Dushanbe on June 9-10, 2015, was attended by 1,900 people from 100 countries and 80 international organizations. [1. P.7]

In terms of scope, the central themes of the Decade included: food, health, environment, disaster prevention, energy, transboundary water issues, water scarcity, cultural issues, access to sanitation, pollution, and agriculture.

Since women play a key role in the provision and management of water resources, special attention is paid to the participation and inclusion of women in these development processes. [10]

Within the framework of the Decade, a number of thematic areas have also been identified, which, from the perspective of the scope, are manifested in the following aspects:

- water scarcity and pollution;
- sanitation, clean drinking water and health protection;
- gender issues in water supply and sanitation;
- integrated water resources management;
- transboundary water resources;
- disaster risk reduction, etc. [11]

Tajikistan's third initiative to declare 2013 as the "International Year of Water Cooperation" has been broadly supported by approximately 140 countries around the world.

The scope of the implementation of the "International Year of Water Cooperation" included the following issues:

- achieve a deeper understanding of the relationship between sustainable development and water resources management;
- support governments in developing effective cooperation strategies and programs in water resources management; [9]
- involving civil society in water resources management;
- developing international relations and an information network to disseminate knowledge;
- finding new innovative methods and policy experience in this area. [15]

At the same time, Tajikistan's fourth initiative to declare the "International Decade for Action: Water for Sustainable Development, 2018-2028" was unanimously approved by 177 UN member states,[10] which demonstrates Tajikistan's high status at the international level.

The main scopes covered in this decade were the following issues:

- improve water quality by reducing pollution, eliminating landfills, and reducing chemical and hazardous waste discharges;

- halve the proportion of untreated wastewater, recycle and safely reuse it worldwide;

- ensure sustainable extraction and supply of freshwater, implement integrated water resources management at all levels, and protect and restore aquatic ecosystems;

- support and strengthen the participation of local communities in improving water and sanitation management. [10]

It is worth noting that so far, three high-level conferences (in 2018, 2022, and 2024) have been held within the framework of this initiative of Tajikistan and the "Dushanbe Water Process".

In terms of scale, the first High-level International Conference on the International Decade for Action "Water for Sustainable Development, 2018-2028" (20-21 June 2018, Dushanbe) was attended by representatives of more than 118 countries and 40 international and regional organizations.

The event was actively attended by more than 1,500 high-ranking decision-makers, politicians, scientists, and experts from different regions of the world, various UN agencies, other international and regional organizations, financial institutions, academia, civil society, and the private sector.

The Second High-level International Conference on the International Decade for Action "Water for Sustainable Development, 2018-2028" (6-9 June 2022, Dushanbe) also attracted the attention of a wide range of experts, and was attended by official delegations from 75 countries and more than 100 international and regional organizations, including UN agencies, financial institutions and basin organizations. The total number of delegations from organizations, scientific institutions, national and non-governmental organizations exceeded 600 people.

In total, 2,500 high-ranking decision-makers and politicians, scientists and experts (from 177 countries around the world) participated in the event, and in addition to the physical participation, approximately 500 more joined the conference virtually.

It is worth noting that Tajikistan's new initiative to declare 2025 the "International Year of Glaciers" was also supported by 153 UN member states through a special resolution.[16]

In this regard, the first High-Level International Conference on Glaciers Preservation was held in Dushanbe from May 29 to 31, 2025.

In terms of scope, the Conference focused on analyzing and reviewing several key areas:

- expanding the global glacier monitoring system to improve the quality of data collection and analysis;
- developing an early warning system for dangerous glacier-related phenomena;
- promoting the rational use of water resources in glacier-dependent areas;
- preserving cultural heritage and traditional glacier-related knowledge;
- discussing issues related to melting glaciers and their impact on water resources;
- sharing best practices and innovative solutions;
- involving young people in efforts to protect glaciers and combat climate change. [8]

The Conference program included two plenary sessions, 12 thematic sessions, 2 high-level round tables, as well as pre-conference events, including 8 high-level forums and 17 side events. The conference was attended by 2,600 participants from 90 countries. In addition, more than 450 domestic and international media reporters, including 150 journalists from foreign media outlets, have registered to cover the conference.

The President of the Republic of Tajikistan his Excellency Emomali Rahmon, speaking at the conference, stated that the results of today's meeting would lay the foundation for the formation of the *new "Dushanbe Process for the Protection of Glaciers"*.

Emomali Rahmon also proposed that a "Global Strategy for the Preservation of Glaciers at the global level" be developed and, given that more than 60 percent of the region's glaciers are located in Tajikistan, a "Regional Glaciology Laboratory" be established in our country.

It is also worth noting that the President of the Republic of Tajikistan his Excellency Emomali Rahmon, at the 79th Session of the UN General Assembly, held in September 2024 in New York, in continuation of the agenda for glacier protection, together with France, mentioned the proposal for the next initiative to declare 2025-2034 as the "Decade of Action for Cryospheric Sciences". [14]

On August 13, 2024, the United Nations General Assembly unanimously adopted the resolution "Decade of Action for Cryospheric Sciences, 2025-2034".

It is important to recall that, in the context of Tajikistan's initiatives in the field of water and climate and the promotion of water diplomacy, more than ten international conferences have been held in Dushanbe to date, and the President of the Republic of Tajikistan his Excellency Emomali Rahmon has spoken at approximately 13 UN General Assembly Sessions (from the 54th session in 1999

to the 79th in 2024) on solving water and climate problems. At the same time, within the framework of Tajikistan's initiatives, under the leadership of Emomali Rahmon, the UN has adopted 14 resolutions.

Most importantly, Tajikistan's water and climate initiatives are aligned with Goal 6 "Ensure access to and sustainable use of water and sanitation for all" and Goal 13 of the Sustainable Development Goals (SDGs) "Take urgent action to combat climate change and its impacts," as well as the provisions of Article 1 of the 1992 UN Framework Convention on Climate Change, "Recognizing that climate change and its adverse impacts are of common concern to humanity", expanding the scope and scale of Tajikistan's initiatives. [16. P.66]

In general, the initiatives of the President of the Republic of Tajikistan his Excellency Emomali Rahmon in the field of water, climate and combating terrorism and extremism have a transnational nature and are in the interests of all peoples of the planet, which contributes to the significant contribution of Tajikistan to the following issues:

- significant assistance in ensuring peace and achieving the UN Sustainable Development Goals;
- providing an appropriate platform for analyzing and discussing these issues;
- developing a regulatory and legal framework for resolving issues of water and climate, terrorism and extremism, etc.;
- strengthening the structural and administrative system for problems related to water and climate, terrorism and extremism;
- timely assistance in strengthening timely measures for the survival of humanity on the planet.

LITERATURE

1. Генеральная Ассамблея. A/60/158. Меры, принимаемые по организации деятельности в рамках Международного десятилетия действий Вода для жизни, 2005-2015 годы. 25 July 2005. Доклад Генерального секретаря.– 27 с.

2. Генеральная ассамблея. Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомалӣ Рахмон. Двадцатая специальная сессия. 2-е пленарное заседание. Официальные отчеты. 8 июня 1998. Нью –Йорк. A/S-20/PV.2. - 43с.

3. Душанбинская Декларация. A/72/864. Семьдесят вторая сессия. Пункт 109 повестки дня. Меры по ликвидации международного терроризма Письмо Временного поверенного в делах Постоянного представительства Таджикистана при Организации Объединенных Наций от 7 мая 2018 года на имя Генерального секретаря. –5 с.

4. Душанбинская декларация. A/73/884. Семьдесят третья сессия. Пункт 111 повестки дня. Меры по ликвидации международного

терроризма. Письмо Постоянного представителя Таджикистана при Организации Объединенных Наций от 21 мая 2019 года на имя Генерального секретаря. ООН. –5 с.

5. Душанбинская декларация. A/77/621. Семьдесят седьмая сессия. Пункт 112 повестки дня. Меры по ликвидации международного терроризма. Письмо Постоянного представителя Таджикистана при Организации Объединенных Наций от 18 ноября 2022 года на имя Генерального секретаря.

6. Кувейтская декларация. A/79/612. Семьдесят девятая сессия. Пункт 110 повестки дня. Меры по ликвидации международного терроризма. Письмо постоянных представителей Кувейта и Таджикистана при Организации Объединенных Наций от 16 ноября 2024 года на имя Генерального секретаря. ООН. –7 с.

7. Пакт во имя будущего. A/RES/79/1. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 22 сентября 2024 года. Семьдесят девятая сессия. Пункт 123 повестки дня. Укрепление системы Организации Объединенных Наций. ООН. –74 с.

8. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 14 декабря 2022 года, [по докладу Второго комитета (A/77/443, пункт 32)]. 77/158. Международный год сохранения ледников, 2025 год. 53-е пленарное заседание. 14 декабря 2022 года.

9. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 20 декабря 2010 года, [по докладу Второго комитета (A/65/436/Add.1)]. 65/154. Международный год водного сотрудничества, 2013 год. 69-е пленарное заседание, 20 декабря 2010 года.

10. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 21 декабря 2016 года, [по докладу Второго комитета (A/71/463/Add.1)]. 71/222. Международное десятилетие действий «Вода для устойчивого развития», 2018–2028 годы. 66 е пленарное заседание, 21 декабря 2016 года.

11. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 23 декабря 2003 года, [по докладу Второго комитета (A/58/485)]. 58/217. Международное десятилетие действий «Вода для жизни», 2005–2015 годы. 78-е пленарное заседание, 23 декабря 2003 года.

12. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей. [по докладу Второго комитета (A/55/582/Add.8)]. 55/196. Международный год пресной воды, 2003 год. 87-е пленарное заседание, 20 декабря 2000 года.

13. Суханронӣ дар Конфронси байналмилалӣ оид ба “Тақвияти ҳамкории байналмилалӣ дар самти мубориза бо терроризм ва эҷоди механизмҳои самараноки амнияти сарҳадӣ – марҳалаи Кувайти Раванди Душанбе”. 04.11.2024. https://president.tj/event/news/48599. (санаи мурочиат: 14.02.2025).

14. Суханронӣ дар Мубоҳисаҳои 79-уми умумии Маҷмааи умумии СММ. 24.09.2024. Иёлоти Муттаҳидаи Амрико. [Захираи электронӣ]. URL: https://president.tj/event/news/47775. (Санаи мурочиат: 11.03.2025).

15. Шарипов С. Ташаббусҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти таъмини амният (дар қаринаи вазъияти Афғонистон). Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ), 2022. –№7. –С.56-63.

16. Шарифзода С. Моҳияти ташаббусҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи обу иқлим. Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз (маҷаллаи илмӣ). –№2 (82), 2023. –С. 63-73.

17. ЮНИСЕФ: на помощь детям в горячих точках в 2025 году потребуется почти 10 млрд долларов. [Электронный ресурс]. URL: https://news.un.org/ru/story/2024/12/1459081. (Дата обращения: 17.02.2025).

18. High-Level Conference on “Strengthening International Counter-Terrorism Cooperation and Building Agile Border Security Mechanisms. [electronic source]. URL: https://www.un.org/counterterrorism/2024-Kuwait-Dushanbe-conference. (date accessed: 12.02.2025).

АФЗАЛИЯТҲО ВА МИҚЁСИ ТАШАББУСҲОИ ПРЕЗИДЕНТИ ТОҶИКИСТОН ДАР САТҲИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

ШАРИФЗОДА САИДҲОМИД САФАР,
номзади илмҳои таърих, сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии масъалаҳои амнияти минтақавии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

Дар мақола ташаббусҳои байналмилалии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, соҳаи фарогир ва миқёси онҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Муаллиф дар мақола ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар соҳаи обу иқлим ва муқовимат бо терроризм ва экстремизмро таҳлил намуда, соҳаи фарогир ва миқёси онҳоро нишон додааст. Дар мақола муаллиф ҳар як ташаббуси Тоҷикистонро дар соҳаҳои мазкур таҳлил намуда, аҳаммияти ду “Раванди Душанбе”– “Раванди оби Душанбе” ва “Раванди Душанбе оид ба мубориза бо терроризм”- ро ҳамчун майдони муҳимми таҳлилу баррасии масъалаҳои мазкур арзёбӣ намудааст.

Муаллиф иброз менамояд, ки ташаббусҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти обу иқлим ва муқовимат бо терроризму экстремизм хусусияти фаромиллӣ дошта, ба манфиати тамоми аҳли сайёра созгор мебошад, ки аз саҳми

муҳимми Тоҷикистон дар таъмини сулҳ ва расидан ба Ҳадафҳои Рушди Устувор дар дунё мусоидати ҷиддӣ менамоянд.

Калидвожаҳо: *Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташаббус, соҳаи фарогир, миқёс, фаромиллӣ, саривақтӣ, обу иқлим, терроризм, экстремизм, моҳият, даҳсола, қатънома, дипломатияи обӣ, "Раванди Душанбе", фаромарзӣ, тағйирёбии иқлим, мудирияти сарҳад, "Марҳалаи Кувайти Раванди Душанбе", илмҳои яхшиносӣ, рушди устувор.*

ПРИОРИТЕТ И МАСШТАБЫ ИНИЦИАТИВ ПРЕЗИДЕНТА ТАДЖИКИСТАНА НА МЕЖДУНАРОДНОМ УРОВНЕ

ШАРИФЗОДА САИДХОМИД САФАР,
кандидат исторических наук, начальник Управления анализа и прогнозирования вопросов региональной безопасности
ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

В статье анализируются и рассматриваются международные инициативы Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, сфера их охвата и масштабы.

В статье автор анализирует инициативы Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в сферах воды и климата, борьбы с терроризмом и экстремизмом, указывая их масштабы и сферу охвата. В статье автор анализирует каждую из инициатив Таджикистана в этих направлениях и оценивает значение двух «Душанбинских процессов» - «Душанбинского водного процесса» и «Душанбинского процесса по борьбе с терроризмом» как важных площадок для анализа и обсуждения этих вопросов.

Автор утверждает, что инициативы Президента Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмона в сфере водных ресурсов и климата, борьбы с терроризмом и экстремизмом носят транснациональный характер и отвечают интересам всех людей на планете, что вносит весомый вклад в обеспечение мира и достижение Целей устойчивого развития в мире.

Ключевые слова: *инициатива, Республика Таджикистан, сфера охвата, масштаб, транснациональный, своевременность, вода и климат, терроризм, экстремизм, суть, десятилетие, резолюция, водная дипломатия, Душанбинский процесс, трансграничный, изменение климата, управление границами, Кувейтский этап Душанбинского процесса, криосферные науки, устойчивое развитие.*

УДК: 930+323(575.)

АРЗИШҲОИ ИНСОНДӮСТӢ ДАР СИЁСАТИ ДОХИЛӢ ВА ХОРИҶИИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

ШАРИПОВ АМРИДДИН НУРИДИНОВИЧ,
номзади илмҳои таърих, мутахассиси пешбари Раёсати таҳлил ва ояндабинии масъалаҳои амнияти минтақавии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (+992)105-50-10-18; email: amrsharif@mail.ru

ВОҲИДОВ НАСРИДИН ҲИЗБУЛЛОЕВИЧ,
муовини сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии масъалаҳои амнияти минтақавии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89
тел: (+992) 555-555-147; e-mail: vokhidzoda.nasriddin@mail.ru

Дар мақола арзишҳои инсондӯстӣ дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикситон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Муаллифон қайд менамояд, ки арзишҳои инсондӯстӣ дар фаъолияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз осор ва афкори нобиғаҳои миллати тоҷик маншаъ гирифта, то имрӯз мардуми тоҷик дар пайравӣ ба онҳо намунаи сулҳу дӯстии ҷомеаи ҷаҳонӣ гардидааст. Арзишҳои инсондӯстӣ аз оғози фаъолияти сиёсии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон возеҳу равшан буда, дар сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ инъикос мегарданд.

Дар мақола моҳияти арзишҳои инсондӯстона дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии Пешвои миллат инъикос шудааст. Дар баробари ин, ҷой доштани намунаи бевосита, асли дӯстӣ ва инсондӯстии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Инчунин, дар мақола инъикоси арзишҳои инсондӯстона дар сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ нишон дода шудаанд. Дар баробари ин, зарурати пайравӣ аз арзишҳои инсондӯстона ва муаррифии миллати тоҷик дар арсаи ҷаҳонӣ бо амал ва рафтор аз ҷониби ҳар як шаҳрванди кишвар инъикос шудаанд.

Калидвожаҳо: *Пешвои миллат, арзишҳи инсондӯстӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, сиёсати дохилӣ, сиёсати хориҷӣ, сулҳ, суботи минтақа, ташаббусҳои умумиҷаҳонӣ, ҷанбаи фарҳангӣ-инсондӯстӣ, ҳусни ҳамҷаворӣ, дурнамо.*

Миллати тоҷик дар таърихи даврони истиқлоли давлатӣ шоҳиди воқеии амалӣ гаштани ин ҳикмати санҷидашуда гардид. Маҳз бо талошу заҳмат,

мардонагӣ ва ҷонфидоии фарзанди фарзонаи миллат Эмомалӣ Раҳмон оташи ҷанги шаҳрвандӣ хомӯш гардида, заминаи ваҳдати миллати тоҷик ва эъмори давлати ҳуқуқбунёд ва дунявӣ фароҳам омад.

Афкори инсондӯстӣ, муҳаббату ғамхорӣ, садоқату самимият нисбат ба инсонҳо ҳамеша дар меҳвари ҳиссиёту ботини мардуми ориёӣ–тоҷикон мавқеи бориз дорад. Чунин асолати инсонӣ бо далелҳои муътамад дар сарчашмаҳои таърихӣ, аз ҷумла, дар китоби Авесто – “Пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек”, дар Устувонаи Куруши Кабир ва дар осори пурғановати Рӯдакию Фирдавсӣ, Ҳофизу Хайём, Мавлоною Саъдӣ, Ҷомию Бедил инъикоси воқеӣ ёфта, то имрӯз насли бозаковати тоҷик дар пайравӣ ба афкори гуманистии инсонмеҳвари чунин бузургон ҷонибдори адлу инсоф, одаму одамгарӣ ва сулҳу осоиштагии аҳли башар гардидааст [11].

Бешубҳа, инъикоси ин арзишҳои оламгир як ҷузъи муҳимми сиёсати имрӯзаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бахусус Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Пӯшида нест, ки аз солҳои аввали соҳибистиқлолӣ Пешвои миллат маҳз ба неруву тавонмандии захираҳои инсонии ҷомеа кишвар такя намуда, тавонистанд, ки дар як муддати кӯтоҳ дар ҳама ҷодаҳо ба дастовардҳои чашмрас ноил гарданд. Сарвари давлат ҳамеша ба халқу миллати азизи худ ҳамчун неруи бузургу хиради инсонӣ ва татбиқсозандаи кулли ормонҳои миллӣ такя намуданд ва вақт нишон дод, ки дар интихоби чунин ибтикори судманд муваффақ шудаанд. Ҳамин аст, ки имрӯз Тоҷикистон зери роҳбарии хирадмандонаи Президенти кишвар дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳайси давлати инсонгаро ва инсонпарвар эътироф гардида, дар ин роҳ ҳамасола даҳҳо барномаҳои сатҳҳои гуногуни давлатӣ ҷиҳати боз ҳам боло бурдани мақому манзалати инсон дар ҷомеаи мутамаддин андешида мешаванд [4, 23].

Дар меҳвари давлатдорӣ Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ бо ташаббусҳои созандаву инсонмеҳваронаи худ дили ҳазорон сокинони сайёраро тасхир намуда, ҳамчун роҳбари мардумӣ, раиятпарвар ва шахсияти инсондӯст шинохта мешавад [10].

Яке аз омилҳои муҳим дар касби дастовардҳои сиёсати хориҷӣ дуруст муайян намудани самтҳои он ба шумор меравад, ки дар он афзалияти минтақавӣ яке аз падидаҳои асосӣ ба шумор меравад. Интихоби ин самт аз таърихи умумӣ, фарҳанги хосса ва ҳамзистии муштараки халқҳои минтақа бармеоянд, ки дар саргаҳи он халқи тамаддунофари тоҷик бо фарҳанги оламшумули худ меистад.

Асосҳои ҳуқуқӣ ва зарурати интихоби ин самт дар Иҷлосияи таърихии 16-уми Шурои Олӣ, Муроҷиатномаи аввалини Сарвари давлат ба мардуми шарифи тоҷик аз 12 декабри соли 1992, дар суханронии ӯ дар Иҷлосияи 18-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 декабри соли 1993 зимни муайян намудани самтҳои асосии сиёсати хориҷӣ ва зарурати қабули Консепсияи

сиёсати хориҷӣ, Консепсияи аввалини сиёсати хориҷӣ аз 24 сентябри соли 2002, тамоми суханрониву нутқҳои расмӣ вобаста ба самтгирии сиёсати хориҷӣ, Паёмҳои солона ба Маҷлиси Олӣ ва Консепсияи сиёсати хориҷӣ аз 27 январи соли 2015 инъикос гардидаанд [16, 99-108].

Сиёсати сулҳ ва «дарҳои боз» ҳамчун ҷавҳари сиёсати хориҷии Тоҷикистон аввалин бор дар ҳамин Иҷлосия эълон шуда, аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ, Созмони Милали Муттаҳид ва дигар созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ пуштибонӣ ёфт [3].

Фосилаи кӯтоҳи вақт собит сохт, ки ӯ дар ҳақиқат, давлатдори соҳибтадбир буда, илоҷи мушкилоти пешомадаро пайдо мекунад. Бо шарофати хирадӣ фитрӣ, иродаи қавӣ ва хориқаи беназири сиёсии худ, сарвари навинтихоби ҷумҳурӣ тавонист дар як муддати нисбатан кӯтоҳ асосҳои давлатдории миллиро эҳё намуда, шиддати ҷанги бародаркуши шаҳрвандиро дарҳам шиканад ва ба раванди барқарор намудани ваҳдати миллӣ ва сулҳу субот дар кишвар оғоз бахшад. Дар ин замина Роҳбари давлат истифодаи самараноки имкониятҳои байналмилалиро ҷиҳати фурӯ нишондани алангаи ҷанги шаҳрвандӣ ва таъмини сулҳу субот дар кишвар ба ҳайси вазифаи аввалиндараҷаи сиёсати хориҷӣ қарор дод.

Ҳамзамон, рисолати Пешво будани Эмомалӣ Раҳмон дар чаҳорчӯбаи Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон возеҳу равшан шуда, тайи фаъолият ба ҳайси Сарвари давлат ташаккул ёфт. Яъне изҳори истиқрори сулҳ ва баргардонидани гурезагон аз суханронии аввал ва татбиқи пайгиронаи ин аҳдоф гапи одӣ набуд. Таърихи халқи тоҷик бори дигар собит сохт, ки ҳангоми душворӣ аз хоку камари он абармардоне бурун меоянд, ки масъулияти ҳифзи марзу бум ва ваҳдати мардуми онро ба зимма мегиранд [15].

Агар мо инъикоси мухтасари арзишҳои инсондӯстиро дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии пешвои миллат баррасӣ намоем, пас метавон ба хулосае зерин расид:

Сиёсати дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бар пояи арзишҳои инсондӯстӣ ва инсонмеҳварӣ устувор аст. Ин сиёсат ба ҳифз ва рушди ҳуқуқу озодиҳои инсон, таҳкими ваҳдати миллӣ, эҳёи арзишҳои фарҳангӣ ва таъмини зиндагии шоистаи шаҳрвандон равона шудааст.

Истиқрори сулҳ, ваҳдати миллӣ, баргардонидани гурезагон ва ҷалби намояндагони мухолифин ба ҳукумати ҷумҳурӣ. Дар раванди татбиқи ин ҳадафҳои олӣ Пешвои миллат иродаи қавӣ, мардонагӣ, ҷасорати бемаҳдуд ва дурандеширо ба хотири миллат нишон дод. Ҳамагон медонанд, ки зимни музокироти байни тоҷикон таҳдиду суиқасдҳои зиёд аз дохилу хориҷ, хатари табдили кишвар ба майдони рақобати мансабталошон ва бозигарони

минтақавию ҷаҳонӣ возеҳ буд. Устуворӣ ва қатъият новобаста аз душмании рӯйрости қувваҳои дохиливу хориҷӣ, мулоқоту вохӯрӣ бо роҳбари мухолифин дар Кобулу Хусдеҳ, гузашт ба хотири миллат аз як тараф, аз нотакрории шахсияти Пешвои тоҷикони ҷаҳон ва аз ҷониби дигар, аз арзишҳои инсондӯстӣ ва ҷавонмардии ӯ шаҳодат медиҳанд [12].

Расидан ба сулҳ кори басо душвор ва ниҳоят мураккаб буд. Баъд аз анҷоми Иҷлосияи 16-уми Шурои Олӣ, Раиси тозаинтихоби Шурои Олиии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тамоми қувва ва имконияту иродаи хешро барои таъмини сулҳ, баргардонидани муҳоҷирин ба Ватан ва шуруи музокирот бо мухолифини собиқ равона намуд. Дар натиҷаи музокироти тулонӣ, ки аз 5 апрели соли 1994 то 27 июни соли 1997 дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон: Афғонистон, Покистон, Эрон, Қазоқистон, Қирғизистон, Русия ва Туркманистон идома ёфтанд, муяссар шуд, ки барои амалӣ намудани ҳадафҳои сулҳ 9 давраи музокирот, 6 вохӯрии сарон ва 21 маротиба музокирот анҷом дода шуд, ки дар натиҷаи онҳо 40 санади тақдирсози миллат ба имзо расонида шуд [11,12]. Дар натиҷа, дар давраи солҳои 1993–2000 дар саросари мамлакат 950 599 нафар ба ҷойҳои доимии зисти худ баргардонида шудаанд, ки аз ҷумлаи онҳо аз кишварҳои ИДМ 201601 нафар, Афғонистон 51345 нафар, аз ноҳияҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикситон 697653 нафар буданд [11,17].

Вобаста ба ҷалби намояндагони мухолифин ба ҳукумати ҷумҳурӣ месазад таъкид намуд, ки “гиреҳкушои умдаву асосии масъала Эмомалӣ Раҳмон – Сарвари давлат аст, зеро дар тамоми дунё бисёр кам иттифоқ афтода, ки дар баробари ба даст гирифтани қудрати сиёсӣ сарвари ин ё он мамлакат на англисҳову русҳо ва на эрониёну туркҳо бо мухолифини сиёсии худ ҳамнишиниву ҳаммаромӣ карда, ҳатто дар тақсими иддае вазифаҳои ҳассос валинеъматии якрӯёнаву якҷиҳатона зоҳир намуда бошанд” [8, 10].

Таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва озодии виҷдон. Дар солҳои соҳибистиқлолӣ, Тоҷикистон барои риоя ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, аз ҷумла озодии виҷдон ва пайравӣ ба дину мазҳаб, тамоми шароитҳоро фароҳам овард. Ин арзишҳо зери ҳимояи давлат қарор дошта, имкон медиҳанд, ки шаҳрвандон озодона эътиқоди худро пайравӣ намоянд ва дар фазои сулҳу субот зиндагӣ кунанд. Конститутсияи кишвар аз эътирофи баробарҳуқуқӣ ва дӯстии тамоми миллату халқиятҳо оғоз мегардад. Боиси таъкид аст, ки ҷиҳати пешгирии ихтилофҳои иҷтимоӣ дар заминаи маҳал, мазҳаб, дин ва миллат тағйироти Конститутсияи кишвар сурат гирифт, ки таъсиси ҳизбҳои сиёсиро дар ин асосҳо пешгирӣ менамояд [7].

Ҳифз ва эҳёи арзишҳои миллӣ ва фарҳангӣ. Тарҳрезии барномаҳои азими фарҳангӣ (Бузургдошти Имоми Аъзам Абуҳанифа Нуъмон ибни Собит, тарҷумаи китоби муқадаси дини ислом – Қуръони маҷид ба забони тоҷикӣ ва

дастрас намудани он ба оммаи мардум, бознашри китоби «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров ва дастрасии он ба ҳар як оилаи тоҷик, ташкили озмуну чорабиниҳои фарҳангӣ, ба мисли «Фурӯғи субҳи доноӣ», «Тоҷикистон ватани азизи ман», «Илм фурӯғи маърифат», озмуни «Шоҳномахонӣ» ва нашри "Шоҳнома"-и безаволи Фирдавсӣ ва тақдими он ба ҳар як хонадони сокини кишвар ва ғайра, аз корҳои мондагори фарҳангии Пешвои миллат мебошанд.

Пешвои миллат ба эҳёи расму суннатҳои миллӣ, маросимҳои динӣ ва ҷашнҳои миллӣ, аз ҷумла Наврӯз, Меҳргон, Тиргон ва Сада, таваҷҷуҳи хосса зоҳир намудаанд. Ин ҷашнҳо ҳамчун ҷузъи фарҳанги миллӣ эҳё гардида, ба таҳкими худшиносии миллӣ ва ваҳдати ҷомеа мусоидат менамоянд.

*Бозгардонидани шаҳрвандон аз минтақаҳои низоъ***.** Яке аз ташаббусҳои инсондӯстонаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикситон Эмомалӣ Раҳмон бозгардонидани шаҳрвандони тоҷик аз кишварҳои ҷангзада мебошад. Ин иқдом, ки бо хиради инсонмеҳварӣ ва фитрати баланди инсондӯстии Президенти кишвар амалӣ гардид, нишон медиҳад, ки давлат барои ҳифзи шаҳрвандон ва таъмини амнияти онҳо ғамхориҳои пайваста мароқ зоҳир менамояд. Дар асоси хислатҳои инсонмеҳварии Роҳбари давлат тайи солҳои 2019–2023 зиёда аз 300 нафар шаҳрванди кишвари худро аз минтақаҳои даргири сайёра ба Ватан баргардонидаанд. Ин иқдом дар ҳоле сурат мегирад, ки авзои ҷаҳон ба ҳадди хатарноку ноором буда, ҳар лаҳза хавфи барҳӯрди абарқудратҳои сиёсӣ пеш омада, таҳдид ба амнияти мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дорад. Дар чунин шароити ҳассос, ки андешаву зиракии сиёсӣ бояд дар ҷойи аввал қарор гирад, рӯ овардан ба чунин иқдоми инсондӯстона танҳо аз матонату садоқат ва муҳаббату ҷасорати Пешвои миллат дарак медиҳад, ки ҳамеша мушкилкушову раҳнамои мардуманд.

*Арҷгузорӣ ба арзишҳои фарҳангӣ ва маънавӣ дар Паёмҳо***.** Дар Паёмҳои худ ба Маҷлиси Олӣ, Пешвои миллат ҳамеша ба арзишҳои фарҳангӣ ва маънавӣ арҷгузорӣ намуда, онҳоро ҳамчун омили муҳимми рушди ҷомеа ва таҳкими давлатдорӣ мешуморанд. Ин таъкидҳо ба рушди маънавии ҷомеа ва баланд бардоштани сатҳи худшиносии миллӣ мусоидат мекунанд.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тайи солҳои раҳбарии худ бо татбиқи сиёсати инсондӯстона ва адолатпарварона, тавассути эълони афвҳои гуногун, ба шахсони маҳкумшуда имкони бозгашт ба зиндагии осоишта ва саҳмгузорӣ дар ҷомеаро фароҳам овардаанд.

Қонуни афв ва татбиқи он. Дар асоси принсипи инсонмеҳварии Роҳбари давлат дар даврони соҳибистиқлолии кишвар якчанд маротиба ба муносибати санаҳои ҷашнии кишвар аз қабили Рӯзи Истиқлоли давлатӣ, Рӯзи Сарқонуни кишвар, ҷашни байналмилалии Наврӯз як қатор қонунҳои афв ки бо ташаббуси Президенти кишвар нисбат ба доираи васеи

маҳкумшудагон ва шахсоне, ки парвандаҳои онҳо таҳти таҳқиқ, тафтишоти пешакӣ ва дар баррасии судӣ қарор доштаанд, ба имзо расонида шудаанд. Дар баробари ин, зимни татбиқи "Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ дар Тоҷикистон" беш аз 5,5 ҳазор намояндагони мухолифин афв гардиданд.

Вобаста ба принсипи инсондӯстӣ ва сиёсати башардӯстонаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон метавон гуфт, танҳо ба муносибати ҷашни 25-солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯзи 16 октябри соли 2019 бо ташаббуси Сарвари давлат лоиҳаи Қонуни афв ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ пешниҳод шуда буд, ки 20 ҳазор шахсони ҷиноятсодиркарда, ки фарогири ноболиғон, занон, маъюбон, шаҳрвандони хориҷӣ ва дигар шаҳрвандон буд татбиқ карда шуд [17]. Ин иқдомҳо ба хотири таҳкими ваҳдати миллӣ, сулҳу субот ва ҳамгироии иҷтимоии шаҳрвандон амалӣ карда мешаванд.

Ҷашни Наврӯз, ки рамзи эҳё, ҳамбастагӣ ва меҳру муҳаббат ба инсоният аст, имсол низ дар фазои сулҳу субот таҷлил мегардад. Наврӯз ҷашни бахшоиш ва дӯстист. Маҳз ин сифати ҷашни Наврӯз аст, ки дар арафаи таҷлили он Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иқдоми башардӯстона нишон дода, дар асоси фармон аз 20 марти соли 2025, №1009 «Дар бораи бахшиши ҷазои шахсоне, ки ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум карда шудаанд», ҷазои 897 нафар маҳкумшударо бахшиданд [5].

Ёдовар мешавем, ки бо чунин иқдоми инсодӯстона ва ғамхорию бахшида тавонистани Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз нахустин солҳои соҳибистиқлолӣ то ба қабули фармони навбатии бахшиши ҷазо баъди имзои санадҳои дахлдори афв ва бахшиши ҷазо дар муассисаҳои Сарраёсати иҷрои ҷазои ҷиноятӣ дар маҷмуъ, нисбат ба 102 ҳазору 671 нафар татбиқ гардидааст, ки аз инҳо 58 ҳазору 233 нафар аз адои ҷазои ҷиноятӣ озод карда шудаанд [6].

*Афви сармоягузорон***.** Соли 2021 бо дастури Пешвои миллат афви махсус барои сармоягузорон эълон гардид. Ин иқдом ба ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ, беҳтарсозии фазои соҳибкорӣ ва рушди иқтисодиёти кишвар равона шуда, нишондиҳандаи сиёсати оқилона ва дурбинонаи роҳбарияти давлат мебошад.

Татбиқи афвҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон боиси бозгашти ҳазорон нафар шаҳрвандон ба ҳаёти муқаррарӣ гардида, ба онҳо имкон дод, ки дар рушди ҷомеа ва иқтисоди миллии кишвар саҳмгузор бошанд. Ин иқдомҳо инчунин, ба таҳкими ваҳдати миллӣ ва суботи иҷтимоӣ мусоидат намуда, арзишҳои инсондӯстӣ ва бахшишро дар ҷомеаро тарғиб мекунанд.

Дар маҷмуъ, сиёсати дохилии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба таҳкими арзишҳои инсондӯстӣ, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва

шаҳрванд, эҳёи фарҳанг ва арзишҳои моддӣ ва маънавӣ, инчунин, таъмини зиндагии шоистаи шаҳрвандон равона гардида, ба рушди устувори ҷомеа ва давлат мусоидат менамояд.

Сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асоси арзишҳои инсондӯстӣ ва принсипи «дарҳои боз» ташаккул ёфтааст. Ин сиёсат ба рушди муносибатҳои дӯстона, ҳамсоягии нек, шарикӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо кишварҳои хориҷӣ ва созмонҳои байналмилаливу минтақавӣ равона гардидааст, ки ҷанбаҳои зеринро дар бар мегирад:

–Ташаббусҳои байналмилалӣ дар ҳалли мушкилоти глобалӣ. Тоҷикистон дар ҳалли мушкилоти ҷаҳонӣ, аз ҷумла масъалаҳои вобаста ба об ва тағйирёбии иқлим, саҳми назаррас дорад. Ташаббусҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикситон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар соҳаи об, ки дар сатҳи байналмилалӣ ҳамчун «Раванди оби Душанбе» маъруф буда, кишвари моро дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ намудаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз дипломатияи об дар назди худ ҳадаф гузоштааст, ки дар арсаи ҷаҳонӣ дар ҳалли масъалаҳои марбут ба об нақши фаъол дошта бошад. Бо ҳамин дарназардошт дар “Консепсиси сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” дипломатияи об инъикос ёфтааст, ки далели гуфтаҳои болост.

Дар доираи ин ташаббусҳо ва дар партави сиёсати созанда дар соҳаи об «Соли байналмилалии оби тоза, 2003», «Даҳсолаи байналмилалии «Об барои ҳаёт», 2005–2015», «Соли байналмилалии ҳамкорӣ дар соҳаи об, 2013»), Даҳсолаи байналмилалии амал об барои рушди устувор», солҳои 2018-2028, Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо, 2025, ки аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ баҳои баланд гирифтааст, муваффақияти дипломатияи кишвар эътироф гардида, татбиқи ташаббусҳои навро дар доираи созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ, пеш аз ҳама, СММ пешбинӣ менамояд. Соли 2013 бо мақсади таҳкими шарикии кишварҳои узв дар самти истифодаи самараноки захираҳои об “Соли дипломатияи об” эълон гардид. Шуруъ аз ҳамон сол ҷомеаи ҷаҳонӣ имкон дорад, ки тавассути рушди дипломатияи об барои наслҳои оянда қарорҳои муҳим қабул намояд [14, 113-121]. Ҳадаф аз ин ташаббусҳо таъкид бар зарурат ва ҳамкории созанда дар ҳалли мушкилоти об ба манфиати ҳифзи ҳаёт ва рушди устувори башарият мебошад.

Роҳандозии сиёсати сулҳҷӯёна, мусоидат ба сулҳ ва субот дар минтақа. Роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 29 сентябри соли 1993 бори нахуст дар Созмони Милали Муттаҳид суханронӣ намуда, ба ҷомеаи ҷаҳонӣ нақшаҳои созанда ва ҳадафҳои сулҳомез, расидан ба ваҳдати миллӣ, инчунин, таҳкими ҳамкориҳо бо тамоми кишварҳои сулҳдӯсти ҷаҳонро пешниҳод намуд. Ин суханронӣ аслан пешниҳоди шакли мухтасари қарорҳои қабулнамудаи Иҷлосияи XVI ба кишварҳои аъзои СММ буд, ки татбиқи пайгиронаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз онҳо кишвари моро ҳамчун

давлати дорои ташаккули дипломатияи устувор, пайгирона, шинохтанӣ ва қобили пешгӯйӣ муаррифӣ намуд, ки тайи солҳои соҳибистиқлолӣ даҳҳо маротиба тасдиқ гардидааст [13, 293].

Аввалин ташаббуси Пешвои миллат дар самти таъмини сулҳу субот дар минтақа ироаи ташаббуси "Эҷоди камарбанди амниятӣ дар атрофи Афғонистон" аз 20 июли соли 1998 дар Созмони Милали Муттаҳид ба шумор меравад. Ин ташаббус бо дарназардошти мубрамият моҳи сентябри соли 2021 дар ҷаласаи сарварони кишварҳои СҲШ, Конфронси байналмилалии "Ҳамкории байналмилалӣ ва минтақавӣ оид ба амният ва мудирияти сарҳад ҷиҳати муқовимат ба терроризм ва пешгирӣ аз таҳарруки террористон" (18 –19 октябри соли 2022) низ садо дода, ҷомеаи ҷаҳониро ба ҳалли қазияи Афғонистон даъват менамояд [9].

Мусаллам аст, ки аксар донишмандони ҷаҳонӣ тоҷиконро ҳанӯз аз замонҳои қадим бо ваҳдатсолориву фарҳангсолорӣ ва бунёдкориву созандагӣ ёд мекунанд. Таҳаммулпазирӣ ва сулҳу ваҳдат ҳамеша дар тинати мардуми тоҷик ба арзишҳои муқаддасе табдил ёфтаанд, ки бо мақрои равони мо сиришта шуда, дар ташаккули рафтор, фарҳанг ва зиндагии маънавии ҷомеаи мо нақши бунёдӣ доранд. Аз ин ҷост, ки таҷрибаи ваҳдатофарии мардуми тоҷик дар замони кунунӣ барои башарият ва кишварҳои ҷаҳон омили муҳиме дар роҳи эъмори сулҳ ва таҳкими он маҳсуб меёбад. Дар иртибот ба ин пешоҳанг будани ҷониби Тоҷикистон, бахусус, ташаббускории Пешвои миллат дар самти таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда корнамоӣ ва иқдоми бузург ва ваҳдатофар барои мардуми сайёра ба шумор меравад.

Бояд таъкид намуд, ки мусоидат ба таъмини сулҳу суботи пойдор, амнияти байналмилалӣ, минтақавӣ ва ҳаёти осоишта дар тамоми олам яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Аз ҷумла пешниҳоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Иҷлосияи 79-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид ҷиҳати қабули қатъномаи махсус оид ба эълон гардидани «Даҳсолаи таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда» далели гуфтаҳои болост [1].

Имрӯзҳо таҷрибаи сулҳи тоҷикон дар бобати ҳалли мусолиматомези низоъ ҳам аз лиҳози назариявӣ ва ҳам аз нигоҳи амалӣ ба сарвати илми сиёсатшиносии ҷаҳонӣ мубаддал шудааст. Ҳамчун нишони эътирофи ин заҳматҳо раёсати ҷаласаи 54-уми Маҷмаи Умумии СММ ба зиммаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон вогузор гардид.

Ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ ва муаррифии онҳо дар сатҳи байналмилалӣ. Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ва густариши арзишҳои ғарбӣ яке аз вазифаҳои асосии кишварҳои миллӣ – ҳифзи арзишҳои миллӣ, фарҳангӣ, маънавӣ ва динӣ ба шумор меравад. Дар ин қарина, дипломатияи фарҳангии

тоҷик бо сарварии Пешвои миллат бо муаррифии мероси адабӣ, таърихӣ ва фарҳангии халқи тоҷик дар сатҳи байналмилалӣ, бузургдошти доимии чеҳраҳои мондагор ва фарзандони барӯманди миллат ва таърихи қадимаи миллати тоҷик дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ алоқаманд мебошад. Ин дастовардҳои мардуми тоҷик аз ҷониби ниҳоди бонуфузтарини ҷаҳонӣ дар самти илм, маориф ва фарҳанг ЮНЕСКО эътироф шуда, ба Феҳристи мероси фарҳангии умумибашарии он ворид гардиданд. Дар ин радиф, ворид шудани ёдгории таърихии Саразм (соли 2010), Боғи миллии Тоҷикистон (соли 2013), ба Рӯйхати мероси фарҳангии ғайримоддии башарият шомил гардидани «Шашмақом» (соли 2008), Наврӯз (соли 2010), “Оши палав” (2016) ва “Чакан” (соли 2018), бо қарорҳои ЮНЕСКО арҷгузорӣ намудани як қатор шахсиятҳои фарҳангии тоҷикон ва рӯйдодҳои таърихии миллат далели ҷавҳари фарҳангии миллати тоҷик, моҳияти сиёсати хориҷӣ ва дипломатияи он маҳсуб мегардад [2].

Ташаккули ҳусни ҳамҷаворӣ ва умқи равандҳои ҳамгироӣ дар Осиёи Марказӣ. Аз қадимулайём риштаҳои канданашавандаи дӯстию ҳамкорӣ халқҳои Осиёи Марказиро ба ҳам пайваста, муборизаи якҷояи зидди душман ва истилогарон онҳоро муттаҳид сохтааст. Ин арзиш зимни татбиқи сиёсати хориҷии Пешвои миллат бевосита амалӣ мегардад, ки дар моҳияти сиёсати хориҷии минтақавӣ ва намунаи бевоситаи ҷавонмардӣ ва дӯстии ӯ инъикос мегардад.

Ҷанбаи муҳим дар самти татбиқи сиёсати минтақавӣ қатъияти Сарвари давлат дар масъалаи рушду таҳкими ҳамкорӣ бо кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ба шумор меравад.

Дар маҷмуъ, сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Пешвои миллат муҳтарам Президенти Ҷумҳурии Тоҷикситон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ, ҳалли мушкилоти глобалӣ ва муаррифии арзишҳои фарҳангии миллӣ равона гардида, ба таҳкими сулҳ, субот ва рушди устувор дар минтақа ва ҷаҳон мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Воҳидов Н. Раванди Душанбе: аз сатҳи миллӣ то байналмилалӣ. [Захираи электронӣ] https:// old.mts.tj/?p=14118/ (Санаи муроҷиат:11.07.2025).

2. Давлатёров Ф. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон эҳёгари арзишҳои фарҳанги миллии мардуми тоҷик дар асри навин. [Захираи электронӣ] URL: https://philosophical.tnu.tj/tj/peshvoi-millat-jemomal-ra-mon-je-jogari-arzish-oi-far-angi-millii-mardumi-to-ik-dar-asri-navin// (санаи муроҷиат:10.05.2025)

3. Дастовардҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистон [Захираи электронӣ] URL: https://mfa.tj / tg/ main/view/12/dastovardhoi-sijosati-khorijii-tojikiston. (Санаи муроҷиат: 21.03.2025)

4. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Дар ду ҷилд. Ҷилди 1. Душанбе: Ирфон, 2009, 296 с. –С.23

5. Дӯстзода Ҳ. Бозтоби инсонгароӣ дар сиёсати Пешвои миллат. [Захираи электронӣ] URL: https:// philol.tnu.tj/tj/boztobi-insongaro-dar-sijosati-peshvoi-millat/. (Санаи мурочиат: 24.03.2025)

6. Зарангези Л. Пайвандони маҳбусон: «Бахшиши ҷазои маҳкумшудагон намунаи барҷастаи инсондӯстӣ ва меҳру муҳаббати Пешвои миллат нисбат ба мардум мебошад». [Захираи электронӣ] URL: // https://khovar.tj /2025/03/ . (Санаи мурочиат 24.03.2025)

7. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ] URL:https://mfa.tj/tg/main/tojikiston/konstitutsiya. (Санаи мурочиат 23.03.2025)

8. Қурбон В. Давлатсоз. Душанбе: Дониш, 2012. –426 с.

9. Мирзоён М. Консепсияи «Камарбанди амниятӣ». Татбиқи он дар атрофи Афғонистон чӣ зарурат дорад? [Захираи электронӣ] URL: https:// peshina.jumhuriyat.tj/ (Санаи мурочиат: 23.03.2025)

10. Нурматзода Ҳ. Пешвои миллат ташаббускори таҳкими сулҳи байналмилалӣ. [Захираи электронӣ] URL: https://www.facebook.com/dsx.tj/ posts/Пешвои миллат ташаббускори таҳкими сулҳи байналмилалӣ ва афкори инсондӯстӣ/1192806642498578/ (Санаи мурочиат: 23.03.2025)

11. Худойбердӣ Х. Ваҳдат–кафолати ҳастии миллат. Маҷмуи мақолаҳо ва матни суханрониҳои солҳои 2010–2015. Душанбе: Эр-граф, 2015. –260 с.

12. Шарипов А. Дастовардҳои сиёсати хориҷӣ ва дипломатияи Тоҷикистон [Захираи электронӣ] URL: https:// khovar.tj / 2021/09/dastovard-oi-s-soli-siyosati-hori-va-diplomatiyai-to-ikiston-andesha-oi-dotsenti-dmt-dar-ostonai-ashni-isti-loliyat-davlat/ (Санаи мурочиат: 22.03.2025)

13. Шарипов А. Махсусият ва омилҳои маҳбубият касбнамудаи Пешво.// Паёми ДМТ. –№1, 2019, –С. 292-296. –С.293

14. Шарипов А. Хусусиятҳои хосси дипломатияи оби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир// Паёми ДМТ, №6, қисми 2, 2024, –С.113-121, дар ҳаммуаллифӣ бо Назаров Б.Б.

15. Шарипов А. Ҷаъфаров С. Нақши Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ дар ташаккули сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ] URL: https://www.facebook.com/groups/ 570079634896282 (Санаи мурочиат: 22.03.2025)

16. Шарипов А. Региональный аспект внешней политики РТ// Внешняя политика РТ в контексте современных глобальных угроз и вызовов // Сборник материалов Межвузовской научно-практической конференции в РТСУ (28.02.2020. –Душанбе, 2020. –262 с. – С. 99–109.

17. Эълони афв дар Тоҷикистон: [Захираи электронӣ]. https://sputnik.tj/20201030/Eloni-avfi-zindonin-dar-Toikiston-Ramon-besh-az-300-mabusro-bakhshid-1032189021.html/. (Санаи мурочиат:10.07.2025).

ГУМАНИТАРНЫЕ ЦЕННОСТИ ВО ВНУТРЕННЕЙ И ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ЛИДЕРА НАЦИИ

ШАРИПОВ АМРИДДИН НУРИДИНОВИЧ,
кандидат исторических наук, ведущий специалист управления анализа и прогнозирования проблем региональной безопасности Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел.: (+992)105-50-10-18; эл. почта: amrsharif@mail.ru

ВОХИДОВ НАСРИДИН ХИЗБУЛЛОЕВИЧ,
заместитель начальника Управления анализа и прогнозирования проблем региональной безопасности Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел.: (+992) 555-555-147; e-mail: vokhidzoda.nasriddin@mail.ru

В статье рассматриваются ценности гуманизма во внутренней и внешней политике Лидера нации, Президента Республики Таджикистан. Авторы отмечает, что ценности гуманизма в деятельности Президента Республики Таджикистан берут своё начало из трудов и мыслей гениев таджикской нации, и по сей день таджикский народ, следуя им, стал для мирового сообщества примером мира и дружбы. Ценности гуманизма проявились с самого начала политической карьеры Президента Республики Таджикистан и нашли свое отражение во внутренней и внешней политике.

В статье отражена суть гуманных ценностей во внутренней и внешней политике Лидера нации. При этом обсуждается наличие прямого примера, сути дружбы и гуманности уважаемого Эмомали Рахмона. В статье также обозначены направления отражения гуманитарных ценностей во внутренней и внешней политике. В то же время, подчёркивается необходимость придерживаться гуманных ценностей и представлять таджикский народ на мировой арене находит своё отражение в поведении и действиях каждого гражданина страны.

Ключевые слова: *Лидер нации, гуманитарные ценности, Республика Таджикистан, внутренняя политика, внешняя политика, мир, региональная стабильность, глобальные инициативы, культурно-гуманитарный аспект, добрососедство, перспективы.*

HUMANITARIAN VALUES IN THE DOMESTIC AND FOREIGN POLICY OF THE LEADER OF THE NATION

SHARIPOV AMRIDDIN NURIDINOVICH,
candidate of Historical Sciences, Leading Specialist of the Department of Analysis and Forecasting of Regional Security Issues of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992)105-50-10-18; e-mail: amrsharif@mail.ru

VOHIDOV NASRIDIN HIZBULLOEVICH,
Deputy Head of the Department of Analysis and Forecasting of Regional Security Issues of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 555-555-147; e-mail: vokhidzoda.nasriddin@mail.ru

The article examines the values of humanism in the domestic and foreign policy of the Leader of the nation President of the Republic of Tajikistan. The authors note that the values of humanism in the activities of the President of the Republic of Tajikistan originate from the works and thoughts of the geniuses of the Tajik nation, and to this day the Tajik people, following them, have become an example of peace and friendship for the world community. The values of humanism have manifested themselves from the very beginning of the political career of the President of the Republic of Tajikistan and are reflected in domestic and foreign policy. The article reflects the essence of human values in the domestic and foreign policy of the Leader of the nation. At the same time, the presence of a direct example, the essence of friendship and humanity of his Excellency Emomali Rahmon is discussed. The article also outlines the directions for reflecting humanitarian values in domestic and foreign policy. At the same time, the need to adhere to human values and represent the Tajik people on the world stage is reflected in the behavior and actions of each citizen of the country.

Keywords: *Leader of the nation, humanitarian values, Republic of Tajikistan, domestic policy, foreign policy, peace, regional stability, global initiatives, cultural and humanitarian aspect, good neighborliness, prospects.*

УДК: 330.341.1:338.45:502.131.1(575.3)

НАҚШИ ЭКОСИСТЕМАИ САНОАТИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ ВА РУШДИ УСТУВОР

МУРТАЗОЗОДА ОРАЗ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини якуми директори
Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.:(+992 37) 221-32-48; e-mail: oraz-2009@mail.ru

НУРИДДИНЗОДА АҲЛИДДИН НУРИДДИН,
номзади илмҳои иқтисодӣ, муовини Вазири рушди
иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 78:
тел: (+992) 777-17-18-18; e-mail: nuriddinzodaahliddin@gmail.com

Экосистемаи саноатии инноватсионӣ дар шароити ноустувории стратегии ҷаҳонӣ на танҳо ҳамчун омили муҳимми рушди иқтисодӣ, балки ҳамчун василаи калидии таъмини амнияти иқтисодӣ ва устувории миллии давлат баромад мекунад. Дар айни замон, экосистемаи саноатии инноватсионӣ ҳамчун муҳаррики асосии рушди иқтисодӣ ва сутуни устувори амнияти иқтисодӣ метавонад барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, имконияти беҳамто барои ташкили модели нави иқтисодӣ фароҳам созад.

Ҳалли масъалаи амнияти иқтисодӣ ва рушди устувор дар Тоҷикистон бе такя ба экосистемаи мукаммали саноатии инноватсионӣ ғайриимкон буда, системаи мазкур бояд ҳамчун муҳаррики асосии рушди иқтисоди миллӣ, баланд бардоштани мустақилияти технологӣ ва таъмини ҳифзи манфиатҳои стратегӣ дониста шавад. Бо дарназардошти ин, таҳқиқоти мазкур ба баррасии нақши экосистемаи саноатии инноватсионӣ дар таъмини амнияти иқтисодӣ ва рушди устувор равона гардида, омӯзиши ин масъала ва таҳияи механизмҳои амалисозии он дар шароити кишвар, дорои аҳаммияти илмию назариявӣ ва амалӣ мебошад.

Зимнан, муаллифон қайд менамоянд, ки масъалаи татбиқи навовариҳо барои самаранокии фаъолияти корхонаҳои даврии пурра ва дар навсозии технологии корхонаҳои мавҷуда мусоидат ба технологияҳои инноватсионӣ, инчунин, фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоягузории мустақим ва таъмини кадрҳои баландихтисоси соҳавӣ дар ин росто бояд тақвият дода шавад.

Калидвожаҳо: *таъмини амнияти иқтисодӣ, рушди устувор, раванди саноатикунонии босуръати кишвар, экосистемаи саноатӣ, татбиқи*

лоиҳаҳои инноватсионӣ, ташаккули экосистемаҳои мукаммал, самаранокӣ, ҳамгироии инноватсионӣ, стратегия, рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ, корхона, кластерҳои инноватсионӣ.

Дар шароити ноустувории стратегӣ, таҳдидҳои афзояндаи иқтисодию геополитикӣ ва тағйирёбии муҳити глобалии амниятӣ, масъалаи таъмини амнияти иқтисодӣ ва рушди устувор ба унсури калидии сиёсати давлатӣ табдил ёфтааст. Ин ҳадаф на танҳо шарти ҳатмии устувории миллӣ мебошад, балки омили асосии таъмини муқовиматпазирии иқтисод дар баробари таъсирҳои беруна низ ба ҳисоб меравад. Бо дарназардошти ин, масъалаи амнияти иқтисодӣ ва рушди устувор ҳамчун ду ҳадафи калидии сиёсати давлатӣ ва стратегияи миллии ҳар як кишвар, хосса кишварҳои рӯ ба инкишоф, баррасии амиқро талаб менамояд. Зеро амнияти иқтисодӣ маънои қобилияти давлатро дар ҳифзи манфиатҳои стратегӣ, устувории сохторҳои истеҳсолӣ, таъмини ниёзи дохилӣ ва муқовимат ба таҳдидҳои дохиливу хориҷиро ифода намуда, рушди устувор ҳамчун модели иқтисодӣ ба наслҳои оянда имкони зиндагии шоистаро фароҳам меорад.

Мусаллам аст, ки Тоҷикистон метавонад ба як модели муваффақи гузариш аз иқтисоди анъанавӣ ба иқтисодиёти “сабз” ва инноватсионӣ табдил ёбад. Барои ин ба мо ҳамоҳангии сиёсати давлатӣ, дастгирии ҷомеаи илмӣ ва фаъол шудани бахши хусусӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Дар робита ба ин, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар Паёми навбатии худ, ки санаи 28 декабри соли 2024 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ироа гардид, қайд намуданд, ки “…идоракунии самараноки иқтидорҳои мавҷуда, ташкили корхонаҳои истеҳсолӣ ва таъсис додани ҷойҳои кории нав, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ ва тақвияти иқтидори содиротии мамлакат таъмин карда шавад” [1]. Дар заминаи ин, саноатикунонии босуръат ҳамчун ҳадафи стратегӣ дар доираи сиёсати давлатӣ муайян шудааст. Махсусан, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эълон гардидани солҳои 2022–2026 ҳамчун "Солҳои рушди саноат" шаҳодати равшани аҳаммияти ин соҳа дар сиёсати иқтисодии кишвар дониста мешавад. Бо дарки мубрамияти ин масъала муҳаққиқ Н.Нурализода зикр менамояд, ки “... саноати ватанӣ неруи азими пешбаранда ва иқтидори калидии тараққиёти иқтисодӣ дар кишвар ба шумор рафта, Ҷумҳурии Тоҷикистон саноатикунонии босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегии кишвар қабул намуд, ки он барои таъмини устувории иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат ва рақобатнокии он заминаи амиқ мегузорад”. [14] Ба андешаи мо, саноати ватанӣ дар ташаккули заминаҳои устувори иқтисодӣ, таъмини амнияти иҷтимоӣ ва тавсеаи имкониятҳои

содиротии кишвар нақши калидӣ дошта, иқдомҳои мазкур ҷавобгӯ ба талаботи замони муосир буда, барои расидан ба мақсадҳои иқтисодиву иҷтимоӣ аҳаммияти бузург дорад. Дар ин раванд имкон фароҳам меояд, ки Тоҷикистон тадриҷан аз модели иқтисодиёти истеъмолгаро ба модели истеҳсолӣ гузашта, барои таъмини рушди устувор ва коҳиши вобастагӣ аз омилҳои хориҷӣ беш аз пеш мусоидат намояд. Бо дарназардошти ин, имрӯзҳо саноатикунонии босуръати кишвар ҳамчун ҳадафи стратегӣ, на танҳо омили муҳимми рушди иқтисоди миллӣ, балки кафолати таҳкими истиқлоли иқтисодӣ ва таҳияи заминаи мусоиди иҷтимоии кишвар ба ҳисоб меравад.

Бисёре аз муҳаққиқон, аз ҷумла олимони ватанӣ: С.Ҷ. Комилов, А.Б. Мирсаидов, Ғ. Ҷӯрабоев Т.Д. Низомова, М.К. Файзуллоев, Б.Х. Нурдинов ва олимони хориҷӣ: С.Н. Каруна, Ю.И. Селиверстов, С.А. Киселкин, Г.Н. Дилмуродова, А.Б. Кипнис ва дигарон, дар асарҳои худ аҳаммияти рушди фаъолияти инноватсиониро дар амалияи корхонаҳои саноатии кишвар бо дарназардошти ба инобат гирифтани принсипҳои иқтисодиёти рақамӣ баён мекунанд. Ба андешаи онҳо, идораи фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун воситаи муҳимми таъмини фаъолияти самаранок ва муваффақонаи корхонаҳои гуногун, аз ҷумла саноатӣ, баррасӣ мешавад. Ҷорӣ намудани ин равандҳо дар фаъолияти корхонаҳо имкон медиҳад, ки бартариятҳои рақобатӣ ҳифз ва такмил ёбанд, самаранокӣ афзоиш ёбад ва монеаҳои бозорӣ паси сар гарданд. Илова бар ин, муҳаққиқон аҳаммияти ҳавасмандгардонии рушди инноватсионии корхонаҳои саноатиро бо дарназардошти рушди иқтисодиёти рақамӣ таъкид менамоянд. Дар ин раванд менеҷменти инноватсионӣ метавонад ҳамчун омили асосӣ барои таъмини фаъолияти муваффақонаи корхонаҳои саноатӣ ва нигоҳдории бартариятҳои рақобатии онҳо дар шароити бозор хизмат намояд.

Ба андешаи мо, дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон ташаккули фазои инноватсионӣ барои рушди устувор ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ аҳаммияти калидӣ дорад, зеро ки он ба татбиқи дастовардҳои илм дар истеҳсолот мусоидат мекунад.

Бо дарназардошти ин, имрӯзҳо ташкили иқтисодиёти инноватсионӣ ба як самти афзалиятноки стратегии кишвар табдил ёфтааст [12], ки дар расми 1 возеҳтар нишон дода шудааст.

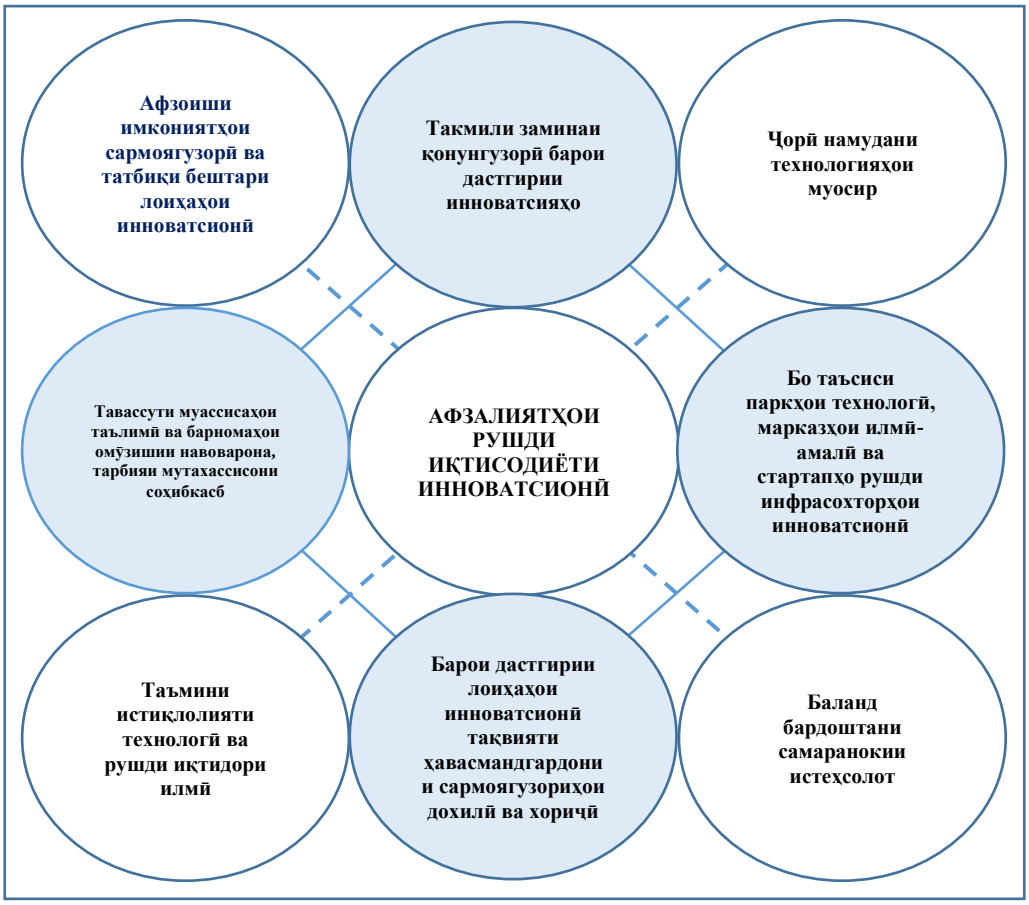

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси адабиёти соҳа.

Расми 1.–Афзалиятҳои рушди иқтисодиёти инноватсионӣ дар шароити имрӯза

Дар робита ба расми 1 метавон хулоса намуд, ки ташкили иқтисодиёти инноватсионӣ имрӯз ба яке аз самтҳои стратегӣ ва шарти муҳимми рушди устувори кишварҳо табдил ёфтааст. Инноватсия тавассути технологияҳои нав ва таҳқиқоти илмӣ, рақобатпазириро афзун намуда, сатҳи зиндагии аҳолиро беҳтар месозад. Барои расидан ба ин ҳадаф, муҳити мусоид, сармоягузорӣ дар илм ва омода намудани мутахассисони соҳибкасб муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар ин бора, иқтисодшинос ва олими ватанӣ Ш.Раҳимзода иброз медорад, ки "… барои таъмини амнияти иқтисодии кишвар чораҳои зарурӣ андешида, дастгирӣ ва рушди молистеҳсолкунандагони ватанӣ бо роҳи пешниҳоди кумаки молиявӣ, имтиёзҳои андозӣ, субсидияи истеҳсолот ва беҳтар кардани инфрасохтор имкон медиҳад, ки иқтисодиёт тақвият ёфта, вобастагӣ аз воридот кам карда шавад ва саноати ватанӣ рушд намояд" [16]. Бо итминони комил метавон гуфт, ки имрӯз бо роҳнамоии сиёсати хирадмандонаи Роҳбарияти олии кишвар соҳаи саноат ба як василаи муҳимми амнияти иқтисодӣ ва рушду шукуфоии миллӣ табдил ёфта, бо

пайваста ҷустуҷӯйи навоварӣ, рақобатпазирӣ ва устувории иқтисодӣ ҳамасола нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ бо устуворӣ боло рафта истодаанд. Бо дарназардошти ин, ташкили экосистемаи саноатии инноватсионӣ барои тақвияти рушди саноати ватанӣ ва нигоҳдории устувории он муҳим арзёбӣ мегардад. Яъне экосистема–маҷмуи муназзами шароит, равандҳо ва субъектҳост, ки ба рушди ҳамзамон ва ҳамоҳанги илм, технология, истеҳсолот ва муҳити соҳибкорӣ мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, бо тақозои замон гузариш ба модели нави рушд–модели экосистемаи саноатӣ амали саривақтӣ мебошад. Дар ин замина, экосистемаи саноатии инноватсионӣ ҳамчун муҳаррики асосии рушди технологӣ ва иқтисодӣ баромад мекунад. Он на танҳо заминаи тавлид ва интиқоли донишҳои нав ва технологияи пешқадамро фароҳам меорад, балки барои баланд бардоштани рақобатпазирии миллӣ ва коҳиши вобастагӣ аз захираҳои хориҷӣ заминаи мусоид мегузорад. Дар ин радиф, технологияҳои муосир ба унвони як омили асосии пешбарандаи рушди истеҳсолоти саноатӣ баромад мекунанд, ки дар ин хусус А.Рогова [17] ба таври муфассал ибрози андеша намудааст.

Лозим ба ёдоварист, ки Сарвари давлат зимни мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар иброз намуданд, ки “... дар давраи шиддати рӯзафзуни рақобату мухолифатҳо танҳо давлатҳое ҳастии худро ҳифз карда, пеш рафта метавонанд, ки миллати босаводу огоҳ, низоми пешрафтаи илмиву инноватсионӣ ва олимону навоварони донишманд дошта бошанд. Ҳамзамон, зарурати таъмин кардани пешрафти иқтисодиву иҷтимоӣ дар замони муосир натиҷаҳои самарабахши илмиро, аз ҷумла дар самтҳои ихтироъ ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ, талаб менамояд” [19]. Гуфтаҳои Пешвои миллат на танҳо як изҳори сиёсӣ, балки як ҳушдор ва самти стратегии рушди миллӣ мебошад. Танҳо тавассути рушди илму маориф ва дастгирии неруи зеҳнӣ мо метавонем дар шароити рақобат ва мухолифати ҷаҳонӣ мавқеи худро нигоҳ дорем ва рушди устуворро таъмин намоем. Дар ин росто, ба андешаи муҳаққиқ С.Комилов ва дигарон: “Дар шароити кунунии рушди даҳсолаҳои охир иқтисоди инноватсионӣ шарти ҳатмии сиёсати иқтисодии Тоҷикистон ба шумор меравад” [7]. Метавон гуфт, ки гузариш ба иқтисоди инноватсионӣ барои Тоҷикистон роҳи асосии таъмини амнияти иқтисодӣ, рушди устувор ва мутобиқшавӣ ба мушкилотҳои сатҳи ҷаҳонӣ буда, он ҳамчун шарти калидии сиёсати иқтисодии кишвар бояд бо тадбирҳои мушаххас, аз ҷумла сармоягузорӣ ба илм ва таҳқиқот, дастгирии стартапҳо, рушди кластерҳои инноватсионӣ ва татбиқи бештари рақамисозӣ мқсоидат хоҳад намуд. Масалан, экосистемаҳои инноватсионӣ маҷмуи мутобиқшудаи унсур ва сохторҳо мебошанд, ки фаъолияти якпорчаро дар самти тавлид, интиқол ва татбиқи инноватсия дар соҳаи саноат таъмин менамоянд. Вобаста ба ин, унсурҳои

калидии экосистемаи саноатии инноватсионӣ дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1.

Унсурҳои калидии экосистемаи саноатии инноватсионӣ

№	Унсурҳо	Тавсиф
1	Корхонаҳои саноатии инноватсионӣ	Нақши корхонаҳои саноатӣ дар ташкили экосистемаи инноватсионӣ муҳим арзёбӣ гардида, барои дар амал татбиқ намудани дастовардҳои илмӣ ва технологияи муосир заминагузор мебошанд.
2	Муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таълимӣ	Донишгоҳҳо ва пажуҳишгоҳҳо дар рушди экосистема ҳамчун манбаи асосии дониш, ихтироъ ва технология хизмат намуда, мутахассисонеро омода мекунанд, ки қодиранд дар муҳити рақобатноки шаддиди саноатӣ фаъолият кунанд. Зеро рушди инноватсиониро бе захираи илмӣ ва кадрии устувор тасаввур намудан ғайриимкон аст.
3	Сармоягузорӣ ва фондҳои инноватсионӣ	Маълум аст, ки маблағгузорӣ ва сармоягузории устувор барои амалӣ шудани лоиҳаҳои инноватсионӣ бениҳоят зарур дониста мешавад. Ташкилотҳои молиявӣ ва қарзӣ на танҳо сармоя пешниҳод мекунанд, балки дар арзёбии таваккалҳо ва таҳияи механизмҳои бозгашти сармояҳо низ кумак мерасонанд.
4	Марказҳои инноватсионӣ ва технопаркҳо	Технопаркҳо ва марказҳои инкубатсионӣ барои рушди стартапҳо ва татбиқи технологияҳои муосир фазои мусоиди инфрасохторӣ фароҳам намуда, онҳо шабакаи дастгирии техникӣ, ҳуқуқӣ, бозорӣ ва машваратӣ фароҳам оварда, байни илм, истеҳсол ва сармоя фазои самараноки ҳамкориро таъмин мекунанд.
5	Стартапҳо ва корхонаҳои хурди инноватсионӣ	Стартапҳо одатан, аз ғояҳои нав ва технологияҳои пешрафта сарчашма гирифта, метавонанд бо истифода аз равишҳои ғайрианъанавӣ маҳсулот ва хидматҳои рақобатпазир таҳия намоянд, ки аксаран шарики муҳимми корхонаҳои бузург хоҳанд шуд.
6	Платформаҳои рақамӣ ва иттилоотӣ барои рушди истеҳсолоти инноватсионӣ	Дар равандҳои истеҳсолӣ ва идоракунӣ истифодаи технологияҳои рақамӣ аҳаммияти калон дошта, барои суръат бахшидани равандҳои тадқиқот ва таҷриба, ҳамоҳангсозии корҳо ва самаранокӣ мусоидат мекунанд. Маҳз барои рушди истеҳсолоти инноватсионӣ воситаи калидии рақобат дар бозори ҷаҳонӣ дониста мешаванд.
7	Захираҳои кадрӣ ва зеҳнӣ	Бо тақозои замон дар экосистемаи инноватсионӣ омили инсонӣ нақши калидӣ дошта, имконияти татбиқи инноватсияҳо аз мутахассисони дорои малакаҳои техникӣ ва зеҳнии баланд вобастагии калон дорад.
8	Ҳамкориҳои байналмилалии технологӣ ва рақамикунӣ	Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт, ҳамкории байналмилалӣ барои рушду татбиқи технологияҳои пешрафта, воридшавӣ ба бозорҳои нав ва истифодаи таҷрибаи байналмилалӣ аҳаммияти муҳим дорад. Ин равандҳо имкон медиҳанд, ки кишварҳо дар занҷири глобалии арзиш ҷойгоҳи устувор касб кунанд ва рақобатпазирии худро беш аз пеш таъмин намоянд.

Сарчашма: таҳия ва коркарди муаллифон.

Аз ҷадвали мазкур метавон хулоса намуд, ки дар Тоҷикистон экосистемаи саноатии инноватсионӣ то ҳол дар марҳалаи ибтидоии ташаккул қарор дорад. Ҳарчанд, ки таъсиси фондҳои давлатӣ, марказҳои инноватсионӣ ва ҷорӣ намудани стартапҳо дар бахшҳои рақамӣ ва кишоварзӣ ба назар мерасад, аммо дар соҳаҳои инфрасохтори техникӣ, ҳамкории илм ва истеҳсолот, захираҳои кадрӣ ва маблағгузорӣ дигар мушкилот боқӣ мемонад. Масалан, корхонаҳои саноатӣ асосан бо технологияҳои куҳна фаъолият доранд ва зарурати рақамикунии истеҳсолот ва ҷорӣ кардани технологияи муосирро беш аз пеш эҳсос мекунанд. Ҳамзамон, муассисаҳои илмию таҳқиқотӣ ва таълимӣ аз имкониятҳои ҳамкорӣ бо бахши истеҳсолӣ пурра истифода намебаранд. Ё ин, ки стартапҳо ва соҳибкорони навовар ба мушкилоти дастрасӣ ба сармоя, машварати касбӣ ва бозори фурӯш дучор мегарданд. Бо дарназардошти ин, тақвияти ҳамкориҳои байналмилалӣ ва лоиҳаҳои минтақавӣ метавонанд ҳамчун омили муҳимми ҷалби таҷриба ва технологияҳои муосир дар ин самт таккони ҷиддӣ бахшад.

Алҳол дар кишвар барои рушди экосистемаи инноватсионӣ торафт зарурати ба дастгирии молиявии тадқиқот ва инноватсияҳо, баланд бардоштани сифати таълим ва рушди кадрҳои зеҳнӣ ва тавсеаи инфрасохторҳои инноватсионӣ пеш меояд. Дарвоқеъ, танҳо дар сурати мавҷудияти равандҳои ҳамоҳангшуда ва мутақобилан муфид, Тоҷикистон метавонад экосистемаи саноатии рақобатпазир ва устувори инноватсионӣ дар татбиқи ҳадафҳои стратегии рушди устувор ташаккул дода шавад. Илова бар ин, саноатикунонии босуръати кишвар, рушди инноватсионии соҳаҳо ва бахшҳои иқтисоди миллӣ ҳамчун натиҷаҳои пешбинишавандаи “Барномаи давлатии рушди илмию инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2027” [3] қайд гардидааст, яъне татбиқи самараноки ин барнома ба пешбурди фаъолияти илмӣ ва таҳкими асосҳои истеҳсолоти муосир нигаронида шудааст.

Ба ақидаи пажуҳишгар Ю.Гришина: “Татбиқи инноватсияҳо яке аз омилҳои асосии афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва беҳдошти некӯаҳволии ҷамъият ба ҳисоб меравад” [22]. Албатта, ин боиси афзоиши самаранокии истеҳсолот, пастшавии хароҷот, афзоиши сифати маҳсулот ва таъмини бозор бо навгониҳои рақобатпазир мегардад. Ба ин сохторҳо муассисаҳои таҳқиқотӣ, корхонаҳои саноатӣ, бахши хусусӣ, ниҳодҳои давлатӣ, сармоягузорон ва дигар шарикони стратегӣ дохил мешаванд. Масалан, таҷрибаи кишварҳое чун Финландия, Кореяи Ҷанубӣ ва Сингапур нишон медиҳад, ки ташаккули экосистемаҳои мукаммал (бо ҳамгироии бахши давлатӣ, хусусӣ ва илмӣ) шарти асосии муваффақияти онҳо дар ин самт дониста мешавад. Яъне инноватсия ва саноат ҳар яке дар алоҳидагӣ наметавонанд ҷавобгӯйи тамоми талаботи рушди устувор бошанд. Танҳо

вақте ки онҳо дар шакли экосистемаи ҳамгирошуда фаъолият мекунанд, яъне бо ҳамкории муассисаҳои илмӣ, ширкатҳои истеҳсолӣ, ниҳодҳои давлатӣ, сармоягузорон ва марказҳои инноватсионӣ дар натиҷа, рушд бо суръат ва самаранокӣ ба вуқуъ мепайвандад. Ё ин, ки чунин системаҳоро як қатор кишварҳо татбиқ кардаанд (мисли Олмон бо модели "Industrie 4.0", Чин бо минтақаҳои махсуси иқтисодӣ ва ё ИМА бо кластерҳои технологӣ), дар сатҳи ҷаҳонӣ рақобатпазирии баланд доранд ва ба таври устувор рушд мекунанд.

Бо такя ба нуктаҳои боло, истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар пешбурди сиёсати иқтисодӣ барои рушди Тоҷикистон муфид мебошад. Имрӯзҳо нақши чунин экосистемаҳо дар таҳкими амнияти иқтисодӣ равшан ва бисёрсамта мебошад. Ба андешаи мо, "…пас аз бомуваффақият ҳал кардани масъалаҳои оғози фаъолият, бояд ба масъалаҳои сатҳи баландтар, яъне таъмини мавқеи рақобатпазирии корхона дар дурнамои дарозмуддат гузаштан лозим аст" [13].

Бинобар ин, мо бояд дарк намоем, ки ташкили экосистемаи саноатии инноватсионӣ–на як вазифаи ихтиёрӣ, балки як зарурати стратегии амнияти иқтисодӣ ва рушди устувори Тоҷикистон мебошад. Яъне онҳо бо коҳиши вобастагӣ аз воридот, баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, афзоиши арзиши иловашудаи маҳсулоти миллӣ, рушди технологияҳои рақамӣ ва автоматикунонии истеҳсолот имкониятҳои нави рушди мустақил ва устувори иқтисодиро фароҳам меоранд. Дар робита ба ин, пажуҳишгар Ҷ.Неъмонов қайд менамояд, ки "…маҳз корхонаҳои хурди инноватсионӣ бояд сарчашмаи асосии пешравии саноат бошанд" [15]. Илова бар ин, ташкили ҷойҳои нави корӣ, дастгирии соҳибкории навоварона ва рушди захираҳои инсонии баландихтисос, ба таҳкими суботи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мусоидат мекунанд.

Муҳимтарин омилҳои инноватсионии мезоиқтисодӣ ин муттаҳидсозии технологияҳои рақамӣ, эҷоди системаҳои истеҳсолии «зирак» ва рушди моделҳои нави тиҷорӣ мебошанд, В.Маричев ва Т.Красота [10] иброз медоранд. Яъне ҳамгироии ин омилҳо дар сатҳи мезоиқтисодӣ ба баланд гардидани рақобатпазирии кластерҳо ва минтақаҳои истеҳсолӣ, ташаккули муҳити инноватсионӣ ва тақвияти амнияти иқтисодӣ мусоидат менамояд.

Алҳол таҳлили дақиқ ва фарогири омилҳои таъсиррасон ба экосистемаи саноатии инноватсионӣ, ки дар он омилҳои институтсионалӣ, иқтисодӣ, технологӣ ва иҷтимоӣ ворид мешаванд, барои таҳия ва амалӣ намудани стратегияҳои самарабахш бениҳоят муҳим мебошанд. Танзим ва таҳкими ин омилҳо имкон медиҳад, ки низоми инноватсия дар саноат устувор ва самаранок кор карда, дар навбати худ барои таъмини дарозмуддати амнияти иқтисодӣ ва рушди устувори мамлакат заминаи мустаҳкам фароҳам меоварад. Бе донистани равандҳои мураккаб ва

таҳлили амиқи омилҳои таъсиргузор, қонеъ кардани талаботи муосир ва мутобиқ шудан ба таҳдидҳои глобалӣ ғайриимкон мебошад. Маҳз таҳти таъсири омилҳои гуногун, аз ҷумла:

–якум, омилҳои институтсионалӣ ва сиёсати давлатӣ, ки қонунгузорӣ, ҳимояи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ ва дастгирии молиявиро дар бар мегиранд, заминаи ҳуқуқӣ ва иҷтимоии иноватсияҳоро ташкил медиҳанд;

–дуюм, омилҳои иқтисодӣ, аз қабили сармоягузорӣ, рақобатпазирӣ ва рушди кластерҳои саноатӣ, имкониятҳои молиявӣ ва бозориро фароҳам меоранд. Дар ин хусус, олимони ватанӣ: С.Комилов, Ш.Садикова, Д. Ҳодиев [6] ба таври мукаммал ибрози андеша намудаанд;

–сеюм, омилҳои технологӣ бо дастрасӣ ба технологияҳои нав ва рақамигардонӣ тавсеа меёбанд. Масалан, муҳаққиқ А.Сидорова ва дигарон иброз медоранд, ки "…дар ояндаи наздик саноати гармидиҳии тамоми шаҳрҳо, минтақаҳо ва кишварҳо танҳо аз ҷониби як ё ду оператор бо истифода аз иқтидорҳо ва технологияҳои зеҳни сунъӣ метавонад дар сатҳи каммасраф нигоҳ дошта шавад" [20];

–чорум, омилҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла малакаҳои кадрӣ ва ҳамкории субъектҳои гуногун, муҳити фароҳамовардаи иноватсияро таъмин менамоянд;

–панҷум, омилҳои экологӣ ва устуворӣ ба паст кардани таъсири манфии истеҳсолот ба муҳити зист ва истифодаи технологияҳои "сабз" равона шудаанд. Ин омилҳо бо ҳамдигар мутақобилан алоқаманд буда, экосистемаи инноватсиониро таҳким медиҳанд, ки ин барои таъмини амнияти иқтисодӣ ва рушди устувори саноат муҳим дониста мешавад.

Алҳол "Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025" [2] "… барои ташаккули фаъолияти инноватсионӣ дар ҳамаи соҳаҳои саноат, дар амал ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам, навсозӣ ва аз нав муҷаҳҳазгардонии техникии корхонаҳо ҳамчун омили асосии ҳалли мушкилиҳои дар боло зикршуда кӯмаки амалӣ хоҳад расонид.

Бояд тазаккур дод, ки дар шароити муосир идоракунии раванди рушди инноватсионии саноатӣ ба ду равиши асосӣ тақсим мешавад: анъанавӣ ва экосистемавӣ. Ҳар кадоме аз ин равишҳо хусусият ва афзалиятҳои хосси худро дорад, ки дар идоракунӣ ва натиҷаҳои инноватсионӣ таҷассум меёбанд. Бинобар ин, дар таҳқиқоти пажуҳишгар О.Чернова [21, 49] муқоиса миёни муносибати анъанавӣ ва муносибати экосистемавӣ дар идораи раванди рушди инноватсионӣ дар саноат ба таври муфассал дарҷ карда шудааст. Ба андешаи мо, дар идораи рушди инноватсионӣ муносибати анъанавӣ бештар ба фаъолияти дохилӣ ва идоракунии мустақили субъектҳои саноат такя мекунад. Ин равиш барои замони пешина ва шароитҳое, ки робитаҳои беруна кам будаанд, муносиб аст.

Аммо дар шароити муосир, ки технологияи рақамӣ ва ҷаҳонишавӣ равандҳоро метезонад, ин равиш метавонад маҳдудиятҳои худро нишон диҳад. Ба андешаи пажуҳишгар Н.А. Коновалова: "…Дар айни замон масъалаи таъмини рушди устувори корхонаҳои саноатӣ аҳамияти рӯзмарра пайдо намуда, инноватсия асоси таъмини рушди устувори корхонаҳои саноатиро ташкил медиҳад" [8].

Алҳол, саноат яке аз соҳаҳои афзалиятнок, хусусан тавлидкунандаи асосии неъматҳои моддӣ ба ҳисоб рафта, Ҳукумати кишвар ҳамеша барои таъмини рушди истеҳсолоти молӣ ва содироти маҳсулоти тайёри дорои арзиши баланди иловашуда бо роҳи ворид намудани технологияҳои нав, истифодаи ҳарчи бештари манбаъҳои ашёи хом ва коркарди пурраи онҳо таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамояд, ки рушди соҳаи саноат дар нимсолаи аввали соли 2024-ум ва ҳамин давраи соли 2025-ум дар диаграммаи 1 нишон дода шудааст.

Диаграммаи 1.

Нишондиҳандаҳои рушди соҳаи саноат дар нимсолаи аввали соли 2024 ва соли-2025

(млн. сомонӣ)

Манбаъ: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти омории "Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, январ–июни соли 2024, саҳ. 14 ва "Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон", январ – июни соли 2025, саҳ. 14. [4].

Аз рӯйи нишондиҳандаҳои диаграммаи 1 муайян мегардад, ки дар нимсолаи аввали соли 2025-ум 3849 адад коргоҳу корхонаҳои истеҳсолӣ дар кишвар мавриди фаъолият қарор доштанд, ки ин шумора нисбат ба ҳамин давраи соли 2024-ум 269 адад бештар мебошад. Аз ҷумла дар соҳаҳои истихроҷи 351 адад (соли 2024-ум 327), коркард 3323 адад (соли 2024-ум 3081), таъмини неруи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво 72 адад (соли 2024-ум 72) ва таъмини об ва коркарди партовҳо 103 адад (соли 2024-ум 100) фаъолият менамуданд.

Дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда дар нимсолаи якуми соли 2025 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ якҷо бо соҳибкорони хусусӣ ба 29617 млн. сомонӣ баробар гардид, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2024-ум ба

маблағи 790,2 млн. сомонӣ бештар мебошад ва ҳиссаи соҳа дар ММД – 17,4 дарсадро ташкил намуд. Суръати рушди соҳаи саноат асосан, аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми маҳсулоти саноати истихроҷ ба андозаи 1,7 баробар, саноати коркард 5,0 дарсад, таъмини неруи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво 13,2 дарсад, таъмини об, тозакунӣ, коркарди партовҳо 15,9 дарсад таъмин гардидааст.

Дар ин радиф, муносибати экосистемавӣ ба рушди муназзам ва ҳамоҳангшудаи субъектҳои гуногун дар доираи як экосистема такя мекунад, ки метавонад таъсири бештар ва устувор ба рушди саноат ва муҳити атроф расонад. Ин равиш барои саноати муосир, ки ба ҳамкории шабакавӣ ва истифодаи имкониятҳои ҷаҳонӣ ниёз дорад, мувофиқтар дониста мешавад. Чунки пешрафти инноватсионӣ ва рушди устувори саноатро танҳо тавассути ҳамгироии равишҳои анъанавӣ ва экосистемавӣ метавон таъмин намуд, ки ба ҳамгироии захираҳо, таҳкими ҳамкориҳо ва эҷоди муҳити мусоид барои инноватсия нигаронида шудааст. Ба андешаи мо, “ҳамгироии инноватсионӣ ба корхонаҳо имкон фароҳам меорад, ки бо истифода аз технологиҳои пешрафта ва тарҳҳои нав дар корхонаҳои худ, маҳсулоти нав ва равишҳои истеҳсолиро созанд. Дар натиҷа, инноватсия ба рушди коркард, навсозии маҳсулот ва паст кардани масраф (хароҷот) мусоидат намуда, ба ин васила, он эҷоди иқтидори нав барои устуворii экосистемаи саноатӣ ва мусоидат кардани рушди доимии соҳаҳои иқтисодӣ мебошад” [11]. Барои татбиқи инноватсия, тибқи “СМР–2030” метавон хулоса намуд, ки “сатҳи пасти ҳамкориҳои дохилисоҳавӣ, байнисоҳавию байниминтақавӣ ва ҳамгироӣ, рушд наёфтани муносибатҳои кластерӣ” [18], яке аз мушкилоти ҳалталаб боқӣ мемонад.

Тавре медонем, замони муосир аз мо талаб мекунад, ки дар асоси ҳамкорӣ, ҳамоҳангсозӣ ва якҷоягии иқтидорҳо рушди устувор ва рақобатпазирро таъмин намоем. Танҳо бо роҳандозии як низоми ҳамкории муназзам ва шабакаи кластерии рушдёфта мо метавонем ба рушди устувор, рақобатпазир ва инноватсионии иқтисоди миллӣ ноил гардем. Зеро ҳеч як соҳа ва ё минтақа наметавонад дар алоҳидагӣ ба рушди босубот ноил гардад, агар байни онҳо робитаи зич ва ҳамгироии муассир вуҷуд надошта бошад. Пас танҳо бо ташкили низоми ҳамкории муназзам ва рушди муносибатҳои кластерие, ки дар он илм, истеҳсолот, тиҷорат дар як фазои ягона ҳамкорӣ мекунанд, метавонад заминаи воқеии рақобатпазирии миллӣ, таҳкими амнияти иқтисодӣ ва пешбурди инноватсия дар иқтисодиёт фароҳам оварда шавад. Аз ин лиҳоз, дар Тоҷикистон татбиқи модели кластерии рушд ҳамчун воситаи тақвияти ҳамгироӣ ва самаранокгардонии равандҳои иқтисодӣ, барои мо на танҳо муҳим, балки ҳамчун дурнамои рушд мебошад.

Ба ақидаи пажуҳишгарон Е.Вишнягова ва И.Соловева: “Экосистемаи саноатӣ метавонад ҳамзамон, якчанд соҳаҳои гуногунро дар бар гирад, аз ҷумла кимиё, металлургия, мошинсозӣ, энергетика ва ғайра. Ҳамчунин, мумкин аст экосистема бо таваҷҷуҳ ба рақамисозӣ, технологияҳо ё як навъи маҳсулот дар доираи як гурӯҳи мушаххаси саноатӣ ташкил карда шавад” [5]. Аз нуқтаи назари мо, ташкили экосистема дар сатҳи корхонаи саноатӣ метавонад ба системаи принсипҳои ташкилӣ ва рушди экосистема асос ёбад. Бо вуҷуди ин, зарур аст, ки хусусиятҳои ҳар як корхонаи алоҳида бодиққат арзёбӣ ва таҳлил шаванд, то механизми муассир ва мувофиқи татбиқи модели экосистемавӣ дар саноат хоҳ дар доираи як гурӯҳи саноатӣ бошад, хоҳ байни соҳаҳои ба ҳам алоқаманд интихоб гардад.

Лозим ба ёдоварист, ки дар Тоҷикистон рушди кластерҳои инноватсионӣ, аз ҷумла дар бахшҳои технологияҳои иттилоотӣ, биотехнология ва нанотехнология, ба сабаби норасоии маблағгузорӣ ва тамаркуз ба соҳаҳои анъанавӣ маҳдуд аст. Зарфияти (иқтидори) истеҳсолии риштаи пахта (78 ҳазор тонна) нисбат ба истеҳсоли воқеӣ (21,5 ҳазор тонна) истифода намешавад, ки сабабҳои он метавонанд норасоии ашёи хом, таҷҳизоти куҳна ва бозорҳои маҳдуд бошанд. Бо ташкили экосистемаи саноатии инноватсионӣ барои тақвияти рушди саноати ватанӣ ва нигоҳдории устувории соҳа, имкони афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва содирот мавҷуд мебошад. Пешбинӣ мешавад, ки то соли 2040 истеҳсоли риштаи пахта ба 158 ҳазор тонна расида, 7,3 маротиба афзоиш ёбад, ки дар ҷадвали 2 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2.

Дурнамои истеҳсоли нахи пахта ва ришта дар Тоҷикистон то 2040, ҳазор тоннна, ба ҳисоби %,

Нишондиҳандаҳо	2015	2020	2021	2040, дурнамо	2040 /2015, бо %, б.ф.
Нахи пахта, ҳазор тонна	98,4	101,6	100,3	165,0	1,7 маротиба
Риштаи пахта, ҳазор тонна	4,9	17,9	21,5	158,0	32 маротиба
Коркард дар кишвар %	5,0	17,6	21,4	100,0	+95,0 б.ф.

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон мувофиқи “Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Маҷмуаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С.58 [9]

Аз таҳлили ҷадвали 1 бармеояд, ки то соли 2040 истеҳсоли ришта барои ҳар нафар аҳолӣ дар Тоҷикистон ба 14,2 кг мерасад, ки кишварамонро дар ҷаҳон пас аз Ӯзбекистон, Покистон ва Туркия дар ҷойи чорум қарор медиҳад. Ин нишондиҳанда аз кишварҳои бо саноати пешрафтаи сабук, мисли Малайзия ва Ҳиндустон беҳтар мебошад. Бо

вуҷуди рақобати шадид аз кишварҳои калон, Тоҷикистон дар истеҳсоли ришта натиҷаҳои назаррас нишон дода, бо таъсиси кластерҳои бофандагӣ-дӯзандагӣ метавонад мавқеи худро дар бозори ҷаҳонӣ устувор созад ва истеҳсолкунандаи маҳсулоти баландсифати бофандагӣ гардад. Ин рушди кластерҳо ҳамчунин, ба афзоиши шуғл ва баланд шудани сатҳи тахассуси кадрҳои маҳаллӣ мусоидат мекунад.

Ҳамгироии технологияҳои инноватсионӣ ва ҷалби сармоягузорӣ заминаи устувори рушди соҳаи бофандагӣ ва саноати сабукро фароҳам меоварад, ҳарчанд, ки агрокластерҳо ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти саноатиро дар ММД зиёд ва арзиши иловашудаи соҳаро баланд мекунанд. Дар ин замина, ташкили се агрокластери пахта–бофандагӣ дар Душанбе, Хуҷанд ва Бохтар ба нақша гирифта шудааст ва дар 3–5 соли оянда се агрокластери иловагӣ дар минтақаҳои Турсунзода, Кӯлоб ва Данғара таъсис ёфта, то соли 2030 шумораи умумии кластерҳои нассоҷӣ–дӯзандагӣ ба 6 мерасад (ниг. ба ҷадвали 3). Ҳамин тавр, тадбирҳои мазкур заминаи рушди устувор ва рақобатпазирии саноати бофандагӣ дар Тоҷикистонро таъмин хоҳанд намуд.

Дар асоси таҳлили ҷадвали 2 маълум мегардад, ки таъсиси 6 кластери нассоҷӣ–дӯзандагӣ дар кишвар метавонад ба як таҳаввули ҷиддӣ дар рушди соҳаи саноати сабук ва иқтисоди миллӣ мусоидат намояд. Пеш аз ҳама, татбиқи ин иқдом имкон фароҳам меоварад, ки 135 400 ҷойи нави корӣ ташкил карда шавад. Ин нишондиҳанда на танҳо ба коҳиши сатҳи бекорӣ дар кишвар мусоидат мекунад, балки дар маҷмуъ, ба боло рафтани сатҳи некуаҳволии аҳолӣ ва рушди иҷтимоӣ таъсиргузор мебошад.

Ҷадвали 3.

Ояндабинии ташаккули кластерҳои нассоҷӣ-дӯзандагӣ ва нишодиҳандаҳои рушди онҳо дар минтақаҳои Тоҷикистон дар давраи то соли 2030

Нишондиҳанд аҳо	**Кластерҳои нассоҷӣ-дӯзандагӣ**						
Макони ташаккул	**Кӯлоб**	**Қубодиён**	**Ҷалолиддини Балхӣ**	**Шаҳри Душанбе**	**Конибодом**	**Зафаробод**	**Ҳамагӣ**
Минтақаҳои вобасташуда	**Кӯлоб, Фархор Ҳамамдонӣ, Восеъ**	**Қубодиён, Шаҳритӯс, Н.Хисрав**	**Ҷалолиддин БалхӣБалхӣ, Ҷайҳун, Дӯстӣ**	**Шаҳринав, Ҳисор, Турсунзода, Ваҳдат, Рӯдакӣ**	**Конибодом, Ашт, Б. Ғафуров**	**Зафаробод, Спитамен, Ҷ.Расулов**	
Масоҳати замини кишти пахта, га	26100	16178	31546	3076	19749	26294	122943
Иқтидори солонаи корхонаи	31,9	19,8	38,6	2,7	24,1	32,1	149,2

пахтатозакунӣ, ҳаз. тн. нахи пахта							
Иқтидори солонаи корхонаи ресандагӣ, ҳаз. тн ресмон	27,1	16,8	32,8	2,3	20,4	27,2	126,6
Иқтидори солонаи матои пахтагӣ, млн. м^2	135,5	84	164	11,5	102	136	633
Маблағи сармоягузорӣ, млн. доллари ИМА	167	163,5	165,9	70,4	163,5	153	883,3
Ҳосилнокии пахта аз ҳар гектар, сентнер	35	35	35	35	35	35	35
Ҷамъоварии солонаи пахта, ҳаз. тн	91,3	56,6	110,4	10,8	69,1	92	430,2
Шумораи ҷойҳои корӣ, адад	25304	27624	26953	1553	27624	26342	135400

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси маводҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳамзамон, дар доираи ин кластерҳо ҳаҷми истеҳсоли риштаи баландсифат то 126,6 ҳазор тонна афзоиш хоҳад ёфт. Ин ба рушди минбаъдаи истеҳсоли матоъ ва маҳсулоти ниҳоии дӯзандагӣ заминаи боэътимод мегузорад. Дар ин замина, интизор меравад, ки то 633 миллион метри мураббаъ матои рақобатпазир истеҳсол карда шавад. Чунин ҳаҷми истеҳсолот на танҳо талаботи бозори дохилиро қонеъ хоҳад кард, балки имконияти густариши содироти маҳсулоти нассоҷиро ба кишварҳои хориҷӣ низ муҳайё месозад.

Қобили қайд аст, ки бо истифодаи инфрасохтори муҳайёшудаи кластерҳо ва иқтидори коркарди амиқ, истеҳсоли маҳсулоти тайёри дӯзандагӣ ба таври назаррас афзоиш хоҳад ёфт. Ин барои тақвияти занҷираи арзиши иловашуда ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ дар бозорҳои байналмилалӣ муҳиму муассир дониста мешавад. Бо дарназардошти омилҳои мазкур, ташкили кластерҳои нассоҷӣ-дӯзандагӣ метавонад ҳамчун як василаи муҳимми рушди иқтисоди инноватсионӣ ва саноати миллӣ хизмат намояд. Дар шароити ҷаҳони муосир, ки рақобати иқтисодӣ торафт шиддат мегирад, чунин ташаббусҳо аҳамияти стратегӣ дошта, метавонанд ба рушди устувор ва амнияти иқтисодии кишвар такони ҷиддӣ бахшанд.

Дар шароити ноустувории стратегии ҷаҳонӣ ва тағйирёбии босуръати иқтисоди ҷаҳонӣ, таъмини амнияти иқтисодӣ ва рушди устувор барои Тоҷикистон аҳамияти ҳалкунанда дорад. Стратегияи саноатикунонии босуръат, ки аз ҷониби давлат пеш гирифта шудааст, ба ташаккули экосистемаи саноатии инноватсионӣ равона шудааст.

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки экосистемаи саноатии инноватсионӣ яке аз унсурҳои калидии сиёсати иқтисодии ҳар як кишвари рӯ ба рушд ба шумор рафта, ба сифати яке аз василаҳои муҳими таҳкими рақобатпазирӣ ва тақвияти рушди инноватсионӣ дар корхонаҳои соҳаи саноати коркард баромад мекунад. Ин раванд шароити мусоидро хусусан, дар миёнамуддат ва дарозмуддат, барои ҳамкории муассир миёни корхонаҳо, марказҳои илмию таҳқиқотӣ ва сохторҳои дастгирии давлатӣ фароҳам оварда, ба баланд гардидани сатҳи самаранокии истеҳсолот, ворид намудани технологияҳои нав ва афзоиши иқтидори содиротӣ мусоидат менамояд. Барои Тоҷикистон низ ин самт дорои аҳамияти хос аст, зеро рушди чунин экосистема метавонад дар таъмини амнияти иқтисодӣ, беҳбуди сатҳи зиндагии аҳолӣ ва ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор нақши калидӣ бозад. Аз ин лиҳоз, бо тақозои замон таҳкими тадбирҳои амалӣ дар самти ташаккули чунин экосистема, афзоиши сармоягузорӣ ба соҳаҳои илмӣ ва дастгирии инноватсияҳои миллӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2024, ш. Душанбе, [Захираи электронӣ] https://www.president.tj/event/missives/49225

2. Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 аз 27 майи соли 2020, №293. – С. 37

3. Барномаи давлатии рушди илмию инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027, аз 31 августи соли 2023, № 417

4. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон январ – июн 2024, саҳ. 14 ва Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон январ – июни соли 2025, саҳ. 14.

5. Вишнягова Е.А. Экосистема как механизм устойчивого развития промышленности / Е.А. Вишнягова, И.А. Соловьева // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Экономика и менеджмент. – 2022. – Т. 16, № 1. – С. 62-76. – DOI 10.14529/em220106. – EDN LDKESV

6. Комилов С.Ҷ. Рушди сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ: ҷанбаҳои институтсионалӣ. Монография / С.Ҷ. Комилов, Ш.К. Садикова, Д.А. Ҳодиев. – Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2025. – 184 с. – С.106.

7. Комилов С.Д. Совершенствование управления инновационным развитием золотодобывающих предприятий / С.Д. Комилов, Б.К. Шарипов, Ш. Сафар. Монография.–Душанбе, филиал Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в г. Душанбе, 2024. – 212 с. –С. 47

8. Коновалова Н.А. Инновации - главный фактор устойчивого развития предприятий промышленности / Н.А. Коновалова // Инновации в экономике, науке и образовании: концепции, проблемы, решения: Материалы международной научно-методической конференции, Брянск, 19–20 марта 2014 года. – Брянск: Издательство Брянской ГСХА, 2014. – С. 49-52. – EDN TVZESH

9. Маҷмуаи оморӣ. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 58

10. Марычев В.Я. Доминирующие факторы инновационной мезоэкономики в условиях «Индустрия 4.0» / В.Я. Марычев, Т.Г. Красота // Проблемы развития современного общества: Сборник научных статей 10-й Всероссийской национальной научно-практической конференции. В 4-х томах, Курск, 23–24 января 2025 года. – Курск: ЗАО "Университетская книга", 2025. – С. 289-292.

11. Муртазозода О. Ҳамгироии инноватсионӣ ҳамчун омили ташаккули экосистемаи саноатӣ / О. Муртазозода // Маҷаллаи “Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният”. – 2025. – № 1(13). – С. 114–128.

12. Муртазозода О. Нақши инноватсия дар коҳиши хатарҳои иқтисодӣ / О. Муртазозода, З.С. Султонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2025. – № 2(57). – С. 61-72.

13. Нуриддинзода А.Н. Таъмини рақобатпазириикорхонаҳои саноатӣ: шароитҳо, олмилҳо ва принсипҳо / А.Н. Нуриддинзода // Маҷаллаи “Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз”, 2022. – № 4 (80). – С.183-193.

14. Нурализода Н. Инноватсионикунонии соҳаи саноат - омили муҳими рушди иқтисодиёти мамлакат / Н. Нурализода // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – No. 2(67). – P. 107-110. – EDN ZXOEPG.

15. Неъмонов Ҷ.М. Масоили рушди иқтисодиёти инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҷ.М. Неъмонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2024. – №. 1(51). – 32.

16. Раҳимзода Ш.М. Сиёсати иқтисодӣ: моҳият ва роҳҳои пешбурди он / Ш. М. Раҳимзода // Маҷаллаи “Иқтисодиёти Тоҷикистон”. – 2024. – № 1. – С.14-24

17. Рогова А.А. Инновации в двигателестроении: новый уровень развития промышленности / А.А. Рогова // Фундаментальные и прикладные научные исследования: актуальные вопросы современной науки, достижения и инновации: Сборник научных статей по материалам XVII Международной научно-практической конференции, Уфа, 27 мая 2025

года. – Уфа: Общество с ограниченной ответственностью "Научно-издательский центр "Вестник науки", 2025. – С. 63-66. – EDN UDSTEB

18. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе, аз 1 декабри соли 2016. - №636. – С. 62

19. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш дар санаи 01 сентябри соли 2023, ноҳияи Данғара (санаи мурочиат 29.10.2024) [Захираи электронӣ] https://www.president.tj/event/domestic_ trips/35598

20. Сидорова А.С. Урбанизация и энергетическая эффективность жилищного сектора / А.С. Сидорова, И.В. Костюченко, О.Г. Любская // Интеграция науки, производства, промышленности и инноваций: Сборник статей всероссийской научной конференции, Петрозаводск, 07 ноября 2024 года. – Санкт-Петербург: ООО "Международный институт перспективных исследований им. Ломоносова", 2024.–С. 10-13.–DOI 10.58351/241107.2024.68.95.003. – EDN KBAHYG

21. Чернова О.А. Экосистемный подход к управлению процессами инновационного развития промышленности / О.А. Чернова, Л. Г. Матвеева, Г. В. Горелова // Journal of New Economy. – 2021. – Т. 22, № 2. – С. 44-64.

22. Grishina Y.I. Management of innovations in industry / Y.I. Grishina // 22–23 апреля 2024 года, 2024. – С.155-158

РОЛЬ ПРОМЫШЛЕННОЙ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОСИСТЕМЫ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

МУРТАЗОЗОДА ОРАЗ,
кандидат экономических наук, доцент, первый заместитель директора Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 89;
тел.:(+992 37) 221-41-63; e-mail: oraz-2009@mail.ru

НУРИДДИНЗОДА АХЛИДДИН НУРИДДИН,
кандидат экономических наук, заместитель Министра экономического развития и торговли Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 78;
тел: (+992) 777-17-18-18; e-mail: nuriddinzodaahliddin@gmail.com

Инновационная промышленная экосистема в условиях глобальной стратегической нестабильности выступает не только как важный фактор экономического развития, но и как ключевой инструмент обеспечения экономической безопасности и национальной устойчивости государства. В настоящее время инновационная промышленная

экосистема, являясь главным двигателем экономического развития и прочной опорой экономической безопасности, может предоставить странам с развивающейся экономикой, в том числе Таджикистану, уникальную возможность для формирования новой экономической модели.

Решение задач обеспечения экономической безопасности и устойчивого развития в Таджикистане невозможно без опоры на полноценную инновационную промышленную экосистему. Данная система должна рассматриваться как главный двигатель национального экономического роста, повышения технологической независимости и защиты стратегических интересов. В связи с этим целью настоящего исследования является изучение роли инновационно-промышленной экосистемы в обеспечении экономической безопасности и устойчивого развития. Изучение данной проблемы и разработка механизмов её реализации в условиях страны имеют научное, теоретическое и практическое значение.

При этом авторы отмечают, что вопрос внедрения инноваций для повышения эффективности деятельности предприятий полного цикла и в технологической модернизации существующих предприятий, а также содействия инновационным технологиям, создания благоприятных условий для привлечения прямых инвестиций и обеспечения отрасли высококвалифицированными кадрами в этом направлении должен быть усилен.

Ключевые слова: *обеспечение экономической безопасности, устойчивое развитие, ускоренная индустриализация страны, промышленная экосистема, реализация инновационных проектов, формирование целостных экосистем, эффективность, инновационная интеграция, стратегия, конкурентоспособность отечественной продукции, предпринимательство, инновационные кластеры.*

THE ROLE OF INDUSTRIAL INNOVATION ECOSYSTEM IN ENSURING ECONOMIC SECURITY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

MURTAZOZODA ORAZ,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, First Deputy Director of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992 37) 221-41-63; e-mail: oraz-2009@mail.ru

NURIDDINZODA AHLIDDIN NURIDDIN,
Candidate of Economic Sciences, Deputy Minister of

Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 78;
tel.: (+992) 777-17-18-18; e-mail: nuriddinzodaahliddin@gmail.com

In the context of global strategic instability, an innovative industrial ecosystem acts not only as an important factor in economic development, but also as a key instrument for ensuring economic security and national sustainability of the state. At present, the innovative industrial ecosystem, as the main driver of economic development and a solid foundation for economic security, can offer developing countries, including Tajikistan, a unique opportunity to shape a new economic model.

The solution to the problem of ensuring economic security and sustainable development in Tajikistan is impossible without relying on a full-fledged innovative industrial ecosystem. This system should be considered as the main engine of national economic growth, increasing technological independence and protecting strategic interests. In this regard, the aim of the present study is to examine the role of the innovative industrial ecosystem in ensuring economic security and sustainable development. The study of this problem and the development of mechanisms for its implementation in the country's conditions have scientific, theoretical and practical significance.

At the same time, the authors note that the issue of introducing innovations to improve the efficiency of full-cycle enterprises and in the technological modernization of existing enterprises, as well as promoting innovative technologies, creating favorable conditions for attracting direct investment and providing the industry with highly qualified personnel in this area should be strengthened.

Keywords: *ensuring economic security, sustainable development, the country's rapid industrialization process, industrial ecosystem, implementation of innovative projects, formation of complete ecosystems, efficiency, innovative integration, strategy, competitiveness of domestic products, enterprise, innovative clusters.*

УДК: 336.71:004.738.5(575.3)

ПАРДОХТПАЗИРИИ БОНК ДАР РАВАНДИ ГУЗАРИШ БА ҲИСОББАРОБАРКУНИҲОИ ҒАЙРИНАҚДӢ: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ

СОЛЕҲЗОДА АШУРБОЙ АБДУВОҲИД,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734042, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел.: (+992) 901-60-70-70; e-mail: ashurboy@mail.ru

БОЗОРОВ БАХТИЁР РАҲМОНАЛИЕВИЧ,
докторант аз рӯйи ихтисоси Ph.D-и иқтисодиёти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон
734067, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Нахимов 64/14;
тел.: (+992) 987-61-94-94; e-mail: bozorov.b93@mail.ru.

Дар мақола муаллифон аз нигоҳи назариявӣ ва амалӣ масъалаҳои пардохтпазирии бонкҳоро баррасӣ карда, омилҳои ба он таъсиррасон, ақидаи олимони ватанию хориҷӣ, равияҳои мавҷуда дар таҳқиқи ин нишондиҳанда дар шароити имрӯзаро мавриди арзёбӣ қарор додаанд. Дар баробари баррасии омилҳои ба пардохтпазирӣ таъсиррасон, ба низоми пардохтҳои электронӣ, воситаҳои пардохти муосир ва пардохтҳои ғайринақдӣ диққати аввалиндараҷа дода шуда, аҳаммияти онҳо дар рушди низоми бонкӣ дар умум, дарҷ шудаанд.

Дар мақола аҳаммияти фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва эълон шудани солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия ба рушди ояндаи низоми бонкӣ дар кишвар, аз ҷумла баланд шудани сатҳи пардохтпазирии онҳо, нишон дода шудааст. Муаллифон бо истифода аз омори бонкӣ вусъатёбии ин равандро дар кишвар таҳлил намуда, исботи авҷ гирифтани рақамикунонии соҳаи бонкӣ ва низоми пардохтҳои ғайринақдӣ нишон дода шудаанд.

Дар ин мақола сабабҳои пайдоиши мушкилот ва роҳҳои ҳалли онҳо дар самти пардохтпазирии ташкилотҳои қарзӣ ба таври муфассал баён шудаанд, ки аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ доранд.

Калидвожаҳо: *рақобати бонкӣ, пардохтпазирӣ, ташкилоти қарзии молиявӣ, дороиҳо, уҳдадориҳо, эътимод ва имиҷи ташкилот, меъёрҳои макропруденсиалӣ, диверсификатсияи хизматрасонии бонкӣ, воситаҳои пулӣ, пардохти ғайринақдӣ, пардохти электронӣ, рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ, менеҷменти бонкӣ.*

Дар шароити шадидшавии рақобат байни ташкилотҳои қарзӣ нишондиҳандаи пардохтпазирӣ нақши муҳимро бозида, барои муайян кардани мавқеи ташкилот аз тарафи мизоҷон ва ташкилотҳои байналхалқӣ мувофиқ арзёбӣ мегардад.

Дар бисёр луғатҳои иқтисодӣ мафҳуми пардохтпазирӣ қариб ки монанданд. Тибқи ақидаи пажуҳишгар А.Азрилиян, “пардохтпазирӣ қобилияти давлат, шахсони ҳуқуқӣ ва ё воқеӣ доир ба саривақт ва пурра иҷро кардани уҳдадориҳои пардохтӣ, ки натиҷаи он аз тиҷорат, қарзҳо ва дигар амалиёти хислати пулидошта иборат аст, ба ҳисоб меравад” [2]. Ба монанди ин, чи тавре муҳаққиқ А.Борисов қайд менамояд, “пардохтпазирӣ–имконияти давлат, шахсони ҳуқуқиву воқеӣ доир ба саривақт ва дар ҳаҷми пурра уҳдадориҳои пулии худро аз тиҷорат, қарзҳо ва дигар амалиёти гуногун иборат мебошад, дар бар мегирад” [3]. Тибқи ақидаи олимони ватанӣ Н. Ашӯров ва И. Лалбеков, “пардохтпазирии бонк – аз рӯйи уҳдадориҳои молиявӣ дар ҳолатҳои зарурӣ ҷавоб додани он аст, яъне қонеъ намудани талаботи муштариёне, ки амонат ва пасандозҳои худро талаб менамоянд ва бонк бояд дарҳол ин талаботро қонеъ карда тавонад”. Ба таври умум, ин таъриф хеле фаҳмо ва сода аст.

Бонк ин амалро дар ҳолате иҷро карда метавонад, ки сармояи хусусуиаш кифоя ва ҷобаҷогузории дороиҳоро мувофиқи муҳлати амонат ва пасандозҳо ба роҳ монда бошад. Бинобар ин, барои таъмини пардохтпазирӣ бонк бояд таносуби се омили асосӣ–сармояи хусусӣ, воситаҳои пулии ҷалбшуда ва ҷобаҷогузории онҳоро риоя намояд [1]. Пажуҳишгарон А. Хонҷонов ва Б. Шарипов низ ба ҳамин монанд мафҳуми пардохтпазирии бонкро шарҳ додаанд [6].

Бо мақсади таъмини саривақтии пардохтпазирии бонк, зарурат пеш меояд, то дороӣ ва уҳдадориҳои бонк ба таври сифатнок диверсификатсия карда шаванд. Диверсификатсияи дороиҳо чун меъёри сифати онҳо истифода шуда метавонад, ки он дараҷаи тақсимоти захираҳои бонкро дар бахшҳои гуногуни дахлдор нишон медиҳад.

Дараҷаи пардохтпазирии ягон дороӣ бо табдилёбии осони ҳамин дороӣ ба шакли пулӣ, инчунин, бо қобилияти бетағйир нигоҳ доштани арзиши номиналии худ муайян мегардад. Аз рӯйи дараҷаи пардохтпазирӣ дороиҳои бонк ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд (ниг. ба ҷадвали 1):

Ҷадвали 1.

Дараҷаи пардохтпазирии дороиҳои бонк

Дороиҳои бонк	Дороиҳои пардохтпазириашон баланд		- воситаҳои пулӣ дар хазина ё дар суратҳисобҳои муросилотӣ; - амонатҳое, ки дар Бонки миллӣ ҷойгир карда шудаанд; - коғазҳои қиматноки давлатӣ; - вомбаргҳои эмитентҳои аввалиндараҷа

	Дороиҳои пардохтпазир		- қарзҳои кӯтоҳмуддат ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ; - қарзҳои байнибонкӣ; - амалиётҳои факторингӣ; - коғазҳои қиматноки корпоративӣ
	Дороиҳои пардохтпазирии дарозмуҳлат		-сармоягузориҳои дарозмуҳлат ва сармоягузориҳои бонк, аз ҷумла: - қарзҳои дарозмуҳлат; - амалиёти лизингӣ; - коғазҳои қиматноки сармоягузорӣ
	Дороиҳои пардохтпазириашон паст ва пардохтнопазир		- қарзҳои муҳлатгузашта; - баъзе навъҳои коғазҳои қиматнок; - биною иншоот

Таҳияи муаллифон.

Аз ҷадвали 1 дида мешавад, ки аз рӯйи дараҷаи пардохтпазирӣ чор гурӯҳи дороиҳои бонкро фарқ мекунанд: дороиҳои пардохтпазириашон баланд, дороиҳои пардохтпазир, дороиҳои пардохтпазириашон дарозмуҳлат, дороиҳои пардохтпазириашон паст ва пардохтнопазир. Дороиҳои пардохтпазирии баланд – дороиҳое мебошанд, ки фавран барои иҷрои уҳдадориҳои бонк истифода бурда мешаванд, ё дар наздиктарин фурсат ва бо камтарин хароҷоти фурӯш ба воситаҳои пулӣ табдил меёбанд. Дар сатҳи муайян нигаҳ доштани ҳаҷми гурӯҳи якуми дороиҳо шарти ҷудонашавандаи таъмини пардохтпазирии бонк мебошад. Ҳиссаи бештари гурӯҳи зикршудаи дороиҳои пардохтпазир (захираҳои ибтидоӣ ва иловагӣ) ба бонкҳое зарур мебошад, ки амонатҳои зиёд ва ноустувор доранд, ё афзоиши талабот ба қарз дар назар дошта шудааст.

Дороиҳои пардохтпазир–дороиҳое мебошанд, ки дар 30 рӯзи наздиктарин ба воситаҳои пулӣ табдил ёфта метавонанд. Фурӯши пеш аз муҳлати дороиҳои пардохтпазириашон дарозмуҳлат бошад, душвор мебошад: маъмулан, онҳоро на пештар аз ду моҳ ва бо хароҷоти зиёд (то 20% аз арзиши онҳо) ба воситаҳои пулӣ табдил додан мумкин аст. Фурӯши дороиҳои пардохтпазириашон паст ва пардохтнопазир бошад, хеле душвор мебошад. Бозори чунин дороиҳо бо бозори бимаи (суғуртаи) қарзҳо ва пасандозҳо алоқаманд буда, арзиши хизматрасониҳои онҳо баланд аст. Дар як қатор мавридҳо дар кишварҳои рӯйи ба пешрафт чунин бозори хизматрасонӣ вуҷуд надорад, ё хеле маҳдуду гарон аст.

Ҳар бонк хароҷотеро, ки ба ғайр аз додани фоизҳои пасандозҳо сурат мегирад, бояд таҳти назорат гирад, зеро кам кардани масраф боиси нигоҳ доштани пардохтпазирӣ ва даромад мегардад [6].

Ҳар қадар пардохтпазирии дороиҳо камтар бошад, ҳамон андоза хавфнокии онҳо зиёдтар аст, яъне имкони талаф ҳангоми ба воситаҳои пулӣ табдил додани дороиҳо ва хавфи барнагардонидани маблағҳои додаи бонк аз эҳтимол дур нест.

Ҳар қадар хавфи маҷмуии дороиҳои бонк баландтар бошад, ҳамон андоза пардохтпазирии бонк пасттар аст. Дараҷаи хавфи дороиҳо ба омилҳои зиёде вобастагӣ дорад, ки барои ҳар як навъи онҳо ҳолати молиявӣ хос аст: барои қарзҳои қарзгиранда – сифати таъминот, ҳаҷми қарз, тартиби додани қарз ва пардохти он, устувории молиявии эмитент ва ғайра; барои сармоягузориҳо бо коғазҳои қиматнок – шартҳои бароориш ва гардиш, нархгузорӣ дар биржа ва ғайра.

Хавфи дороиҳои бонк аз даромаднокии онҳо вобаста аст: ҳар қадар дараҷаи хавфи ягон дороӣ баландтар бошад, бонк метавонад, ки ҳамон андоза нархи баланд (меъёри фоизӣ)-ро барои он муқаррар намояд. Даромаднокии дороиҳо чун меъёри сифат қобилияти даромаднокии онҳоро инъикос намуда, ҳамин тавр, барои рушди бонк ва устувории пойгоҳи сармоявии он сарчашма муҳайё месозад. Ҳар қадар ҳиссаи дороиҳои даромаднок зиёдтар бошад, бонк ҳамон қадар дар дигар шароитҳои баробар даромади (фоидаи) бештар ба даст меорад ва бинобар ин, имкони устувор гардонидани пойгоҳи сармоявии худро таъмин карда метавонад. Аммо афзоиши даромаднокӣ қариб ҳама вақт ба зиёдшавии хавф ва коҳиши пардохтпазирӣ вобастагӣ дорад.

Ҳар қадар дороиҳо бештар диверсификатсия шуда бошанд, ҳамон андоза пардохтпазирии бонк аз сатҳи хавф пасттар аст. Омили муҳиме, ки дараҷаи пардохтпазирии бонкро муайян менамояд, сифати маблағҳои ҷалбшуда мебошад, ба монанди қарзи байнибонкӣ, ки он то ҳадди муайян барои пардохтпазирӣ таҳдидовар нест, баръакс, он рафъи норасоии кӯтоҳмуддати маблағҳои пардохтпазирро имконпазир мегардонад. Агар қарзи байнибонкӣ дар захираҳои ҷалбшуда мавқеи асосӣ дошта бошад, он гоҳ вазъи номусоид дар бозори байнибонкӣ ба шикасти бонк боис шуда метавонад.

Пардохтпазирӣ ба даромади бонк таъсири бевоситаи худро расонида, сиёсати бехавфро интихоб карда, дороиҳои худро зиёд менамояд ва дар асоси он пардохтпазирии худро беҳтар мекунад [4].

Дар аксари кишварҳо, барои таҳлили устувории молиявии бонкҳо, системаи “CAMELS” ё системаи коэффисентҳои миллии таҳлилии дар асоси он таҳияшуда истифода мешаванд. Системаи “CAMELS” 6 категорияи устувории бонкро дар бар мегирад: C – кифоятии сармоя; A– сифати дороиҳо; M – эътимоднокии назорат; E – фоида, L – пардохтпазирӣ, S – ҳассосият ба хавфи бозор.

Муайян кардани мушкилии боло бурдани пардохтпазирии бонкҳои тиҷоратӣ аз тарафи пажуҳишгар Е.Золотарева истифода кардани модели хавфи амалиётӣ пешниҳод карда шуд, ки бо истифода аз усули “Bayesian approach” барои баҳодиҳии талафи эҳтимолии бонк дар ҳолати норасоии маълумоти оморӣ истифода мегардад. Муаллиф истифодаи равия “Bayesian

approach” барои дарёфти параметрҳои тақсимоти тасодуфӣ моделсозии хавфи амалиётӣ истифода намуд [5, 69].

Пажуҳишгар П.Малишев қайд мекунад, ки пардохтпазирии ҳар як бонк асосан аз рӯйи тамоюлҳое, ки дар идоракунии захираҳои асъории бонкҳо ташаккул ёфтаанд, муайян карда мешавад. Дар байни онҳо диверсификатсия аз рӯйи навъи воситаҳо ва портфелҳои дорои сатҳҳои гуногуни даромад ва хавфи сармоягузорӣ; кам шудани ҳиссаи дороиҳои доллар бинобар ноустувории онҳо; баланд бардоштани шаффофияти иттилооти Бонки марказӣ дар бораи захираҳои асъорӣ [5, 70].

Таҳлили макропруденсиалӣ ва нишондиҳандаҳои устувории молиявӣ дар мақолаи муҳаққиқ С. Хасянова [7] тавсифи вазъи макроиқтисодии бахши бонкии иқтисодиёт ва шартҳои фаъолияти онро дар бар мегирад. Таҳлили микропруденсиалӣ барои омӯхтани вазъи молиявии ташкилоти қарзии алоҳида, аз ҷумла дар муқоиса бо гурӯҳи ташкилотҳои монанд, истифода мешавад ва имкон медиҳад, ки фарқи назаррас дар арзишҳои нишондиҳандаҳо муайян гардад.

Ба яке аз омили дохилие, ки дараҷаи пардохтпазирии бонк аз онҳо вобаста аст, менеҷмент мебошад, яъне низоми идораи фаъолияти бонк дар маҷмуъ ва идораи пардохтпазирӣ дар алоҳидагӣ. Сифати идораи бонк бо талаботи зерин муайян мегардад: мазмуни сиёсати бонк; сохтори дурусти ташкилӣ, ки ҳалли масъалаҳои стратегӣ ва ҷориро имконпазир мегардонад; механизми идораи дороиҳо ва қарзҳои (пассивҳои) бонк; муназзамии расмиёт, аз ҷумла расмиёте, ки ба қабули қарорҳои муҳим дахл дорад.

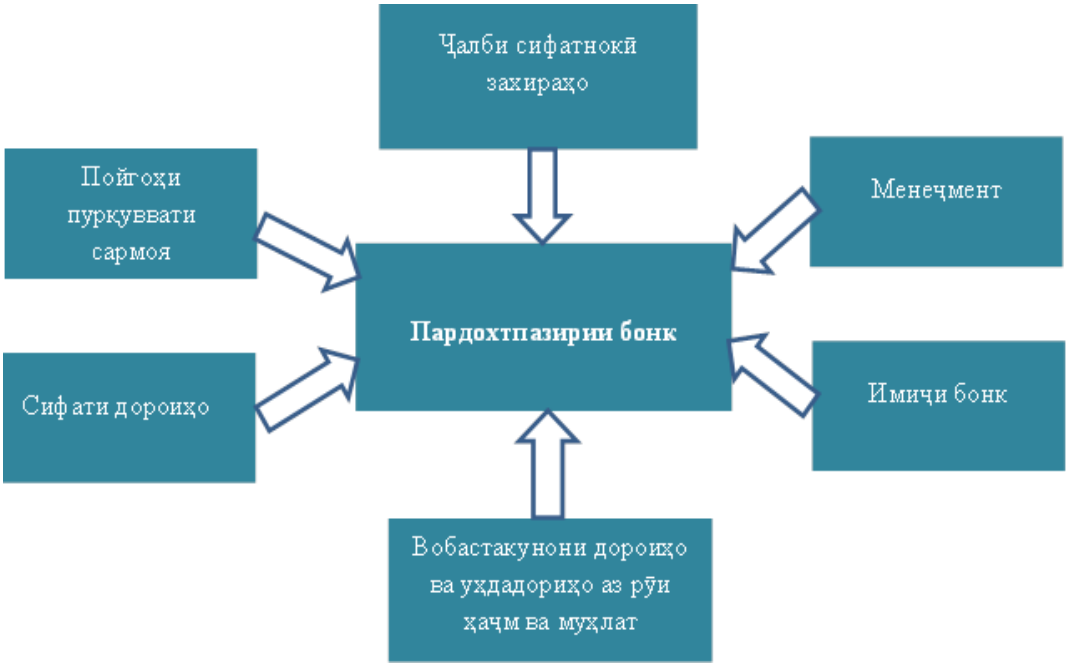

Расми 1. Омилҳои дохилӣ ба пардохтпазирии ташкилотҳои қарзӣ таъсиррасон

Аз расми 1 дида мешавад, ки пойгоҳи пуркуввати сармоя ҳамчун омили асосии таъмини мизоҷон бо воситаҳои пулӣ мебошад. Аз дигар тараф қайд кардан бамаврид аст, ки то чӣ андоза воситаҳои худии бонк зиёд бошад, ҳамон андоза пардохтпазирии бонк таъмин карда мешавад.

Сатҳи баланди менеҷмент мавҷудияти мутахассисони соҳибихтисос, ташкили пойгоҳи зарурии иттилоотӣ ва аз ҳама асосӣ, аз тарафи роҳбарияти бонк дарк гардидани муҳиммияти ташкили низоми илман асосноккардашудаи идораи фаъолияти бонкро пешбинӣ менамояд. Дар ин низом дар замони муосир мавқеи технологяи рақамӣ ва истифодаи васеи он дар ҳама амалиёти бонкӣ ва истифодаи пулҳои электрониву ҳамёнҳо ва дигар воситаҳои пулии муосир ниҳоят калон мебошад. Аз шурои директорон ва менеҷменти бонк тақозо менамояд, ки ҳамқадами замон буда, аз низомҳои пешрафтаи пешбурди фаъолияти бонкӣ дур набошанд.

Ба қатори омилҳое, ки ба таъмини пардохтпазирии бонк вобастаанд, имиҷи он низ дохил мешавад. Имиҷи мусбати бонк дар назди бонкҳои дигар ҷиҳати ҷалби захираҳо ба он афзалият бахшида, ҳамин тавр, зуд бартараф намудани норасоиҳоро дар маблағҳои пардохтпазир имконпазир мегардонад. Бонки некном устувории пойгоҳи амонатии худро ба осонӣ таъмин менамояд. Он имкон медиҳад, ки бо мизоҷони аз ҷиҳати молиявӣ устувор ҳамкорӣ ба роҳ монда шавад, яъне сифати баландтари дороиҳо таъмин карда шавад. Имиҷи аввалиндараҷаи бонк тақвияти робитаҳоро бо шарикони хориҷӣ имконпазир гардонида, ба устувории ҳолати молиявӣ ва пардохтпазирии бонк мусоидат менамояд. Ташкили имиҷи мусбати бонк раванди мураккаб буда, инҳоро фаро мегирад: интихоби дурусти стратегияи рушд; баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ба мизоҷон; тақвияти таҳқиқоти маркетингӣ; ташкили рекламаи муътамаду мунтазам ва густурда, ба роҳ мондани робита бо ҷомеа; таъмини дастрасии маълумот дар бораи фаъолияти худ, аз ҷумла тавассути нашри ҳисоботҳо, истифодаи васеи технологияи рақамӣ ва технологияи молиявӣ ба ҳисоб меравад.

Бонке, ки дар вазъиятҳои буҳронӣ пардохтпазирии худро зуд ва осон барқарор намудан мехоҳад, бояд фаъолона ва мақсаднок ба ташкили имиҷи мусбати худ, бахусус, бо пешниҳоди хизматрасониҳои рақамӣ, машғул шавад, ки он дар шароити кунуни яке аз роҳҳои асосӣ барои расидан ба фаъолияти пурсамари бонк мебошад.

Ҳолати пардохтпазирии бонк низ ба як қатор омилҳои берунӣ вобаста аст, ки берун аз фаъолияти бонк қарор доранд. Онҳо дар расми 2 тасвир шудаанд.

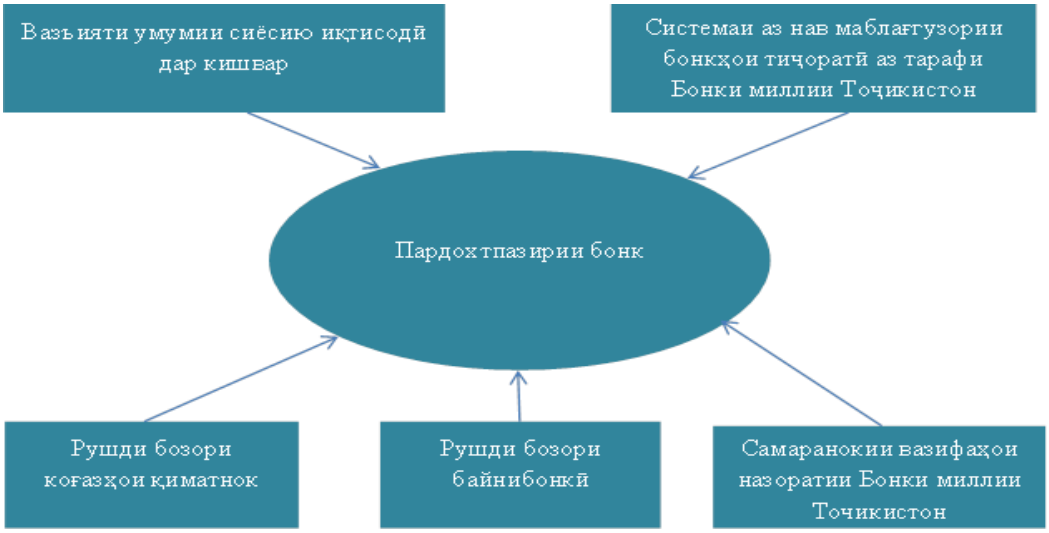

Расми 2. ***Омилҳои берунии ба пардохтазирии бонки тиҷоратӣ таъсиррасон***

Аз расми 2 дида мешавад, ки ба қатори омилҳои берунӣ вазъи умумии сиёсию иқтисодӣ дар кишвар дахл дорад. Он барои рушди амалиёти бонкӣ ва фаъолияти муваффақи системаи бонкӣ замина фароҳам оварда, устувории асосҳои иқтисодии фаъолияти бонкҳоро таъмин намуда, эътимоди сармоягузорони ватанӣ ва хориҷиро ба бонкҳо тақвият мебахшад. Бонкҳо бидуни шартҳои зикршуда барои ташкили пойгоҳи устувори амонатӣ, таъмини даромаднокии амалиёт, инкишофи воситаҳо, баланд бардоштани дороиҳо ва такмили системаи идора қудрат надоранд. Рушди бозори коғазҳои қиматнок таъмини варианти мувофиқи ташкили воситаҳои пардохтпазирро бе талафи фоида имконпазир мегардонад, зеро роҳи аз ҳама зуд ва осони ба воситаҳои пулӣ табдил додани дороиҳои бонк дар бисёр кишварҳои хориҷӣ ба фаъолияти бозори фондӣ вобаста аст.

Барои муайян кардани сатҳи пардохтпазирии ҷорӣ аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон тавассути меъёрҳои муайяншуда танзим карда мешавад.

Бо мақсади назорати вазъи пардохтпазирии ҷории ташкилоти қарзӣ меъёри пардохтпазирии ҷорӣ муқаррар карда мешавад.

Меъёри пардохтпазирии ҷорӣ (К2–1) ҳамчун ҷамъи пули нақд, ҳисобҳои мукотибавӣ ва дороиҳои пардохтпазири ташкилотҳои қарзӣ то 30 рӯзи наздик нисбат ба амонатҳои дархостшаванда, таҳвили пулӣ, уҳдадориҳои муҳлаташон то 30 рӯзи наздик муқаррар карда мешавад:

$$К2\text{-}1 = \frac{ДП}{УК} \times 100\%,$$

ки дар ин ҷо: ДП – дороиҳои пардохтпазир, яъне ҷамъи ҳисобҳои тавозунӣ.

УК – амонатҳои дархостшаванда ва уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат, яъне ҷамъи ҳисобҳои тавозунӣ.

Меъёри пардохтпазирӣ (К2–1) ба андозаи на камтар аз 30% муқаррар карда мешавад [8, 12–13].

Бо мақсади беҳтар кардани сатҳи пардохтпазирии бонкҳо зарурат пеш омад, то ҳисобаробаркуниҳои ғайринақдӣ зиёд шавад ва аз ҷониби аҳолӣ талабот ба пули нақдро кам карда, бо ин васила ҳаҷми пули зиёдатии дар муомилотбуда гирифта шавад. Дар Тоҷикистон ин навъи пардохтҳо дар солҳои охир бо суръат рушд мекунад, ки ба пешрафти технология, афзоиши дастрасӣ ба хидматҳои бонкӣ ва талошҳои ҳукумат барои рақамикунонии иқтисодиёт вобаста аст.

Барои ташкилоти қарзии молиявӣ зиёд кардани пардохтҳои ғайринақдӣ бо истифода аз воситаҳои муосири рақамӣ барои пардохтпазирӣ мусоид аст. Маҳз Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани пардохтҳои ғайринақдӣ” барои баланд бардоштани сатҳи эътимоднокӣ ва рақобатпазириву пардохтпазирии бонкҳо ҳамчун омили беруна такони ҷиддӣ мебахшад [11].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади ба аҳолии кишвар фароҳам овардани имконият барои ба таври ғайринақдӣ пардохт намудани ҳаққи хизматрасониҳои корхонаҳои давлатӣ, пардохтҳои андоз, ҷарима, боҷу хироҷ ва дигар пардохтҳои давлатӣ бо истифодаи воситаҳои муосири пардохтҳои электронӣ тибқи ин Фармон чораҳои таъхирнопазирро андешида истодаанд.

Маҳз бонкҳое, ки имрӯз ҷиҳати зиёд намудани пардохти ғайринақдӣ ва хизматрасониҳои электронӣ қадами устувор гузошта истодаанд, дар рақобати байнибонкӣ устувор боқӣ монда истодаанд.

Яке аз ҳадафҳои Бонки миллии Тоҷикистон мусоидат ба фаъолияти самаранок ва мунтазами низоми пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Бо ин мақсад дар давоми соли 2023 дар қаламрави ҷумҳурӣ тавассути роҳҳои гуногуни ҳисоббаробаркунӣ (дохилибонкӣ, тавассути муносибатҳои мустақими муросилотӣ ва тавассути суратҳисоби муросилотии дар Бонки миллии Тоҷикистон кушодашуда) 395,9 млн пардохтҳо ба маблағи 1 705,8 млрд сомонӣ амалӣ гардиданд. Шумораи пардохтҳо нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 46,8% ва ҳаҷми пардохтҳо 8,4% афзоиш ёфтаанд [9].

Диаграммаи 1.

Маълумот доир ба пардохтҳои дар низоми бонкӣ амалигашта

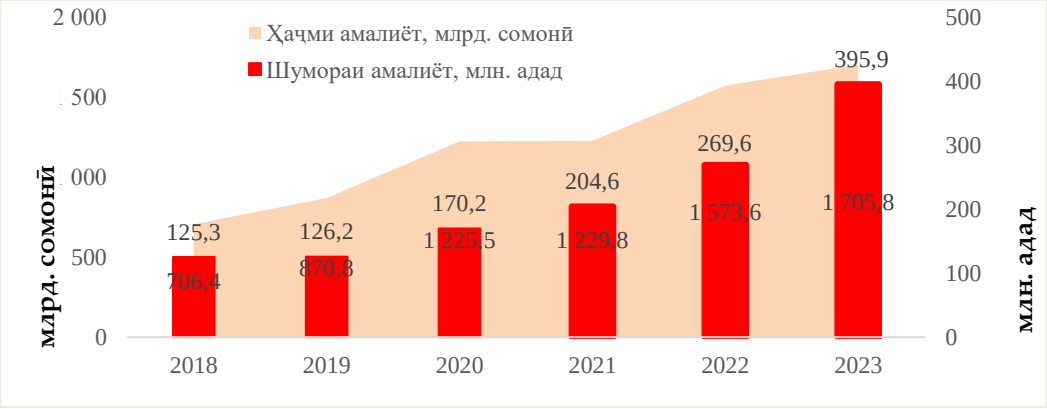

Сарчашма: *Сомонаи БМТ ва ҳисобҳои муаллифон.*

Тибқи маълумоти оморӣ ба санаи 31 декабри соли 2023 дар ҷумҳурӣ аз ҷониби 24 ташкилоти қарзии молиявии ватанӣ 6,7 млн адад кортҳои пардохтии бонкӣ ба муомилот бароварда шуда, нишондиҳандаи мазкур нисбат ба ҳамин санаи соли 2022 ба андозаи 32,6% зиёд мебошад [9].

Диаграммаи 2.

Афзоиши шумораи кортҳои пардохтии бонкӣ (млн. адад)

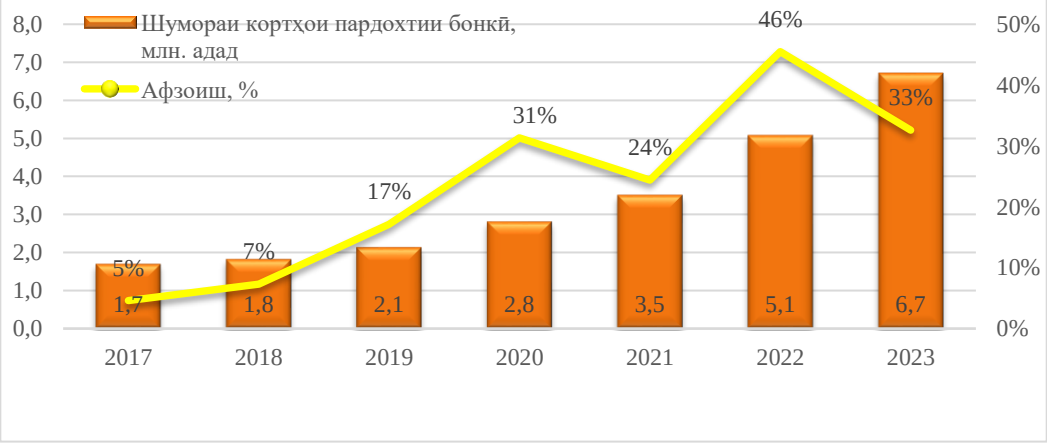

Сарчашма: *Сомонаи БМТ ва ҳисобҳои муаллифон.*

Татбиқи технологияи интиқоли маблағҳои электронӣ – яке аз тамоюлҳои нави хизматрасониҳои пардохтӣ дар низоми бонкии ватанӣ мебошад. Ба санаи 31 декабри соли 2023 теъдоди умумии ҳамёнҳои электронии 21 ташкилоти қарзии молиявӣ 8,7 млн ададро ташкил дода, нисбат ба ҳамин санаи соли 2022 2,4 млн. адад (37,6%) афзудааст.

Диаграммаи 3.

Афзоиши шумораи ҳамёнҳои электронӣ (адад)

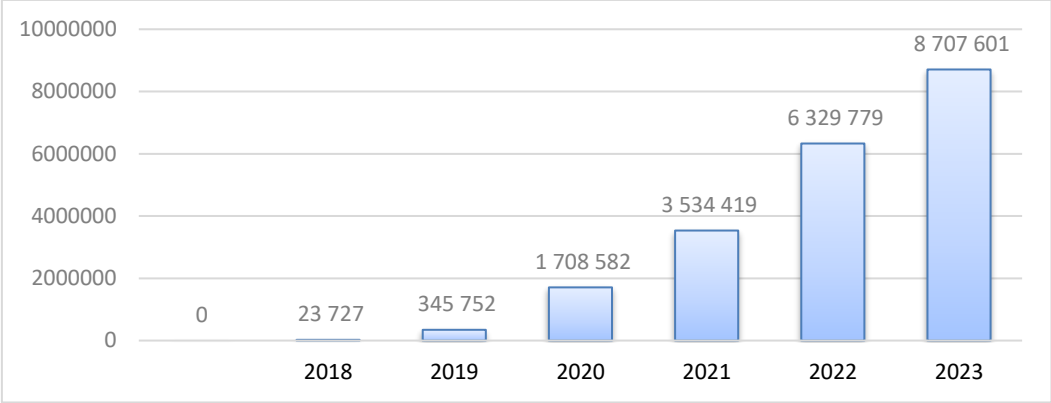

Сарчашма: *Сомонаи БМТ ва ҳисобҳои муаллифон.*

Дар соли 2023 тавассути ҳамёнҳои электронӣ 15,1 млн адад амалиёти пардохти ғайринақдӣ ба маблағи зиёда аз 1,7 млрд сомонӣ анҷом дода шуданд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта мувофиқан 12,6 дарсад ва 6,9 дарсад зиёд мебошад.

Диаграммаи 4.

Шумора ва ҳаҷми амалиёт тавассути ҳамёнҳои электронӣ дар солҳои 2018-2023

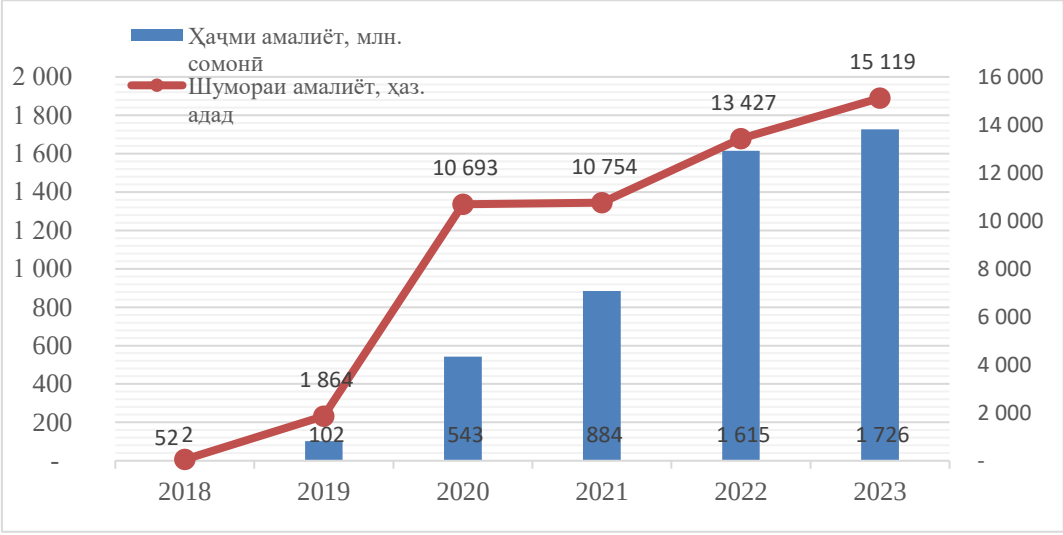

Сарчашма: *Сомонаи БМТ ва ҳисобҳои муаллифон.*

Рушди низоми пардохт ва ҳисобаробаркуниҳои ғайринақдӣ яке аз омилҳои пешгирии болоравии сатҳи таваррум аз лиҳози барзиёдии пули нақд ба ҳисоб рафта, он ба фаъолнокии сиёсати пулию қарзӣ метавонад таъсири мусбат расонад.

Дар давоми соли 2023 амалиёти ғайринақдӣ бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ (кортҳои пардохтии бонкӣ ва ҳамёнҳои электронӣ) аз

рӯи шумора 71,0 дарсад ва аз рӯйи ҳаҷми амалиёти гузаронидашуда 90,4 дарсад афзоиш ёфтааст [9].

Эълон шудани 2025–2030 ҳамчун “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бори дигар собит месозад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ қадамҳои устувор мегузорад [10]. Дар ин замина, солҳои минбаъда бо татбиқи низомҳои электронӣ ва васеъ истифода намудани пулҳои рақамӣ сатҳи пардохтпазирии бонкҳо низ баланд хоҳад шуд, ки таҳқиқоти алоҳидаро тақозо менамояд. Ин раванд на танҳо ба рушди устувори низоми молиявӣ ва бонкдорӣ мусоидат менамояд, балки имкониятҳои навро барои баланд бардоштани шаффофият, кам намудани хароҷоти муомилот ва ҷалби бештари муштариён фароҳам меорад. Ҳамзамон, тағйироти босуръат дар технологияҳои молиявӣ зарурати таҳлили мунтазам ва таҳқиқоти илмиро ба миён меорад, то таъсири онҳо ба хавфҳои молиявӣ, сиёсати пулию қарзӣ ва сатҳи рақобат дар бозори бонкдорӣ дуруст арзёбӣ гардад.

АДАБИЁТ

1. Ашуров Н., Лалбеков И. Муомилоти пулӣ, қарз ва бонк / Н.Ашӯров, И. Лалбеков, УДК 336-71. А–98. –2002 с.

2. Азрилияна А.Н. Большой экономический словарь / Под ред.. 3-е изд. стереотип. М.: Институт новой экономики, 1998. –864 с.

3. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. Издание 3-е, перераб. и доп. М.: Книжный мир, 2010. –860 с.

4. Жуков, Е.Ф. Банки и небанковские кредитные организации и их операции : учебник для студентов вузов / Е. Ф. Жуков и др.; под ред. Е. Ф. Жукова, Н. Д. Эриашвили. -4-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ–ДАНА, 2012. – 559 с.

5. О повышении роли кредита и банков в инновационном развитии экономики России // Финансы и кредит. – 2011.–№ 4. – С. 69–71.

6. Хонҷонов А., Шарипов Б. Асосҳои фаъолияти бонкӣ / А. Хонҷонов, Б. Шарипов, “14. –Душанбе: ЭР-граф, –500 с.

7. Хасянова, С. Ю. О системе оценки финансовой устойчивости банковского сектора / С. Ю. Хасянова // Финансы и кредит. – 2012. – № 12. – С. 24–28.

8. Дастурамали №176 “Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ” илова бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон №1, аз 4 январи с.2018 тасдиқ шудааст. –18 с.

9. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон, www.nbt.tj

10. Нашрияи расмии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Ҷумҳурият”, 19 феврали 2025, https://jumhuriyat.tj/5256-2025-2030-jeloni-soloi-rushdi-itisodi-raam-va-innovatsija-taozoi-zamon-ast.html

11. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ», 22 июни соли 2023, № 586

ЛИКВИДНОСТЬ БАНКА ПРИ ПЕРЕХОДЕ НА БЕЗНАЛИЧНЫЕ РАСЧЕТЫ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

СОЛЕХЗОДА АШУРБОЙ АБДУВОХИД,
кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики,
Таджикского национального университета
734042, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17;
тел.: (+992) 901-60-70-70; e-mail: ashurboy@mail.ru

БОЗОРОВ БАХТИЁР РАХМОНАЛИЕВИЧ,
докторант по специальности “Экономика”, PhD, кафедры
банковской деятельности Таджикского государственного
финансово-экономического университета
734067, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Нахимова 64/14;
тел. (+992) 987-61-94-94; -mail: bozorov.b93@mail.ru.

В данной статье авторы исследуют платежеспособность банков с теоретической и практической точек зрения. Анализируются факторы, влияющие на платежеспособность, рассматриваются мнения отечественных и зарубежных ученых, а также современные тенденции изучения данного показателя.

Особое внимание уделяется электронным платежным системам, современным платежным инструментам и безналичным расчетам, подчеркивается их значение для развития банковской системы в целом.

Статья раскрывает важность указов Президента Республики Таджикистан о мерах по расширению безналичных расчетов и объявлении годов развития цифровой экономики и инноваций для перспективного развития банковского сектора страны, включая повышение уровня платежеспособности. На основе банковской статистики авторы проанализировали динамику этого процесса, приведя доказательства активной цифровизации банковского сектора и системы безналичных расчетов.

Подробно рассмотрены причины возникновения проблем в сфере платежеспособности кредитных организаций и предложены пути их решения, имеющие теоретическую и практическую значимость.

Ключевые слова: *банковская конкуренция, платежеспособность, финансово-кредитная организация, активы, обязательства, доверие и имидж организации, макропруденциальное регулирование, диверсификация*

банковских услуг, платежные инструменты, безналичные расчеты, электронные платежи, цифровизация банковских услуг, банковский менеджмент.

BANK LIQUIDITY DURING THE TRANSITION TO NON-CASH PAYMENTS: THEORY AND PRACTICE

SOLEHZODA ASHURBOY ABDUVOHID,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of World Economy, Tajik National University
734042, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 17;
tel.: (+992) 901-60-70-70; e-mail: ashurboy@mail.ru

BOZOROV BAKHTIYOR RAHMONALIEVICH,
PhD student in Economics, Department of Banking,
Tajik State University of Finance and Economics
734067, Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov ave. 64/14;
tel.: (+992) 987-61-94-94; e-mail: bozorov.b93@mail.ru

In the article, the authors theoretically and practically considered the issues of bank liquidity, assessed the factors influencing it, the opinions of domestic and foreign scientists, and the existing trends in the study of this indicator in today's conditions. Along with the consideration of factors affecting liquidity, the main focus is on the electronic payment system, modern means of payment and non-cash payments, emphasizing their importance in the development of the banking system as a whole.

The article reveals the importance of the decrees of the President of the Republic of Tajikistan on measures to expand non-cash payments and the declaration of years of digital economy and innovation development for the promising development of the country's banking sector, including increasing the level of solvency. Based on banking statistics, the authors analyzed the dynamics of this process, providing evidence of the active digitalization of the banking sector and the non-cash payment system.

Furthermore, the study identifies root causes of solvency-related challenges faced by credit institutions and proposes solutions with theoretical and practical relevance.

Keywords: *banking competition, solvency, financial and credit institutions, assets, liabilities, organizational trust and reputation, macroprudential regulation, diversification of banking services, payment instruments, cashless payments, electronic payments, digitalization of banking services, bank management.*

УДК: 331.556.4:339.9(575.3)

ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ И ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ ТАДЖИКИСТАНА

РАХМОН УЛЬМАСОВ,
доктор экономических наук, профессор РТСУ,
734025; Таджикистан, г. Душанбе ул. М. Турсунзода 30.
e-mail: ulmasovr@gmail.com

В статье рассматривается взаимосвязь между трудовой миграцией и внешнеэкономической стратегией Республики Таджикистан. Автор анализирует роль миграционных процессов как ключевого фактора, формирующего экономическую устойчивость страны и влияющего на её внешнеполитические приоритеты. Особое внимание уделено объёму денежных переводов мигрантов (ремиттенсов), их влиянию на платёжный баланс и уровень потребления внутри страны. Раскрываются механизмы институционального сотрудничества Таджикистана с принимающими странами, в первую очередь с Российской Федерацией, а также с международными организациями в сфере регулирования трудовой миграции. Отмечается, что зависимость от внешней занятости одновременно является как источником экономической поддержки, так и уязвимостью, влияющей на внешнеэкономическую политику. В заключение формулируются предложения по диверсификации внешнеэкономических связей и оптимизации миграционной политики в контексте устойчивого развития.

Ключевые слова: *Таджикистан, трудовая миграция, внешнеэкономическая стратегия, денежные переводы, Россия, миграционная политика, устойчивое развитие.*

В современном мире разворачиваются масштабные глобальные процессы, формирующие новые тренды в различных сферах — от политики и экономики до технологий и демографии. В этих трансформациях миграция занимает особое, стратегически важное место. В условиях стремительного технологического развития, многие эксперты прогнозируют наступление так называемой технологической сингулярности уже в 2030-е годы– гипотетического этапа, при котором темпы прогресса станут неуправляемыми и приведут к качественным изменениям цивилизационного характера. Эти вызовы, наряду с динамикой глобальной экономики, делают трудовую миграцию неотъемлемым элементом функционирования и развития мировой экономики XXI века.

Для Таджикистана вопросы миграции приобретают первостепенное значение. Стратегическое самоопределение страны невозможно вне контекста

миграционной политики. Уже сегодня миграция оказывает ключевое влияние на социально-экономические процессы и будет сохранять свое значение в долгосрочной перспективе. Внешнеполитическая активность Таджикистана, в том числе участие в международных форумах, рост роли столицы как площадки для политических, экономических и культурных мероприятий, подчеркивает стремление страны позиционировать себя как активного участника глобального диалога.

Мигранты, несмотря на разрыв с родиной, сохраняют тесную идентификацию с национальным государством. Это подтверждает необходимость не только изучения, но и постановки вопросов, определяющих долгосрочную стратегию взаимодействия между государством, обществом и его миграционной частью.

В последние десятилетия человечество оказалось в эпицентре стремительных глобальных изменений. Технологические, информационные и социальные трансформации затрагивают все стороны жизни. Если еще 15–20 лет назад доминирующим каналом информационного воздействия оставалось телевидение, то сегодня информационное пространство прочно заняли интернет и мобильные технологии. Молодежь, особенно в миграционной среде, все активнее интегрируется в цифровую реальность, что оказывает влияние на формирование новых моделей поведения и социального самоощущения.

Возможности значительного увеличения числа трудовых мигрантов в Российской Федерации практически исчерпаны. На глобальном рынке труда Россия утрачивает привлекательность в качестве страны-импортёра рабочей силы, с одной стороны, из-за нестабильности курса рубля, а с другой — вследствие ужесточения миграционной политики и негативного отношения к мигрантам из стран Центральной Азии. Современный трудовой мигрант должен быть готов к жизни в условиях высокой изменчивости и неопределенности. Это требует от него не только адаптивности, но и рационального, стратегически выверенного поведения. Как отмечают многие исследователи, миграция в XXI веке становится не просто вынужденной формой экономического выживания, но и важным фактором устойчивого развития, способствующим глобальному перераспределению человеческих ресурсов. В этом контексте трудовая миграция может рассматриваться как «спасительная соломинка» для мировой экономики, особенно в условиях дефицита рабочей силы, с которым сталкиваются многие развитые страны[2].

Таджикистан, как государство с активным миграционным потоком, не может игнорировать стратегическое измерение миграции. Наряду с природными и человеческими ресурсами важнейшим активом страны выступает культурный код таджикского народа — глубокая историческая и идентичностная основа, осмысленная, в частности, в трудах академика

Бободжона Гафурова[3]. Этот культурный код–неотъемлемая часть национального капитала, которую необходимо осознанно интегрировать в процессы формирования миграционной политики.

Однако миграционные проблемы часто коренятся в дефиците образования, низком уровне культуры и слабой социальной подготовке молодежи[4]. Для минимизации этих рисков необходимо создание эффективных механизмов воспитания, просвещения и патриотического становления будущих мигрантов. Решение этой задачи становится условием, при котором экономические трудности могут быть преодолены. Как показывает опыт последних лет, Душанбе удалось за короткий срок превратиться в современный урбанистический центр Востока[5], что подтверждает высокий потенциал страны при наличии целенаправленной государственной политики.

Современный подход к миграции требует от государства не репрессивной, а креативной модели взаимодействия с мигрантами–основанной на партнерстве, взаимной поддержке и стратегическом диалоге[6]. Государственные органы, ученые, эксперты и гражданское общество должны выступать в роли «старших партнеров» трудовых мигрантов, обеспечивая им опору, защиту и прогнозируемость.

Россия, несмотря на низкий уровень безработицы, сталкивается с острым дефицитом рабочей силы, что вызывает рост заработных плат, увеличение спроса и расширение рынков, но одновременно приводит к росту издержек и снижению инвестиционной привлекательности[7]. По данным Росстата, в 2024 году российским компаниям не хватало около 2,2 млн работников, что составляет 7,6% от общего числа трудоспособного населения – самый высокий показатель с 2008 года. Ежегодное пополнение трудовых ресурсов за счет вступающей в трудоспособный возраст молодежи сократилось на 40% в период с 2000 по 2020 гг. Более половины занятых–это лица старше 40 лет, а доля населения старше трудоспособного возраста уже превышает 25%. Молодые и квалифицированные специалисты часто покидают Россию в поисках лучших условий труда и жизни за рубежом. После 2022 года произошло значительное сокращение притока трудовых мигрантов из стран СНГ – на 35-40% по сравнению с допандемийным периодом. Например, в строительстве нехватка рабочих оценивается в 200–400 тыс. человек. В 2023 году из сельскохозяйственной отрасли ушло около 200 тыс. человек, что составляет 3,3% от общего числа сельскохозяйственных работников. Прогнозируется в системе образования и здравоохранения, дефицит кадров в этих сферах может вырасти до 40-45% к 2030 году. На текущий момент за границей проживают около 11 млн россиян по оценке ООН–Россия занимает 3-е место в мире по числу эмигрантов. С 1991 по 2020 год эмигрировали примерно 4–5 млн граждан РФ. Ежегодно 100–120 000 россиян покидают страну официально (в страны дальнего зарубежья) Общий отток (включая

СНГ) в обычные годы – около 200–300 тыс. человек, а после 2022 года – до 600–900 тыс. ежегодно. Отъезжают преимущественно молодые квалифицированные специалисты (25–44 года), включая IT-специалистов — 60 % имеют высшее образование

Отсутствие необходимых работников может привести к снижению производительности труда и, как следствие, к замедлению темпов экономического роста. Нехватка рабочей силы может привести к росту цен на товары и услуги, так как компании будут вынуждены платить больше за сотрудников. Компании будут вынуждены тратить больше средств на поиск и обучение новых сотрудников, что увеличит их расходы. Дефицит рабочей силы может сделать российские компании менее конкурентоспособными на мировом рынке. По оценкам Банка России, к 2030 году стране потребуется дополнительно 2,4 млн работников в таких отраслях, как промышленность, транспорт, здравоохранение, социальное обеспечение, наука и информационные технологии. Делегация движения «Талибан» на полях Петербургского международного экономического форума (ПМЭФ) (июнь 2025 года) достигла договоренности о десятикратном увеличении потока афганских трудовых мигрантов в Россию[13]. В настоящее время на строительных объектах в российских регионах уже трудятся около 100 граждан Афганистана, но в ближайшее время ожидается прибытие еще тысячи. Это кладчики, сварщики, маляры, электрики и другие высококвалифицированные специалисты, что для них уже готовятся разрешения на работу в Чечне, Дагестане и Краснодарском крае. Посмотрим, какой будет результат.

Для решения проблемы необходимо комплексное подход, включающее повышение привлекательности рабочих профессий, улучшение условий труда, развитие системы профессионального образования и привлечение иностранных специалистов.

Эти процессы отражают глобальные тренды, которые трансформируют экономическую карту мира и структуру международного рынка труда. Проанализируем демографическую ситуацию двух стран. Демографические тенденции в Японии и Таджикистане демонстрируют кардинально противоположные векторы развития. Так, по официальным данным, в 2024 году численность новорождённых в Японии впервые за всё время статистических наблюдений опустилась ниже 700 тысяч и составила 686 тысяч человек, несмотря на то что общая численность населения страны превышает 120 миллионов. В то же время в Республике Таджикистан, при населении более 10 миллионов человек, было зарегистрировано более 300 тысяч рождений. Эти показатели свидетельствуют не только о высокой рождаемости в Таджикистане (около 30 новорождённых на 1000 человек), но и о критически низком уровне воспроизводства населения в Японии (около 5,5

на 1000 человек). Подобный контраст отражает как структурные особенности демографической политики, так и социокультурные различия: в Таджикистане сохраняется высокая роль института семьи и ориентация на многодетность, в то время как в Японии наблюдается устойчивый тренд на старение населения, снижение брачной активности и отсрочку деторождения. В долгосрочной перспективе такие различия формируют разный характер социально-экономических вызовов: для Японии–это дефицит рабочей силы и рост нагрузки на пенсионную систему, а для Таджикистана–необходимость создания новых рабочих мест и инвестиций в систему образования и здравоохранения для молодой и растущей популяции.

Серьезное влияние на миграционную динамику оказывают политико-социальные процессы. Как отмечает профессор Сергей Абашин, после трагических событий в «Крокус Сити Холле» в России наблюдается волна мигрантофобии, сопровождаемая усилением полицейских проверок и ростом общественного напряжения[8]. Эти меры, по мнению экспертов, используются властями в преддверии выборов для мобилизации электората и отвлечения внимания от внутренних проблем. В результате усиливается отток мигрантов из России и переориентация миграционных потоков в сторону Европы, США и Азии. Южная Корея готова принять на работу 600 граждан Таджикистана. Предлагаемая зарплата – 1500 долларов США в месяц. Эта сумма может увеличиваться в зависимости от количества рабочих часов и характера выполняемой работы. Заработная плата для сварщиков составляет от 3 до 4 тысяч долларов, для других профессий – от 1,5 до 2 тысяч долларов. Расходы на выезд в Корею оплачиваются самим работником. По прибытии в страну все расходы, включая жильё и питание, покрываются корейским работодателем», – сообщили в Агентстве по трудоустройству за рубежом.

На июнь 2025 года спрос на трудовые мигранты из Центральной Азии в Европе сохраняется в ряде стран, особенно в сферах, где наблюдается нехватка рабочей силы *(строительство, сельское хозяйство, уход за пожилыми, логистика, гостинично-ресторанный сектор и др.)*. Например, Германия. Требует: медсёстры, строители, рабочие на складах, водители, повара, электрики. С 2024 года действует обновлённая миграционная реформа ("Punktebasierte Einwanderungssystem"), упрощающая трудоустройство для "неквалифицированных" и "среднеквалифицированных" работников. В Польше после снижения притока трудовых мигрантов с Украины и Беларуси, активно ищут рабочую силу из Центральной Азии. Преимущества заключается в том, что относительно простой процесс получения визы, часто не требуют знания польского языка. Такая же ситуация в Чехии, Венгрии, Прибалтийских республиках Болгарии, Румынии, Финляндии и других странах Европы.

В миграционной сфере сосуществуют как положительные, так и отрицательные тенденции. С одной стороны, трудовые мигранты демонстрируют высокий уровень выживаемости, адаптивности и вовлеченности в экономическую деятельность принимающих стран. С другой — сохраняются риски, связанные с социальной дезориентацией, правовой уязвимостью и межэтнической напряженностью. Поэтому важнейшим направлением остается минимизация ошибок, совершаемых мигрантами, и усиление их правовой и культурной подготовки.

ИИ, рынок труда и миграция: вызовы и стратегические приоритеты

Недавнее исследование Goldman Sachs оценивает число занятых, чьи рабочие места в значительной степени подвергнутся влиянию ИИ, в 300 млн человек по всему миру, при этом долгосрочное положительное воздействие на мировой ВВП составит около 7 %[1]. В США и ЕС функции, подвергающиеся замене ИИ в той или иной степени, охватывают до 70 % занятых[2], что в буквальном выражении составляет миллионы рабочих мест, преимущественно среди квалифицированной занятости[3]. Одновременно ежегодные глобальные расходы на кибербезопасность приближаются к $100 млрд, а потери бизнеса от киберинцидентов – к $1 трлн[4], что прямо влияет на рынок труда.

Мир стоит на демографическом рубеже: уровень рождаемости вскоре снизится ниже уровня воспроизводства населения[5], что имеет далеко идущие последствия для экономик, социальной стабильности и международного влияния США, Китая и России[6]. Даже страны вроде Китая демонстрируют снижение численности населения (примерно на 1 млн в 2022 г. и 2 млн в 2023 г.).

Согласно оценкам ООН, численность населения Земли увеличится с примерно 8,2 млрд человек в 2024 году до 8,5 млрд к 2030 году и достигнет около 9,7 млрд к 2050 году. Альтернативные прогнозы, представленные, в частности, Институтом показателей и оценки здоровья (IHME) и Международным институтом прикладного системного анализа (IIASA), варьируются в пределах от 9,55 до 9,69 млрд человек к середине XXI века. В рамках сценариев ООН ожидается, что численность населения может составить от 8,3 млрд (по низкому варианту) до 10,9 млрд (по высокому варианту), при среднем прогнозе на уровне 9,6 млрд. Существенным демографическим изменением станет старение населения: если в 2017 году численность людей в возрасте старше 60 лет составляла около 960 млн человек, то к 2050 году этот показатель превысит 2,1 млрд. Рост населения будет преимущественно сосредоточен в развивающихся странах, тогда как в экономически развитых государствах сохранится тенденция к снижению рождаемости. Старение населения, в свою очередь, окажет возрастающее давление на пенсионные системы, здравоохранение и социальную

инфраструктуру. Ключевым регионом демографического роста станет Африка, где ожидается наиболее значительное увеличение численности населения. В то же время на фоне глобальных демографических изменений возрастёт и масштаб международной миграции. По прогнозам, к 2050 году общее число международных мигрантов достигнет примерно 205 млн человек, из которых 190–210 млн составят трудовые мигранты. Таким образом, около 4,5 % мирового населения в середине XXI века будет вовлечено в процессы международной миграции. Эта тенденция обусловлена совокупностью факторов, включая старение населения в странах с высоким уровнем дохода, дефицит трудовых ресурсов и усиление давления на рынки труда в странах происхождения мигрантов.

В этом контексте миграция приобретает новое значение. Необходимо корректировать информационную политику — вместо игнорирования миграционные процессы требуют прозрачного освещения, чтобы не допускать формирования негативного общественного мнения[8].

Не вместо, а вместе: к вопросу об информационной политике и институциональных решениях в сфере миграции

Современная миграционная политика требует переосмысления подходов к освещению соответствующих процессов в информационном пространстве. Вместо замалчивания и отрывочных сведений, способствующих формированию и закреплению негативного общественного мнения, необходимо обеспечить полное и объективное освещение происходящего в миграционном поле.

Миграция представляет собой крайне сложное и многоплановое явление, которое невозможно адекватно регулировать в рамках одного ведомства. Даже при создании профильного министерства нельзя охватить весь спектр миграционных проблем. Именно поэтому сегодня необходимо учреждение постоянно действующей Межведомственной комиссии по миграционной политике под председательством премьер-министра Республики Таджикистан. В состав комиссии должны войти представители всех заинтересованных министерств, ведомств и общественных институтов.

Следует осознать, что миграция–это не только экономический или демографический фактор, но комплексный процесс, затрагивающий политическую, социальную и культурную сферы. Подобные межведомственные комиссии должны быть созданы на региональном уровне – в областях, городах и районах. Это требует серьёзной организационной проработки, высокого уровня координации и привлечения профессиональных кадров. Любые действия в этой сфере должны опираться на точные расчёты, аргументированные решения и системный подход. Важно привлечь к данной работе и финансовые учреждения, включая банки, которые напрямую

заинтересованы в стабильности миграционных потоков, учитывая масштабные объёмы денежных переводов

В 2024 году Государственная Дума приняла 13 федеральных законов, связанных с миграционной политикой. Кроме того–около 10–15 подзаконных актов (указы, постановления, приказы МВД и т.п.) связанных с ужесточением контроля и онлайн-учётом.

Итого, с 2021 по 2024 год в Российской Федерации было принято порядка 38–47 нормативных правовых актов федерального уровня, затрагивающих вопросы миграционной политики. При этом около двух третей из них были разработаны Министерством внутренних дел Российской Федерации. Сформировавшийся нормативно-правовой опыт может быть частично адаптирован в рамках национальной практики миграционного регулирования.

Национальная стратегия развития Республики Таджикистан до 2030 года подчёркивает необходимость легализации трудовой миграции и обеспечения социальной защиты мигрантов. Главное – не ограничиться декларациями, а немедленно приступить к практической реализации задач. Перед Министерством труда и занятости населения Республики Таджикистан стоит, по сути, уравнение с тремя неизвестными. Во-первых, как заинтересовать работодателей в использовании трудового потенциала внутри страны? Во-вторых, каким образом эффективно восстановить миграционную систему после периода спада и снижения производства? В-третьих, как перевести финансовые потоки от мигрантов – их денежные переводы – в плоскость устойчивого экономического роста и инвестиционного развития Таджикистана?

Эффективный, но не эффектный: новый взгляд на миграционный фактор

До недавнего времени попытки оценить влияние таджикского миграционного фактора оставались преимущественно теоретическими как для Таджикистана, так и для Российской Федерации. Однако пришло время перевести эти оценки в практическую плоскость. Необходимо точно определить, какую экономическую, социальную и политическую выгоду может принести трудовая миграция обеим странам. Миграцию можно рассматривать как своеобразный «банк»: чем больше в этот процесс вкладываются усилия, внимание и ресурсы, тем выше может быть ожидаемая отдача. При этом речь идёт не только о финансовых дивидендах. Требуется своего рода «перезагрузка» восприятия миграции — с учётом как прагматических интересов, так и культурно-ценностных особенностей. Эффективная миграционная политика предполагает не только институциональные реформы, но и поиск баланса между эмоциональной вовлеченностью общества и ответственным, стратегически выверенным подходом со стороны государства.

За последние три десятилетия изменился и сам субъект миграции. Если эмигранты прошлого не всегда осознавали своё значение и роль в общественных процессах, то современные мигранты — особенно их дети и внуки, выросшие за рубежом, — обладают иным уровнем самосознания и самоидентификации. Уже сегодня формируется третье поколение таджикских мигрантов, каждое из которых несёт в себе уникальную систему ценностей. Недаром Н. Карамзин отмечал: «Дети войны взрослеют во сто раз быстрее». Именно молодые представители диаспоры способны в перспективе стать не только «звёздами» для Таджикистана, но и заявить о себе на международной арене, влияя на формирование общественно-политической повестки.

Народная дипломатия: новый импульс в условиях миграционной трансформации

Международные отношения переживают период глубокого кризиса, связанного с утратой взаимопонимания и доверия. Особенно остро это проявляется в отношении к трудовым мигрантам. Их элементарные права часто нарушаются, а сами они становятся объектами дискриминации и социальной изоляции.

В этих условиях необходимо расширить потенциал традиционной дипломатии за счёт интеграции научного сообщества. Особую роль могут сыграть учёные с высоким уровнем международной квалификации, в том числе дипломаты ранга Чрезвычайных и Полномочных Послов. Как утверждал А.Чехов: «Национальной науки нет, как нет национальной таблицы умножения».

Интересной, хотя и дискуссионной, представляется позиция профессора Робина Граймса, главного научного советника МИД Великобритании, который считает, что «обсуждение проблем с представителями иных научных школ и с иным опытом позволяет находить нетривиальные решения». Таким образом, именно учёные призваны не только исследовать, но и доносить суть миграционных вызовов до международных переговорных площадок.

Массовая миграция–это объективная реальность глобализирующегося мира. Демографический потенциал Центральной Азии исторически является трудоизбыточным, а страны региона активно участвуют в миграционных потоках. Современные исследования подтверждают позитивное влияние интеграционных процессов на положение трудовых мигрантов в странах СНГ. В этой связи можно рассмотреть инициативу создания регионального Альянса миграционных ведомств и общественных организаций под эгидой Международной организации по миграции (МОМ).

Сегодня самой обсуждаемой темой на европейском рынке труда является вопрос дефицита рабочих кадров. И это закономерно и неизбежно. Во всех странах Европы характерны все те же демографические процессы – рождаемость снижается, население стареет. Решений кадрового голода

предлагается несколько. Одним из них, вызвавшим сверхэмоциональные споры, является привлечение на работу мигрантов. Вторым активно обсуждаемым предложением звучит идея вернуться к советскому опыту и в качестве бонуса строить жилье для работников предприятий, которое по истечении 10–15 лет труда будет переходить в их собственность. В СССР не было рынка жилья. На предприятии или от властей человек получал квартиру, отстояв в очереди много лет, при условии, что он нуждался в жилье. Квартира выдавалась по ордеру и не являлась собственностью владельца. По сути, это было арендное жилье с нулевой ставкой без привязки к месту работы и времени проживания. После получения квартиры человек мог уволиться. Но в советское время многие трудились на одном и том же предприятии десятилетиями, а некоторые–и всю жизнь. Даже если жившие в, то время строили кооперативные квартиры за свои деньги, они должны были иметь статус нуждающихся в жилье. Никто не мог выбрать район проживания, тип и формат дома. Деньги платились за то, что предлагалось, выбора не было. Когда мы сегодня говорим о строительстве предприятиями жилья для мигрантов, то подразумеваем под этим группу специалистов рабочих профессий, на которых сегодня огромный спрос. Далеко не факт, что у всех предприятий найдутся средства на строительство жилья. Они работают в жесткой рыночной среде и должны быть конкурентны по ценам на готовую продукцию. По моему убеждению, узловой точкой при решении вопроса с дефицитом кадров является социальный фактор. Сегодня нет рабочего класса, как было в СССР. Ему на смену пришел рынок рабочих профессий. Это принципиально другая психология и мотивация к труду, в основе которой лежит желание зарабатывать и распоряжаться этими средствами по своему усмотрению. Проще говоря, специалистам рабочих профессий нужно платить большие деньги. Других аргументов сегодняшний рынок не принимает. Почему не строят общежития для мигрантов?

1. *Отсутствие нормативных требований.* В российском или таджикском законодательстве часто нет чётких требований к заказчику (госоргану или частной фирме) по обязательному строительству временного жилья для рабочих-мигрантов. В итоге застройщики экономят: дешевле арендовать "резиновую квартиру", чем строить модульный городок.

2. *Экономия на социальной инфраструктуре*

В отличие от китайских компаний, которые работают по корпоративным стандартам, местные подрядчики часто не заинтересованы в создании комфортных условий — главное, выполнить объём работ и минимизировать затраты. Временное жильё — это расходы, которые не покрываются заказчиком, если это не прописано в контракте.

3. *Недостаток политической воли*

Чтобы решить проблему "резиновых квартир", нужно политическое решение: на уровне городов и регионов обязать крупные стройки (включая госзаказы) создавать временные модульные городки с водой, отоплением, канализацией и медицинским пунктом.

Как китайцы решают эту проблем? Китайские подрядчики, работающие в Душанбе, до начала строительства возводят модульные жилые блоки для рабочих. Эти блоки обеспечены электричеством, санузлами, кухнями и охраной. После завершения проекта — жильё демонтируется и уходит вместе с подрядчиком. Это: удобно, эффективно, законно, и не вызывает проблем у местного населения (в отличие от «резиновых квартир», где живёт по 20–30 человек). Вывод. Ввести обязательное требование к застройщикам: наличие временного жилья для привлечённых рабочих. Использовать опыт Китая и других стран, где временные городки — это норма.

Образование как фундамент миграционной политики

Одной из ключевых проблем, с которой сталкиваются как текущие, так и потенциальные мигранты, остаётся недостаточный уровень образования и культурной адаптации. Не владение языком страны пребывания, незнание её традиций и социальных норм — всё это препятствует успешной интеграции.

Между тем, образование — это не только фактор устойчивого развития, но и основа профессионального становления, расширения кругозора, формирования критического мышления и развития личности. Инвестиции в образование — это инвестиции в будущее общества.

Напоминается лозунг времён СССР: «Коммунизм — это советская власть плюс электрификация всей страны». В.И. Ленин, говоря о социализме, подчёркивал важность американского подхода к народному образованию[1]. Аналогично и сегодня, в условиях растущей конкуренции за человеческий капитал, необходимо объявить приоритетным национальным проектом строительство школ, подготовку педагогических кадров, развитие системы социально доступного жилья и обеспечение равного доступа к образованию.

По официальным данным, более 70% населения Таджикистана составляют молодые люди в возрасте до 35 лет, а средний возраст населения — 22,5 года. Это позволяет говорить о Таджикистане как о стране молодёжи. Именно образовательные учреждения сегодня формируют имидж нации, обеспечивают её будущее и конкурентоспособность.

[1] Прим: (В оригинале эта цитата в архивных документах В.И. Ленина звучала так: - «Черпать обеими руками хорошее из-за границы: Советская власть + прусский порядок железных дорог + американская техника и организация трестов + американское народное образование etc. etc. + + = Е = социализм.». Ленинский сборник т.36 / Ин-т Ленина при ЦК РКП(б). – Москва; Ленинград: Гос. изд-во, 1924-1985. – С. 31

В соответствии с Государственным бюджетом Республики Таджикистан на 2025 год, примерно 21% от общего объёма расходов бюджета, который составляет 51 591 423 000 сомон. На 2026 год прогнозируется увеличение общего объёма государственного бюджета до 53,4 миллиарда сомони. В последние пять лет более половины государственного бюджета направлялось на развитие образования, здравоохранения и социальной политики. Такие шаги необходимо не просто продолжать, но и усиливать.

В этом контексте нельзя не вспомнить деятельность выдающегося государственного деятеля Б.Гафурова, который в 1930–40-х годах занимался вопросами ликвидации неграмотности, строительства школ и подготовки квалифицированных кадров для молодой Таджикской ССР.

Истоки образования таджикского народа

По данным историко-археологических исследований, у предков таджикского народа первые формы образовательных учреждений — дабистаны и дабиристаны–существовали более трёх тысяч лет назад. Существенное влияние на формирование философии образования оказала арийская культура, а также религия зороастризм, пропагандировавшая гармонию между обучением и воспитанием. В этот период были заложены основы института образования, а также социально значимых ролей — учителя и ученика.

Сведения о ранних традициях обучения среди иранских народов содержатся, в частности, в произведении древнегреческого мыслителя Ксенофонта (445–355 гг. до н. э. Ксенофонт. Киропедия. – М.: Наука, 1976, – С. 126) – «Киропедия» («Воспитание Кира»), где подробно описана система воспитания и образования в Персии. Эти описания подтверждают наличие устойчивых педагогических практик в иранском культурном ареале.

В последующий период, вплоть до присоединения к Российской империи, в Бухарском эмирате и на территории Туркестана основными формами образовательных учреждений были мактабы (начальные школы) и медресе (религиозные учебные заведения). Эти учреждения выполняли ключевую роль в сохранении и передаче духовных, культурных и научных знаний.

Таджикско-персидская образовательная традиция стала основой для становления выдающихся представителей науки и литературы. Среди них — Аль-Хорезми, Аль-Кинди, Аль-Фараби, Аль-Беруни, Ибн Сина (Авиценна), Омар Хайям, Навои, Бабур и другие мыслители. В их трудах прослеживается глубокий интерес к вопросам познания, воспитания и всестороннего развития личности.

Образование в исламской традиции

Особое место в развитии образовательной культуры таджиков занимает исламская философия образования. Уже первый ниспосланный аят Священного Корана начинается со слова «Читай», что символизирует

первостепенную важность знаний в исламском мировоззрении. Ислам не только поощряет изучение религиозных текстов, но и призывает к получению светского образования. В Коране, по данным исламоведов, упоминание об образовании и знании встречается более 600 раз.

В одном из хадисов Пророка Мухаммада (да благословит его Аллах и приветствует) сказано: «Стремление к знаниям–обязанность каждого мусульманина и каждой мусульманки». Также в Священном Писании (Сура 39: «Толпы», аят 9) подчеркивается: «Скажи: разве равны те, кто знает, и те, кто не знает?» Особую ценность знаний подчёркивает хадис: «О, Абу Зарр! Если ты с утра выучишь один аят из Корана, это будет лучше тысячи дополнительных ракаатов. А если выучишь одну главу из науки и станешь следовать ей, это будет лучше, чем тысяча ракаатов намаза» (Ибн Маджа, «Мукаммадима», 16). Исламская этика утверждает, что лучшее наследие, которое родители могут оставить детям – это хорошее воспитание. Семья рассматривается как «малая ячейка общества», и от её духовного и нравственного состояния зависит устойчивость и благополучие государства в целом.

Образование как элемент конкурентоспособности мигранта

В современных условиях глобализации качественное образование становится неотъемлемым компонентом мобильности и успеха граждан. Каждый выезжающий за границу–будь то турист, учёный, врач или трудовой мигрант–должен обладать определённым уровнем образовательной и культурной подготовки. Это не только повышает шансы на успешную адаптацию, но и способствует формированию позитивного имиджа страны.

Для мигрантов особенно важно развивать разносторонние компетенции, включая знание языков, навыки профессионального общения, межкультурную коммуникацию и правовую грамотность. Таким образом, стремление к знаниям – это не абстрактная цель, а необходимое условие для становления конкурентоспособного гражданского общества и устойчивого государства.

Молодёжь Таджикистана: образовательная миграция как форма мобильности

Современная молодёжь Таджикистана всё чаще рассматривает зарубежное образование не только как способ получения профессиональных знаний, но и как важный элемент личной и социальной мобильности. Мотивация уезжающих молодых людей, как правило, многокомпонентна.

Во-первых, стремление получить качественное образование, зачастую недоступное в родной стране.

Во-вторых, интерес к расширению кругозора, знакомству с иными культурными и образовательными средами.

В-третьих, наличие перспективы профессиональной реализации и, в некоторых случаях, возможности остаться за рубежом.

Согласно данным, около 60% студентов, выезжающих на учёбу по государственным и международным программам, направляются в вузы стран СНГ, в частности – в Российскую Федерацию. В 2024 году Россия предоставила Таджикистану более 1000 бюджетных мест. Дополнительно около 70 студентов получают обучение за рубежом по линии Фонда Президента Республики Таджикистан, в том числе 15 человек – в университетах Европы (Польша, Венгрия, Чехия, Черногория). Проводятся также переговоры с университетами Германии о приёме таджикских студентов. Количество граждан Таджикистана, обучающихся в российских вузах, демонстрирует стабильный рост. Так, по итогам 2023 года, оно увеличилось на 22% и достигло отметки в 28 000 человек. Наряду с Россией, всё более востребованными направлениями становятся США, Канада, страны Евросоюза, где таджикские студенты, получив дипломы, нередко остаются для трудовой деятельности.

Анализ статистики Института ЮНЕСКО по сбору данных в сфере образования (UIS) за 2017–2021 гг. показывает следующую динамику числа таджикских студентов, выехавших за границу:

2017 год — 19 768 человек
2018 год — 25 203
2019 год — 27 582
2020 год — 27 931
2021 год — 27 459
2023 год — 32 500

В августе 2024 года Министерство образования и науки Таджикистана сообщило, что за рубежом учатся более 41 200 таджикских студентов, большинство из которых – в Российской Федерации (33 178 человек), Китае (2 900) и Казахстане (970), а также во многих других странах мира

Несмотря на небольшой спад в 2021 году, общий тренд сохраняет устойчивый характер. Многие выпускники, завершившие обучение в зарубежных университетах, находят высокооплачиваемую работу и успешно адаптируются в принимающих странах. Причины такой миграции — не только экономические, но и институциональные: возможность для научной, предпринимательской и общественной самореализации, более высокий уровень правовой защищённости, свободы слова и личной безопасности.

В то же время, наблюдается нехватка достоверной информации о Таджикистане в странах Европы. Это создаёт информационный вакуум, мешающий выстраиванию взаимовыгодных отношений. Таджикистану необходимо активнее продвигать собственный образовательный и культурный потенциал, минуя внешних посредников. Формирование устойчивого имиджа страны, в том числе через образовательную дипломатию, является важным инструментом укрепления позиций на международной арене.

Таким образом, образовательная миграция таджикской молодёжи является важным индикатором глобальной интеграции страны, а также представляет собой стратегический ресурс, требующий внимательной государственной поддержки и координации.

Ключевые предложения

С моей точки зрения, в современных условиях необходимо решать две ключевые задачи, особенно в отношении молодого поколения трудовых мигрантов, которые сталкиваются с реальными, а не иллюзорными вызовами.

Трудовые мигранты — это формирующийся средний класс таджикского общества, становление которого происходит за рубежом под влиянием сложных жизненных обстоятельств, в том числе социальной уязвимости, унижений и тяжёлых условий труда. Лично мне известны случаи, когда люди многократно возвращались из-за границы и вновь уезжали на заработки. Я наблюдаю, как с каждым разом меняется их внутренний мир, мировоззрение и самоощущение. Эти трансформации не случайны — они отражают накопленный опыт, приобретённые профессиональные навыки и новые социальные установки. Сегодня в Таджикистане уже прослеживается тенденция реэмиграции: на строительных площадках всё чаще работают квалифицированные специалисты — бывшие мигранты, вернувшиеся с накопленным опытом, который ранее можно было получить лишь за счёт дорогостоящего обучения или зарубежной практики. Это создаёт уникальное окно возможностей для национальной экономики.

Однако одними только наблюдениями ограничиваться нельзя. Необходимы профессиональные кадры–аналитики, исследователи и эксперты, которые смогут осмыслять, интерпретировать и систематизировать эти процессы. Только при наличии научно-обоснованного подхода возможна выработка эффективных стратегий.

Организация отбора мигрантов (оргнабор). Следует с филигранной точностью выстраивать систему отбора трудовых мигрантов с учетом потребностей работодателей. Важна высокая точность прогнозирования и координация с другими отраслями экономики. Министерству труда и занятости населения Республики Таджикистан необходим эффективный менеджер, который наладит систему оргнабора, обеспечит внедрение инновационных методов и координацию с ведомствами внутри страны и за её пределами. Рекомендуется проводить регулярный и организованный набор мигрантов.

Народная дипломатия и научная дипломатия. В решении миграционных задач важна активизация народной дипломатии, особенно её научного направления. Общественная дипломатия благодаря своей масштабности и открытости обладает синергетическим потенциалом для глубокого анализа и реализации инициатив глобальной цивилизации. В создании мирового

сообщества единой судьбы ключевую роль играют конкретные практические действия.

Приоритет образования. Только качественное образование способно влиять на формирование гармонически развитой личности – главной задачи воспитательно-образовательной системы страны.

Использование цифровых платформ. Платформа TikTok –ведущий ресурс для создания и просмотра коротких видео, особенно популярный среди молодежи. Следует использовать её возможности в воспитательных целях.

Фестивали и языковая интеграция. В регионах России с высокой концентрацией таджикской диаспоры рекомендуется проводить фестивали, например, под названием «Я в России– я знаю русский язык». В организации должны участвовать Посольство РТ, Россотрудничество, Министерство образования и другие заинтересованные ведомства.

Форум учителей русского языка. В Таджикистане необходимо провести форум учителей русского языка с целью обмена опытом и стимулирования качественного преподавания. Рекомендуется ввести систему поощрений, включая медали и денежные надбавки, согласованные с российской стороной.

Форум журналистов и ученых. Инициировать проведение в Душанбе форума журналистов и исследователей, специализирующихся на миграционных вопросах, для обмена опытом и координации усилий.

Образование как ключ к устойчивому развитию. Без здорового, образованного и подготовленного населения невозможно обеспечить устойчивое развитие страны.

Финансовая грамотность мигрантов. Современная тенденция– значительный рост денежных переводов мигрантов в страны с низким и средним уровнем дохода, которые к 2030 году превысят 5 триллионов долларов в год, при этом большая часть направляется в сельские районы с высокой бедностью. В этой связи крайне важно повышать финансовую грамотность мигрантов и их семей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Касамбеков И.Э. Миграция в глобальном мире: вызовы и перспективы. – Душанбе: Ирфон, 2022. – 178 с.

2. Castles S., Miller M.J. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. – London: Palgrave Macmillan, 2020. – 396 p.

3. Гафуров Б. Таджики. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 780 с.

4. Хамидов Б. Социальные основы трудовой миграции молодежи. – Душанбе: Маориф, 2020. – 144 с.

5. Джалолов А. Урбанизация и вызовы устойчивого развития. // Вестник Академии наук РТ. – 2021. – №2. – С. 22–27.

6. Турсунов Ф.Ф. Государственная миграционная политика: современные подходы. – Душанбе: Шарк, 2023. – 136 с.

7. Российская экономика в 2023 году: тенденции и перспективы / ИЭП РАН. – М.: ИЭП, 2024. – 250 с.

8. Абашин С. Мигрантофобия как политический инструмент // Кавказ. Реалии. – 2024. – URL: https://www.kavkazr.com/ (дата обращения: 15.06.2025).

9. Центр содействия по трудовым спорам: деятельность и достижения // Отчет ЦТС за 2023 год. – М.: ЦТС, 2024. – 47 с.

10. Вклад трудовых мигрантов в экономику России. Аналитический обзор. – М.: ВШЭ, 2023. – 65 с.

11. Goldman Sachs. AI and Global Labor Impact. 2025.

12. OECD. AI and the Future of Work in USA and EU. 2024.

13. The Moscow Times. Талибы в 10 раз увеличат поток «высококвалифицированных специалистов» в Россию 20.06.2025

МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТӢ ВА СТРАТЕГИЯИ ИҚТИСОДИИ ХОРИҶИИ ТОҶИКИСТОН

РАҲМОН УЛМАСОВ,
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори
Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи М. Турсунзода 30;
e-mail: ulmasovr@gmail.com

Дар мақола робитаи байни муҳоҷирати меҳнатӣ ва стратегияи иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Муаллиф нақши раванди муҳоҷиратро ҳамчун омили калидие, ки устувории иқтисодии кишварро ташаккул медиҳад ва ба самтгирии авлавиятҳои сиёсати хориҷии он таъсир мерасонад, таҳлил кардааст. Таҳқиқоти махсус ба ҳаҷми интиқоли маблағҳои пулӣ (ремиттенсҳо) аз ҷониби муҳоҷирон, таъсири он ба тавозуни пардохтҳо ва сатҳи истеъмол дар дохили кишвар равона карда шудааст.

Механизмҳои ҳамкории ниҳодии Тоҷикистон бо кишварҳои қабулкунанда, пеш аз ҳама, бо Федератсияи Русия, инчунин, бо созмонҳои байналмилалӣ дар соҳаи танзими муҳоҷирати корӣ иншо мегардад. Таъкид карда мешавад, ки вобастагӣ аз шуғли берунӣ, ҳамзамон, ҳамчун манбаи дастгирии иқтисодӣ ва низ ҳамчун омили осебпазирӣ, ки ба сиёсати иқтисодии хориҷӣ таъсир мерасонад, амал мекунад.

Дар охир пешниҳодҳо ҷиҳати диверсификатсия кардани робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ва беҳсозии сиёсати муҳоҷират дар заминаи рушди устувор пешниҳод мегардад.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, муҳоҷирати меҳнатӣ, стратегияи иқтисодии хориҷӣ, интиқоли пулӣ, Русия, сиёсати муҳоҷират, рушди устувор.*

LABOR MIGRATION AND THE FOREIGN ECONOMIC STRATEGY OF TAJIKISTAN

RAHMON ULMASOV,
Doctor of Economics, Professor at RTSU
734025, Tajikistan, Dushanbe city, M. Tursunzoda str. 30;
e-mail: ulmasovr@gmail.com

This article analyzes the interrelation between labor migration and the foreign economic strategy of the Republic of Tajikistan. It examines the role of migration processes as one of the key factors ensuring the country's economic stability and influencing the formation of its foreign policy priorities. Special attention is given to the volume of remittances and their impact on the balance of payments and domestic consumer activity. The study explores the institutional mechanisms of Tajikistan's cooperation with host countries, primarily the Russian Federation, as well as with international organizations involved in the regulation of labor migration. It is noted that a high degree of dependence on external employment serves both as a source of economic support and as a vulnerability that limits the flexibility of the country's foreign economic policy. The article concludes with recommendations for diversifying foreign economic relations and improving migration policy in the context of sustainable development.

***Keywords**: Tajikistan, labor migration, foreign economic strategy, remittances, Russia, migration policy, sustainable development.*

УДК:347.001.332.564

РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ – ОМИЛИ МУҲИММИ РАСИДАН БА ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГӢ ДАР КИШВАР

ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОҲИМ,
н.и.и., сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии масъалаҳои соҳибкорӣ ва бахши хусусии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел. (+992) 988-55–26–90; e-mail: o-amin@mail.ru

Дар мақола нақш ва ҷойгоҳи соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ ҳамчун ҳадафҳои стратегӣ дар кишвар мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор гирифтааст. Дар ин замина, ҷиҳати таъмини дурнамои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаҳои зикргардида баъзе таклифу тавсияҳои муфид пешниҳод гардидаанд, ки ҳалли онҳо ба рушди устувори ин бахши муҳими иқтисодиёт мусоидат хоҳад кард.

Калидвожаҳо: *соҳибкории истеҳсолӣ, қарзҳои имтиёзнок, инноватсия, стратегия, амнияти озуқаворӣ, захираҳои истеҳсолӣ, рақобатпазирӣ, содирот.*

Зикр кардан бамаврид аст, ки ҳоло дар баробари ҳаллу фасли дигар вазифаҳои муҳим, таъмини амнияти озуқаворӣ, саноатикунонии босуръати кишвар ва дар ин замина, табдил додани мамлакат аз кишвари аграриву саноатӣ ба мамлакати индустриаливу аграрӣ, аз ҷумлаи ҳадафҳои стратегӣ дар ҷумҳурӣ муайян гардидааст, ки ҳадафи асоси он пеш аз ҳама, афзоиши бо тадриҷи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии рақобатпазирӣ ба содирот нигаронидашда, коркарди васеъ ашёи хоми ватанӣ то маҳсулоти ҳадди ниҳоии дорои арзиши баланди иловашуда, таъсиси ҷойҳои нави корӣ устувор, итсифодаи ҳарчи бештари хатҳои нави технологӣ дар истеҳсолот ва баланд бардоштани иқтидори содиротии кишвар ба ҳисоб меравад.

Зимни татбиқи босамари чунин ҳадафҳои гузошташуда беш аз 3 баробар афзоиш додани ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД), солона таъсиси на камтар аз 100 ҳазор ҷойҳои нави корӣ, то 50 дарсад баланд бардоштани ҳиссаи табақаи миёнаи аҳолӣ, ба таври назаррас зиёд намудани ҳиссаи соҳаи саноат дар сохтори ММД, аниқтараш то ба 26 дарсад [1], ногуфта намонад, ки соли 2024 ин нишондиҳанда 16,9 дарсадро ташкил намуда буд [2], ҳамзамон, мунтазам зиёд намудани шумораи корхонаҳои саноатӣ ва дар ин замина, беш аз ду баробар коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ дар кишвар дар назар дошта шудааст

Инчунин, пешбинӣ гардидааст, ки то соли 2030 ҳиссаи саноати коркард дар ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ, бахусус, дар заминаи таъмини

гуногунсамтии истеҳсолот аз 75 то ба 78 дарсад расонида шавад [3]. Ҳоло ин рақам дар кишвар ба 56,3 дарсад баробар аст [4]. Маврид ба зикр аст, ки тибқи меъёрҳои байналмилалӣ ҳадди ақали сатҳи соҳаи саноати коркард ба андозаи 70 дарсад муайян гардидааст.

Тибқи омори расмӣ дар натиҷаи амалисозии татбиқи босамари раванди саноатикунонии босуръат кишвар нишондиҳандаҳои рушди соҳаи саноат мунтазам баланд гардида, танҳо дар панҷ соли охир шумораи корхона беш аз 1,7 баробар зиёд гардида, суръати миёнаи солонаи он ба ҳисоби миёна тақрибан 14 дарсадро ташкил намудааст.

Дар давраи таҳлили дар заминаи бунёди корхонаҳои нави саноатӣ беш аз 24,5 [5] ҳазор ҷойҳои нави корӣ ташкил гардидааст. Танҳо соли 2024-ум 528 корхонаи саноатӣ бо таъсиси беш аз 18 ҳазор ҷойи кории нав сохта, ба истифода шудааст [6]. Аммо бовуҷуди ин, аз шумораи умумии корхонаҳои саноатии дар ин давра сохта ба истифода додашуда, бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла иваз намудани самти фаъолият, ба рақобат тоб наовардан ва ба таври зарурӣ надоштани маблағҳои озоди гардон 74 адад кохона аз фаъолият боз монданд. Тибқи маълумот, ин нишондиҳанда танҳо дар 4 моҳи соли 2025-ум 159 ададро ташкил намудааст [7].

Ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегии рушди кишвар, бахусус таъмини амнияти озуқаворӣ ва саноатикунонии босуръати кишвар бевосита ба раванди ҷаллби ҳарчи бештари сармоягузорӣ вобаста мебошад.

Тибқи омори расмӣ соли 2024 ҳаҷми сормоягузории дохилӣ ва хориҷӣ бо мақсади эҳёи истеҳсоли маҳсулоти нави саноатӣ, ворид намудани таҷҳизоти технологӣ–инноватсионӣ ва васеъгардонии фондҳои истеҳсолӣ дар соҳаи зери таҳқиқ қарор гирифта, тақрибан 9,5 млрд сомониро ташкил намуда, ки ин нисбат ба соли 2023 зиёда аз 1,6 млрд сомонӣ зиёд мебошад.

Таъкид кардан зарур аст, ки эҳтиёҷоти молиявӣ барои татбиқи ҳадафу афзалиятҳои стратегӣ барои давраи солҳои 2021–2030 пешбинигардида беш аз 90 млрд доллари ИМА муайян шудааст [8]. Аз ин рӯ, ҷалби сармоя дохилию хориҷӣ ва таъмини субъектҳои соҳибкорӣ ва бахши хусусӣ ба он яке аз масъалаҳои муҳим дониста мешавад.

Вусъати сармоягузорӣ дар солҳои охир ҳамчун воситаи асосии саноатикунонии босуръат ба рушди соҳаҳои саноат дар кишвар мусоидати комил карда истодааст. Аммо ҳарчанд, ки дар раванди саноатикунонии босуръати кишвар ва нишондиҳандаҳои рушди соҳаи саноат тамоюлҳои мусбат ба назар расад ҳам, вале бо вуҷуди ин, суръати миёнасолонаи рушди он бо дарназардошти имконияту зарфиятҳои мавҷуда дар ин самт ҳанӯз қонеъкунанда нест.

Доир ба ин масъала Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми навбатии худ, ки санаи 28 декабри соли 2024 сурат гирифта буд, аз ҷумла иброз намуданд, ки минбаъд суръати рушди

соҳаи мазкур солона ба ҳисоби миёна бояд на камтар аз 20 дарсад таъмин карда шавад.

Дар ин асно масъулини соҳаро вазифадор намуданд, ки дар ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди истеҳсолоти саноатӣ, бахусус, дар заминаи истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда ва рушди иқтидори истеҳсолии кишвар, тавассути татбиқи васеи технологияҳои инноватсионӣ дар истеҳсолот, баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ ва гуногунсамтии истеҳсолоти саноатӣ, тақвияти рушди саноати коркард, инчунин, коркарди ҳарчи бештари ашёи хоми кишоварзи ва содироти он ба хориҷии кишвар, афзоиш арзиши иловашудаи маҳсулоти саноатӣ, бахусус, дар асоси рушди маҷмааҳои соҳавӣ ва дастгирии ташаббусҳои созандаи соҳибкорон дар ин ҷода тадбирҳои фаврӣ андешанд.

Тавре болотар қайд карда гузаштем, ҳоло ҳиссаи саноати коркард дар ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ, 56,3 дарсадро ташкил намуда, нисбат ба ҳадди дар садҳи байналмилалӣ муқарраргардида 13,7 банди фоизӣ кам мебошад. Ҳамзамон, тибқи арзёбиҳои коршиносони соҳавӣ ҳоло ҳиссаи арзиши иловашуда дар соҳаи саноати коркард нисбат ба ММД беш аз 15 дарсад арзёбӣ карда мешавад, ки нишондиҳанда дар кишварҳои дорои сатҳи даромади миёна ба 21–22 дарсад баробар аст.

Ҳамин тавр, аз чунин мақсаду вазифаҳои гузошташуда бармеояд, ки ҳоло дар назди вазорату идораҳҳои дахлдори давлатӣ ва дигар сохтору мақомоти марбути ин соҳа вазифаҳои умда қарор дошта, амалӣ намудани онҳо андешидани чораҳои иловагиро бо ба кор бурдани роҳу усулҳои муосир ба миён мегузорад.

Ба андешаи мо, дар шароитие, ки беш аз 93 дарсади истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ [9] ва тақрибан 90 дарсади истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ [10] дар кишвар бевосита аз ҳисоби бахши хусусӣ ва соҳибкорӣ таъмин мегардад, аз ин нуқтаи назар, ноил гардидан ба раванди саноатикунонии босуръати кишвар ва таъмини амнияти озуқаворӣ бевосита ба рушди бахши хусусӣ ва соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории истеҳсолӣ, вобаста мебошад.

Муҳаққиқ Ҳ.Абдураҳмон чунин мешуморад, ки «дар шароити муосир рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рушду ташаккули соҳибкории истеҳсолӣ вобастагии калон дорад. Натиҷанокии истеҳсолии фаъолияти соҳибкорӣ омили муҳимми муайянкунандаи афзоиши сарвати миллӣ ва афзоиши ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ, таъмини рушди иқтисодии мамлакат ва баланд бардоштани некуаҳволии мардум ба ҳисоб меравад. Ҳоло соҳибкории истеҳсолӣ дар кишвар дар марҳалаи рӯ ба тараққӣ буда, дар таносуб бо кишварҳои минтақа дар вазъии ҳассос қарор дорад» [11].

Аз аз ин лиҳоз, ҳоло дар кишвар дастгирии соҳибкорӣ ва дар навбати аввал соҳибкории истеҳсолӣ, аз ҷумлаи самтҳои асосии фаъолияти сохтору

мақомоти давлатӣ муайян гардида, дар ин самт пайваста тадбирҳои мушаххас андешида мешаванд.

Бо дарназардошти нақши бориз доштани бахши мазкур он дар санадҳои муҳимми стратегӣ, аз ҷумлаи воситаҳои асосии таъмини ҳадафҳои гузошташуда, муайян гардидааст. Масалан, тибқи нақшаи амал аз ҳаҷми умумии маблағгузории раванди амалисозии ҳадафу вазифа ва нишондиҳандаҳои мақсадноки дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030» пешбинигардида, 46,3 дарсад ва «Стратегияи рушди «иқтисоди сабз» барои солҳои 2023–2037» 40,4 дарсадаш бевосита ба бахши хусусӣ рост меоянд, ки ин, агар аз як тараф, аз нақши бузурги ин бахши муҳимми иқтисодиёт дарак диҳад, аз ҷониби дигар, далели возеҳу равшани аҳаммияти бахши хусусӣ дар таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ дар 5–12 соли оянда мебошад.

Соҳои охир дар натиҷаи тадбирҳои амалигардида шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар мамлакат мунтазам тамоюл ба афзоиш дошда, соли 2024-ум 371501 ададро ташкил намуда, нисбат ба соли 2020-ум 31701 адад зиёд мебошад. Бояд тазаккур дод, ки ҳарчанд дар ин самт тамоюлҳои мусбат ба назар расад ҳам, вале, бо вуҷуди ин, суръати рушди соҳибкории истеҳсолии бахшҳои зери таҳлил қароргирифта бо дарназардошти имкону захираҳои истеҳсолии дар мамалкат ҷойдошта қонеъкунанда нест, зеро тибқи омори расмӣ ҳоло субъектҳои соҳибкории мақоми шахси ҳуқуқидошта, ки пойдевори бахши хусусӣ ба ҳисоб мераванд, дар шумораи умумии субъектҳои соҳибкории мамлакат ҳамагӣ 11 дарсадро ташкил медиҳаду халос.

Бинобар ин, на танҳо раванди дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолӣ вобаста ба вазъ ва рушди муносибатҳои бозорӣ, балки шароити пешгӯйинашавандаи ҷаҳони муосир ва торафт авҷ гирифтани рақобатҳои шадиди тиҷоратию иқтисодӣ талаб мекунад, ки ба масъалаҳои мутобиқ намудани раванди рушди соҳибкории истеҳсолӣ ба талаботи замони имрӯза, таваҷҷуҳи боз шам бештар зоҳир карда шавад. Чунки раванди саноатикунонии босуръати кишвар, бахусус, дар заминаи коркарди ниҳоии ашёи хоми ватанӣ, бунёди корхонаҳои истеҳсолии муҷаҳҳаз ба техналогияи инноватсионӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ, бешубҳа, ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ алоқаманд мебошад.

Аз ин хотир, дар заминаи натиҷаҳои зимни таҳқиқ ба дастомада, тақвият бахшидани корҳо вобаста ба ҳалли баъзе аз масъалаҳо дар самтҳои зерин ва дар ин асос таъмини рушди соҳибкории истеҳсолӣ, бахусус, дар соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ ба мақсад мувофиқ дониста мешаванд:

1. Таъмини ҳарчи бештари субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ ба захираҳои қарзӣ–молиявии имтиёзнок, бахусус, қарзҳои дарозмӯҳлат. Зикр намудан бамаврид аст, ки дар шароити имрӯза таъмини рушди фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар баробари дигар ҳалли масъалаҳо аз бисёр ҷиҳат ба

дастрасӣ ва афзоиши ҳаҷми захираҳои қарзию моливии имтиёзнок вобаста мебошад. Тибқи оморӣ расмӣ соли 2024 ҳаҷми пешниҳоди қарз ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар кишвар 7,6 млрд. сомониро ташкил намуда, нисбат ба соли 2020 тақрибан ду баробар зиёд мебошад [12]. Бо вуҷуди он, дар ин давра ҳаҷми пешниҳоди қарз беш аз 27,6 млрд сомониро ташкил намуда бошад, ҳам аммо ин нишондиҳанда барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда ва захираю имкониятҳои мавҷуда ҳанӯз қонеъкунанда нест. Дар баробари ин, ҳоло ҳам меъёри баланди фоизи қарз барои соҳибкорон, ҳамчун масъалаи ҳалталаб боқӣ мемонад. Тибқи таҳлилҳо, маҳз бо ҳамин сабаб, ҳоло мушкилоти норасоии воситаҳои истеҳсолию гардон, бахусус, ба таври кофӣ захира намудани ашёи хоми зарурӣ дар корхонаҳои истеҳсолӣ ҷой дорад.

2. Таъмини дастрасии бемамонияти субъектҳои соҳибкории хурду миёнаи дорои имкониятҳои гуногун ба инфрасохторҳои истеҳсолӣ, бахусус, биною иншооти бекорхобида, қитъаи замин, инчунин, таъмини рақобати носолим ва ғайра.

3. Тақвияти корҳо ҷиҳати муаррифи ва тарғибу ташвиқи ҳарчи бештари маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ, иштироки фаъол дар намоишгоҳҳои байналмилалӣ доир ба ин масъала, инчунин, тавассути шабакаҳои телевизионӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма баланд бардоштани мафкураи аҳолӣ вобаста ба дастгирӣ ва хариди ҳарчи бештари молу маҳсулоти аз ҷониби соҳибкорони ватанӣ истеҳсолгардида.

4. Зикр кардан бамаврид аст, ки таъмини рушди босуботи фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ бевосита ба бастаи имтиёзу сабукиҳои гуногуни иқтисодиву маъмурӣ алоқаманд аст. Бинобар ин, таъмини сатҳи бархӯрдории субъектҳои соҳибкорӣ аз имтиёзу сабукиҳои андозию гумрукӣ ва қарзиву молиявии дар қонунгузории амалкунанда пешбинигардида, инчунин, таъмини бархӯрдории онҳо аз мораторияҳои эълонгардида ба санҷиши субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим ба ҳисоб мераванд. Тибқи маълумот, ҳоло дар қонунгузории амалкунанда ҷиҳати таъмини рушди соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории истеҳсолӣ беш аз 120 номгӯйи имтиёзу сабукиҳо, пешбинӣ гардида, аз он 85 дарсадашро имтиёзҳои фискалӣ ташкил медиҳанд.

5. Дар заминаи ҷорӣ кардани механизмҳои гуногуни андозию гумрукӣ ва молиявӣ баланд бардоштани сатҳи ҳавасмандии субъектҳои соҳибкории инфиродӣ ҷиҳати васеъ ва инкишоф додани доираи фаъолияти худ. Тибқи маълумот, ҳоло тақрибан 89 дарсади субъектҳои соҳибкорӣ дар мамлакатро соҳибкони инфиродӣ ташкил медиҳанд.

6. Дар заминаи омӯзиши таҷрибаи ғании кишварҳои пешрафта дар самти дастгирии рушди соҳибкории истеҳсолӣ давра ба давра бо дарназардошти имкониятҳои мавҷуда татбиқи низоми протексионӣ вобаста ба ҳимояи бозори дохилӣ ва дастгирии субъектҳои соҳибкории хурду миёнаи дар соҳаҳои

афзалиятноки саноатӣ фаъолияткунанда. Қобили қайд аст, ҳоло ҳифзу ҳимояи протексионии корхонаҳои хурди саноатӣ дар бисёре аз кишварҳо, бахусус, Ҳиндустон, на танҳо тавассути муқаррар намудани меъёрҳои баланди боҷи воридотӣ ва ҷорӣ кардани маҳдудиятҳои воридотӣ, балки бо роҳи ҳифзи рақобат амалӣ гардида, ҳамчун омили муҳим дар таъмини рушди корхонаҳои хурди саноатӣ ба ҳисоб меравад.

7. Зоҳир намудани таваҷҷуҳи хосса ба ташкил ба рушди кооперативҳои истеҳсолию тиҷоратӣ, бахусус, агрокластерҳо ва дигар шаклҳои ҳамгироии хоҷагидорӣ, ки самаранокии баланди иқтисодиро дар соҳаи комплекси агросаноатӣ таъмин менамояд. Тибқи маълумот, ҳоло саҳми кооперативҳои истеҳсолию тиҷоратӣ дар шумораи умумии хоҷагиҳои деҳқонӣ–фермерӣ (ХДФ) ҳамагӣ 2,5-3 дарсадро ташкил медиҳаду халос. Дар баробар ин, ҳоло саҳми онҳо дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ 38,2 дарсадро ташкил дода, ин рақам дар хоҷагиҳои аҳолӣ, ки чун субъекти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ муқаррар нагардидаанд, ба 50,4 дарсад баробар мебошад. Ҳол он, ки 70 дарсади заминҳои истифодаи кишоварзӣ ва 82,3 дарсади заминҳои кишт дар ихтиёри ХДФ ҳамчун соҳибкорӣ мнфиродӣ қарор доранд [13].

Ногуфта намонад, ки тибқи арзёбиҳои коршиносон, ҳоло тақрибан 50 дарсади иқтисодиёти кишварҳои аз лиҳози иқтисодӣ пешрафта, бевосита дар заминаи рушди низоми кластерикунонии соҳаҳои афзалиятнок ба роҳ монда шудааст. Дар мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо зиёда аз 2 ҳазор кластерҳои гуногунсоҳа фаъолияти самарнок намуда, дар доираи он тақрибан 40 дарсади аҳолии қувваи қобили меҳнат ба кор ҷалб гардидаанд [14].

Дар самти истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ бошад, саҳми ХДФ чун субъекти соҳибкорӣ ҳамоно ночиз ба назар мерасад. Аз ин нуқтаи назар хулоса баровардан мумкин аст, ки ҳоло ХДФ чун соҳибкории инфиродӣ, андозаи хурди заминро дар ихтиёр доранду ҳанӯз дар масъалаи истифодаи оқилонаи замин, ки сабабҳои гуногунро дар пай дорад, ба натиҷаҳои назаррас ноил нагардидаанд. Бинобар ин, таввачуҳ ба масъалаи гузошташуда, муҳим ва саривақтӣ ба ҳисоб меравад. «Аз натиҷаҳои таҳқиқот мушоҳида мегардад, ки ҳар қадаре, ки андозаи майдони замини кишт хурд гардад, ҳамон андоза имкони хоҷагидор, бахусус, дар самти дастрасӣ ба техникаю таҷҳизот, таҷҳизоти муосири кишоварзӣ ва истифодаи самараноки он, инчунин, иҷрои киштгардон, дастрасӣ ба захираҳои қарзию молиявӣ ва иҷрои пурраи қоидаҳои агротехникӣ, ки аз ҷумлаи омилҳои асосии баланд гардидани сатҳи ҳосилнокӣ ва таъмини самаранокии истеҳсоли маҳсулот ба ҳисоб меравад, маҳдуд мегардад. Ҳатто хоҷагиҳое, ки камтар аз 50 гектар замин дар ихтиёр доранд, аз бисёр ҷиҳат самарабахш нестанд. Қобил ба зикри хос аст, ки дар кишварҳои Аврупо андозаи миёнаи замини дар ихтиёри хоҷагиҳои кишоварзӣ қарордошта на кам аз 100 гектарро ташкил медиҳад» [15].

8. Дар доираи баъзе шаклҳои пардохти андоз ҷорӣ намудани низоми регрессивии андозбандӣ танҳо барои субъектҳои соҳибкорие, ки ба истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ машғуланд ва дар фаъолияти худ чун супорандаи андози ягона ба ҳисоб намераванд, ба мақсад мувофиқ дониста мешавад. Ба андешаи мо, дар амал татбиқи низоми мазкур ба ҳаллу фасли баъзе масъалаҳои зерин, аз ҷумла саъй ва кӯшиши бештар ҷиҳати мунтазам баланд бардоштани сатҳи даромаднокӣ ва рақобатпазирӣ, пурра нишон додани ҳаҷми даромади бадастоварда, пешгирии зери соя рафтани иқтисодиёти кишоварзӣ, таъмини устувории молиявии соҳибкорони кишоварзӣ мусоидат хоҳад кард.

9. Тақвияти низоми датгирии давлатии соҳибкории кишовар, бахусус, дар самти дастрасӣ ба воситаҳои истеҳсолӣ, техникаи кишоварзӣ бо нархҳои дастрас, қарзҳои имтиёзнок, дарёфти бозори фурӯш, шарики боътимод, фароҳам оавардани шароити инфрасохторӣ, инчунин, мусоидат дар иҷрои қоидаҳои агротехникӣ ҳангоми кишту парвариш, муаррифии ҳарчи бештари имкониятҳои сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ, таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои тиҷоратӣ ва ғайра, барои рушди фаъолияти соҳибкории кишоварзӣ муҳим шуморида мешавад.

10. Ниҳоят мунтазам баланд бардоштани донишу малака, сатҳи ҷаҳонбинӣ, маърифати молиявию иқтисодӣ ва ҳуқуқии соҳибкорони дар соҳаи кишоварзӣ, бахусус дар шаҳру минтақаҳои дурдасти кишвар фаъолияткунанда, инчунин, омода сохтани соҳибкорони воқеии марбут ба соҳа яке аз самтҳои муҳимми дигар ин самт ба ҳисоб меравад. Тибқи арзёбиҳои коршиносони соҳавӣ ҳоло тақрибан 90 дарсади соҳибкорони кишоварӣ маълумоти соҳавӣ надошта, ба технологияи кишту парвариш ва нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ чандон дуруст сарфаҳм намераванд, ки ин ба рушди соҳаи мазкур таъсири манфӣ мерасонад.

Ҳамин тавр, бо дарназардошти натиҷаҳои зимни таҳқиқи масъалаи гузошташуда бадастомада, метавон чунин хулоса баровард, ки ҳоло бо вуҷуди он, ки дар раванди саноатикунонии босуръати кишвар ва таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолӣ ба ғизои хушсифат дастовардҳои назаррас ва тамоюлҳои мусбат ба назар расад, ҳам вале суръати рушди он, бахусус, дар заминаи рушди соҳибкории истеҳсолӣ ва имкониятҳои мавҷуда дар ин самт, то ба ҳол қонеъкунанда нест. Бинобар ин, дар заминаи имкониятҳои ҷойдошта, марҳала ба марҳала, ҳаллу фасл намудани масъалаҳои ба миён гузошташуда ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ ва дар ин асос ноил гардидан ба мақсаду ҳадафҳои стратегии зикргардида, инчунин, солона ба ҳисоби миёна дар сатҳи на кам аз 8 дарсад таъмин намудани суръати рушди иқтисоди миллӣ ва то ба 10 дарсад коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ дар кишвар мусоидати комил хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.01.2021

2. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Маҷмуаи оморӣ.-Душанбе, 2025.–С.1

3. Стратегияи милии рушд барои давраи то соли 2030.

4. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Маҷмуаи оморӣ.-Душанбе, 2025.–С.14

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.01.2021

6. https://egov.tj/site/industry/press/news/details/888?lang=tg (санаи ворид 22.04.2025)

7. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон.–Маҷмуаи оморӣ.–Душанбе, 2020.–С.14; 2025.–С.14

8. https://khovar.tj/2025/05/dar-semo-ai-yakumi-soli-2025-dar-to-ikiston-159-korhona-az-faoliyati-iste-sol-boz-mondaast/?ysclid=mdmss3eega939259468 иштирок дар Семинар-машварати ҷумҳуриявии кишоварзон ва мулоқот бо фаъолон дар н.Данғара 17.05.2025

9. https://www.president.tj/event_by_theme/internal_politics/national_development_council/37754 (Санаи мурочиат 04.08. 2025);

10. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.–Маҷмуаи оморӣ.–Душанбе, 2024.–С. 259;

11. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ.–Душанбе, 2023.-С.-160

12. Абдураҳмон Ҳ. Нақши соҳибкории истеҳсолӣ дар сохтори иқтисоди миллӣ.–Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон Тоҷикистон.–Душанбе, 2023.-№ 1 (45). –С.75–82

13. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2021; 21.12.2021; 23.12.2022; 28.12.2023 ва шарҳи мухтасар доир ба натиҷаҳои фаъолияти низоми бонкӣ дар солҳои 2023 https://nbt.tj/tj/old_news/?ELEMENT_ID=559906; 2024 https://nbt.tj/tj/news/568091/

14. Одиназода А.И. Арзёбии самарнокии ташкили агрокластер ҳамчун шакли фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи комплекси агросаноатӣ. Маҷаллаи “Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз”.–Душанбе, 2024.–№ 1 (85). –С.145

15. Одиназода А. Рушди кластеризатсия муҳимтарин омили таъмини амният ва рақобатпазирии иқтисодиёт. Маҷаллаи “Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният”. –Душанбе, 2024.–№ 2 (10). –С.142

16. Одиназода А. Арзёбии самарнокии ташкили агрокластер ҳамчун шакли фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи комплекси агросаноатӣ. Маҷаллаи “Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз”.–Душанбе, 2024.–№ 1 (85). –С.146

РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА – ВАЖНЫМ ФАКТОРОМ ДОСТИЖЕНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ В СТРАНЕ

ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОХИМ,
к.э.н, начальник Управления анализа и прогнозирования вопросов предпринимательства и частного сектора ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел.(+992) 988-55-26-90; e–mail: o–amin@mail.ru

В статье оценены и проанализированы роль и место производственного предпринимательства в промышленном и аграрном секторах как стратегических целей развития страны.

В этом контексте, в целях обеспечения перспективы развития производственного предпринимательства в указанных направлениях, были даны некоторые полезные предложения и рекомендации, решение которых будет способствовать устойчивому развитию этой важной отрасли экономики.

Ключевые слова: *производственное предпринимательство, льготные кредиты, инновации, стратегия, продовольственная безопасность, производственные ресурсы, конкурентоспособность, экспорт.*

DEVELOPMENT OF MANUFACTURING ENTREPRENEURSHIP IS AN IMPORTANT FACTOR FOR ACHIEVING STRATEGIC GOALS IN THE COUNTRY

ODINAZODA AMIN IBROHIM,
candidate of economic sciences, head of the Department of analysis and forecasting of entrepreneurship issues and the Private Sector of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.:(+992) 988-55-26-90; e-mail: o-amin@mail.ru

The article evaluates and analyzes the role and place of manufacturing entrepreneurship in the industrial and agricultural sectors as strategic goals of the country's development. In this context, in order to ensure the prospects for the development of industrial entrepreneurship in the indicated areas, some useful proposals and recommendations have been attached, the solution of which will contribute to the sustainable development of this important sector of the economy.

Keywords: *manufacturing entrepreneurship, soft loans, innovation, strategy, food security, production resources, competitiveness, export.*

УДК: 636:631.95(575.3)

РУШДИ СОҲАИ ЧОРВОДОРӢ – ОМИЛИ МУҲИММИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

РУСТАМҶОНИ САЙДУЛЛОИ ҚУЗРАТЗОДА,
номзади илмҳои иқтисодӣ, сардори Раёсати таҳлили масъалаҳои макроиқтисодии Маркази тадқиқотии стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734024, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: (+992) 901-31-38-68; e-mail: caidullozoda1992@mail.ru;

САИДЗОДА САЙЁДИ МАЙДОН,
директори меҳмонхонаи Дастгоҳи Раиси шаҳри Душанбе
734024, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Назаршоев 1;
тел.: (+992) 909-99-94-87; e-mail: caid1989@mail.ru;

Дар мақола нақши маҳсулоти чорводорӣ дар сабади истеъмолӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ, ки яке аз мушкилоти асосии на танҳо кишвари мо балки мушкилоти ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад, инъикос меёбад. Чунки бо дарназардошти афзоиши аҳолӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон талабот ба маҳсулоти хӯрокворӣ низ афзоиш ёфта истодааст. Ҳамзамон, муаллифон таҳлил намудаанд, ки чӣ тавр маҳсулоти чорводорӣ ба сабади истеъмолӣ ва саҳми он дар ин самт чӣ гуна таъсири бевоситаи худро мерасонад.

Мусаллам аст, ки соҳаи кишоварзӣ аз истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва маҳсулоти соҳаи чорводорӣ иборат мебошад, бинобар ин, онҳо ягона омили таъмини амнияти озуқаворӣ дар дилхоҳ кишвар ба ҳисоб мераванд. Аз ин лиҳоз, дар мақола муаллифон самтҳои гуногуни соҳаи рустанипарварӣ ва чорводориро дар алоҳидагӣ таҳлил намудаанд. Чунки бе рушди соҳаи рустанипарварӣ самаранокии соҳаи чорводориро таъмин намудан ғайриимкон мебошад. Дар баробари ин, муаллифон доир ба истеҳсоли маҳсулоти хушсифати чорводорӣ ва самтҳои афзалиятноки таъмини амнияти озуқаворӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодҳои муфид намудаанд.

Калидвожаҳо: *амнияти озуқаворӣ, маҳсулот, чороводорӣ, рустанипарварӣ, самаранокӣ, ҳосилнокӣ, сабади истеъмонӣ, арзиши аслӣ, нарх, рушд, кишоварзӣ, маҳсулоти саноатӣ.*

Таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолӣ ба ғизои хушсифат яке аз ҳадафҳои муҳимми “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” мебошад. Соҳаи саноати хӯрокворӣ яке аз бахшҳои асосии пешбарандаи иқтисодиёти кишвар ба шумор рафта, рушди он барои

таъмини аҳолӣ бо молу маҳсулоти истеъмолӣ, баланд гардидани сатҳи зиндагӣ ва бо ҷойҳои корӣ таъмин намудани аҳолӣ мусоидат менамояд. Бинобар ин, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъмини амнияти озуқавориро яке аз ҳадафҳои стратегии давлат эълон намудаанд [3].

Мусаллам аст, ки афзоиши босуръати аҳолии ҷаҳон (8,2 млрд аҳолӣ дар соли 2025) боиси афзудани талаботи онҳо ба маҳсулоти озуқаворӣ гардидааст. Омили ягонаи таъминкунандаи он дар мади аввал соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад, ки предмети асосии истеҳсоли он замин аст. Бо дарназардошти ин, майдони кишт на дар ҳолати зиёдшавие қарор дорад, ки аҳолии дунё рушд мекунад (0,9 дарсад дар соли 2024). Аз ин лиҳоз, зарурати суръат бахшидан ба рушду тағдиди соҳаи кишоварзӣ ба миён меояд, зеро таъмини амнияти озуқаворӣ масъалаи асосии амнияти миллии ҳар як кишвар, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ҳисоб меравад.

Ёдовар мешавем, ки бо тамоми навъҳои маҳсулоти озуқаворӣ ба кадри кифоя таъмин намудани аҳолӣ на танҳо аз ҷиҳати иҷтимоӣ, балки аз ҷиҳати ҷамъиятию сиёсӣ аҳаммияти калон дорад. Таъмини амнияти озуқаворӣ заминаи мустаҳками истиқлоли сиёсӣ ва иқтисодии кишвар ба шумор меравад. Яке аз чунин маҳсулоти барои қонеъ гардонидани талаботи аҳолӣ зарур–маҳсулоти чорводорӣ мебошад. Истеҳсоли васеъ ва истеъмоли зиёди маҳсулоти чорво дар баробари таъмини суботи иҷтимоӣ барои рушди мутаносиб ва ҳамаҷонибаи ҷомеа шароити мусоид фароҳам меоварад. Як нуктаи дигарро ҳам бояд қайд намуд, ки беш аз 59 дарсади аҳолии дунё дар қитъаи Осиё зиндагонӣ мекунанд ва коэффисенти аз ҳамма баланди тавлид дар кишварҳои Осиёи Марказӣ мебошад.

Амнияти озуқаворӣ таъмини аҳолӣ бо маҳсулоти босифат ва кофӣ озуқаворӣ ҳамчун шарти муҳимми тарзи ҳаёти солим мебошад. Ин истилоҳ бори нахуст дар соли 1974 дар Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид мавриди истифода қарор гирифт. Аммо нахустин Саммити ҷаҳонии амнияти озуқаворӣ соли 1996 баргузор шуда буд. Дар Саммити ҷаҳонии амнияти озуқаворӣ дар соли 2008 дар шаҳри Рими Италия, ки бо ҳузури 181 кишвар, аз ҷумла 43 сарони давлату ҳукуматҳо баргузор шуд, масъалаи якбора боло рафтани нархи маводи ғизоӣ бар асари тағйирёбии иқлим ва рушди биологӣ баррасӣ шуд. Қайд карда шуд, ки ҳар як давлат уҳдадор аст, ки ҳуқуқи шаҳрвандони худро ба ғизо таъмин кунад ва аз гуруснагӣ пешгирӣ кунад [4].

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки масъалаи баланд гардидани нархи маҳсулоти хӯрокворӣ, навобаста аз маҳсулоти чорводорӣ ё рустанипарварӣ, нархи он ба таври назаррас афзоиш меёбад. Аз ин хотир, бояд ҳар як кишвари дунё масъалаи таъмини амнияти озуқавориро дар мадди назари аввалиндараҷа гузорад.

Чи тавре Дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид борҳо таъкид менамояд, башарият воқеан, бо табиат дар ҳолати ҷанг қарор дошта, бархе аз ин низоми кунунии ғизо аст, ки аз се як ҳиссаи онро партофти газҳои гулхонавӣ (гармхонавӣ) ба атмосфера, ки боиси аз байн бурдани гуногунии биологии табиатро ба миён меоварад. Ҳамзамон, дар суханронии худ қайд менамояд, ки низоми имрӯзаи ғизои муосир бесамар ва нобаробар мебошад. Масалан, зиёда аз 780 миллион нафар гурусна буда, тақрибан сеяки тамоми маҳсулоти истеҳсолшуда талаф ё исроф мешаванд. Беш аз се миллиард нафар одамон наметавонанд ғизои солимро харидорӣ намоянд, аммо зиёда аз ду миллиард нафар вазни зиёдатӣ доранд, яъне фарбеҳ мебошанд. Бо вуҷуди ҳамаи ин, дар шароити кунуни имконияти мувоҷеҳ гардидан бо 462 миллион нафарро дорем, ки аз ҳад зиёд камвазн мебошанд [6].

Ғайриқаноатбахш ва самаранок набудани маҳсулоти соҳаи хӯрокворӣ на танҳо дар ҷаҳон балки дар кишварҳои мо низ дида мешавад, чунки таъсири нарх ба арзиши аслӣ на танҳо дар истеҳсол намудани маҳсулот, балки то дастрас гардонидани он низ буда метавонад. Ҳар соле на камтар аз 20-25 дарсади маҳсулоти ғизоӣ то дастрас гардидан талаф меёбад. Инчунин, ҳангоми омода гардидани хӯрок ва истеъмоли он низ то 5–10 дарсади дигар нобуд мегардад, ки ин ҳолати самаранокии соҳаро таъмин карда наметавонад.

Мувофиқи маълумоти Созмони Ҷаҳонии Ғизо (СҶҒ) барои як инсон 1800 килокалория дар як шабонарӯз лозим аст, ки вазн, қувватнокӣ ва барқароршавии масуниятро таъмин намуда, фаъолияти ояндадору бардавом дошта бошад. Дар навбати дигар бошад, барои мард ва зани фаъол ин нишондиҳандаҳо гуногун буда, вобаста ба фаъолияти ҷисмонии вазнин ё сабук фарқ карда метавонад. Барои марди фаъол ва барои он касоне, ки боз ҳам дар инкишофанд, 2500 килокалория лозим (меъёр барои бештари мардуми ИМА) меояд. Аз ин миқдор килокалория бояд 700 килокалория дар наҳорӣ сарф шуда, боқимонда низ дар давоми рӯз тақсимбандӣ карда мешавад, ки риояи он бениҳоят муҳим мебошад. Чунки на танҳо он ба ҳолати фаъолияти ҷисмонӣ, балки ба андешаронӣ низ таъсир мерасонад, ки дар тамоми таҳлилҳои Созмони Ҷаҳонии Ғизо ба таври назаррас нишон дода шудааст [5].

Ба ҳамагон маълум аст, ки Созмони Ҷаҳонии Ғизо ва самтҳои асосии он ин паҳн кардани инқилоби “сабз”, ғизои солиму дастрас, дучанд афзун намудани истеҳсоли хӯрокворӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, таҳияи нақшаҳо ва пешгӯйиҳои ҷаҳонии рушди кишоварзӣ, паҳн кардани технологияи устувори кишоварзӣ ва рушди деҳот мусоидат менамояд. Бо вуҷуди он, кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки дастрасии ғизои солим ба аҳолии сайёраи Замин ҳама вақт таъмин бошад [7, 93].

Мувофиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва меъёрҳои Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон сабади истеъмолиро ба 11 номгӯй ҷудо менамоянд, ки дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1.

Маҳсулоти сабади истеъмолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми як моҳ

№	Номгӯйи маҳсулот	Меъёри ченак бо кило	Нархи бозор (сомонӣ)	Нархи умумӣ (сомонӣ)
1.	Маҳсулоти ғалладонагӣ ва лӯбиёгиҳо	12.1	Ба ҳисоби миёна 6	72,6
2.	Гӯшт	3,4-3,5	100	340
3.	Моҳӣ	0,7-08	45	31,5
4.	Тухм	15-20 дона	1,3	26,0
5.	Маҳсулоти ширӣ	9,5-10 (11литр)	10	96,0
6.	Меваю буттамеваҳо	10,2-10,5	Ба ҳисоби камтарин 13	132,6
7.	Картошка	7,6-8	5	38
8.	Қанди сафед (шакар)	1,6-2	12	19,2
9.	Чойи хушк	0,2-03	60	12
10.	Сабзавот ва полезӣ	13,7-14	10 ба ҳисоби миёна	137
11.	Равғани рустанӣ	1,4-15 (литр)	22	30,8

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси нархҳои бозори “Меҳргон”-и шаҳри Душанбе ва пешниҳодоти сабади истеъмолӣ.

Аз таҳлили ҷадвали боло бармеояд, ки дар 11 нишондиҳандаи сабади истеъмолӣ ба ҳисоби камтарин 935 сомонӣ барои як шахс лозим аст. Ин нишондиҳандаҳоро метавон ба се гурӯҳ ҷудо намуд: якум соҳаи рустанипарварӣ, дуюм соҳаи чорводорӣ ва сеюм қисми хӯроквории саноатӣ, ки қариб сад дарсад аз ҳисоби воридот вобаста мебошад. Дар гурӯҳи якум панҷ нишондиҳандаи сабади истеъмолӣ ё ин ки 72,4 дарсади сабади истеъмолиро ташкил медиҳад. Дар гурӯҳи дуюм бошад, чор номгӯйи маҳсулот, ки ба 24,2 дарсади сабади истеъмолӣ баробар аст. Ҳамчунон, гурӯҳи сеюм ё маҳсулоти саноатӣ, ки сад дарсад ба воситаи воридот таъмин карда мешавад ва 2,8 дарсади сабади истеъмолиро ташкил медиҳад. Бо дарназардошти ин, ҳар як маҳсулот барои таъмини амнияти озуқаворӣ нақши муҳим дорад ва тавассути диаграммаи 1 саҳми ҳар як маҳсулот дар сабади истеъмолӣ тариқи дарсад нишон дода шудааст.

Диаграммаи 1.

Саҳми маҳсулот дар сабади истеъмолӣ, ба ҳисоби %

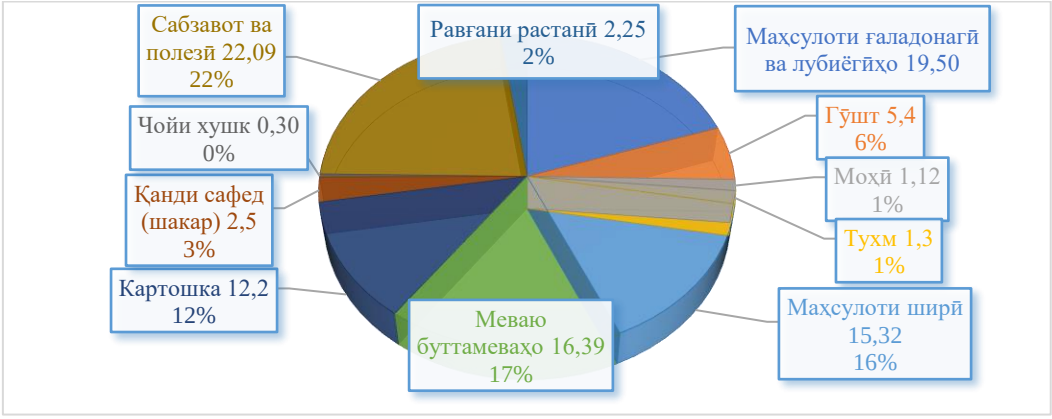

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси ҷадвали 1.

Аз маълумоти диаграммаи 1 бармеояд, ки саҳми соҳаи рустанипарварӣ дар сабади истеъмолӣ афзалият дошта, яъне маҳсулоти саноатӣ ё метавон гуфт маҳсулоти воридотӣ бениҳоят ночиз мебошад. Гурӯҳи дуюм ё маҳсулоти соҳаи чорводорӣ бошад, на он қадар зиёд, аммо муҳим мебошад. Бо дарназардошти ин сабади истеъмолиро таҳлил намоем (ниг. ба диаграммаи 2).

Диаграммаи 2.

Нархи маҳсулоти сабди истеъмолӣ тариқи дарсад

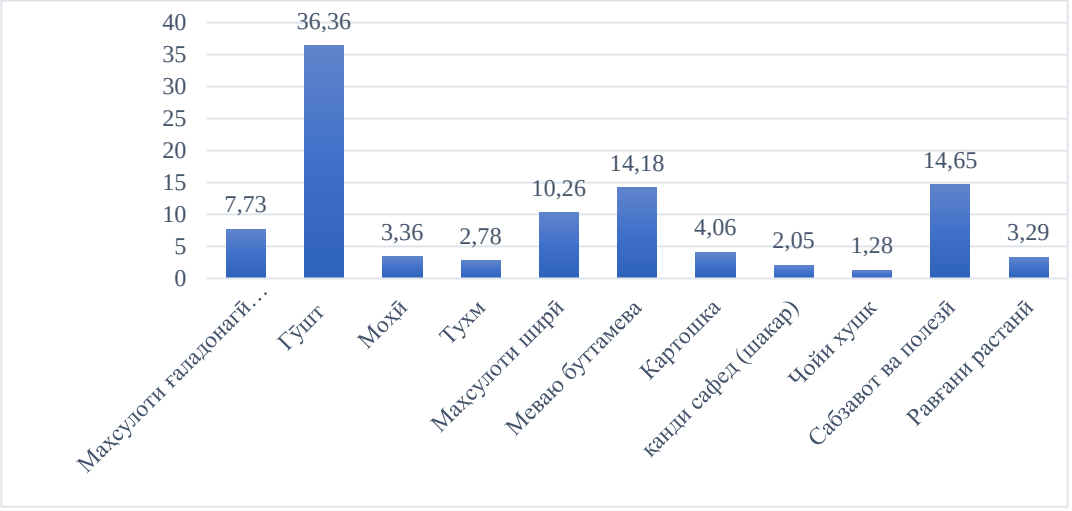

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси ҷадвали 1.

Чи тавре дар боло қайд кардем, сабади истеъмолиро ба се қисм: *маҳсулот аз соҳаи рустанипарварӣ, чорводорӣ ва саноатӣ ё воридотӣ* тақсим намудем. Аз диаграмма ба таври возеҳу равшан маълум мегардад, ки гарчанде саҳми соҳаи чорводорӣ дар сабади истеъмолӣ кам бошад ҳам, нисбат ба нарх (ё ифодаёфта бо пул) он 52,76 дарсади сабади истеъмолиро ташкил медиҳад. Саҳми рустанипарварӣ 43,91 (бо пул ифода намудан) дарсади сабади истеъмолиро ташкил медиҳад. Самти саноатӣ ё воридотӣ 3,32 дарсади сабади истеъмолиро ташкил дода, он нисбат ба гурӯҳи якум ва дуюм на он қадар нақши калон дорад. Пас аз ин ҷо бармеояд, ки нақши соҳаи чорводорӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ, махсусан дар сабади истеъмолӣ, басо муҳим арзёбӣ мегардад.

Соҳаи чорводорӣ қисми муҳимми соҳаи кишоварзӣ ба шумор рафта, он аҳолиро бо гӯшт, шир, равған, тухм, (ҳамчун воситаи меҳнат–асп ва ғайра) ва саноатро ба ашёи хом, пӯст, пашм, нуриҳои органикӣ таъмин менамояд. Асоси соҳаи чорводориро чорвои калони шохдор, чорвои майда, қутоспарварӣ, асппарварӣ, харгӯшпарварӣ, замбӯри асалпарварӣ, парандапарварӣ, моҳипарварӣ ташкил медиҳад. Аммо дар шароити имрӯз саҳми назаррасро дар соҳаи чорводории кишвар–ЧКШ, ЧМ ва мурғпарварӣ ташкил медиҳад, бинобар ин, маҳсулоти сабади истеъмолиро аз ин нишондиҳандаҳо баҳо медиҳанд.

Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2024-ум 73 млрд сомониро ташкил медиҳад, ки аз он 31,1 дарсадашро маҳсулоти чорводорӣ ва 68,9 дарсадашро маҳсулоти соҳаи рустанипарварӣ ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда дар панҷ моҳи соли 2025 дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ маблағи 10 155,2 млн. сомониро ташкил медиҳад, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2024-ум бо нархи муқоисавӣ 0,4 дарсад зиёд мебошад. Ин нишондиҳанда аз ҷумла дар соҳаи чорводорӣ 6 137,3 млн. сомониро ташкил дода, нисбат ба ҳамин давраи соли 2024-ум 6,0 дарсад зиёд мебошад. Дар соҳаи рустанипарварӣ ба 4 017,9 млн сомонӣ баробар буда, 7 дарсад кам мебошад [1].

Акнун саволе ба вуҷуд меояд, ки чаро бо дарназардошти зиёд гардидани самти чорводорӣ нархи маҳсулоти чорводорӣ бениҳоят баланд мегардад? Ба назари мо, мушкилот танҳо дар боло рафтани нархи хӯроки чорво буда, ин раванд ба арзиши аслии маҳсулоти соҳа таъсир мерасонад. Дар баъзе аз мавридҳо олимон зотҳои чорворо низ нисбат медиҳанд, ки ба арзиши аслии маҳсулот таъсири худро мерасонад. Аммо барои нигоҳубини чорвоҳои зоти хушзот нигоҳубин ва хӯроки хушсифат лозим аст, зеро қариб 85 дарсади чорво ҳоло ҳам бо усули анъанавӣ тариқи чарогоҳҳо парвариш карда мешавад, ки ин самаранокии соҳаро таъмин карда наметавонад.

Барои мушаххас кардани ин боз як таҳлили дигари соҳаи кишоварзиро зарур мешуморем. То соли 2024 аз рӯйи маълумоти Кумитаи давлатии заминсозӣ ва геодезӣ масоҳати умумии заминҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 14 137,9 ҳазор гектарро ташкил медод (141 370 км^2), ки аз онҳо 3 683 500 гектар заминҳои истифодаи кишоварзӣ мебошанд. Аз ин миқдор 2 829 700 гектар чарогоҳ ва 861 500 гектар заминҳои киштро ташкил медиҳанд. Заминҳои обёришаванда бошад, 766 000 гектарро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда 88,11 дарсади заминҳои кишоварӣ ва 20,79 дарсади заминҳои умумии истифодаи кишоварзӣ мебошад [1]. Аммо барои мо саҳми заминҳои киштшаванда ва чарогоҳ муҳим мебошад, ки дар диаграммаи 3 нишон дода шудааст.

Диаграммаи 3.

Саҳми заминҳои чарогоҳ ва кишт дар миқёси заминҳои умумии истифодаи кишоварзӣ, бо %.

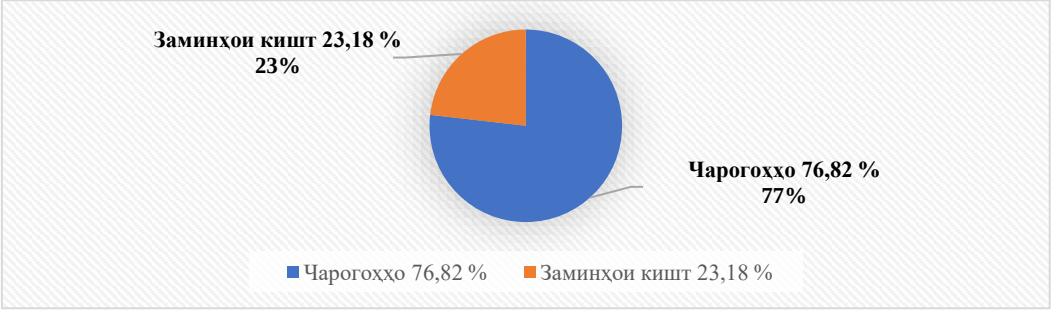

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти омории солонаи 2024.

Аз ин ҷо маълум мегардад, ки бо дарназардошти зиёд будани заминҳои чарогоҳҳо, он самаранокӣ надошта, нигоҳубини чорвоҳо мушкил гардида истодааст. Ҳатто дар шароити имрӯза чарогоҳҳо нисбатан камҳосил гардида, барои хӯронидани онҳо масрафи иловагӣ лозим меояд, ки ин раванд бевосита ба арзиши аслии маҳсулоти соҳаи чорводорӣ таъсири ногузир мерасонад.

Аз таҳлилҳои дар боло овардашуда маълум гардид, ки соҳаи чорводорӣ на танҳо дар сабади истеъмолии аҳолӣ, балки дар таъмини амнияти озуқаворӣ нақши муҳим дошта, дар шароити имрӯза нархи маҳсулоти соҳа нисбат ба самти рустанипарварӣ усулҳои нави идоракуниро талаб менамояд. Бо дарназардошти ин, метавон якчанд пешниҳодҳо намуд, ки имконияти рушди ин соҳаро таъмин карда тавонад.

1. Вобаста ба болоравии нархи маҳсулоти соҳаи чорводорӣ, дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур мешуморем, ки миқдори чорво дар ҷумҳурӣ аниқу муайян карда шавад.

2. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ мондани истеҳсоли хӯроки чорво, аз ҷумла барои чорвои калони шохдор ва чорвои майда, муҳим мебошад.

3. Ба маротиб зиёд намудани ҳавзҳои моҳипарварӣ тариқи додани имтиёзҳо ва дастгирии давлатӣ. Хусусан, он таҷрибае, ки барои истеҳсоли маҳсулоти соҳа пешбинӣ гардидааст, аз ҷумла дар соҳаи моҳипарварӣ, чунин иқдомро роҳандозӣ намудан лозим аст.

4. Хушзотнамоии чорво тариқи дураганомоии чорвои маҳаллӣ.

5. Пешгирӣ кардани касалиҳои чорво ва гузаронидани эмҳои онҳо дар тамоми соҳа.

6. Коркарди пашм ва пӯсти чорво баҳри ҳавасмандии фермерҳо.

Дар умум, маълум мегардад, ки нақши маҳсулоти чорводорӣ, пеш аз ҳама, дар сабади истеъмолии аҳолӣ басо муҳим мебошад. Ҳамзамон, саҳми соҳаи чорводорӣ дар соҳаи кишоварзӣ камтар мебошад ва ин раванд кафолати онро дода наметавонад, ки маҳсулоти чорводорӣ дар саноат коркард шавад (бахусус, истеҳсоли гӯшт), зеро барои саноатӣ намудан, ҳатман ҳиссаи он дар соҳа зиёд бошад ва арзиши баланд надошта бошад. Аз ин лиҳоз, дар солҳои минбаъда барои рушди ин самт чораҳои мушаххас андешидан лозим аст, чунки мо на дар бораи паст кардани арзиши ин маҳсулот, балки чӣ гуна роҳу усулҳоеро истифода намоем, ки нархи он дар бозор баланд нагардад.

АДАБИЁТ

1. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

2. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. –Саҳ. 2075. –429 с.

3. Иброҳимзода И. Таъмини амнияти озуқаворӣ омили муҳимми беҳтар гардонидани сатҳу сифати зиндагонӣ [Матн]. [Захираи электронӣ]. URL; https://old.mts.tj/?p=13541 (Санаи мурочиат: 25.07.2025).

4. Роль и значение отрасли животноводства в обеспечении продовольственной безопасности республики Беларусь [Электроный ресурс]. [текст]:URL https://rep.bsatu.by/bitstream/doc/15912/1/Muchinskaya-P-A-Rol-i-znachenie-otrasli-zhivotnovodstva-v-obespechenii-prodovolstvennoj-bezopasnosti-Respubliki-Belarus.pdf. (Дата обращение: 07.07.2025).

5. Рустамҷони С. Қ. Риояи сабади истеъмолӣ яке аз ҷанбаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ. Рустамҷони С.Қ., Меникулов С. Маҷаллаи “Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз”. /№3(83), 2023. –С.147.

6. Рустамҷони С.Қ. Риояи сабади истеъмолӣ яке аз ҷанбаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ [Матн]. [Захираи электронӣ]. URL; https://old.mts.tj/?p=10661 (Санаи мурочиат: 25.07.2025).

7. Скопин А.Ю. Международные организации: учебное пособие. Гос. Ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. Дом ГУ-ВШЭ, 2007.

АНАЛИЗ ЗНАЧЕНИЯ ПРОДУКЦИИ ЖИВОТНОВОДСТВА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

РУСТАМДЖОНИ САИДУЛЛОИ КУЗРАТЗОДА,
кандидат экономических наук, заведующий Управлении анализа макроэкономических проблем Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734024, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел.: (+992) 901-31-38-68; e-mail: caidullozoda1992@mail.ru;

САИДЗОДА САЙЁДИ МАЙДОН,
директор гостиницы Аппарата Председателя города Душанбе
734024, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Назаршоева 1;
тел.: (+992) 909-99-94-87; e-mail: caid1989@mail.ru;

В статье отражена роль животноводческой продукции в потребительской корзине и обеспечении продовольственной безопасности, что является одной из главных проблем не только нашей страны, но и мира. Учитывая беспрецедентный рост населения и сокращение аграрного сектора, спрос на продукты питания увеличивается. При этом авторы проанализировали, как продукция животноводства напрямую влияет на потребительский спрос и как она влияет на это направление.

Неоспоримо, что аграрный сектор состоит из двух важных направлений: земледелия и животноводства, которые являются единственными факторами обеспечения продовольственной безопасности любой страны. В связи с этим в статье авторы отдельно проанализировали различные направления растениеводства и животноводства. Без растениеводства невозможно развитие животноводства, а также невозможно обеспечить эффективную работу в этой сфере, включая

обеспечение продовольственной безопасности. Сделаны выводы о производстве высококачественной животноводческой продукции и отмечены приоритетные направления обеспечения продовольственной безопасности.

Ключевые слова: *продовольственная безопасность, продукты, животноводство, растениеводство, эффективность, производительность, потребительская корзина, себестоимость, цена, развитие, сельское хозяйство, промышленная продукция.*

THE DEVELOPMENT OF THE LIVESTOCK INDUSTRY IS AN IMPORTANT FACTOR IN ENSURING FOOD SECURITY

RUSTAMJONI SAYDULLOI QUZRATZODA,
Candidate of Economic Sciences, Head of the Department of Analysis
of Macroeconomic Issues of the Center for Strategic Research
under the President of the Republic of Tajikistan
734024, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 901-31-38-68; e-mail: caidullozoda1992@mail.ru

SAIDZODA SAYYODI MAYDON,
Director of the Hotel of the Office of the Chairman of Dushanbe city.
734024, Tajikistan, Dushanbe city, Nazarshoev str. 1;
tel.: (+992) 909-99-94-87; e-mail: caid1989@mail.ru

The article reflects the role of livestock products in the consumer basket and ensuring food security, which is one of the main problems not only in our country, but also in the world. After all, taking into account the population growth in the republic, the demand for food is also growing. At the same time, the authors analyzed how livestock products directly affect the consumer basket and its contribution to this area.

Obviously, agriculture consists of the production of food and livestock products, so they are considered the only factor in ensuring food security in any country. In this article, the authors analyzed various areas of crop production and animal husbandry separately. After all, without the development of agriculture, it is impossible to ensure the efficiency of animal husbandry. Along with this, the authors made useful suggestions on the production of high-quality livestock products and priority areas for ensuring food security in the Republic of Tajikistan.

Keywords: *food security, products, livestock, crop production, efficiency, productivity, consumer basket, cost, price, development, agriculture, industrial products.*

УДК 332.1

САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ ИҚТИСОДИИ ВИЛОЯТИ СУҒД ДАР ҲОШИЯИ ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГИИ МАМЛАКАТ

СОДИҚОВА АНИСА ФАРҲОДОВНА,
муовини сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии масъалаҳои соҳибкорӣ ва бахши хусусии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: (+992) 926 -300 -972; e-mail: anisa.sf@mail.ru

Дар мақолаи мазкур вазъи иқтисодии вилояти Суғд, аз ҷумла нишондиҳандаҳои маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ, бозори меҳнат, сохтори саноат, сармоягузорӣ, кишоварзӣ, соҳибкорӣ, гардиши савдои хориҷӣ ва фаъолияти минтақаи озоди иқтисодӣ таҳлил карда шудааст. Қайд гардидааст, ки вилояти Суғд аз ҷиҳати саноатӣ рушдёфта буда, барои истифодаи пурраи имкониятҳои ҷойдошта ва дар ин замина ривоҷу равнақи вилоят рушди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ афзалиятнок мебошад. Мавқеи ҷуғрофии вилоят ва робитаҳои иқтисодии сохторҳои тиҷоратию соҳибкорон бо кишварҳои хориҷи наздик ва дур ба таъмини бозори дохилӣ бо молҳои гуногун, рушди содирот ва дар ин замина барои ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегии кишвар мусоидат мекунанд.

Калидвожаҳо: *ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, захираҳои меҳнатӣ, саноат, кишоварзӣ, сармоя, минтақаи озоди иқтисодӣ, содирот, воридот, шуғли пурмаҳсул, амнияти озуқаворӣ, амнияти энергетикӣ, нақлиёт, саноаткунонӣ, соҳибкорӣ, соҳибкории инноватсионӣ.*

Дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ҷиҳати рушди дарозмуҳлати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафи олӣ, яъне баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат дар асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ, муайян шуда, барои ноил гардидан ба он ҳадафҳои стратегии таъмини амнияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ, раҳоӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба кишвари транзитӣ табдил додани мамлакат, таъмини амнияти озуқаворӣ бо дастрасии аҳолӣ ба ғизои хушсифат, вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсул ва саноатикунонии босуръат муайян гардидаанд. Ҳамчунин, “эълон намудани ҳадафи чоруми миллӣ– “Саноатикунонии босуръати кишвар” ва солҳои 2022–2026 ҳамчун “Солҳои рушди саноат” барои дар амал татбиқ намудани нақшаҳои гузошташудаи Ҳукумати кишвар мусоидат мекунад” [18, 179].

Дар ин раванд мавқеи махсусро сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои кишвар ишғол менамояд, ки барои ноил гардидан ба ҳадафҳои гузошташуда заминаи мусоид фароҳам меорад. Яке аз минтақаҳои рушдёфтаи кишвар вилояти Суғд мебошад, ки дар шимоли мамлакат роҳи муҳимтарини тиҷоратии қадимӣ – Роҳи Бузурги Абрешим ҷойгир буда, бо дигар марказҳои ҷумҳурӣ бо роҳи оҳан, роҳҳои ҳавоӣ ва автомобилӣ пайваст мебошад.

Аз ҷиҳати масоҳат вилоят дар Тоҷикистон ҷойи сеюмро (17,8%[16, С.17]) ишғол менамояд. Бояд қайд кард, ки аз ҳудуди вилоят дарёҳои Сир ва Зарафшон ҷорӣ гардида, барои бо об таъмин намудани аҳолӣ ва истеҳсолот, инчунин, обёрӣ намудани заминҳои кишоварзӣ мусоидат менамояд. Ҳамчунин, дар ҳудуди вилоят обанборҳои Қайроққум, Фарҳод, Каттасой ва Даҳанасой ҷойгиранд. Имрӯзҳо вилоят маркази бузурги саноатӣ ва рушди иқтисодии Тоҷикистон ба шумор рафта, аз 8 шаҳр, 10 ноҳия, 23 шаҳрак ва 93 ҷамоатҳои деҳот иборат буда, маркази он шаҳри Хуҷанд мебошад. Зикр кардан бамаврид аст, ки вилояти Суғд аз даврaҳои қадим яке аз минтақаҳои тараққикардаи иқтисодӣ, стратегӣ ва фарҳангӣ буда, то ҳол дар рушди иқтисодию иҷтимоии ҷумҳурӣ саҳмгузор мебошад.

Мутобиқи маълумоти пешакии оморӣ, маҷмуи маҳсулоти минтақавии вилояти Суғд дар соли 2024 бо нархҳои ҷорӣ – 42433,3 млн. сомониро ташкил дода, нисбат ба соли 2020 – 96,3% афзоиш ёфтааст. Таҳлили сохтори маҷмуи маҳсулоти минтақавии вилояти Суғд дар соли 2023 нишон медиҳад, ки он бештар аз ҳисоби истеҳсоли молҳо – 66%, хизматрасонӣ – 32,9% ва андоз аз маҳсулот–1,1% ташкил гардидааст. Бояд қайд кард, ки ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти минтақавии вилояти Суғд тамоюл ба афзоиш дорад. дар баробари ин, дар солҳои 2020–2022 ҳиссаи маҷмуи маҳсулоти минтақавии вилояти Суғд аз 29,3% то 29,9% тағйир афзоиш ёфта, дар соли 2023 он 28,6% ва дар соли 2024 бошад, 29%-ро ташкил дод.

Бояд қайд кард, ки ҷиҳати амалигардонии яке аз самтҳои афзалиятноки рушди мамлакат, яъне вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсул “Консепсияи рушди шуғли самараноки аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи соли 2040” (Қарори Ҳукумати ҶТ аз 28.05.2022, № 263) ва “Барномаи рушди ҳунарҳои мардумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025” (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.10.2020, № 570) ба тасвиб расиданд, ки барои баланд бардоштани имкониятҳои бо шуғли пурмаҳсул таъмин гаридани аҳолӣ, баланд бардоштани дониш ва малака, истифдаи технологияҳои замонавӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ мусоидат менамоянд.

Маврид ба зикр аст, ки тибқи маълумоти омори расмӣ аҳолии вилоят (2966,1 ҳаз. нафар [16] ба 01.01.2025) дар сохтори шумораи аҳолии минтақаҳои ҷумҳурӣ 28,9%-ро ташкил дода, дар ҷойи дуюм қарор дорад ва нисбат ба соли 2020 ба 6,6% афзоиш ёфтааст. Инчунин, суръати афзоиши аҳолии вилоят дар соли 2024 – 1,7%, аҳолии шаҳрҳои вилоят – 1,9% ва аҳолии

деҳоти вилоят 1,6%-ро ташкил дод. Ҳамзамон, теъдоди захираҳои меҳнатии вилояти Суғд тибқи маълумотҳои пешакӣ дар соли 2024 ба 1729,7 ҳаз. нафар расид, ки нисбат ба соли 2020-ум – 6,1% афзоиш ёфта, ҳиссаи он дар теъдоди умумии захираҳои меҳнатии ҷумҳурӣ 27,7%-ро ташкил дод (ниг. ба диаграммаи 1.).

Диаграммаи 1.

Нишондиҳандаҳои бозори меҳнати вилояти Суғд [14, с. 81; 10, с.81; 8, с.78]

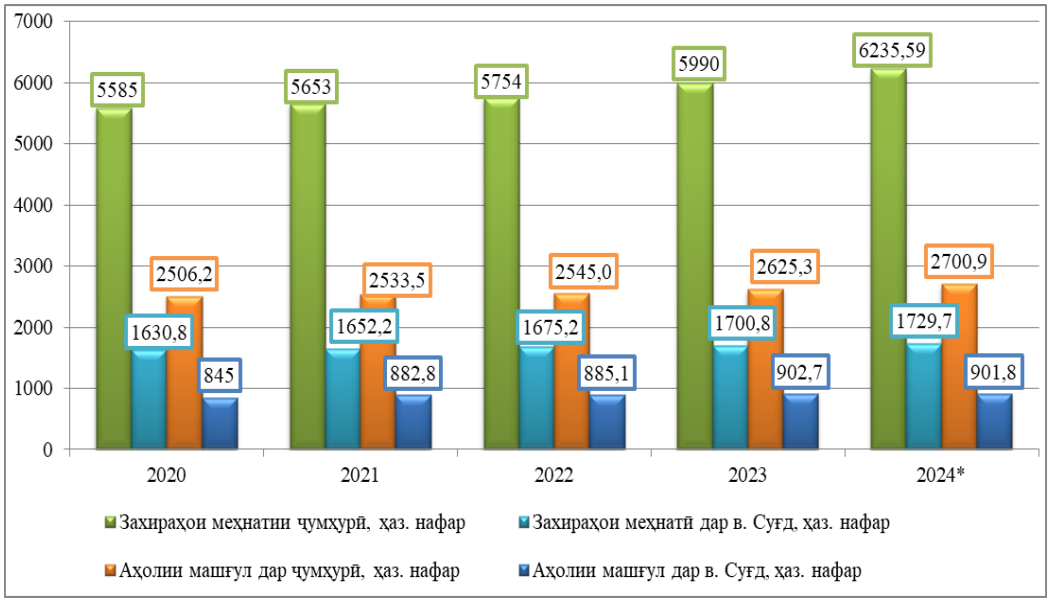

Инчунин, дар соли 2024* шумораи аҳолии машғули вилояти Суғд ба 901,8 ҳаз. нафар баробар гардид ва нисбат ба соли 2020-ум – 6,7% афзоиш ёфта, 33,4%-и шумораи умумии аҳолии машғули ҷумҳуриро ташкил дод.

Дар баробари ин, дар соли 2024 ба ҳиссаи вилояти Суғд 35,1% аҳолии дар иқтисодиёт машғули ҷумҳурӣ рост омада бошад ҳам, нисбат ба соли 2020-ум–0,5 банди фоизӣ (дарсадӣ) коҳиш ёфтаат. Дар тақсимоти шумораи кормандони кироякор аз рӯйи навъҳои фаъолияти иқтисодӣ дар вилоят аз шумораи умумии машғулони ҷумҳурӣ дар бахши воқеии иқтисодиёт 41,1% (соли 2020-ум–41,1%) ва дар бахши хизматрасонӣ 27,6% (соли 2020-ум–28,5%) фаъолият менамоянд.

Бояд гуфт, ки “соҳаи муҳимтарини иқтисодиёти миллӣ, ки ба сатҳи инкишофи қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷомеа таъсири ҳалкунанда мерасонад, саноат мебошад. Рушди саноат барои ҳар як давлат ҷиҳати таъмин кардани рушди иқтисодиёт, баланд бардоштани иқтидори содиротии давлат, рақобатнокии молу маҳсулот, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва умуман, тараққӣ ёфтани давлат замина мегузорад” [19, 177]. Дар мамлакат барои рушди ҳаматарафаи соҳаҳои саноат як қатор стратегияву барномаҳо амалӣ гардида истодаанд, аз ҷумла “Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”, инчунин, “Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

барои давраи то соли 2025” ва “Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2025”.

Ба андешаи мо, вилояти Суғд “минтақаи аз ҷиҳати саноатӣ рушдёфта буда, истихроҷ ва ғанигардонии маъданҳои филизоти ранга ва нодир, истихроҷи тилло, ангишт, нафт, газ, мармар, гранит, гач, истеҳсоли маҳсулоти саноати сабук, саноати хӯрокворӣ, тиҷорат ва кишоварзӣ хеле хуб ба роҳ монда шудааст” [17]. Инчунин, вилоят аз ангиштсанг ва ангишти бӯр, мис, озекрит, симоб, намак, оҳан, сурма, рангҳои минералӣ, маснуотҳои сохтмонӣ ва дигар сарватҳои зеризаминӣ ғанӣ мебошад. “Айни замон дар заминаи конҳои кушода дар вилояти Суғд корхонаҳои бузурги истихроҷи маъдан ва коркарди маъдан – ҶДММ КМ «Зарафшон» воқеъ дар ҳудуди шаҳри Панҷакент барои истихроҷ ва коркарди маъданҳои тиллодор; ҶДММ «Фон – Яғноб» дар ноҳияи Айнӣ – барои истихроҷи ангишт; ҶДММ КМ «Анзоб» – дар ҳудуди ноҳияи Айнӣ барои истихроҷ ва коркарди маъданҳои сурмаю симоб фаъолият менамоянд, ки иқтидори иқтисодии вилояти Суғд ва мамлакатро афзун мегардонанд” [20].

Вилояти Суғд дар раванди саноаткунонии кишвар хеле пешсаф буда, ҳар сол дар он корхонаҳои нави саноатӣ ба фаъолият шуруъ менамоянд. Тибқи маълумотҳои омори расмӣ соли 2024 дар ҷумҳурӣ 3774 адад корхонаҳои саноатӣ фаъолият намуданд, ки 32,6%-и онро (1230 адад) корхонаҳои саноатии вилояти Суғд ташкил медиҳад, ки нисбат ба соли 2020-ум 77,5% афзоиш ёфтааст, яъне ин нишондидҳанда сол то сол тамоюл ба афзоиш дорад (ниг. ба диаграммаи 2).

Ҳамин тавр, аз маълумоти диаграммаи 2 бармеояд, ки шумораи корхонаҳои саноатии истихроҷи маъдан дар вилояти Суғд дар соли 2024 ба 82 адад расида, 23,4% аз шумораи умумии корхонаҳои саноатии истихроҷи маъдани ҷумҳуриро ташкил дод, яъне дар муқоиса бо соли 2020-ум 46,4% афзоиш ёфт. Ҳамзамон, шумораи корхонаҳои саноатии коркард дар вилояти Суғд дар соли 2024 аз 594 адади соли 2020 ба 1099 адад дар соли 2023 расида, 33,8% аз шумораи умумии корхонаҳои саноати коркарди ҷумҳуриро ташкил дод, яъне дар муқоиса бо соли 2020-ум 1,6 банди фоизӣ (дарсадӣ) афзоиш ёфтааст. Ҳамчунин, дар соли 2024 теъдоди корхонаҳои истеҳсол ва тақсими неруи барқ, газ ва об дар вилояти Суғд ба 49 адад баробар гардид.

Диаграммаи 2.

Тақсимоти шумораи корхонаҳои саноатии вилояти Суғд аз рӯйи соҳаҳои саноат [14, с.255; 15, с.30; 8, с.20,21; 10, с.185]

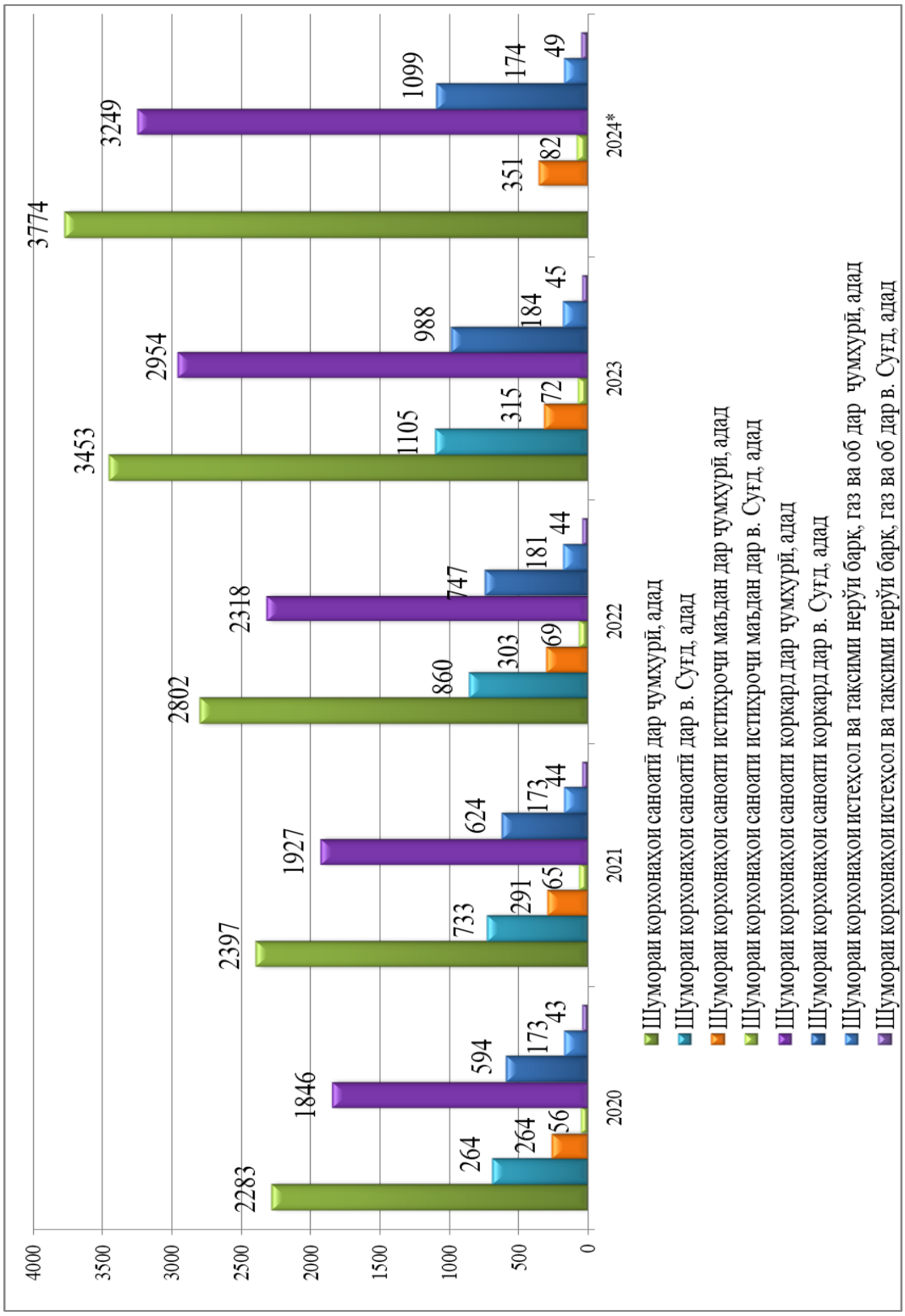

Бояд қайд кард, ки ҳаҷми маҳсулоти саноати вилояти Суғд дар моҳҳои январ–декабри соли 2024 ба 30,4 млрд. сомонӣ баробар гардида, 56,4%-и ҳаҷми маҳсулоти саноати ҷумҳуриро ташкил дода, нисбат ба соли 2020-ум 6 банди фоизӣ (дарсадӣ) афзоиш ёфтааст (ниг. ба диаграммаи 3).

Инчунин, агар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатиро дар вилояти Суғд аз рӯйи соҳаҳои саноат таҳлил намоем, муайян мегардад, ки ҳаҷми маҳсулоти саноати истихроҷи маъдан дар вилоят сол то сол афзоиш ёфта, дар моҳҳои январ–декабри соли 2024 ба 11033,9 млн. сомонӣ расида, нисбат ба соли 2020 ба зиёда аз 3,86 маротиба афзоиш ёфта, 82,6 дарсади ҳаҷми умумии маҳсулоти саноати истихроҷи маъдани ҷумҳуриро ташкил дод.

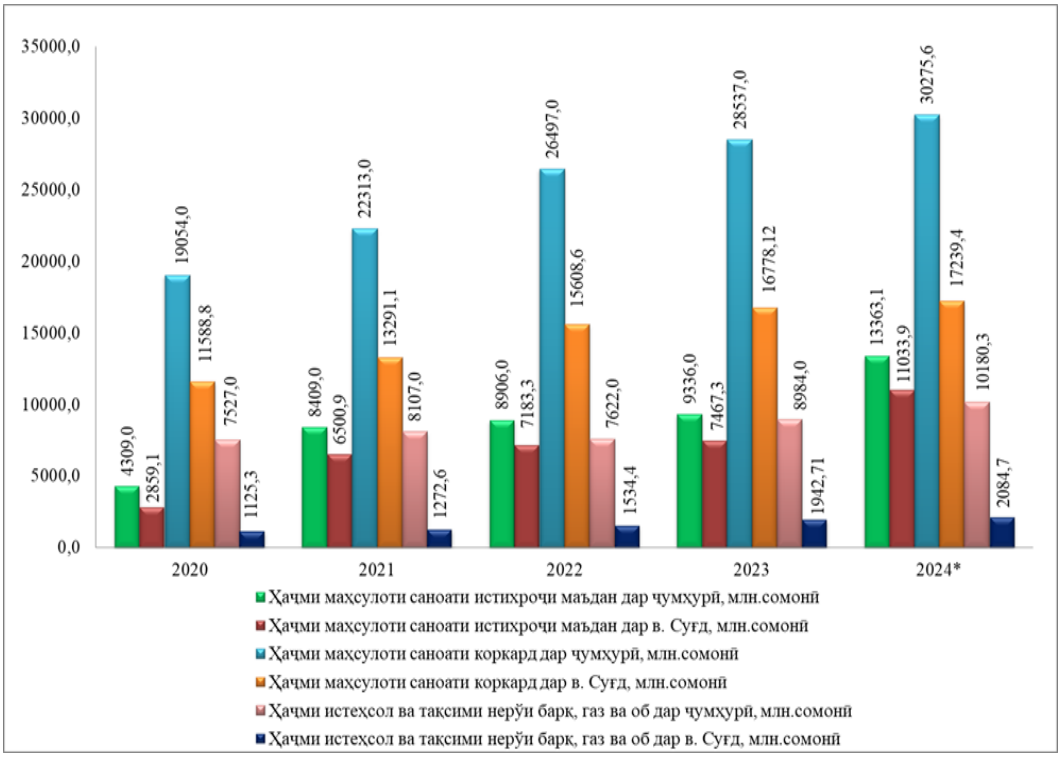

Диаграммаи 3.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ҷумҳурӣ ва вилояти Суғд аз рӯйи соҳаҳои саноат [14; с. 256; 15, с. 30; 8, с.19]

Ҳамзамон, дар соли 2024 ҳаҷми маҳсулоти саноати коркарди вилояти Суғд 56,9 дарсади ҳаҷми умумии маҳсулоти саноати коркарди ҷумҳуриро ташкил дода бошад, ҳам нисбат ба соли 2020 ба миқдори 3,88 банди фоизӣ (дарсадӣ) коҳиш ёфтааст. Ҳаҷми истеҳсол ва тақсими неруи барқ, газ ва об дар вилояти Суғд дар соли 2024 ба 2084,7 млн. сомонӣ расида, нисбат ба соли 2020 дар ҳаҷми аз 85% афзоиш ёфта, 20,5 дарсади ҳаҷми истеҳсол ва тақсими неруи барқ, газ ва оби ҷумҳуриро ташкил дод.

Дар баробари ин, дар соли 2024 ҳиссаи саноати истихроҷи маъдан дар сохтори саноати вилоят 36,35%, ҳиссаи саноати коркард 56,78% ва ҳиссаи истеҳсол ва тақсими неруи барқ, газ ва об 6,87 дарсад баробар гардид. Дар

сохтори саноати истихроҷи маъдани вилоят ҳиссаи бештарро саноати истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ доро мебошад (94,4%). Дар сохтори саноати коркард бошад, ҳиссаи бештар ба саноатҳои истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, аз ҷумла нӯшокиҳо ва тамоку (48%), истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ (32,3%), истеҳсоли нассоҷӣ ва дӯзандагӣ (8,7%), истеҳсоли ҳар гуна маҳсулоти ғайрифилизии маъданӣ (5,8%) ва боқимонда 5,1% дигар соҳаҳо мебошанд.

Тибқи маълумоти омори расмӣ, шумораи миёнаи солонаи кормандони саноатию истеҳсолӣ дар вилояти Суғд дар соли 2024-ум 36,3 ҳаз. нафар, аз ҷумла коргарон 29,21 ҳаз. нафарро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2020 ба 9,3% ва 14,4% афзоиш ёфтаанд.

Соҳаи кишоварзӣ дар иқтисодиёти кишвар нақши муҳим дошта, барои таъмини бехатарии озуқаворӣ, дастрасии аҳолӣ ба ғизои хушсифат, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва рушди дигар соҳаҳои алоқаманд мусоидат менамояд. Соҳаи кишоварзии вилояти Суғд низ мисли дигар минтақаҳои кишвар аз рустанипарварӣ (маҳсулоти ғалладона, сабзавоткорӣ, мевапарварӣ) ва чорводорӣ (чорвои калон, гӯсфанд, буз, паранда) иборат мебошад. Соҳаи моҳипарварӣ низ хеле рушд ёфтааст.

Вобаста ба мавқеи ҷуғрофии соҳаи кишоварзии вилояти Суғд, пажуҳишгар Д.Ғуфронов иброз медоранд, ки: “дар қисми Фарғонаи водии вилоят, сарфи назар аз нисбатан кам будани захираҳои замин барои киштзорҳо ва ниҳолҳои бисёрсола, шароити табиӣ ва иқлимӣ бештар ба рушди соҳаҳои киштзор ва боғдорӣ мусоидат мекунад. Дар шароити вилояти Суғд ноҳияҳои калони ҷойгиркунии заминҳои кишоварзӣ водиҳои Айнӣ, Панҷакент, Кӯҳистони Мастчоҳ ва Зарафшон мебошанд. Дар ин минтақаҳо қисми асосии чарогоҳ ва ниҳолҳои бисёрсола мутамарказ шудаанд ”[4].

Бояд қайд кард, ки дар ҳудуди вилоят тибқи маълумоти омори расмӣ дар соли 2023-юм 20,7% масоҳати киштзорҳои кишоварзӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ 28,44% киштзорҳои кишоварзӣ дар хоҷагиҳои аҳолӣ 40,4% киштзорҳои обёришавандаи кишоварзӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ 28,7% киштзорҳои обёришавандаи кишоварзӣ дар хоҷагиҳои аҳолӣ ва 32,5% масоҳати кишти зироатҳои кишоварзии ҷумҳурӣ ҷойгир шудаанд [9, 59-66]. Ҳамзамон, “масоҳати умумии боғҳо дар ҳама бахшҳои хоҷагидории вилоят зиёда аз 70 ҳазор гектарро ташкил медиҳад ва аз ин нишондиҳанда наздики 60 ҳазор гектараш ҳосилдиҳанда мебошад” [3].

Маврид ба зикр аст, ки дар ҷумҳурӣ шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ дар соҳаи кишоварзӣ фаъолият менамоянд. Шумораи хоҷагиҳои кишоварзӣ дар вилояти Суғд тамоюл ба афзоиш дошта, дар соли 2023 ба 68823 адад баробар гардида, нисбат ба соли 2020-ум 1,5% афзоиш ёфта, ҳиссаи он дар соли 2023 дар шумораи умумии хоҷагиҳои кишоварзии ҷумҳурӣ ба 37,93%-

ро ташкил дод. Аз ҷумла шумораи хоҷагиҳои давлатии кишоварзӣ бошад, нисбат ба соли 2020-ум 10,3% зиёд шуда, ба 32 адад расид ва ҳиссаи он дар шумораи умумии хоҷагиҳои давлатии ҷумҳурӣ дар соли 2023 ба 20,25% баробар гардид. Шумораи хоҷагиҳои деҳқонии инфиродӣ бошад, дар муқоиса бо соли 2020-ум–1,5% афзоиш ёфта, ба 67294 баробар гардида, дар соли 2023 ҳиссаи шумораи хоҷагиҳои деҳқонии инфиродии вилоят дар шумораи умумии хоҷагиҳои деҳқонии инфиродии ҷумҳурӣ ба 38,1% расид. Ҳамзамон, шумораи ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд ва ҷамъиятҳои саҳомии вилоят дар давраи баррасишаванда тамоюл ба афзоиш ёфта, дар соли 2023 нисбат ба соли 2020-ум 38,3% зиёд гардида, ҳиссаи он дар шумораи умумии ҷумҳуриявӣ 38,4%-ро ташкил дод. Ҳиссаи хоҷагиҳои ёрирасони вилоят бошад, дар шумораи умумии хоҷагиҳои ёрирасони ҷумҳурӣ дар соли 2023 ба 47,7% баробар гардида, нисбат ба соли 2020-ум 11,3% афзоиш ёфтааст.

Ҳамчунин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ ва кооперативҳо фаъолият менамоянд, ки 25,9 дарсади онҳоро хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ ва кооперативҳои вилояти Суғд ташкил медиҳанд. Аммо бояд қайд кард, ки дар давоми солҳои 2020–2023 шумораи хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ ва кооперативҳо ҳам дар миқёси ҷумҳурӣ ва ҳам дар вилояти Суғд тамоюл ба коҳиш дошта, дар соли 2023 нисбат ба соли 2020 шумораи хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ ва кооперативҳои ҷумҳурӣ ба миқдори 5,8% ва вилояти Суғд бошад, ба миқдори 8,6% коҳиш ёфтанд. Мавриди зикр аст, ки дар ҳудуди вилоят, ҳамчунин, соҳибкорони инфиродии дар соҳаи кишоварзӣ фаъолияткунанда мавҷуданд, ки шумораи онҳо дар соли 2023-ум 50 ададро ташкил медиҳад. Инчунин, дар вилоят Ассотсиатсияи хоҷагиҳои деҳқонӣ ва истифодабарандагони об фаъолият менамояд.

Агар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро таҳлил намоем, муайян мегардад, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар вилоят дар соли 2024 нисбат ба соли 2020-ум 45% афзоиш ёфта, ҳиссаи он дар ҳаҷми умимии маҳсулоти кишоварзии ҷумҳурӣ 30,3%-ро ташкил дод, вале ҳиссаи он нисбат ба соли 2020-ум 0,5 банди фоизӣ (дарсадӣ) коҳиш ёфтааст (диаграммаи 4). Сохтори истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии вилоят дар соли 2024 аз маҳсулоти рустанипарварӣ 69,12%, чорводорӣ 30, 88% ва моҳипарварӣ 0,1% иборат буд. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти рустанипарварии вилояти Хатлон дар соли 2024 ба 15471,6 млн. сомонӣ баробар гардида, нисбат ба соли 2020-ум 40,7 дарсад зиёд гардидааст. Ҳамзамон, агар ба ҳиссаи вилоят дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ назар андозем маълум мегардад, ки он тамоюл ба коҳиш дошта, соли 2024-ум – 30,4%-ро ташкил дод (соли 2020-ум – 30,9%).

Диаграммаи 4.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ ва вилояти Суғд [8, с. 22, 34; 7, с. 35; 6, с. 38; 5, с. 40; 9, с. 16]

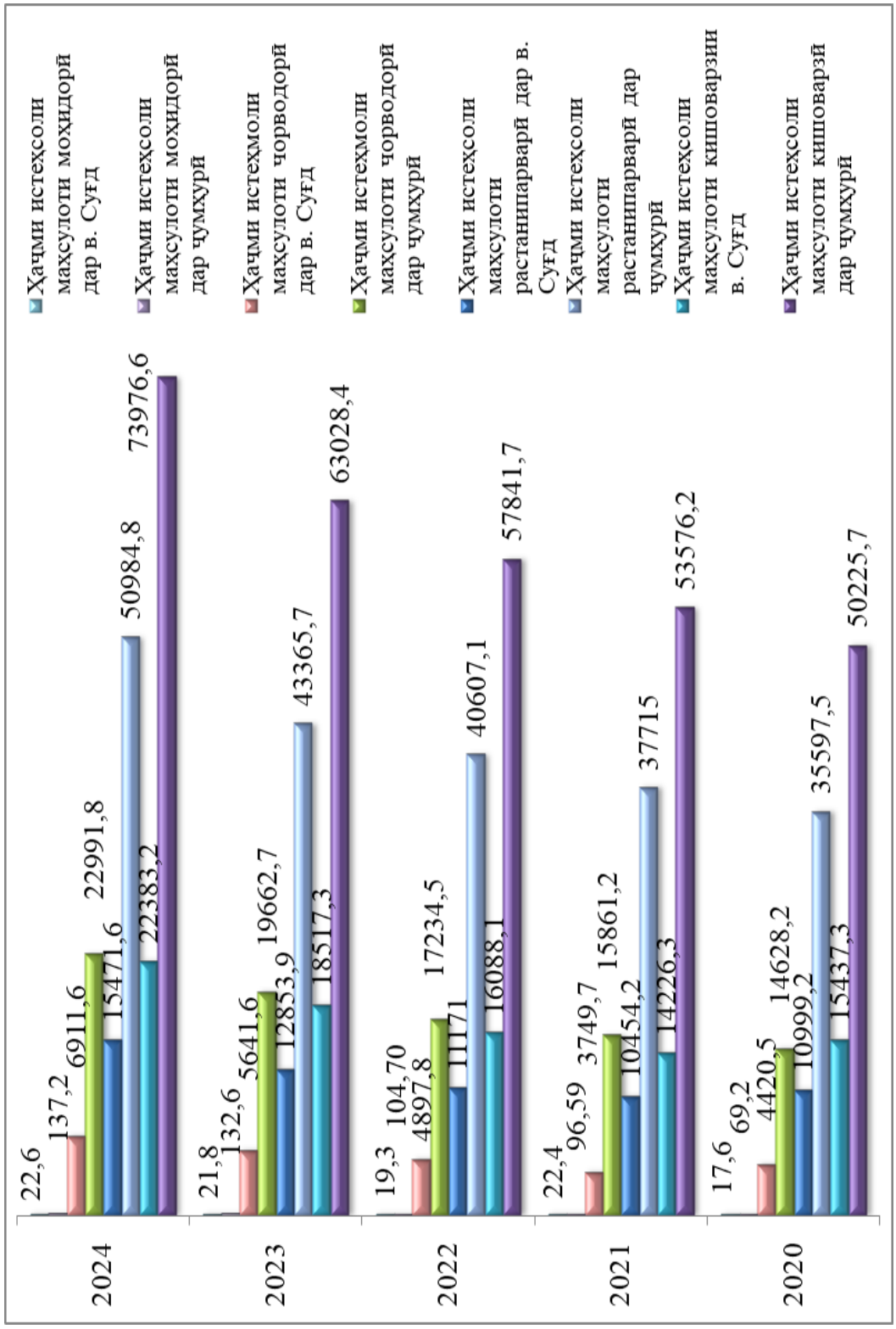

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ дар вилояти Суғд низ сол то сол зиёд гардида, соли 2024 он ба 6911,6 млн. сомонӣ расид ва нисбат ба соли 2020-ум 56,4% афзоиш ёфта, ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳслуоти чорводории ҷумҳурӣ 30,1%-ро ташкил дод. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти моҳипарварӣ дар вилоят соли 2024 ба 22,6 млн. сомонӣ баробар гардида, нисбат ба соли 2020-ум 28,4% зиёд гардид ва ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти моҳипарварии ҷумҳурӣ 16,5%-ро ташкил дод.

Бояд қайд кард, ки ҷиҳати фароҳам овардани фазои мусоиди фаъолияти сармоягузориву соҳибкорӣ як қатор барномаҳо, аз ҷумла “Барномаи дастгирии давлатӣ ва рушди бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2027”, “Барномаи давлатии рушди соҳибкории занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2027 қабул карда шуда, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи эълон намудани мораторий ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ», аз санаи 10 январи соли 2025, таҳти № 915 ба тасвиб расид.

Фазои сармоягузорӣ дар вилояти Суғд хеле мусоид мебошад. Тибқи маълумоти омори расмӣ ҳаҷми сармоягузориҳо дар вилоят тамоюл ба афзоиш доранд. Ҳаҷми сармоягузориҳо дар соли 2023 ба 586,1 млрд. доллар расида, нисбат ба соли 2020 ба зиёда аз 3,97 баробар афзоиш ёфтааст. Инчунин, ҳаҷми сармояи мустақим дар соли 2023 нисбат ба соли 2020-ум 61,1% зиёд гардида, ба 128,23 млн. доллар баробар шуд. Ҳаҷми сармояҳои дигар низ афзоиш ёфта, дар соли 2023 ба 457,87 млн.доллар баробар гардида, нисбат ба соли 2020-ум 6,74 баробар зиёд гардидааст.

Дар баробари ин, “дар ҷумҳурӣ барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ фазои мусоид фароҳам оварда шудааст. Ҳамзамон, ҷиҳати боз ҳам беҳтар намудани шароит пайваста иқдомҳои нав ба нав аз ҷониби Ҳукумати мамлакат андешида мешаванд *(ташаккули соҳибкории рақамӣ ва рушди савдои электронӣ, ислоҳот дар самти санҷиши субъектҳои хоҷагидор, эълони моратория, ворид намудани тағйирот ба Кодекси андоз ва ғайра.*)” [2].

Мавриди зикр аст, ки соҳибкорони вилоят низ саҳми арзандаи худро дар пешбурди иқтисодиёти кишвар мегузоранд. Таҳлили шумораи субъектҳои хоҷагидор нишон медиҳад, ки дар соли 2024 дар вилояти Суғд 27,8% шахсони ҳуқуқии фаъолияткунанда ва 35,6% соҳибкорони инфиродии фаъолияткунанда фаъолият менамоянд. Шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар вилоят тамоюл ба афзоиш дошта, соли 2024 нисбат ба соли 2020 шумораи шахсони ҳуқуқии фаъолияткунанда 19,44% ва соҳибкорони инфиродии фаъолияткунанда 5,54% афзоиш ёфтаанд (ниг. ба диаграммаи 5).

Диаграммаи 5.

Шумораи соҳибкорон дар ҷумҳурӣ ва вилояти Суғд [8, с.59; 14, с.222; 13, с. 222; 12, с. 219; 11, с. 347]

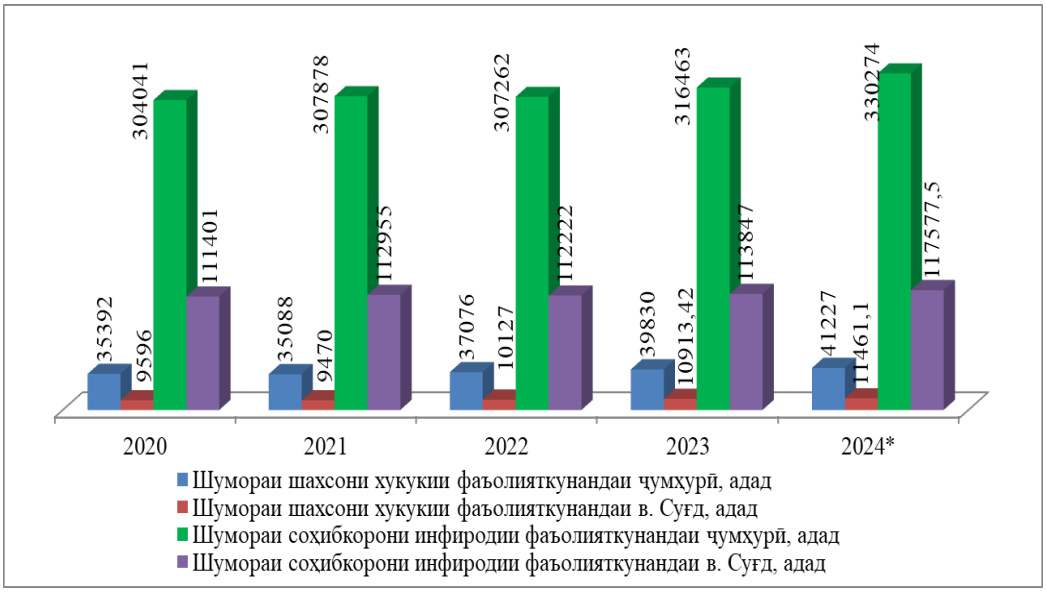

Ҳамчунин, вилояти Суғд дар рушди соҳибкории инноватсионӣ яке аз пешсафон буда, корхонаҳои нав бо таҷҳизотҳои муосир муҷаҳҳаз гардонида шудаанд. Чунончи, дар соли 2024 дар вилояти Суғд 499 адад шахсони ҳуқуқии навтаъсис ба қайд гирифта шудаанд, ки 23,3% шахсони ҳуқуқии навтаъсиси ҷумҳуриро ташкил медиҳанд [8, 60].

Маврид ба зикр аст, ки тайи солҳои 2024 – 2025 дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд якчанд корхона бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ифтитоҳ гардиданд, ки барои рушди иҷтимоию иқтисодии вилоят хеле нақши назаррас доранд, чунончи:

–дар шаҳри Хуҷанд ба истифода додани ҶДММ “Азияполитекс” (корхонаи истеҳсоли халтаҳои полипропиленӣ), Маҷмааи савдою хизматрасонӣ ва истиқоматии “Сомон-плаза”, Маркази нейрокардию эндоҷарроҳии “Луқмони Ҳаким”, корхонаи “Сайри Суғд” (истеҳсоли бозичаҳои кӯдакона ва мотороллерҳои барқӣ), ҶДММ “Тоҷпанел”, ҶДММ КМТТ “Афранг-Пластик”, корхонаи коркарди меваю сабзавоти ҶДММ “ДороАртФуд”, корхона ва коргоҳҳои ҶДММ “Сирдарё” ва нахуст корхонаи истеҳсоли масолеҳи сохтмонии пенополистролӣ;

–дар ноҳияҳои Ҷаббор Расулов ва Бобоҷон Ғафуров ифтитоҳи Боғи нави кооперативӣ (Кооперативи тиҷоратии хоҷагии ҷамоавии ба номи Т. Қӯшатов), токзори чойлобӣ (хавозавӣ) (аз ҷониби Хоҷагии деҳқонии ба номи Б. Боймирзоев), хатти оби полезӣ дар мавзеи Сомғор, токзори чойлобӣ (хавозавӣ) дар “Боғи миллии Вахдат”, ҶДММ “Озода Косметикс”, коргоҳҳои дӯзандагӣ, қолинбофӣ ва коргоҳи коркарди мева дар маркази деҳоти Овчиқалъача, хатти оби полезӣ, корхонаи парандапарвории ҶДММ “Анқо –

Инвест”, ҳавзҳои парвариши гулмоҳии ҶДММ “Корпоратсияи моҳии тоҷик”, корхонаи истеҳсоли пардаҳои полиэтилении ҶДММ “Технологияи полимерӣ”, корхонаи парандапарварии ҶДММ «Назар», корхонаи истеҳсоли пойафзори ҶДММ “Фарағатбону”, боғи интенсивии филиали Институти боғу токпарварӣ ва сабзавоткории Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, корхонаи истеҳсоли қубуру профилҳои металлии ҶДММ “Суғдметалл”, корхонаи истеҳсоли равғани ҶСП “Зуҳал”, ҶДММ “Ситора саноат” истеҳсоли ашёи рӯзгор ва корхонаи парандапарварии комплекси агросаноатии ҶДММ “Саховат”;

–дар шаҳри Гулистон ба истифода додани фабрикаи парандапарварии ҶДММ “Ганҷи Сомон”, корхонаи ҶДММ “Мурғи бебаҳо” ва сардхона, коргоҳи истеҳсоли қолинҳои ҶСК “Қолинҳои Қайроққум”;

–дар шаҳри Истиқлол ба истифода додани коргоҳи нонпазӣ ва қаннодии “Файзи Истиқлол”, хатти оби полезӣ барои бунёди боғи истеҳсоли хуч ва коргоҳи дӯзандагию колинбофӣ, гузоштани санги асоси бунёди марҳалаи дуюми корхонаи металлургии истеҳсоли сурб, нуқра ва мис дар Минтақаи саноатии Тоҷикистону Ҷумҳурии Мардумии Чин;

–дар шаҳри Бӯстон ифтитоҳи Маркази ташхису табобатии “Луқмони Ҳаким”, корхонаи истеҳсоли пойафзор дар назди Корхонаи фаръии зардӯзию заргарӣ ва касбомӯзии “Зари Суғд”, корхонаи истеҳсоли газаблоки ҶДММ “Хишти муосири аълосифат”, тарабхона ва меҳмонхонаи панҷошёнаи “Кайҳон” дар ҶСК Фурудгоҳи байналмилалии Хуҷанд;

–дар шаҳри Истаравшан ба истифода додани корхонаи истеҳсоли антифризи ҶДММ “Кӯли Сарез”, корхонаи истеҳсоли сутунпояҳои оҳану бетонии баркӣ ва таъмиру навсозии трансформаторҳои ҶДММ «Истаравшан Энерго», корхонаи «Сино медикал», корхонаи истеҳсоли ҷиҳози кӯдаконаи ҶДММ “Адл”, марҳалаи дуюми коргоҳи истеҳсоли дучарха ва бозичаҳои гуногуни ҶДММ «Адл»;

–дар ноҳияи Зафаробод ифтитоҳи коргоҳи дӯзандагӣ ва қолинбофии дастӣ аз абрешими «Шарифамоҳ», корхонаи коркарди пахта ва истеҳсоли равғани рустанӣ дар ҶДММ “Кони ганҷ”, хатти оби полезӣ дар мавзеи Заррези Ҷамоати деҳоти ба номи Абдурраҳмони Ҷомӣ ва хоҷагии моҳипарварӣ;

–дар ноҳияи Айнӣ оғози корҳои сохтмонии корхонаи ҶСК “Паҳндара Майнинг”, ҶДММ “АРБ Минералс ГРУПП”, ҶСК “Ангишти Тахт” ва марҳалаи дуюми корхонаи ҶДММ “ТВЕА Душанбе саноати кӯҳӣ”;

–дар шаҳри Панҷакент ба истифода додани корхонаи истеҳсоли шифери ҶДММ “Салмон-Бинокор”;

–дар ноҳияи Деваштич коргоҳи пойафзор ва маводи шустушӯйии “Раҳматулло”, коргоҳи дӯзандагӣ ва қолинбофии “Ёсуман” ифтитоҳ гардида, дар деҳаи Басмандаи ноҳия хатти оби полезӣ бо се чоҳи амудӣ ба истифода дода шуд.

Дар вилоят Минтақаи озоди иқтисодии “Суғд” (МОИ “Суғд”) фаъолият менамояд. Тибқи маълумоти сомонаи расмии МОИ “Суғд” ба ҳолати 01.01.2025 дар минтақаҳои озоди иқтисодии кишвар 107 ширкати ватанӣ ва хориҷӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки 41 субъекти он дар Минтақаи озоди иқтисодии “Суғд” фаъолият менамоянд. Инчунин, моҳи марти соли 2025 дар МОИ “Суғд” корхонаҳои ҶДММ “Тоҷпанел” ва ҶДММ КМТТ “Афранг Пластик” ифтитоҳ гардиданд, ки ба истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ (панелҳо) ва истеҳсоли профилҳои пластикӣ машғуланд [1].

Вилояти Суғд дар минтақаи мусоиди ҷуғрофӣ, дар буриши роҳҳои оҳан ва роҳҳои мошингарди кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷойгир мебошад. Таҷдид ва ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ намудани роҳҳои мошингард, ба истифода додани нақбҳо ва фурудгоҳҳо, инчунин, рақамикунонии соҳаи нақлиёт барои раҳоӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба кишвари транзитӣ табдил додани мамлакат нақши назаррас доранд. Вилоят бо бисёр кишварҳои хориҷи наздик ва дур муносибатҳои содиротию воридотӣ дорад. Дар сохтори содироти вилояти Суғд ҳиссаи бештарро Чин – 35,2%, Қазоқистон – 32,9%, Ӯзбекистон – 11,6%, Эрон – 6,3%, Русия – 5,2% ташкил дода, ҳиссаи Туркия – 3%, Италия – 2% ва Сингапур – 1,3% ва дигар давлатҳо 2,5% мебошад. Дар баробари ин, дар сохтори воридоти вилояти Суғд ҳиссаи бештарро Қазоқистон – 28,6%, Русия – 26,3%, Чин – 13,7%, Ӯзбекистон – 8,3%, Корея – 6,2%, Литва – 4,8% ва Беларус 1,9% доро буда, ҳиссаи дигар давлатҳо 7,8%-ро ташкил медиҳад.

Диаграммаи 6.

Ҳиссаи шарикони асосӣ дар содирот ва воридоти вилояти Суғд [10, 294]

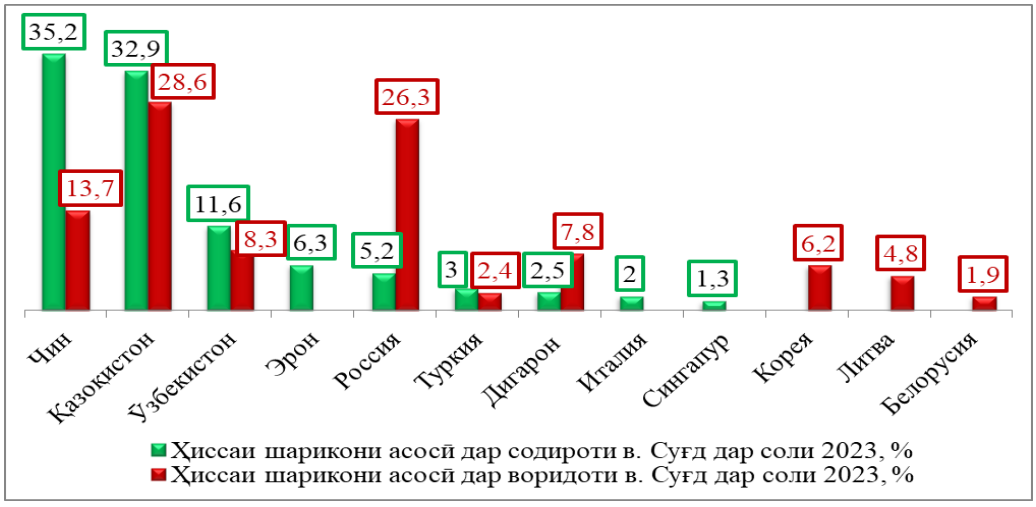

Ҳамчунин, агар ҳаҷми гардиши савдои хориҷии вилояти Суғдро таҳлил намоем, маълум мегардад, ки он тамоюл ба афзоиш дошта, дар соли 2024 ба 3305,5 млн. доллар расидааст, ки нисбат ба соли 2020-ум 98,2% зиёд мебошад. Ҳаҷми содироти вилоят низ дар навбати худ зиёд гардида, дар соли 2024-ум 1034,9 млн. доллархо ташкил дод ва нисбат ба соли 2020-ум 2,93 баробар афзоиш ёфт. Ҳаҷми воридоти вилоят ҳам сол то сол

афзоиш ёфта, дар соли 2024 ба 2270,63 млн. доллари ИМА баробар гардид ва нисбат ба соли 2020-ум 72,8% зиёд шуд.

Ҳамин тавр, таҳлил нишон медиҳад, ки дар замони муосир тараққиёти устувори ҳама гуна давлат аз иқтидори иқтисодӣ, табиӣ, захиравӣ, ҳаҷми иқтидори истеҳсолӣ, дастовардҳои илму техника, мавҷудияти роҳҳо ва воситаҳои нақлиёт, дараҷаи тараққиёти соҳаи хизматрасонӣ, инчунин, миқдор ва сифати захираҳои меҳнатӣ вобаста буда, самаранок истифода бурдани он вазифаи аввалиндараҷа мебошад. Бояд қайд кард, ки барои ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегии кишвар рушди соҳибкорӣ, махсусан, соҳибкории инноватсионӣ нақши назаррасро мебозад. Дар ин раванд рушди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ барои истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда ва баланд бардоштани иқтисодиёти минтақаҳои ҷумҳурӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Вилояти Суғд минтақаи аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта буда, маркази бузурги саноатии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, бояд ҷиҳати рушди иҷтимоию иқтисодии минбаъдаи на танҳо вилояти Суғд, инчунин, дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ барои пеш бурдани фаъолияти соҳикории инноватсионӣ дар самтҳои афзалиятноки иқтисодиёт мусоидат намуд. Ҳамзамон, дар вилояти Суғд барои пешбурди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ самтҳои афзалиятнок саноати коркард, саноати истихроҷ, кишоварзӣ, хизматрасонӣ дар соҳаи нақлиёт, саноати хӯрокворӣ, дорусозӣ ва хизматрасонии техникӣ мебошанд.

АДАБИЁТ

1. 13-е заседание Совета наблюдателей свободных экономических зон прошло в Министерстве экономического развития и торговли. [Захираи электронӣ] URL: http://fezsughd.tj/2025/04/21/13-e-zasedanie-soveta-nablyudateley-svobodnyikh-ekonomicheskikh-zon-proshlo-v-ministerstve-ekonomicheskogo-razvitiya-i-torgovli/ (Санаи мурочиат: 22.04.2025)

2. Содиқова А.Ф. Таҳлили вазъи фаъолияти соҳибкорӣ дар семоҳаи аввали соли 2025. [Захираи электронӣ] URL: https://mts.tj/?p=1708 (санаи мурочиат 17.06.2025)

3. Шиносоӣ бо раванди бунёди боғи интенсивӣ дар ноҳияи Бобоҷон Ғафуров. [Захираи электронӣ] URL: https://prezident.tj/event/domestic_trips/50194 (Санаи мурочиат 01.07.2025)

4. Ғуфранов Д.Н. Перспективные направления развития сельского хозяйства в Согдийской области. URL:https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivnye-napravleniya-razvitiya-selskogo-hozyaystva-v-sogdiyskoy-oblasti/viewer [Захираи электронӣ] (Санаи мурочиат: 11.06.2025)

5. Маҷмуаи омории “Вазъи иҷтимоию иқтисодии ҶТ”, январ–декабри соли 2020, АОНПҶТ

6. Маҷмуаи омории “Вазъи иҷтимоию иқтисодии ҶТ”, январ–декабри соли 2022, АОНПҶТ

7. Маҷмуаи омории “Вазъи иҷтимоию иқтисодии ҶТ” Январ-декабри соли 2023, АОНПҶТ

8. Маҷмуаи омории “Вазъи иҷтимою иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, январ–декабри соли 2024, АОНПҶТ

9. Маҷмуаи омории “Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон “, АОНПҶТ, 2024

10. Маҷмуаи омории “Омори солонаи вилояти Суғд”, САОНПҶТВС, 2024

11. Маҷмуаи омории “Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон”, АОНПҶТ, 2021

12. Маҷмуаи омории “Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон”, АОНПҶТ, 2022

13. Маҷмуаи омории “Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон”, АОНПҶТ, 2023

14. Маҷмуаи омории “Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон”, АОНПҶТ, 2024

15. Маҷмуаи омории “Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон”, АОНПҶТ, 2024,–С. 30

16. Маҷмуаи омории “Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1 январи соли 2025”, АОНПҶТ, 2025

17. Содиқова А.Ф. Нақши вилояти Суғд дар иқтисодиёти Тоҷикистон. [Захираи электронӣ] URL: https://mts.tj/naқshi-viloyati-suғd-dar-iқtisodiyoti-toҷikiston/(Санаи мурочиат: 13.12.2024)

18. Салихов Ҷ.Б. Нақши Пешвои миллат дар амалишавии ҳадафҳои стратегии кишвар. [Захираи электронӣ] https://t.vestnik.mts.tj/wp-content/grand-media/application/85.pdf стр.179, (Санаи мурочиат: 05.09.2025);

19. Содиқова А.Ф. Таҳлилу арзёбии вазъи фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи саноат. [Захираи электронӣ] URL: http://t.vestnik.mts.tj/wp-content/grand-media/application/75.pdf (Санаи мурочиат: 10.09.2025);

20. Ҳақбердиев Ҳ.М. Ҷанбаҳои иқтисодӣ-географии рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити нави иқтисодӣ (дар мисоли вилояти Суғди ҶТ): автореф. дисс...н.и.и.: 25.00.24 [Захираи электронӣ] URL: https://tgpu.tj/images/stories/6D.KOA_058Geo/Hakberdiev_H/Avtorefera.pdf (Санаи мурочиат: 06.09.2025).

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ В РАМКАХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ СТРАНЫ

САДЫКОВА АНИСА ФАРХОДОВНА,
заместитель начальника Управления анализа и прогнозирования вопросов предпринимательства и частного сектора Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел.: (+992) 926-300-972, e-mail: anisa.sf@mail.ru

В данной статье анализируется состояние развития экономики Согдийской области, в том числе показатели валового регионального продукта, рынка труда, структуры промышленности, инвестиций, сельского хозяйства, предпринимательства, внешнеторгового оборота и деятельности свободной экономической зоны. Было отмечено, что Согдийская область промышленно развита, и для полного использования имеющихся возможностей, и на этой основе процветания области приоритетным является развитие инновационного предпринимательства. Географическое положение области и экономические связи бизнес-структур и предпринимателей со странами ближнего и дальнего зарубежья способствуют обеспечению внутреннего рынка разнообразными товарами, развитию экспорта и на этой основе достижению стратегических целей страны.

Ключевые слова: *географическое положение, трудовые ресурсы, промышленность, сельское хозяйство, инвестиции, свободная экономическая зона, экспорт, импорт, продуктивная занятость, продовольственная безопасность, энергетическая безопасность, транспорт, индустриализация, предпринимательство, инновационное предпринимательство.*

THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF ECONOMIC INDICATORS OF SUGHD REGION WITHIN THE FRAMEWORK OF THE COUNTRY'S STRATEGIC GOALS

SODIQOVA ANISA FARHODOVNA,
Deputy Head of the Department of analysis and forecasting of entrepreneurship issues and the private sector of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki str. 89;
tel.: (+992) 926-300-972; e-mail: anisa.sf@mail.ru

This article analyzes the economic situation in Sughd region, including indicators of the regional commodity complex, the labor market, the structure of industry, investment, agriculture, entrepreneurship, foreign trade turnover and the activities of the free economic zone. It was noted that Sughd region is

industrially developed, and the development of innovative entrepreneurship is a priority for the full use of existing opportunities and, on this basis, the prosperity of the region. The geographical location of the region and the economic ties of business structures and entrepreneurs with the countries of the near and far abroad contribute to providing the domestic market with a variety of goods, developing exports and, on this basis, achieving the country's strategic goals.

Keywords: *geographical location, labor resources, industry, agriculture, capital, free economic zone, export, import, productive employment, food security, energy security, transport, industrialization, entrepreneurship, innovative entrepreneurship.*

УДК: 338.1(575.3)

ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ ДАР ЗАМИНАИ ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГИИ ҲУКУМАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

(таҳлили натиҷаҳои рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2024 – 2025)

САЛИХОВ ҶАМШЕД БОБОХАЛИЛОВИЧ,
муовини сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии иқтисодиёти соҳавии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (+992) 904-14-03-14; e-mail: salikhov9696@mail.ru

Пеш бурдани сиёсати самараноки иқтисодӣ бо мақсади таъмини рушди босуботи иқтисодиёт, ба роҳ мондани идоракунии он дар асоси стратегияҳои миллии дарозмуддат, қабули қонуну қарорҳои ба талаботи замон ҷавобгуй, ташкили шароити мусоид барои рушди истеҳсолот ва соҳибкорию сармоягузорӣ асоси таъмини рушди устувори иқтисодиёти дилхоҳ мамлакат мебошад. Дар мақола таҳлили таъмини рушди иқтисодиёти миллӣ, имкониятҳои таъмини нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва ташаккули ҳаёти воқеии иқтисодиёти миллии кишвар дар нимсолаи аввали соли 2025 васеъ фаро гирифта шудааст.

Муаллиф дар мақолаи мазкур рушди ҳамкориҳои иқтисодии кишварҳо, аз байн рафтани монеаҳо дар тиҷорат, сохтмони коргоҳу корхонаҳои истеҳсолӣ ва дар ин замина фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ, рушди соҳаи сайёҳӣ, зиёдшавии шумораи сайёҳон, гардиши молу хизматрасонӣ, даромадҳои пулии аҳолӣ, шумораи автомобилҳою ҳавопаймоҳо ва роҳҳои нову локомотивҳоро дастовардҳои муҳимми иқтисоди миллӣ унвон додааст.

Калидвожаҳо: *иқтисоди "сабз", сиёсати хориҷӣ, иқтисоди миллӣ, ҳамкориҳои судманд, созишнома, савдои хориҷӣ, рушди иқтисодӣ, тавсеаи ҳамкориҳо, сармоягузорӣ, энергияи сабз, минтақа, дурнамо.*

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сиёсати созандаву бунёдкорона ва башардӯстонаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рушди иҷтимоию иқтисодиро дар заминаи ҳадафҳои дар "Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030" пешбинигардида таъмин намуда истодааст. Дар ин самт таъмини истиқлоли энергетикӣ, раҳоӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва саноатикунонии босуръати мамлакат аз ҷумлаи ҳадафҳои муҳимми стратегӣ эълон гардиданд. Дар баробари ин, беҳтар гардидани сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ тавассути ҳалли масъалаҳои рушди устувор, тақвияти неруи инсонӣ, рушди имкониятҳои содиротии мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, ташаккули вазъи бозори меҳнат ва

таъмини шаҳрвандон бо шуғли пурмаҳсул ҳамчун омилҳои асосии расидан ба ҳадафҳои стратегӣ муайян карда шуданд.

Дар давоми нимсолаи аввали соли 2025-ум бо андешидани чораҳои муҳимми иқтисодӣ, таъмини шаффофияти амалиётҳои молиявӣ ва дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ, устувории нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ таъмин карда шуд. Дар ин давра ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба 70856,4 млн. сомонӣ баробар гардид, ки суръати рушди он 8,1 дарсадро ташкил намуд. Ин нишондиҳанда асосан аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 17,4 дарсад, кишоварзӣ 15,9 дарсад, сохтмон, 7.1 дарсад, тиҷорат ва хизматрасонӣ 18,5 дарсад, нақлиёт ва хоҷагии анбор, алоқа 8,8 дарсад, дигар навъи хизматрасониҳо 20,3 дарсад ва андозҳои холис аз маҳсулот 12 дарсад таъмин гардид. Сатҳи таваррум дар ин давра 3,5 дарсадро ташкил дод, ки тағйироти (болоравии) нархи маҳсулоти озуқаворӣ 0,1 дарсад, пастравии нархи молҳои ғайриозуқаворӣ 0,2 дарсад ва арзиши хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳолӣ 0,4 дарсад таъсир расонданд [1].

Гардиши тиҷорати хориҷӣ дар давоми моҳҳои январ – июни соли 2025 тамоюли мусбат дошта, нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 7,2 дарсад ё 316,6 млн. доллари ИМА афзоиш ёфтааст. Тадбирҳо ҷиҳати содагардонии расмиёти савдои хориҷӣ ва ба талаботи байналмилалӣ мувофиқ намудани ин низом имкон дод, ки доираи ҳамкории тиҷоратӣ васеъ гардад. Шарикони тиҷоратии Тоҷикистон асосан давлатҳои Русия, Чин, Қазоқистон, Ӯзбекистон, Эрон. Беларус, Корея, Туркия, Олмон, Афғонистон, Ҷопон, ИМА, Ҳиндустон ва ғайра ба ҳисоб мераванд.

Дар сохтори гардиши тиҷорати хориҷӣ ба ҳиссаи мамлакатҳои ИДМ 45,1 дарсад (2131,8 млн. доллари ИМА) ва ба ҳиссаи мамлакатҳои хориҷи дур 54,9 дарсад (2599,3 млн. доллар) рост меояд, ки ин нишондиҳандаро тавассути диаграммаи 1 мушоҳида карда мумкин аст.

Диаграммаи 1.

Нишондиҳандаҳои гардиши тиҷорати хориҷӣ дар давоми моҳҳои январ – июни солҳои 2024-2025

(млн. доллар)

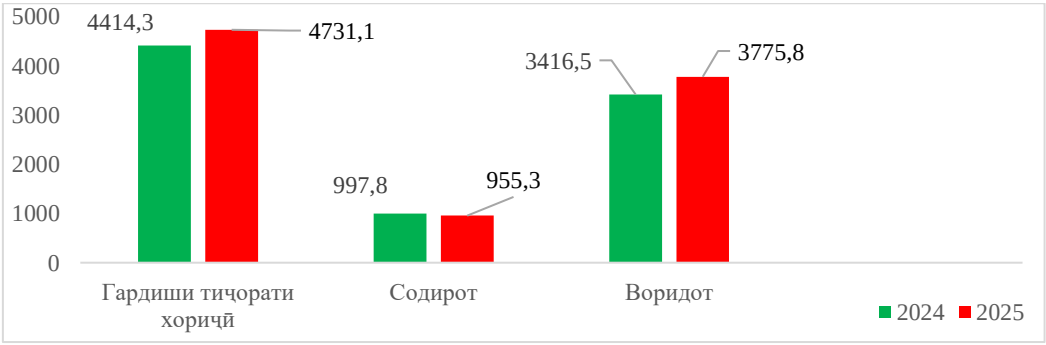

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти омории “Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, январ–июни соли 2024, саҳ. 103 ва “Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, январ – июни соли 2025, саҳ. 107.

Тибқи маълумоти диаграммаи 1 гардиши тиҷорати хориҷӣ дар давоми моҳҳои январ – июни соли 2025-ум ба 4731,1 млн. доллар баробар гардид, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 316,8 млн. доллар бештар мебошад. Содироти мол дар ин давра маблағи 955,3 млн. доллярро ташкил намуд, ки дар муқоиса ба ҳамин давраи соли 2024-ум 4,3 дарсад ё 42,5 млн. доллари ИМА коҳиш ёфтааст. Воридот ба маблағи 3775,8 млн. доллари ИМА баробар гардид, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2024-ум ба андозаи 10,5 дарсад ё ин ки 359,3 млн. доллар зиёд мебошад.

Дар давраи ҳисоботӣ давра аз Тоҷикистон асосан молҳои зерин содир карда шудааст: филизоти арзон ва маснуоти онҳо 47,3 дарсад, маҳсулоти маъданӣ 35,0 дарсад, газвори нассоҷӣ ва маснуоти онҳо 10,3 дарсад, маҳсулоти рустанипарварӣ 3,5 дарсад, маҳсулоти саноати кимиё 1,3 дарсад, мошинолот ва таҷҳизот 0,2 дарсад ва дигар маҳсулотҳо 2,4 дарсадро ташкил намуданд.

Дар нимсолаи аввали соли 2025-ум ба Тоҷикистон молу ашёи зерин: маҳсулоти маъданӣ, 17,4 дарсад, мошинолот ва таҷҳизот 14,2 дарсад, филизоти арзон ва маснуоти онҳо 10,8 дарсад, маҳсулоти тайёри озуқа 7,9 дарсад, маҳсулоти саноати кимиё 7,2 дарсад, маҳсулоти рустанипарварӣ 7,1 дарсад, чӯбу тахта ва маснуоти онҳо 4,3 дарсад, ашёи полимерӣ, резина ва маснуоти онҳо 3,6 дарсад, чарбу равғани чорво ва рустанӣ 2,4 дарсад ва дигар маҳсулот 25,1 дарсад ворид карда шуданд [1].

Саноат яке аз соҳаҳои афзалиятнок, хусусан, тавлидкунандаи асосии неъматҳои моддӣ ба ҳисоб рафта, Ҳукумати кишвар ҳамеша барои таъмини рушди истеҳсолоти молӣ ва содироти маҳсулоти тайёри дорои арзиши баланди иловашуда бо роҳи ворид намудани технологияҳои нав, истифодаи ҳарчи бештари манбаъҳои ашёи хом ва коркарди пурраи онҳо таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамояд, ки рушди соҳаи саноат дар нимсолаи аввали соли 2024-ум ва ҳамин давраи соли 2025-ум дар диаграммаи 2 нишон дода шудааст.

Диаграммаи 2.

Нишондиҳандаҳои рушди соҳаи саноат дар нимсолаи аввали соли 2024 ва соли 2025

(млн. сомонӣ)

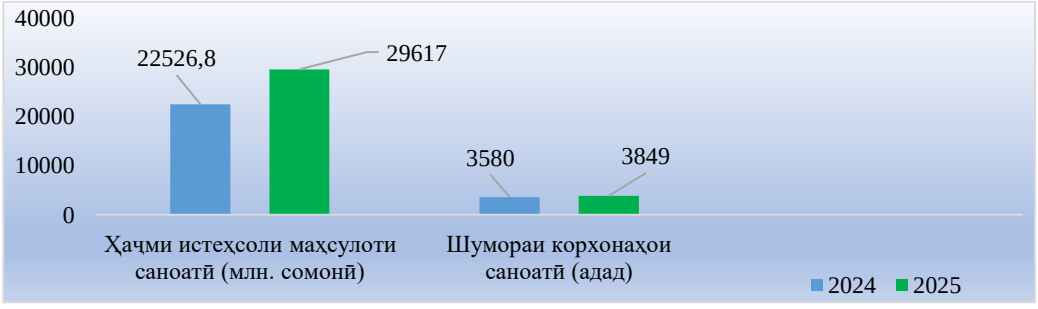

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти омории “Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, январ – июни соли 2024, саҳ.14 ва “Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, январ – июни соли 2025, саҳ. 14.

Аз рӯйи нишондиҳандаҳои диаграммаи 2 муайян мегардад, ки дар нимсолаи аввали соли 2025-ум 3849 адад коргоҳу корхонаҳои истеҳсолӣ дар кишвар мавриди фаъолият қарор доштанд, ки ин шумора нисбат ба ҳамин давраи соли 2024-ум 269 адад бештар мебошад. Аз ҷумла дар соҳаҳои истихроҷ 351 адад (соли 2024-ум 327), коркард 3323 адад, (соли 2024-ум 3081), таъминоти неруи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво 72 адад (соли 2024-ум 72) ва таъминоти об ва коркарди партовҳо 103 адад (соли 2024-ум 100) фаъолият менамуданд.

Дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда дар нимсолаи якуми соли 2025 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ якҷо бо соҳибкорони хусусӣ ба 29617 млн. сомонӣ баробар гардид, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2024-ум ба маблағи 790,2 млн. сомонӣ бештар мебошад ва ҳиссаи соҳа дар ММД – 17,4 дарсадро ташкил намуд. Суръати рушди соҳаи саноат асосан аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми маҳсулоти саноати истихроҷ ба андозаи 1,7 баробар, саноати коркард 5,0 дарсад, таъминоти неруи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво 13,2 дарсад, таъминоти об, тозакунӣ, коркарди партовҳо 15,9 дарсад таъмин гардидааст. [1]

Дар робита ба ин, бо мақсади рушди соҳаи кишоварзӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ, ки яке аз ҳадафҳои стратегии Ҳукумати мамлакат муайян гардидааст, чораҳои зарурӣ нисбати истеҳсоли бештари маҳсулоти кишоварзӣ, баланд бардоштани сатҳи даромаднокӣ ва таъмини бозори дохилӣ бо молу маҳсулоти кишоварзӣ андешида шуда истодаанд, ки дар бисёре аз кишварҳои рӯ ба тараққӣ бахши муҳимми иқтисодиёт боқӣ монда, ҳиссаи он дар ММД афзоиш меёбад [2]. Рушди нишондиҳандаҳои соҳаи кишоварзӣ дар нимсолаи аввали соли 2024-ум ва ҳамин давраи соли 2025-ум тавассути диаграммаи 3 нишон дода шудааст.

Диаграммаи 3.

Нишондиҳандаҳои рушди соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нимсолаи аввали солҳои 2024-2025

(млн. сомонӣ)

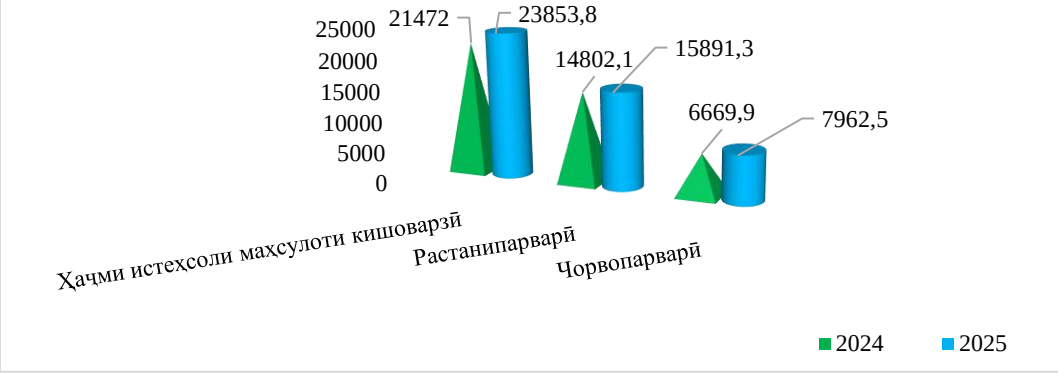

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти омории “Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, январ – июни соли 2024, саҳ.22 ва “Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, январ – июни соли 2025, саҳ. 22.

Дар давоми моҳҳои январ–июни соли 2025-ум дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ ба 23853,8 млн. сомонӣ баробар гардидааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2024-ум 9,7 дарсад зиёд мебошад. Бояд гуфт, ки афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ асосан аз ҳисоби соҳаи рустанипарварӣ ба маблағи 15891,3 млн. сомонӣ ё ин ки 9,0 дарсад, соҳаи чорводорӣ 7962,5 млн. сомонӣ ё 11,2 дарсад таъмин гардид ва дар ин давра ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ дар ММД ба 15,9 дарсад баробар гардид.

Дар ин давра, ҳиссаи хоҷагиҳои ҷамъиятӣ дар ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ 15,3 дарсадро ташкил додааст ва ин нишондиҳанда дар хоҷагиҳои вилояти Суғд 23,8 дарсад, вилояти Хатлон 12,4 дарсад, ВМКБ 1,4 дарсад ва шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 12,6 дарсад рост меояд. Ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидории ВМКБ 225,7 млн. сомонӣ, вилояти Суғд 6158,6 млн. сомонӣ, вилояти Хатлон 14069,7 млн. сомонӣ ва шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 3399,8 млн. сомонӣ баробар гардидааст.

Дар натиҷаи андешидани тадбирҳои саривақтии кишоварзон ва риояи қоидаҳои агротехникӣ, ба ҳолати якуми июли соли 2025 дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ истеҳсоли ғалла ба 679065 тонна, картошка 267929 тонна, сабзавот 1217009 тонна, маҳсулоти полизӣ 590881 тонна, истеҳсоли мева 297731 тонна, ангур 3738 тонна ва хӯроки чорво 496962 тонна баробар гардид, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2024-ум истеҳсоли картошка 819 тонна, маҳсулоти полизӣ 177916 тонна, истеҳсоли мева 72905 тонна, ангур 1034 тонна ва хӯроки чорво 43903 тонна зиёд мебошад. [1]

Гарчи мутобиқ ба “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва барномаҳои дигари ҳукуматӣ минбаъд ба соҳаи саноат диққати бештар дода мешавад, таъмини рушди минбаъдаи соҳаҳои дигар, аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ, ҳамчун вазифаи асосии сохторҳои давлатӣ боқӣ мемонад. Зеро пешбурди сиёсати самараноки иқтисодӣ рушди мутавозуни ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқро талаб мекунад ва вайрон кардани принсипҳои пешбурди чунин сиёсат метавонад боиси болоравии нархҳо, иҷро нашудани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва мушкилиҳои иҷтимоӣ дар кишвар гардад.

Бинобар ин, масъалаи мазкур дар таҳқиқоти коршиноси масоили иқтисодӣ, профессор Шариф Раҳимзода низ мавриди арзёбӣ қарор дода шуда, мавсуф таъкид меварзад, ки “пешбурди сиёсати дурусти аграрӣ, омода намудани мутахасиссони баландихтисос, омӯзиши таҷрибаи пешрафта, истифодаи комёбиҳои илму техника, дар такя ба таҷрибаи кишварҳои дигар ҷорӣ кардани низоми дастгирии соҳаи кишварзӣ, мусоидат ба фурӯши маҳсулоти он дар бозорҳои байналмилалӣ ва ғайра метавонад ба рушди соҳа мусоидат намояд” [3].

Ҳамзамон, соҳаи нақлиёт дар иқтисодиёти дилхоҳ давлатҳои ҷаҳон яке аз соҳаҳои асосӣ ба ҳисоб рафта, бе бунёди роҳҳои замонавӣ ва рушди соҳаи нақлиёт, самаранокии дигар соҳаҳои хоҷагии халкро тассавур кардан ғайриимкон гардидааст. Бинобар ин, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз ҳадафҳои стратегӣ муайян гардидааст. Ҳадафи мазкур фарогири бозсозӣ ва сохтмони роҳҳои мошингард, роҳҳои оҳан, пулҳо ва нақбҳо, инчунин, дигар зерсохторҳои нақлиётӣ мебошад, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ ба стандартҳои ҷаҳонӣ сохта ба истифода дода шуда истодаанд, ки ин ҷо тавассути диаграммаи 4 хизматрасонии соҳаи роҳу нақлиёт дар давоми нимсолаи аввали соли 2024-ум ва ҳамин давраи соли 2025-ум нишон дода шудааст.

Диаграммаи 4.

Хизматрасонии соҳаи роҳу нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нимсолаи аввали солҳои 2024 – 2025

(бо тонна)

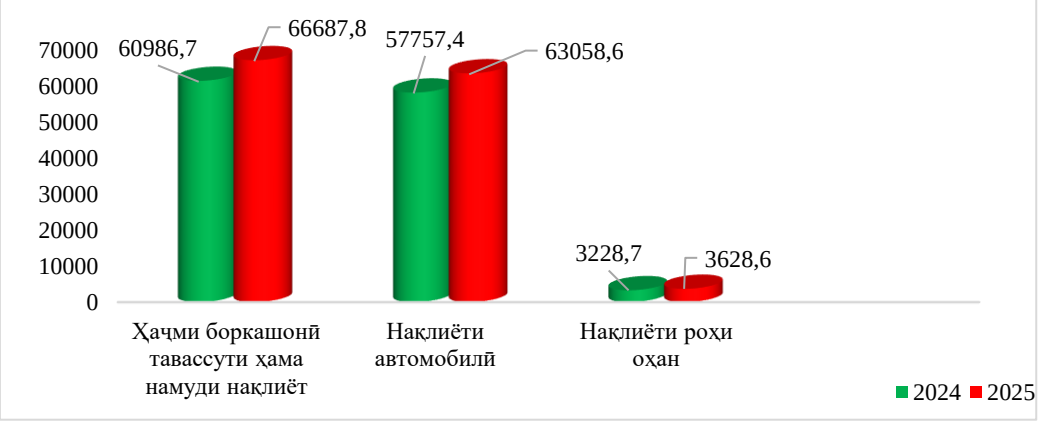

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти омории “Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, январ – июни соли 2024, саҳ. 44 ва “Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, январ – июни соли 2025, саҳ. 44.

Бояд гуфт, ки давоми моҳҳои январ–июни соли 2025-ум дар қаламрави кишвар тавассути ҳама навъҳои нақлиёт 66687,8 ҳазор тонна бор кашонида шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 9,3 дарсад зиёд мебошад. Дар давраи ҳисоботӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ 63058,6 млн. тонна бор кашонида шудааст, ки нисбат ба нимсолаи аввали соли 2024-ум 9,2 дарсад зиёд мебошад. Тавассути нақлиёти роҳи оҳан 3628,6 млн. тонна бор кашонида шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2024-ум 12,4 дарсад зиёд мебошад [1].

Ҷиҳати афзоиши ҳаҷми содироти молу маҳсулот ва дастгирии соҳибкорони ватанӣ Корхонаи воҳиди давлатии «Роҳи оҳани Тоҷикистон» то 80 дарсад сабукиҳо пешниҳод намуд. Ҳамчунин, бо маъмурияти роҳи оҳани давлатҳои шарик ҳамкории судманд ба роҳ монда шудааст, дар ин

давра аз Ӯзбекистон, Туркманистон, Қазоқистон, Русия ва дигар давлатҳо сабукиҳои назаррас пешбинӣ намуда, дар қатораи мусофирбари Душанбе – Кӯлоб 60 дарсад ва дар мувофиқа бо роҳҳои оҳани давлатҳои Русия, Қазоқистон, Ӯзбекистон ба мусофироне, ки пешакӣ чипта харидорӣ менамоянд то 45 дарсад сабукиҳо пешбинӣ шудааст.

Алҳол захираҳои гидроэнергетикӣ ҳамчун сарвати табиӣ барои таъмини истиқлоли энергетикӣ, ҷиҳати амалӣ намудани ҳадафҳои гузошташудаи Ҳукумати мамлакат бо ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ ва маблағгузориҳои буҷетӣ мақсаднок истифода гардида, неругоҳҳои хурду бузург дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёд ва таҷдиду азнавсозӣ гашта истодаанд.

Диаграммаи 5.

Рушди нишондиҳандаҳои энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нимсолаи аввали солҳои 2024-2025

(млн. кВт. соат)

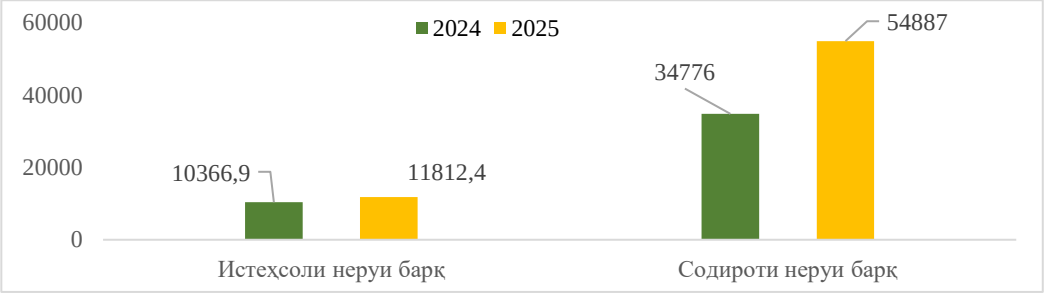

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти омории “Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, январ – июни соли 2024, саҳ. 18 ва “Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, январ – июни соли 2025, саҳ. 18.

Дар давоми нимсолаи аввали соли 2025-ум ҳаҷми истеҳсол ва тақсимоти неруи барқ, газ ва тозакунии ҳаво ба маблағи 5612,1 млн. сомонӣ таъмин гардид, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2024-ум 956,3 млн. сомонӣ зиёд мебошад. Истеҳсоли неруи барқ дар нимсолаи аввали соли 2025-ум 11812,4 млн. кВт. соатро ташкил дода, нисбат ба ҳамин давраи соли 2024-ум 1445,5 млн. кВт. соат ё 3,9 дарсад афзоиш ёфт. Содироти неруи барқ бошад, 54887 млн. доллари ИМА-ро ташкил дода, нисбат ба ҳамин давраи соли 2024-ум мутаносибан 20111 млн. доллар зиёд гардидааст [1].

Дар ин радиф рушди соҳаи сайёҳӣ ҳамчун соҳаи муаррификунандаи давлату миллат, таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои мардуми тоҷик метавонад ба инкишофи ҳамаҷонибаи соҳаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла соҳаҳои хизматрасониву маишӣ ва истеҳсолӣ мусоидат намояд. Давоми моҳҳои январ-июни соли 2025-ум шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, бо дарназардошти ҳама навъи мақсадҳои сафар (хизматӣ, истироҳатӣ ва ғайра) 925,7 ҳазор нафарро

ташкил дод, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2024-ум 177,4 ҳазор нафар ё 23,7 дарсад зиёд мебошад.

Диаграммаи 6

Рушди соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нимсолаи аввали солҳои 2024 – 2025

(ҳазор нафар)

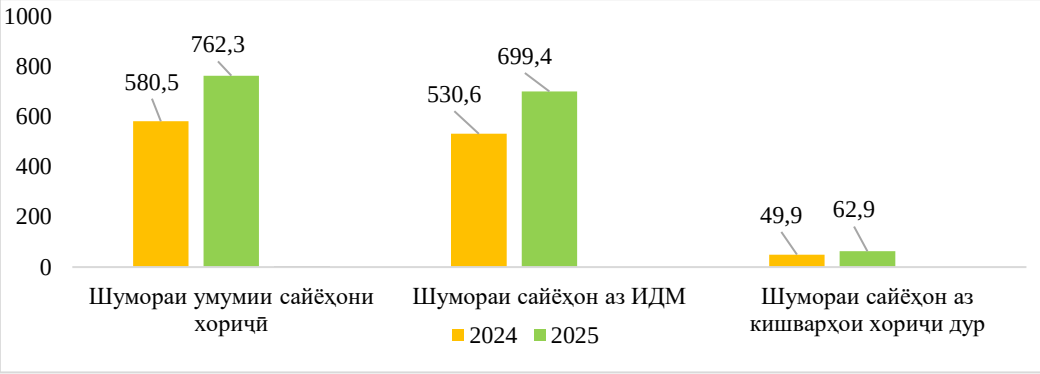

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти омории “Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, январ – июни соли 2024, саҳ. 125 ва “Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, январ – июни соли 2025, саҳ. 125.

Аз шумораи умумии шаҳрвандони хориҷие, ки давоми моҳҳои январ – июни соли 2025-ум ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, 762,3 ҳазор нафарашон ҳамчун сайёҳ (тибқи методологияи СУС) ба қайд гирифта шудаанд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 181,8 ҳазор нафар ё ин ки 31,3 дарсад афзоиш ёфтааст. Аз ин шумора 699,4 ҳазор нафар ба кишварҳои ИДМ, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 168,8 ҳазор нафар ё 31,8 дарсад ва 62,9 ҳазор нафар ба кишварҳои хориҷи дур, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2024-ум 13 ҳазор нафар ё ин ки 26,0 дарсад афзоиш ёфтааст.

Дар ин давра шаҳрвандони Ӯзбекистон – 527 ҳазор ё 56,9 дарсади шумораи умумии сайёҳон, аз Русия – 248,5 ҳазор нафар ё 26,8 дарсад, Қирғизистон – 49,5 ҳазор нафар ё 5,3 дарсад, Қазоқистон – 17,8 ҳазор нафар ё 1,9 дасрад ва аз Туркманистон – 3,2 ҳазор нафар ё 0,3 дарсадро ташкил медиҳад. Шаҳрвандони мамлакатҳое, ки аз хориҷи дур ба қаламрави Тоҷикистон ворид шудаанд, асосан, аз Ҷумҳурии Мардумии Чин – 17,5 ҳазор нафар ё 1,9 дарсад, Афғонистон – 9,7 ҳазор нафар ё 1,0 дарсад, Эрон – 7,3 ҳазор нафар ё 0,8 дарсад, ИМА – 5,9 ҳазор нафар ё 0,6 дарсад, Туркия – 3,1 ҳазор нафар ё 0,3 дарсад, Олмон – 3,3 ҳазор нафар ё 0,4 дарсад, Ҳиндустон ва Ҷопон 1,6 ҳазор нафар ё 0,2 дарсад, Австралия – 1,5 ҳазор нафар ё 0,2 дарсад, Британия, Фаронса, Ҷумҳурии Корея ва Италия 1,4 ҳазор нафар ё 0,2 дарсад. Покистон ва Полша 1,3 ҳазор нафар ё 0,1 дарсад ва Канада 1,1 ҳазор нафар ё 0,1 дарсад рост меояд [1].

Дар маҷмуъ, натиҷаҳои рушди иқтисодии кишвар дар нимсолаи аввали соли 2025 бо дарназардошти вазъи мураккаби ҷомеаи чаҳонӣ мусбат арзёбӣ

мегардад. Аз ҷумла дар ин давра суръати рушди соҳаи саноат асосан, аз ҳисоби саноати истихроҷ 1,7 баробар ва саноати коркард 5 дарсад таъмин гардидааст. Бояд гуфт, ки шохисҳои мақсадноки асосии дар "СМР – 2030" аз рӯйи сенарияи индустриалӣ ҳиссаи саноати коркард 74–75 дарсад муайян гардида, саноати истихроҷ бошад, дар ҳудуди 11–11,5 дарсад пешбинӣ гардидааст. Дар робита ба ин, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар семинар–машварати ҷумҳуриявӣ бо роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои кишвар дар ноҳияи Данғара ибрози назар карда, ба масъулин дастур доданд, ки масъалаҳои ташкили корхонаҳои нави истеҳсолӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ нав ва зиёд намудани суръати рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, бахусус, дар соҳаҳои коркард, саривақт ҳаллу фасл карда шаванд. Инчунин, таъкид гардида буд, ки имкониятҳои истифоданашуда дар самти рушди соҳа дар минтақаҳои кишвар, махсусан, саноати коркард дар вилояти Хатлон ниҳоят зиёданд ва ҷиҳати пурра истифода намудани онҳо ташаббускории роҳбарону масъулони вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо, вазорату идораҳои соҳавӣ, ҷалби сармояи мустақими ватаниву хориҷӣ ва воридоти технологияҳои пешқадам зарур мебошад.

Илова бар ин, нишондиҳандаҳои содиротии кишвар нисбат ба солҳои қаблӣ нисбатан коҳиш ёфта, ноил шудан ба нишондиҳандаҳои пешбинишудаи "Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025" ҳаҷми умумии содирот то 2,4 млрд. доллари ИМА муайян гаштааст, ки ин рақам дар соли 2024-ум 1947,0 млн. доллари ИМА-ро ташкил медод. Вобаста ба ин, Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28-уми декабри соли 2024 ба масъулин дастур дода буданд, ки дар баробари пешгирӣ кардани таъсири хавфҳои эҳтимолӣ ба иқтисоди миллӣ, ташаккули «иқтисоди сабз», рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ ва истифодаи васеи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, инчунин, идоракунии самараноки иқтидорҳои мавҷуда, ташкили корхонаҳои истеҳсолӣ ва таъсис додани ҷойҳои корӣ нав, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ ва тақвияти иқтидори содиротии мамлакат таъмин карда шавад.

Ҳамин тавр, гузаронидани ислоҳоти доимии иқтисодӣ дар низоми идоракунии иқтисодиёт имкон медиҳад, ки тартиби пешбурди сиёсати иқтисодӣ ба талаботи замон мутобиқ карда шуда, дар ин замина, самаранокии низоми иқтисодии истифодашаванда таъмин ва талаботи рӯзмарраи мардум қонеъ гардонида шавад. Аз ҷумла дар шароити ниҳоят ҳассосу мураккаби ҷомеаи ҷаҳонӣ, хусусан, канда шудани занҷираҳои иқтисодии кишварҳо, ҷалби сармояҳои хориҷӣ ва дар ин замина, ташаккули низоми иқтисоди миллӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Мақсад аз ислоҳоти мазкур низ беҳтар кардани муҳит ва боло бурдани сатҳи некуаҳволии мардуми кишвар мебошад.

АДАБИЁТ

1. “Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, январ – июни соли 2024, саҳ. 125 ва “Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, январ – июни соли 2025, саҳ. 125.

2. Нажмудинов М.С. Рынок сельскохозяйственной техники в развивающихся странах: стратегии устойчивого развития // Маҷаллаи “Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз”. 2025. №2 (90) – С. 199-208

3. Шариф Раҳимзода. Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди миллӣ [матн] / Шариф Раҳимзода – Душанбе: ЭР-граф, 2019

ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В РАМКАХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ ПРАВИТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

(анализ результатов развития экономики Республики Таджикистан в 2024 - 2025 годах)

САЛИХОВ ДЖАМШЕД БОБОХАЛИЛОВИЧ,
заместитель начальника Управления анализа и прогнозирования отраслевой экономики Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 89;
тел.: (+992) 904-14-03-14; e-mail: salikhov9696@mail.ru

Проведение эффективной экономической политики в целях обеспечения стабильного развития экономики, построение управления ею на основе долгосрочных национальных стратегий, принятие законов и решений, отвечающих требованиям времени, создание благоприятных условий для развития производства, предпринимательства и инвестиций является основой обеспечения устойчивого экономического развития любой страны. В статье представлен комплексный анализ обеспечения развития национальной экономики, возможностей обеспечения макроэкономических показателей и формирования реальной жизни народного хозяйства страны в первой половине 2025 года.

В статье автор рассматривает развитие экономического сотрудничества между странами, устранение барьеров в торговле, строительстве заводов и промышленных предприятий и, в этом контексте, создание новых рабочих мест, развитие туристической отрасли, увеличение числа туристов, товарооборота и услуг, доходов населения, количества автомобилей и самолетов, новых дорог и локомотивов как важные достижения национальной экономики.

Ключевые слова: *зеленая экономика, внешняя политика, национальная экономика, взаимовыгодное сотрудничество, соглашение, внешняя торговля,*

экономическое развитие, расширение сотрудничества, инвестиции, зеленая энергетика, регион, перспективы.

ENSURING THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY WITHIN THE FRAMEWORK OF THE STRATEGIC GOALS OF THE GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

(analysis of the results of economic development of the Republic of Tajikistan in 2024 – 2025)

SALIKHOV JAMSHED BOBOKHALILOVICH,
Deputy Head of the Department of analysis and forecasting
of the sectoral economy of the Center for Strategic Research
under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 904-14-03-14; e-mail: salikhov9696@mail.ru

Implementation of an effective economic policy in order to ensure stable development of the economy, building its management on the basis of long-term national strategies, adoption of laws and decisions that meet the requirements of the time, creation of favorable conditions for the development of production, entrepreneurship and investment is the basis for ensuring sustainable economic development of any country. The article presents a comprehensive analysis of ensuring the development of the national economy, the possibilities of ensuring macroeconomic indicators and the formation of the real life of the national economy of the country in the first half of 2025.

In the article, the author considers the development of economic cooperation between countries, the elimination of barriers to trade, the construction of factories and industrial enterprises and, in this context, the creation of new jobs, the development of the tourism industry, an increase in the number of tourists, trade turnover and services, population incomes, the number of cars and airplanes, new roads and locomotives as important achievements of the national economy.

Keywords: *"green" economy, foreign policy, national economy, mutually beneficial cooperation, agreement, foreign trade, economic development, expansion of cooperation, investments, green energy, region, prospects.*

УДК: 657.6:338.48(575.3)

НАҚШИ АУДИТИ ДОХИЛӢ ДАР ТАҲКИМИ НИЗОМИ НАЗОРАТИ ДОХИЛӢ ВА АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ СОҲАИ САЙЁҲӢ

ЮСУПОВ УМЕДҶОН САНГИҲМАДОВИЧ,
мудири кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва
андозбандии Донишгоҳи давлатии Данғара
734055, Тоҷикистон, ш. Данғара, кӯчаи Марказӣ;
тел.(+992) 985-79-80-68; e-mail: yusupov-umed@bk.ru

ДАВЛАТЗОДА ДИЛМУРОД АШУРБЕК,
профессори кафедраи менеҷмент ва маркетиниги Донишгоҳи
славянии Русия ва Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. М.Турсунзода 30;
тел.(+992) 20-222-22-25; e-mail: davlatzoda@bk.ru

Тавре маълум аст, соҳаи сайёҳӣ яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди Тоҷикистон ба шумор меравад. Бо зиёд гардидани ҷараёни сармоягузорӣ, афзоиши хизматрасониҳо ва гуногуншаклии фаъолияти хоҷагидорӣ дар ин соҳа, ҳамзамон, хавфҳои молиявӣ ва идоракунӣ низ меафзоянд. Дар чунин шароит, ташкили аудити дохилӣ ба ҳайси унсури муҳими низоми назорати дохилӣ ва воситаи таъмини амнияти иқтисодӣ аҳаммияти калидӣ пайдо мекунад.

Бо дарназардошти ин, мақола ба баррасии масъалаҳои ташкили аудити дохилӣ дар фаъолияти молиявию хоҷагидории субъекти соҳибкории корхонаҳо бахшида шудааст. Вазифаҳои асосӣ, принсипҳои бунёд ва усулҳои методӣ омӯхта шуда, меъёрҳои арзёбии самаранокии аудити дохилӣ муайян карда шудаанд. Барои таъмини методии фаъолияти хадамоти аудити дохилӣ дар корхона тавсияҳои алоҳида пешниҳод карда шудаанд. Ҳамзамон, барои рақобатпазир гардидани корхона ва таъмини мувозини амнияти иқтисодии он ҳатман аудити дохилӣ лозим меояд. Бо дарназардошти ин, раванди гузаронидани таҳлили аудити дохилӣ имкон медиҳад, ки аз рақобати носолим ва буҳронҳои бавуҷудоянда эмин нигоҳ дорад.

Зимнан, нақши аудити дохилӣ дар таҳкими низоми назорати дохилӣ ва амнияти иқтисодии соҳаи сайёҳӣ дорои аҳаммияти баланди назариявӣ ва амалӣ мебошад. Он метавонад ба таҳкими устувории молиявӣ, шаффофияти идоракунӣ ва дар маҷмуъ, ба таъмини амнияти иқтисодии на танҳо соҳаи сайёҳӣ, балки иқтисодиёти миллӣ низ саҳми назаррас гузорад.

Калидвожаҳо: *амнияти иқтисодӣ, аудити дохилӣ, стандартҳо, принсипҳо, усулҳои методологӣ, хоҷагии тарабхона, корхона, ташкилӣ, назоратӣ.*

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ва ноустувории иқтисодӣ, ки дар он соҳаҳои гуногуни иқтисод таҳти таъсири омилҳои гуногун қарор доранд, таҳкими низоми назорат ва таъмини амнияти иқтисодӣ аҳаммияти аввалиндараҷа пайдо мекунад. Дар байни соҳаҳои афзалиятнок соҳаи сайёҳӣ яке аз самтҳои муҳимми стратегӣ ба ҳисоб меравад, ки метавонад ба иқтисоди миллӣ на танҳо ҳамчун манбаи даромад, балки воситаи ташкили ҷойҳои корӣ, рушди инфрасохтор ва муаррифии мероси фарҳангию табиии кишвар саҳми назаррас гузорад.

Алҳол нақши аудити дохилӣ на танҳо ба баланд бардоштани сифати идоракунии дохилӣ ва масъулияти ташкилотҳо маҳдуд намешавад, балки бевосита ба таҳкими амнияти иқтисодии соҳаи сайёҳӣ низ таъсир мерасонад. Бо таваҷҷуҳ ба он, ки Тоҷикистон соҳаи сайёҳиро ҳамчун яке аз бахшҳои афзалиятнок муайян намудааст, омӯзиши мавқеӣ аудити дохилӣ барои таҳкими низоми назорат ва таъмини суботи иқтисодӣ дар ин соҳа аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ дорад.

Айни замон зарурати ба таври васеъ истифода бурдани аудити дохилӣ дар фаъолияти молиявию хоҷагидории субъектҳои хоҷагидорӣ, бахусус корхонаҳои азиму миёна, аз ҷумла ширкатҳои соҳаи сайёҳӣ ба миён омадааст. Он бояд ҳамчун қисми ҷудонашавандаи системаи умумии назорати дохилӣ баррасӣ карда шавад. Зеро муҳиммияти назариявии мавзуъ дар он аст, ки дар қонунгузории Тоҷикистон ва адабиёти илмии ватанӣ то ҳол равишҳои ягонаи методологӣ барои ташкили хадамоти аудити дохилӣ дар соҳаи сайёҳии кишвар вуҷуд надоранд. Аз ин рӯ, таҳқиқи мавзуъ ба такмили назария ва коркарди стандартҳои миллӣ мусоидат хоҳад кард.

Мусаллам аст, ки аудити дохилӣ танҳо як расмиёти санҷишӣ нест, балки он омили муассири идоракунии хавфҳо, таъмини шаффофияти молиявӣ, пешгирии хатоҳо ва вайронкуниҳо, инчунин, воситаи баланд бардоштани самаранокии идоракунӣ мебошад. Ба ибораи дигар, аудити дохилӣ метавонад ҳам барои роҳбарият ва ҳам барои соҳибкорон ҳамчун чашми назоратӣ ва машваратчии боэътимод хизмат кунад. Дар ин радиф, дар адабиёти иқтисодӣ таҷрибаи мусбат ва зарурати татбиқи аудити дохилӣ қайд карда шудааст [1-5]. Масалан, муҳаққиқ С.Низомов таъкид мекунад, ки «пеш аз ҳама, бояд ба аудити дохили таваҷҷуҳ кард, зеро маҳз ҳамин намуди аудит самаранокии фаъолияти корхона ва натиҷаи аудити беруниро муайян мекунад» [4, 133]. Вобаста ба ин, аҳаммияти масъалаи ташкили хадамоти аудити дохилӣ бо истифода аз таҷрибаи муайяни фаъолияти он дар ширкатҳои соҳаи сайёҳӣ равшан аст.

Дар шароити иқтисодиёти миллӣ, ки он дар ҳоли рушди устувор қарор дорад ва соҳаи сайёҳӣ яке аз самтҳои афзалиятнок муайян карда шудааст, аудити дохилӣ аҳаммияти стратегӣ пайдо намудааст. Зери мафҳуми аудити дохилӣ низоми назорати риояи тартиби муқарраршудаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва эътимоднокии фаъолияти системаи назорати дохилӣ, ки дар корхона ба роҳ монда шудааст, бо ҳуҷҷатҳои дохилӣ танзим карда шуда, ба манфиати роҳбарият ё соҳибони он амал мекунад, фаҳмида мешавад [1, 10]. Ба андешаи мо, дар шароити афзоиши нақши соҳаи сайёҳӣ ва зарурати ҷалби сармоягузорӣ, аудити дохилӣ ба унсури калидии таъмини шаффофият, баланд бардоштани эътимоди шариконӣ иқтисодӣ ва ҳифзи манфиатҳои молиявии корхонаҳо табдил ёфтааст. Бинобар ин, рушди низоми аудити дохилӣ яке аз шарти муҳимтарини таҳкими иқтисодиёти миллӣ ва рушди устувори соҳаи сайёҳӣ маҳсуб мешавад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» объектҳои аудити дохилиро муайян накардааст, вале онҳоро дар шакли умум тавассути самти фаъолияти аудиторӣ муайян кардан мумкин аст. Мувофики моддаи 14-и Қонуни мазкур самтҳои асосии фаъолияти аудиторӣ, аз ҷумла эътимоднокии ҳисобот, мукаммалӣ ва риояи қоидаҳои муқарраргардидаи баҳисобгирии муҳосибӣ; хизматрасонии аудиторӣ дар шакли машваратҳо ва ташхисот муайян гардидаанд. Самтҳои зикршуда танҳо як қисми объектҳоро ифода мекунанд, зеро фаъолияти аудиторҳои дохилӣ набояд танҳо бо санҷиши ҳисобот ва ҳолати баҳисобгирӣ маҳдуд бошад.

Аудити дохилӣ бояд соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ва техникиро дар бар гирад, ки маҷмӯи объектҳоро муттаҳид мекунанд. Ба ин гуна объектхо тамоми вазифахои идоракунӣ, кори хадамоти иқтисодию техникӣ, ташкил ва технологияи истеҳсолот, системаи идоракунии корхонаҳо, баҳисобгирии идоракунӣ ва молиявӣ, буҷет, банақшагирии молиявӣ, андозбандӣ, ҳавасмандгардонӣ, назорати вазъият ва фаъолияти системаи назорати дохилӣ, ҳуҷҷатҳои лоиҳавию сметавии сохтмони асосӣ ва таъмири асосӣ дохил шуда метавонанд. Аудити дохилӣ дар соҳаи сайёҳӣ панҷ вазифаи зеринро иҷро менамояд:

1 Банақшагирӣ, ки вазифаи он иборат аз ҳадафи аудити дохилӣ; таҳияи нақшаи тартиби аудит, муайян кардани қоидаҳо ва усулҳои аудити дохилӣ;

2 Ташкилӣ интихоби объекти аудит; объекти аудит; иҷрокунандаи расмиёти аудит; ташкили базаи иттилоотӣ меъёрию моддию техникӣ;

3 Функсияи амалиётӣ: муайян кардани нақшаи бизнеси корхона, баҳодиҳии системаи ҳисобдорӣ ва ҳисоботдиҳӣ, санҷиши риояи принсипхои баҳисобгирӣ ва қонунгузории амалкунанда;

4 Назоратӣ: татбиқи расмиёти аудит, муайян намудани меъёрҳои (стандартҳои) аудити дохилӣ; муқоисаи натиҷаҳои аудити дохилӣ бо меъёрҳо (стандартҳо);

5 Татбиқи маводи аудити дохилӣ: таҳияи ҳисобот ва хулоса аз рӯйи натиҷаҳои аудит, кор карда баромадани тадбирҳои бартараф намудани камбудиҳои ошкоршуда; пешгӯйии стратегияи молиявӣ ва рушди корхона, иштирок дар татбиқи маводи аудити дохилӣ.

Кори хадамоти аудити дохилӣ дар корхона мувофиқи ҷадвали корӣ аз ҷониби роҳбари корхона тасдиқшуда ташкил карда мешавад.

Барои фаъолияти самаранок аудиторони дохилии ширкат бояд чорчӯбаи дахлдори меъёрӣ дошта бошанд: стандартҳои аудит, меъёрҳо ва тавсияҳо. Стандартҳо бояд муносибати умумиро ба гузаронидани аудит, навъҳои ҳисоботи аудиторон, масъалаҳои методологӣ ва принсипҳои асосиеро, ки намояндагони касб бояд новобаста аз муҳити гузаронидани аудит риоя кунанд, муайян кунанд.

Дар Тоҷикистон аудити дохилӣ ба қадри кофӣ паҳн нашудааст, зеро дар бораи ташкил, нақш, вазифаҳо, усулҳо ва роҳҳои гузаронидани он маълумоти зарурӣ мавҷуд нест. Дар сатҳи қонунгузорӣ фаъолияти аудити дохилӣ ба ғайр аз баъзе санадҳои қонунгузорӣ, аз ҷумла: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар бахши давлатӣ», аз 21 июли соли 2010, № 631, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ», аз 22 июли соли 2010, № 293, аниқ танзим карда нашудааст. Функсия ва мафҳумҳои дар ин ҳуҷҷатҳо ифодаёфта баъзан ба ҳам мухолифанд, зеро онҳо аудити дохилиро аз нуқтаи назар ва ниёзҳои мақоми дахлдор баррасӣ мекунанд.

Қобили зикр аст, ки барои ширкатҳои сайёҳӣ, мисли дигар соҳаҳо, то ҳол санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ доир ба муайян кардани равишҳои ягонаи ташкил ва гузаронидани аудити дохилӣ, таҳияи ҳисоботи аудиторӣ, хулоса ва тавсияҳо таҳия карда нашудаанд.

Дар сатҳи байналмилалӣ стандартҳо доир ба аудити дохилӣ аз ҷониби Институти аудиторони дохилӣ интишор мешаванд, вале ин стандартҳо барои истифодабарандагон дар Тоҷикистон дастрас нестанд. Аммо стандартҳои зикршуда метавонанд аз ҷониби шуъбаҳои аудити дохилӣ дар ширкатҳои сайёҳӣ татбиқ карда шаванд. Онҳо бояд ба гурӯҳҳои зерин тақсим карда шаванд:

1 Стандартҳои умумии аудити дохилӣ;

2 Стандартҳои фаъолияти аудити дохилӣ;

3 Стандартҳои ҳисоботдиҳӣ, мониторинг, ташаккул ва нигоҳдории парвандаҳо.

Барои ташкили аудити дохилӣ, корхонаҳо бояд стандартҳои худро вобаста ба хусусиятҳои худ таҳия кунанд. Бо вуҷуди ин, аксари

стандартҳои аудити беруна метавонанд барои аудити дохилӣ истифода шаванд.

Бояд гуфт, ки диққат бештар бояд ба “Стандарти байналмилалии аудит 610, бо дарназардошти кори аудитори дохилӣ», ки дорои мафҳуми аудити дохилӣ ва тавсифи истифодаи натиҷаҳои он аз ҷониби аудитори беруна мебошад, равона гардад.

Мақсади аудити дохилӣ, ба андешаи пажуҳишгарон С.Низомов, Қ.Хушвахтзода, А. Мирзоалиев: “Таъмини (ба қадри имкон) фаъолияти устувор ва самараноки корхона, риояи сиёсати дохилии соҳибкорӣ, пешгирӣ ва ислоҳи хатоҳо, таъмини дурустӣ ва мукаммалии баҳисобгирии муҳосибӣ ва саривақт таҳия намудани маълумоти боэътимоди молиявӣ мебошад” [1, 21]. Албатта, андешаи муаллифон комилан асоснок мебошад, зеро он нақши аудити дохилиро ҳамчун механизми муҳимми таъмини устуворӣ, шаффофият ва самаранокии фаъолияти корхона ифода мекунад. Ба андешаи мо, риояи сиёсати дохилии соҳибкорӣ воситаи муҳимми ҳифзи манфиатҳои корхона ва рушди фарҳанги корпоративӣ мебошад. Маҳз аудити дохилӣ имкон фароҳам меорад, ки фаъолияти сохторҳо мутобиқи қоида ва дастурамалҳои дохилӣ ба роҳ монда шавад. Ҳамчунин, тавассути пешгирӣ ва ислоҳи хатоҳо хатари талафоти молиявӣ ва зарари обрӯйи ташкилот коҳиш меёбад. Баъзе аз муҳимтарин ҷанбаҳои аудити дохилӣ таъмини дурустӣ ва мукаммалии баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳамчунин, таҳияи саривақтии маълумоти боэътимоди молиявӣ мебошанд. Илова бар ин, маълумоти дақиқу боэътимод ба роҳбарият ва соҳибкорон имконият медиҳад, ки вазъи воқеии молиявии корхонаро дуруст арзёбӣ намуда, қарорҳои идоракунӣ ва стратегии асоснок қабул намоянд.

Фарқи хосси байни стандартҳои аудити дохилӣ ва стандартҳои аудити беруна дар он аст, ки онҳо бояд ба таъмини самаранокии идоракунии корхона мусоидат кунанд. Аз ин рӯ, ин стандартҳо бояд асосҳои қарорҳои қабулкардаи роҳбарияти корхонаро доир ба бартараф кардани (пешгирии) вайронкуниҳои ошкоршуда дар баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботдиҳӣ, гардиши ҳуҷҷатҳо, сиёсати баҳисобгирӣ ва амалиёти тиҷоратӣ дар бар гиранд. Илова бар ин, дар ҳар як қарор бояд ба воҳидҳои сохтории корхона ва шахсони мансабдор пешниҳодҳои мушаххас ворид карда шаванд.

Дар тавсияҳо бояд мазмуни қарор, тартиби қабул ва иҷрои он, инчунин, тамоми шароитҳои ташкилию иқтисодии барои ин зарур муайян карда шаванд. Ба ин шартҳо дохил мешаванд:

– ҷорӣ намудани сохтори нави (азнавташкилдиҳии мавҷуда) корхона;

– тағйир додани силсилаи фармондиҳии шахсони мансабдор, ҷорӣ намудани қоидаҳои нав ё такмил додани қоидаҳои меҳнат, меъёрҳои харочот ва истифодаи захираҳо.

Хусусияти аудити дохилӣ инҳоянд:

– мустақилият – мафҳумест, ки бевосита ба ҷиҳати ташкилӣ алоқаманд буда, бо дараҷаи тобеияти хадамоти аудити дохилӣ дар корхона муайян карда мешавад;

– объективӣ – беғаразии аудитори дохилӣ нисбат ба пешниҳоди баҳо ва хулосаҳо;

– такмили фаъолияти корхона;

– муайян ва арзёбии хатарҳои фаъолияти корхона, пешниҳоди тавсияҳо доир ба баланд бардоштани самаранокии системаи идоракунӣ ва асоснокии онҳо;

– пешниҳоди кафолатҳо ва машваратҳо дар соҳаи идоракунии хавфҳо, низоми назорати дохилӣ ва идоракунии корпоративӣ.

Ҳангоми баррасии масъалаҳои ташкили хадамоти аудити дохилӣ бояд қайд кард, ки ин хадамот бояд бо мутахассисони салоҳиятдор ва соҳибихтисос, ки аз уҳдаи иҷрои вазифаҳои функсионалии ба зиммаашон гузошташуда мебароянд, таъмин карда шаванд.

Тавсия дода мешавад, ки хадамоти аудити дохилӣ бо дарназардошти принсипҳои муайяни асосӣ (ниг. ҷадвали 1) бунёд гардад.

Ҷадвали 1.

Принсипҳои ташкили хадамоти аудити дохилӣ

Принсипҳои асосӣ	**Нишонаҳо**
Таваҷҷуҳ ба татбиқи стратегияи корхона	Вазифаҳои аудити дохилӣ бояд ба афзалиятҳои асосии рушди корхона мувофиқат кунанд. Таъкиди муҳимтарини онҳо.
Бисёрфункционалӣ	Назорат бояд на танҳо дар тамоми корхона, балки дар тамоми қисмҳои сохторӣ, марказҳои масъулият ва ғайра низ ба амал бароварда шавад.
Таваҷҷуҳ ба стандартҳои миқдорӣ	Ҷанбаҳои сифатии назоратшавандаи фаъолият бо нишондиҳандаҳои миқдорӣ ифода карда мешаванд
Мутобиқати усулҳо ба хусусиятҳои усулҳои дохилӣ	Диққат ба системаҳо ва усулҳои банақшагирӣ, баҳисобгирии мушаххас ва таҳлили аз ҷониби корхона қабулшуда.
Саривақтӣ	Пешгирии вазъияти буҳронӣ, бартараф кардани инҳирофҳои ҷорӣ пеш аз он ки онҳо назаррас шаванд.
Чандирӣ	Имконияти мутобиқ шудан ба шаклу навъҳои нави фаъолияти иқтисодӣ, технология ва усулҳои нави гузаронидани амалиёти инфиродӣ
Осонии ташаккул	Шакл ва усулҳои аудити дохилӣ бояд ба қадри кофӣ сода бошанд, то хароҷотро сарфа кунанд ва кӯшишҳои барои гузаронидани он кам карда шаванд.
Сарфакорӣ	Хароҷоти аудити дохилӣ набояд аз ҳаҷми самарае, ки дар ҷараёни татбиқи он ба даст оварда шудааст, зиёд бошад.

Манбаъ: *аз ҷониби муаллифон дар асоси [1] таҳия гардидааст.*

Усулҳои ибтидоии методологии аудит усулҳои умумии илмӣ–таҳлил, синтез, индуксия, дедуксия, мушоҳида, муқоиса мебошанд, ки барои ҳама объектҳо ва бахшҳои аудити дохилӣ истифода мешаванд. Чи тавре аз ҷадвали 1 ба мо маълум мегардад, принсипи ягонаи аудит метавонад омилҳои муҳимми рушди корхона ё ширкатро муайян ва мушаххас гардонад. Аз ин лиҳоз, бояд дарк намуд, ки омили муҳимтарини таъмини

амнияти иқтисодии корхона–гузаронидани аудити дохилӣ дар корхонаҳо ба шумор меравад.

Усулҳои методологии аудити дохилиро метавон ҳамчун маҷмуи усулҳои омӯзиши қонунӣ, мувофиқат ва самаранокии муомилоти тиҷоратӣ барои арзёбии фаъолияти корхона ҳам дар маҷмуъ ва ҳам дар соҳаҳои алоҳида муайян кард [5, 71]. Онҳо гуногунанд ва татбиқи онҳо аз рӯйи сатҳи касбӣ ва таҷрибаи амалии аудитор муайян карда мешавад. Усулҳои методологии аудит бояд вобаста ба объект ва соҳаи мушаххаси фаъолияти баҳисобгирӣ, таҳлилӣ ва назоратӣ–аудиторӣ баррасӣ карда шаванд. Таҳлили методологияи аудити дохилӣ ба мо имкон медиҳад, ки онҳоро ба се гурӯҳ тақсим кунем: умумии илмӣ, ҳуҷҷатӣ ва ҳақиқӣ (ниг. ба расми 1).

Ҳангоми интихоби усули аудит, муносибати тафтиши далелҳои фаъолияти иқтисодӣ аҳаммияти калон дорад–аз омӯзиши таъсири омилҳои алоҳида ба нишондиҳандаи самараноки фаъолияти корхона (индуксия) ва баръакс, аз нишондиҳандаи самаранок то муайян кардани андозаи таъсири омили инфиродӣ (дедуксия).

Истифодаи индуксия ё дедуксия аз рӯйи доираи санҷиш муайян карда мешавад. Дар сурати санҷиши пурраи фаъолияти истеҳсолӣ ва молиявию хоҷагӣ усули индуксионӣ ва дар мавриди санҷиши интихобӣ усули дедукция истифода бурда мешавад, ки ин муҳлатро хеле кутоҳ намуда, самараи фаъолияти назоратӣ–аудитириро зиёд мекунад.

Расми 1.

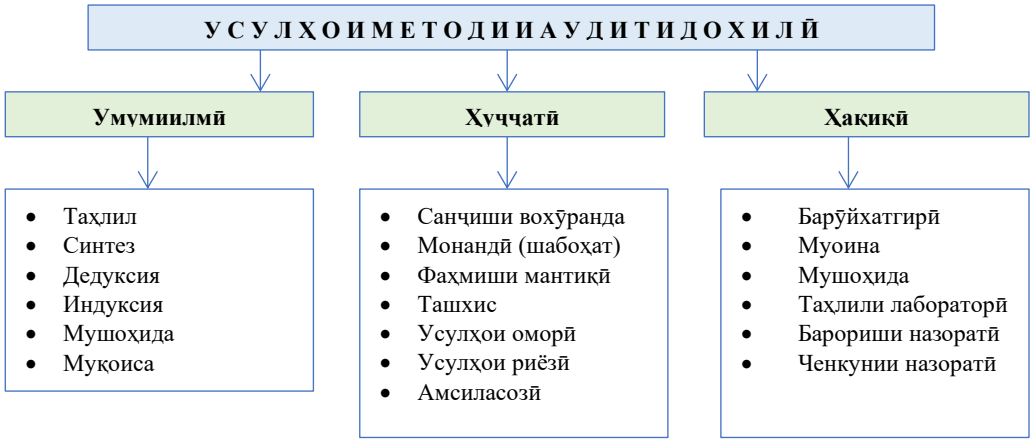

Манбаъ: аз ҷониби муаллифон дар асоси [1] таҳия гардидааст.

Усулҳои аудити воқеӣ ва ҳуҷҷатӣ бо ҳам зич алоқаманд ва вобастаанд. Ин, пеш аз ҳама, дар он ифода меёбад, ки ҳангоми истифодаи ҳама гуна усулҳои воқеии аудит, аудит бояд бо маълумоти зарурӣ доир ба ҳуҷҷатҳои дахлдор пурра карда шавад. Дар мавриди истифодаи усулҳои аудити ҳуҷҷатӣ, вақте ки маълумоти иловагӣ дар бораи мавҷудияти воқеии арзишҳои моддиву молӣ, бехатарии амвол, захираҳои молиявӣ ва ғайра зарур аст, ҳамин чиз рӯй медиҳад.

Ба андешаи муҳаққиқ С.Низомов ва дигарон, натиҷаҳои аудити дохилӣ ҳам ҳаматарафа ва ҳам барои соҳаҳои алоҳидаи кор бояд дар ҳуҷҷатҳои дахлдор ба расмият дароварда шаванд. Дар асоси натиҷаҳои аудити дохилии объектҳои алоҳидаи таҳқиқот ин метавонад ҳисобот ба номи директор ё соҳиби корхона бошад. Аз рӯйи натиҷаҳои аудити маҷмуии дохилӣ, ки на камтар аз як маротиба дар як сол гузаронида мешавад, чунин ҳуҷҷат метавонад ҳисоботи аудиторӣ бошад, ки дар он камбудиҳои ошкоршуда ва пешниҳодҳо доир ба рафъи онҳо ба низом оварда шудааст [2, 360]. Ба андешаи мо, тартиби муназзами таҳия ва расмиятдиҳии ҳуҷҷатҳои аудити дохилӣ имкон фароҳам меорад, ки идоракунӣ дар асоси маълумоти воқеӣ амалӣ гардида, сатҳи масъулият ва самаранокии фаъолияти корхона баланд бардошта шавад.

Корро дар сурате анҷомёфта ҳисоб кардан мумкин аст, ки масъалаҳои дар ҳисоботи аудитори дохилӣ гузошташуда аз ҷониби роҳбарияти (шурои директорони) ҷамъият баррасӣ шуда, дар бораи қабули (қабул накардани) тавсияҳои аудиторҳо фармони расмӣ бароварда шудааст. Ҳуҷҷатҳои ҳисоботӣ доир ба санҷишҳои аудиторӣ, лоиҳаи қарор (фармоиш), замимаҳо ба онҳо ва номгӯйи чораҳои андешидашуда барои баррасӣ ба шахси мансабдоре, ки санҷишро таъйин кардааст, пешниҳод карда мешаванд.

Дар қисми хотимавии лоиҳаи фармон маводҳо бо пайдарпайии зерин пешниҳод мегарданд:

– нишондиҳандаҳои фаъолияти молиявию хоҷагӣ ва тадбирҳои беҳтар намудани кори воҳиди сохтории санҷидашаванда номбар карда мешаванд;

–камбудиҳои кори звенои тафтишшаванда дар натиҷаи ба назар нагирифтани тадбирҳои муайян нишон дода мешаванд;

–вайронкуниҳои муҳимтарине, ки дар рафти санҷиш муайян карда шудаанд, номбар карда мешаванд;

– санадҳои қонунгузории вайроншуда нишон дода мешаванд.

Дар қисми фармоишии лоиҳаи фармон:

– ба фаъолияти звено ва роҳбари он баҳо дода мешавад;

– барои рафъи камбудиҳои ошкоршуда ва такмили фаъолияти воҳиди мавриди санҷиш қарордошта пешниҳодҳо пешниҳод карда мешаванд;

–муҳлати рафъи камбудию вайронкунихои ошкоршуда пешниҳод гардида, шахсони мансабдоре, ки барои бартараф намудани онхо масъуланд, нишон дода мешаванд.

Санҷиш ҳангоми бартараф намудани вайронкуниҳои ошкоршуда пурра ба анҷом расида ба ҳисоб меравад ва агар фаъолияти молиявию хоҷагии звенои санҷишшаванда ҳисоби пурраи хоҷагӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои моддӣ, меҳнатӣ ва молиявиро таъмин намояд.

Камбудиҳои ҳангоми санҷиш ошкоршуда, ки дар фаъолияти шуъба тағйироти ҷиддиро талаб намекунанд ва дар салоҳияти сардори бахш

мебошанд, бояд ҳангоми санҷиш бартараф карда шаванд. Ҳангоми бартараф кардани онҳо дар ҳисобот сабти дахлдор дарҷ карда мешавад. Барои баҳисобгирӣ ва назорати иҷрои қарорҳо доир ба санҷишҳои аудиторӣ хадамоти аудиторӣ бояд китоби баҳисобгирии санҷишҳои аудиторӣ ва чораҳои аз рӯйи онҳо андешидашударо пеш барад.

Пеш аз ҳама, он имкон медиҳад, ки шаффофияти молиявӣ дар ташкилотҳо ва ширкатҳои сайёҳӣ таъмин гардад. Ин масъала махсусан барои Тоҷикистон муҳим аст, зеро шаффофият омили асосии ҷалби сармоягузорӣ ва эътимоди шарикони хориҷӣ мебошад. Бо дарназардошти ин, афзалиятҳо маҳз тавассути аудити дохилӣ бояд ба инобат гирифта шавад, ки дар расми 2 нишон дода шудаанд.

Расми 2.

Афзалиятҳои аудити дохилӣ

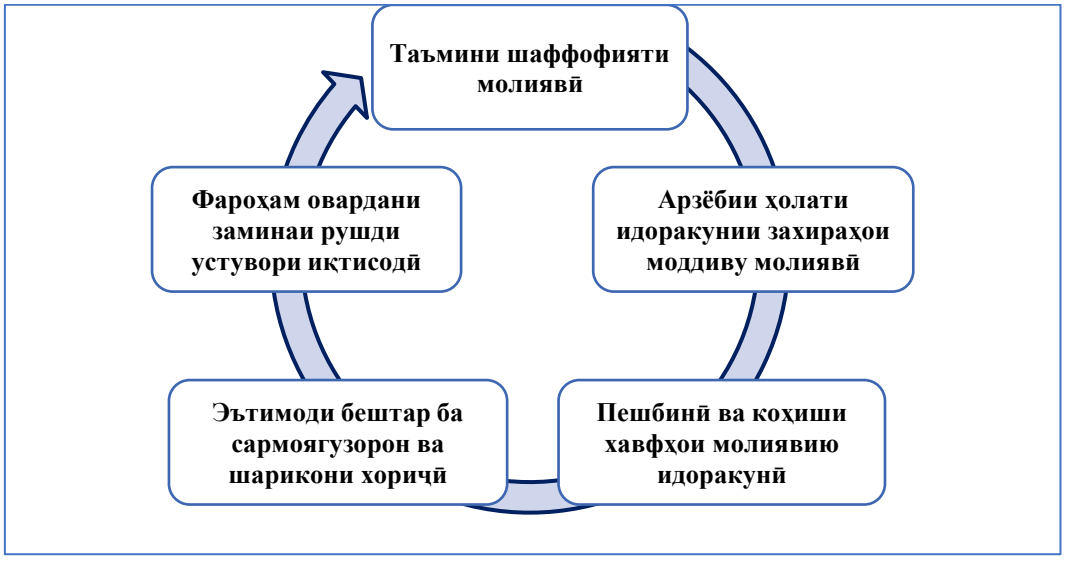

Манбаъ: аз ҷониби муаллифон таҳия гардидааст.

Дар хусуси расми 2 метавон илова намуд, ки дар шароити Тоҷикистон аудити дохилӣ на танҳо механизми назорати дохилӣ, балки як афзори муҳимми таъмини амнияти иқтисодӣ ва рушди устувор ба ҳисоб меравад. Маҳз татбиқи самараноки он метавонад ба шаффофият, истифодаи оқилонаи захираҳо, коҳиши хавфҳо ва ҷалби сармоягузориҳо мусоидат намояд. Дар натиҷа, на танҳо соҳаи сайёҳӣ, балки тамоми иқтисодиёти миллӣ аз ин раванд манфиат мебарад.

Бояд гуфт, ки молик ё роҳбар дар корхона шуъбаи аудити дохилиро ташкил намуда, бояд самаранок ва аз ҷиҳати молиявӣ асоснок будани фаъолияти ин хадамотро таъмин намояд. Бо ин мақсад як қатор меъёрҳо муайян карда шудаанд, ки баҳодиҳии хадамоти аудити дохилӣ бояд аз рӯйи онҳо асос ёбад, аз ҷумла: низомнома дар бораи хадамоти аудити дохилӣ, мавқеи он дар сохтори умумии корхона; кормандони аудити дохилӣ;

лоиҳаҳои аудити дохилӣ; методология ва технология; хароҷоти аудити дохилӣ; манфиатҳои кор ҳамчун аудитори дохилӣ.

Муваффақияти аудит бо мавҷудияти тавсияҳо барои ҳалли мушкилоти мавҷуда ва оянда арзёбӣ мешавад ва нишондиҳандаи сифати он пуррагии аудит, оптималии хароҷот ва самаранокии он мебошад. Самаранокии иқтисодиёт бо роҳи пешгирӣ намудани вайронкуниҳо дар фаъолияти хоҷагию молиявии корхона, саривақт ворид намудани тағйироти зарурӣ дар фаъолияти хоҷагидорӣ, ҳисобкунии андозҳо, татбиқи имтиёзҳои андоз, сиёсати оптималии баҳисобгирӣ ва хеле кам кардани ҷаримаҳо ба даст оварда мешавад.

Мушкилоти муҳим дар ташкили хадамоти аудити дохилӣ ноил шудан ба сатҳи зарурии мустақилияти аудиторҳои дохилӣ мебошад. Азбаски аудиторони дохилӣ кормандони корхона мебошанд ва то андозае аз роҳбарияти он вобастаанд, сохтори тобеияти корхона бояд ҳадди ақалл ё пешгирии фишори мустақимро ба аудиторони дохилӣ аз ҷониби роҳбарият таъмин намояд.

Ба таври идеалӣ роҳбари хадамоти аудити дохилӣ бояд дар мақоми олии идоракунии корхона ҷойгир бошад. Таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки «ҳар қадаре сатҳи идоракуние, ки гурӯҳи аудити дохилӣ ба он тобеъ аст, баланд бошад, фаъолияти он ҳамон қадар самараноктар мегардад» [3, 89]. Ба андешаи мо, самаранокии аудити дохилӣ аз сатҳи тобеияти роҳбари он вобаста буда, танҳо дар ҳолате таъмин мегардад, ки хадамоти аудити дохилӣ мустақиман ба сатҳи олии идоракунӣ итоат намояд.

Яке аз мушкилоти калонтарини кори аудити дохилӣ нарасидани кадрҳои баландихтисос дар соҳаи аудит мебошад. Ин на танҳо ба мавҷудияти донишҳои дахлдор, балки ба сифатҳои дахлдори шахсӣ ва малакаҳои муошират, ки кормандони аудити дохилӣ бояд дошта бошанд, дахл дорад, аз ҷумла:

– қобилияти кор кардан бо роҳбарияти олӣ бидуни аз даст додани истиқлоли касбии худ;

– қобилияти ҳамаҷониба баррасӣ кардани вазъияти истеҳсолот;

– диққати муносиб ба ҳалли масъалаҳои идоракунии фаъолият;

– қобилияти гузаронидани муколама ва дифоъ аз андешаи худ.

Ҳамин тавр, метавон хулоса намуд, ки фаъолияти хадамоти аудити дохилӣ дар ширкатҳои сайёҳӣ бо риояи талаботи ҷорӣ доир ба ташкил ва методологияи он кафолати боэътимоди пешгирии амалҳои беасос ва ғайриқонунии кормандони корхона, кам кардани хавфи қабули қарорҳои нодуруст ва бесамари идоракунӣ мебошад. Ҳамзамон, аудити дохилӣ барои ҳалли тамоми мушкилоти субъекти хоҷагидорӣ имкон надорад, аммо мавҷуд набудани хадамоти аудити дохилӣ, чун қоида, метавонад боиси ҳисобҳои нодуруст ва талафот дар истеҳсолот, ҳифзи соҳибкорӣ, корҳои

шартномавӣ, низоми хариду фурӯш, фаъолияти сармоягузорӣ, молия ва умуман, кори кормандон гардад.

АДАБИЁТ

1. Аудити дохилӣ / С. Ф. Низомов, Қ. Х. Хушвахтзода, А. А. Мирзоалиев [и др.]. – 2-е издание, переработанное и дополненное. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 190 с.

2. Аудит ва ибрози эътимод / С. Ф. Низомов, А. А. Мирзоалиев, М. В. Калемуллоев, С. Х. Раҳимов. – Душанбе: Мега-принт, 2020. – 364 с.

3. Блейк Дж. Европейский бухгалтерский учет [Текст]: справочник: [пер с англ.] / Дж. Блейк, О. Амет. – М., 1997 – 328 с.

4. Низомов, С. Алоқамандии низоми назорати дохилӣ ва аудити дохилӣ / С. Низомов, У. Юсупов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2023. – No. 4-2 (55). – P. 133-140.

5. Низомов С., Мирзоалиев А. Методологические аспекты внутреннего аудита качества учетной информации. / С.Ф. Низомов, А.А. Мирзоалиев // Аудит и менеджмент. – 2020. - № 4(8). – Душанбе. – С. 71–83.

РОЛЬ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА В УКРЕПЛЕНИИ СИСТЕМЫ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА

ЮСУПОВ УМЕДЖОН САНГИХМАДОВИЧ,
заведующий кафедрой бухгалтерского учета и налогообложения
Дангаринского государственного университета
734055, Таджикистан, г. Дангара, ул. Маркази;
тел. (+992) 985-79-80-68; e-mail: yusupov-umed@bk.ru

ДАВЛАТЗОДА ДИЛМУРОД АШУРБЕК,
профессор кафедры менеджмента и маркетинга
Российско-Таджикского славянского университета
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. М.Турсунзода 30;
тел. (+992) 202-22-22-25; e-mail: davlatzoda@bk.ru

Как известно, сфера туризма является одним из приоритетных направлений развития экономики Таджикистана. С увеличением инвестиционных потоков, ростом сферы услуг и диверсификацией видов экономической деятельности в этой сфере увеличиваются финансовые и управленческие риски. В этих условиях организация внутреннего аудита как важного элемента системы внутреннего контроля и средства обеспечения экономической безопасности приобретает ключевое значение.

Учитывая это, статья посвящена рассмотрению вопросов организации внутреннего аудита в финансово-хозяйственной

деятельности хозяйствующих субъектов. Исследованы основные задачи, принципы создания и методические методы, а также определены критерии оценки эффективности внутреннего аудита. Даны отдельные рекомендации по обеспечению методического функционирования службы внутреннего аудита в хозяйственных обществах. В то же время, внутренний аудит необходим для конкурентоспособности предприятия и обеспечения его сбалансированной экономической безопасности. С учетом этого процесса проведение анализа внутреннего аудита позволяет защищаться от нездоровой конкуренции и возникающих кризисов.

При этом роль внутреннего аудита в укреплении системы внутреннего контроля и экономической безопасности туристской отрасли имеет важное теоретическое и практическое значение. Он может внести существенный вклад в укрепление финансовой устойчивости, прозрачности управления и в целом в обеспечение экономической безопасности не только туристской отрасли, но и национальной экономики.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, внутренний аудит, стандарты, принципы, методические методы, ресторанный менеджмент, предприятие, организация, контроль.*

THE ROLE OF INTERNAL AUDIT IN STRENGTHENING THE SYSTEM OF INTERNAL CONTROL AND ECONOMIC SECURITY OF THE TOURISM SECTOR

YUSUPOV UMEDJON SANGIHMADOVICH,
Head of the Department of Accounting and Taxation,
Danghara State University
734055, Republic of Tajikistan, Danghara city, Markazi str;
tel.: (+992) 985-79-80-68; e-mail: yusupov-umed@bk.ru

DAVLATZODA DILMUROD ASHURBEK,
Professor of the Department of Management and Marketing of the
Russian-Tajik (Slavic) University
734025, Tajikistan, Dushanbe city, M. Tursunzade str. 30;
tel.: (+992) 202-22-22-25; e-mail: davlatzoda@bk.ru

As is known, the tourism sector is one of the priority areas of economic development in Tajikistan. With the increase in investment flows, the growth of the service sector and the diversification of economic activities in this area, financial and management risks increase. In these conditions, the organization of internal audit as an important element of the internal control system and a means of ensuring economic security acquires key importance.

Considering this, the article is devoted to the consideration of the issues of organizing internal audit in the financial and economic activities of business entities. The main tasks, principles of the foundation and methodological methods are studied, and the criteria for assessing the effectiveness of internal audit are determined. Separate recommendations are made to ensure the methodical functioning of the internal audit service in economic enterprises of the enterprise. At the same time, internal audit is necessarily necessary for the competitiveness of the enterprise and ensuring its balanced economic security. With this in mind, the internal audit analysis process avoids unhealthy competition and emerging crises.

At the same time, the role of internal audit in strengthening the internal control system and economic security of the tourism industry has important theoretical and practical significance. It can make a significant contribution to strengthening financial stability, management transparency and, in general, to ensuring economic security not only of the tourism industry, but also of the national economy.

Keywords: *economic security, internal audit, standards, principles, methodological methods, restaurant management, enterprise, organization, control.*

УДК: 331.5:005.932(575.3)

ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ МЕХАНИЗМ ПРОЦЕССА ДОСТИЖЕНИЯ ПРОДУКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ

ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ ДЖУРАХОН,
к.э.н., заместитель директора Центра стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 89;
тел. (+992) 907-98-69-13; e-mail:s.mutieva@mail.ru.

В статье рассматривается организационный механизм процесса достижения продуктивной занятости в Таджикистане. Автором рассмотрено определение понятия продуктивная занятость, мнения как зарубежных. так и отечественных ученых, на уровне законодательства Таджикистана в этой области и представлено авторское определение данного понятия. Раскрыт механизм формирования и развития продуктивной занятости населения, его элементы и их сущность.

***Ключевые слова**: продуктивная занятость, рынок труда, человеческий капитал, содействие занятости, работодатель, профсоюз, государственная политика, спрос на робочию силу.*

Переход к рыночной экономике и трансформационные изменения в экономике Таджикистана повлияли на состояние рынка труда в период независимости. В современный период состояние рынка труда Таджикистана со своей трудоизбыточностью, с низкой заработной платой, кадрами не всегда соответствующиепотребностям работодателей, с низким спросом и высоким предложением рабочей силы приводит к тому, что не всегда работа по найму удовлетворяет потребности населения, как материальные так и моральные.

С 2015 года реализуется одна из современных стратегий – Стратегия развития Республики Таджикистан до 2030 года, где отмечаны основные стратегические цели, как обеспечение энергетической независимости, выход из коммуникационного тупика, продовольственная безопасность и ускоренная индустриализация страны, при достижении, которых страна достигнет одной из важнейших целей как продуктивная занятость.

Продуктивная занятость характерна для сфер общественного материального производства. Она способна приносить работникам трудовой доход, в полной мере исключает проявление скрытой безработицы лиц, которые формально заняты в экономике, но при этом ничего не производят, так называемая излишняя численность работников.

При рассмотрении понятия продуктивной занятости в начале востребовано раскрыть сущность понятий “продуктивность” и “занятость”. Продуктивность это английское слово - productivity (производительность), что означает «показатель объёма производства на единицу вложенных ресурсов (труда, сырья, капитала и т.д.) фирмой или экономикой» [2]. Таким образом, продуктивность отражает количество выпуска продукта при определенных вложениях. Как отмечает в своих работах Жулина Е.Г. «занятость населения – это общественно полезная деятельность граждан, связанная с удовлетворением личных и общественных потребностей приносящая, как правило, заработок (трудовой доход)» [6]. Например, Комилов С.Дж. утверждает, что «занятость характеризует конкретный хозяйственный процесс на рабочем месте» [11]. Шодибеки Сафар отмечает, что «занятость населения–это явление, характеризующее общественно-полезную деятельность населения с целью удовлетворения личных и общественных потребностей» [28]. Изучив определения понятия занятости, можно сделать вывод о том, что занятость как экономическая категория, на наш взгляд, отражает совокупность отношений участия населения в трудовой деятельности, удовлетворения личных потребностей и получения дохода.

Важно отметить трактовку Набиевой Д.М., которая о продуктивной занятости в своей работе пишет следующее: «Продуктивная занятость характеризуется как вид занятости, основанная на оптимальном учёте потенциала территории в области расширения эффективной занятости и качественно – количественных характеристик трудоспособного населения данной территории. В сельской местности такое сочетание проявляется, в частности, в развитии несельскохозяйственных и нестандартных форм занятости на базе развития малых и средних форм предприятий» [1515].

В “Концепции развития продуктивной занятости населения в Республике Таджикистан на период до 2040 года” представлено, что продуктивная занятость – это занятость, которая обеспечивает достойную жизнь работнику или лицам находящимся под его опекой.

Таким образом, на основе определения понятий «продуктивность» и «занятость» и мнений ученных мы пришли к выводу, что продуктивная занятость, это вид деятельности граждан при вложении своих знаний, умений и навыков, при которой работник получает достойную заработную плату удовлетворяющию его потребности и членов его семьи.

От сюда следует что непродуктивная занятость – это занятость, которая приносит доход ниже утвержденного минимума или стандарта, где привлекается работник с низким уровнем професиональной подготовки на рабочие места с требованиями низкой квалификации.

Механизм формирования и развития продуктивной занятости населения включает в себя следующие элементы такие, как:

- политика государства в области занятости;
- институты рынка труда;
- развитие человеческого капитала;
- экономические особенности и возможности страны;
- процесс содействия занятости населения и трудоустройсва;
- развитие новых технологий и цифровизация.

Политическая стабильность государства и его роль в международной политике, а также уровень общественной стабильности региона являются одним из важных факторов, влияющих на развития продуктивной занятости населения страны. Эффективность решения социально-экономических проблем общества, всеобщность выполнения законодательной и нормативно-правовой базы страны, и многие другие моменты оказывают большое влияние на деятельность рынка труда страны и использование трудовых ресурсов.

Трансформационные тенденции в условиях трудоизбыточности региона в целом оказывают большое влияние на напряжённость рынка труда. Таким образом, на современном этапе в политических приоритетах государства и в его действиях отражаются определенные подходы, которые дадут возможность системно, обосновано и эффективно реагировать на изменения на рынке труда страны.

«В целях содействия полной, продуктивной и свободно избранной занятости населения государство осуществляет:

–разработку и реализацию мер финансово-кредитной, инвестиционной и налоговой политики, направленных на рациональное размещение производительных сил, повышение мобильности трудовых ресурсов, развитие самостоятельной занятости, поощрение применения гибких режимов труда, стимулирование работодателей и других мер, способствующих сохранению эффективно действующих и созданию новых рабочих мест;

–правовое регулирование, направленное на сохранение и содействие занятости населения на основе соблюдения законных прав и интересов граждан и соответствующих государственных гарантий, совершенствование законодательства о занятости населения и труде;

–разработку и реализацию государственной программы содействия занятости населения, её координацию с территориальными и отраслевыми программами содействия занятости населения;

–развитие и совершенствование работы государственного органа занятости населения (в редакции Закона РТ от 28.06. 2011 г., №724)». [8]

За годы независимости в Таджикистане осуществляется формирование государственной политики по вопросам регулирования рынка труда и содействия занятости.

6 ноября 1994 года была принята Конституция Таджикистана, в которой отмечено, что каждый гражданин имеет право на труд, выбор профессии, работы, охрану труда и соцзащиту от безработицы. Зарплата не должна быть ниже минимальной оплаты труда, запрещаются ограничения в трудовых отношениях. Использование труда женщин и несовершеннолетних на тяжёлых и подземных работах, а также на работах с вредными условиями труда запрещается» [12]. Данный закон, является правовой основой законодательства в области занятости населения, безопасности и охраны труда.

Правительством Республики Таджикистан, с первых дней своей деятельности, были реализованы ряд мероприятий в рамках международной правовой базы в области труда. Так, 26 ноября 1993 году был ратифицирован ряд конвенций Международной организации труда (МОТ) (таблица 1.).

Таблица 1.

Конвенции Международной организации труда

	Год утверждения МОТ	**Направления**
Конвенция № 122/122	1964	Политика в области занятости
Конвенция №142/150	1975	Профориентация и профподготовка в области развития людских ресурсов
Конвенция №159/168	1983г.	Профреабилитация и занятость инвалидов

Источник: Разработано автором на основе документов и конвенций МОТ.

Конвенции МОТ учитываются в законодательстве и деятельности государства в реализации политики занятости, трудоустройства, профессиональной ориентации, подготовке и переподготовке кадров, а также при решении проблем безработных и уязвимых слоёв населения.

В период Советского Таджикистана действовал Кодекс Законов о Труде (КЗоТ) Таджикской ССР 1972 года. Он регулировался правилам и требованиям трудовых отношений, в рамках которых государство являлось полным монополистом на средства производства, что давало возможность полного и жёсткого контроля за исполнением всех требований. С приобретением независимости Республикой Таджикистан и изменениями подходов к формированию направлений социально-экономического развития, переходом на рельсы рыночной экономики, в мае 1997 года был принят и вступил в действие Трудовой кодекс. Трансформационные процессы в экономике и политике привели к необходимости разработки, принятия и внедрения нового Трудового кодекса, соответствующего

современным взглядам на трудовые отношения. Использование работодателями в трудовых отношениях договоров-подрядов, иных гражданско-правовых актов, а во многих случаях – элементарное неоформленные трудовые отношения — все это привело к формированию и развитию неформальной занятости.

23 июля 2016 г. был принят Трудовой Кодекс в новой редакции, который был намного модернизирован и конкретизирован, и уже включал в себя не 228 статей, а 415 статей по вопросам трудовых отношений, в котором были рассмотрены все современные требования рынка труда.

Для регулировании рынка труда правительством Таджикистана был утвержден Закон Республики Таджикистан “О содействии занятости населения” 28.12.2005г. №137, который регулирует общественные отношения по занятости населения и устанавливает правовые, социально-экономические и организационные основы государственной политики в этом направлении, в том числе гарантии государства по реализации конституционных прав граждан Республики Таджикистан на труд и социальную защиту от безработицы в условиях рыночной экономики. На основе законадательсва Таджикистана до 2022 года разрабатывались и реализовывались «Государственная программа содействия занятости населения Республики Таджикистан». В 2022 году для реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистана до 2030 года разрабатывается и утверждается постановлением Правительства Республики Таджикистан от 28.05.2022 г., №263 «Концепция развития продуктивной занятости населения в Республике Таджикистан на период до 2040 года» (далее Концепция) и 31 августа 2023 года, №419 утверждается «Среднесрочная программа развития продуктивной занятости в Республике Таджикистан на 2023-2027 годы» (далее Программа), где расмотренны основные направления в достижении продуктивной занятости. [13]

Концепция и программа состоят из пяти ключевых сфер национальной политики в сфере занятости и социальной защиты:

– расширение сферы продуктивной занятости;

– знания, навыки, технология и возможности продуктивной занятости;

– развитие предпринимательства и создание продуктивных рабочих мест;

– институты и программы рынка труда;

– социальное партнёрство.

Политика государства в области развития продуктивной занятости «предусматривает постепенный переход к занятости, основанной на знании и соблюдении принципа тактических циклов, предусматривающей разбивку сложных процессов на управляемые и контролируемые этапы, и

достижение предполагаемых целей в условиях существующей социально-экономической конъюнктуры рынка труда Таджикистана» [13].

«Рынок труда в широком контексте понимается как система общественных отношений, социальных норм и институтов, обеспечивающих на основе соблюдения общепринятых прав и свобод человека формирование, обмен по цене, определяемой соотношением спроса и предложения, и использование рабочей силы» [9].

Рынок труда–один из видов рынка, где предоставляются товар и услуги, удовлетворяющие потребности продавца и покупателя на желаемых и приемлемых условиях при взаимодействии его институтов, основываясь законам и закономерностям. При развитии продуктивной занятости службы занятости, профессиональные образовательные учреждения всех уровней, профессиональные союзы и работодатели являются институтами рынка труда. Каждый из институтов выполняет свои функции, так службы занятости представленные Агентством труда и занятости населения (далее Агентство) Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан является реализатором стратегий и среднесрочных программ на рынке труда как на макро так и намикро уровнях выполняя государственную политику. Агентство – «это государственный орган занятости населения, государственный орган по управлению и регулированию занятости трудоспособного населения, который осуществляет реализацию политики содействия занятости населения и обеспечения гражданам соответствующих гарантий на территории Республики Таджикистан» [8].

Функция профессионально образовательных учреждений в развитии продуктивной занятости заключается в подготовке кадров всех уровней по требованию рынка труда. Основываясь статье 10 закона Республики Таджикистан “Об образовании” от 14.03.2014 г. №1081 выделяют следующие типы образовательных учереждений:

– среднее профессиональное образование;

– высшее профессиональное образование;

–профессиональное образование после высшего образовательного учреждения;

– дополнительное образование.

За последнии десять лет численность образовательных учереждений в Республике Таджикистан выросло на 2,1% и в 2023 году составило 2238 организаций (диаграмма 1)

Диаграмма 1.

Численность образовательных учереждений Республики Таджикистан [23, 24, 25]

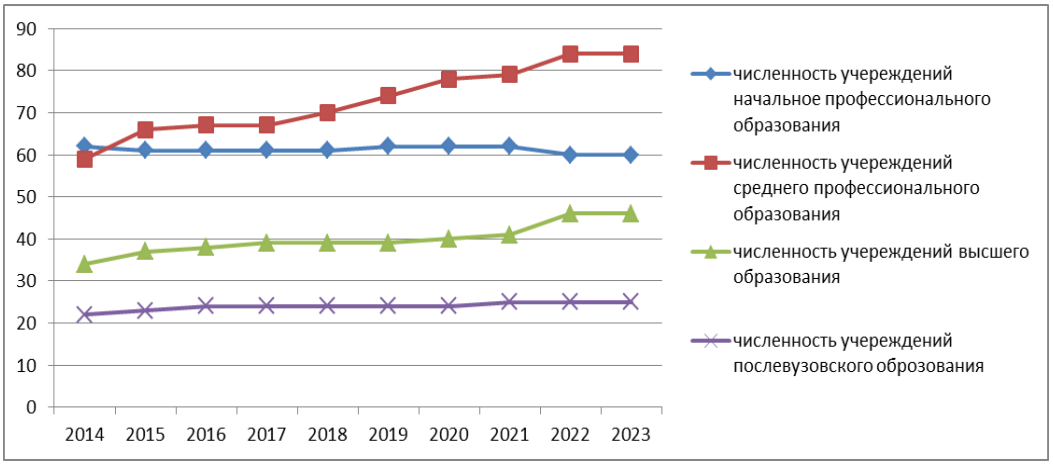

Анализ показал, что численность учереждений начального профессионального образования за последнии 10 лет уменьшилось на 3,2% и в 2024 году составило 60 организаций. Отмечается увеличение численность учереждений среднего профессионального образования на 42,4%, высшего образования на 35,3%, послевузовского оброзования на 13,6% и в 2023 году составило 60, 84, 46 и 25 организаций соответственно.

В процесс достижения продуктивной занятости большое значение имеет социальное партнёрство трех институтов, а именно государства, работодателей и независимых профсоюзов. В механизме развития продуктивной занятости работодатели и независимые профсоюзы являются институтами рынка труда. Основываясь закону Республики Таджикистан “О профессиональных союзах” (Ахбор Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2011г, №6) статьи 2, «профессиональные союзы – это добровольная общественная организация, объединяющая граждан, связанных общими интересами в производственной и непроизводственной сферах деятельности для защиты трудовых, социально — экономических и других прав и интересов своих членов» [7]. Работодателей на основе Закона Республики Таджикистан “Об объединениях работодателей” на рынке труда представляет Общественное объединение «Работодателей». «Цель деятельности объединения это общественное содействие реализации конституционных – законодательных норм, регулирующих трудовые и договорные регулирования социально трудовых отношений, а также международных признанных норм и стандартов в области трудовой деятельности человека и гражданина» [26].

Достижение поставленных стратегических целей в развитии экономики Таджикистана ведет изменению требованиям рынка труда, так как экономика страны становится «знаниемкой экономикой», а именно

процесс индустрализации и цифровизации приводит к использованию новых технологий с востребованием новых знаний, умений и навыков работника или постоянного восполнения их. Человеческий капил, как элемент механизма достижения продуктивной занятости имеет большое значение и поэтому востребовано выделить следующие направления, как уровни образования, профессиональные навыки и мотивацию к труду. Данные направления взаимосвязаны и влияют друг на друга, что приводит к развитию человеческого капитала.

По мнению Колганова А.И. человеческий капитал – «это имеющийся у каждого человека запас знаний, навыков, мотиваций. Сохранение и накопление человеческого капитала осуществляется через образование, накопление профессионального опыта, сохранение здоровья, географическую мобильность и доступ к информации» [10].

А.Васильев отмечает, что «человеческий капитал как экономическая категория характеризует накопленный запас здоровья, знаний, умений, организационно-предпринимательских способностей, трудового и социального опыта, культурных традиций и обычаев, целенаправленно используемый для производства продуктов и услуг, а также для удовлетворения насущных общественных и индивидуальных потребностей, увеличивая тем самым доходы человека, предприятия и общества в целом.» [3]

В работах Ходиева Д. А. отмечается, что человеческий капитал – «это совокупность знаний и креативных способностей, а также умений и навыков, здоровья, личных качеств и мотиваций индивида, накапливаемых за счёт инвестиций в образование, профессионально-техническую подготовку, здравоохранение, миграцию и воспитаний детей, используемых с целью получения дохода в будущем.» [27]

Таким образом, человеческий капитал это все знания навыки и умения приобретенные человеком в период всей жизни, в процессе образования и труда, сохранения и укрепления здоровья.

В 1990 году ПРООН опубликовала первый доклад с оценкой экономического и социального прогресса стран мира, в котором было сформулировано понятие человеческого развития: «Развитие человека является процессом расширения спектра выбора. Наиболее важные элементы выбора — жить долгой и здоровой жизнью, получить образование и иметь достойный уровень жизни. Дополнительные элементы выбора включают в себя политическую свободу, гарантированные права человека и самоуважение»[19]. На основе данных Доклада о человеческом развитии ПРООН «Индекс человеческого развития (ИЧР) – это суммарный показатель средних достижений по ключевым параметрам человеческого развития: долгая и здоровая жизнь, уровень знаний и достойный уровень

жизни. ИЧР был создан, чтобы подчеркнуть, что люди и их возможности должны быть конечными критериями оценки развития страны, а не только экономического роста» [5]. С 1995 года Таджикистан представляет ежегодный «Национальный доклад человеческого развития» и начинает постепенную реализация «Концепции Человеческого развития». В 2015 году в Национальной стратегии развития Таджикистана на период до 2030 года отражаются основные направления, которые были взяты во внимания при разработки концепции такие, как зароботок населения не является оценкой уровня жизни, а источник удовлетворения потребностей и условий жизни. В 2023 году, Таджикистан по индексу человеческого развития из 193 занимает 128 место, что по сравнению с 2000 годом снизилось на 17 уровней (см. таблицу 2).

Таблица 2.

Индекс человеческого развития Таджикистана по годам [20]

	2000	**2005**	**2010**	**2015**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Индекс человеческого развития	0,529	0,572	0,596	0,607	0,650	0,656	0,668	0,685	-	0,691
Рейтинг	111	120	130	133	127	125	125	122		128
Количество стран	158	174	187	187	189	185	189	191	193	167

Одним из важных элементов механизма в достижении продуктивной занятости является экономика страны и ее возможности развития. Выделяют следующие основные направления экономики страны, влияющие на достижения продуктивной занятости:

– уровень развития предпринимательства;

– состояние банковской системы;

– система налогообложения;

– уровень и объёмы международных и национальных инвестиций;

– уровень спроса на рабочую силу;

– уровень развития отраслей.

Развитие предпринемательства и частного сектора, как одиного из основных направлений экономики государства формирует основную часть производства товара и услуг в стране, созданию инновационных рабочих мест и стимулирует развитию человеческого капитала на основе своих потребностей. Все выше перечисленные направления на прямую влияют на состояние и деятльность предпринемательства и частного сектора и обратно.

Как отмечает в своих работах П.Х. Азимов в том, что «роль малого и среднего бизнеса проявляется в том, что он способствует развитию продуктивных конкурентных отношений в различных отраслях экономики, позволяет обеспечить потребительские рынки разнообразной по своим свойствам продукцией, обладает потенциалом решения ряда социальных

проблем, способствует активному внедрению инновационных технологий в различные сферы экономической деятельности [1].

За последние годы в Таджикистане количество хозяйствующих субьектов выросло на 34,8% или на 9421 единиц и в 2024 году составило 371 501 единиц, из них юридических лиц составило 11,1%, а индивидуальных предпринимателей 88,9%. Темп ежегодного прироста хозяйствующих субьектов в Республике Таджикистан в среднем составляет 4,3% или свыше 12000 организаций. Рост численности юридических лиц составил 29,6%, индивидуальных предпринимателей 35,4% и в 2024 году количество юридических лиц составило 41227, а индивидуальных предпринимателей 330274 (диаграмма 2).

Диаграмма 2.

Количество хозяйствующих субьектов в Республике Таджикистан [21,22]

Как известно, что основным двигателем развития экономики страны является малый и средний бизнес. С 2014 по 2024 годы кличество действующих индивидуальных предпринимателей по республике увеличилось на 56,3%, в ГБАО в 2,9 раз, в Согдийской области 63,9%, в Хатлонской области на 53,7%, в РРП 46,3% и в г.Душанбе – 42,5%, что отражает развитие данного сектора (диаграмма 3.).

Диаграмма 3.

Количество действующих индивидуальных предпринимателей по регионам, единиц. [22, 23]

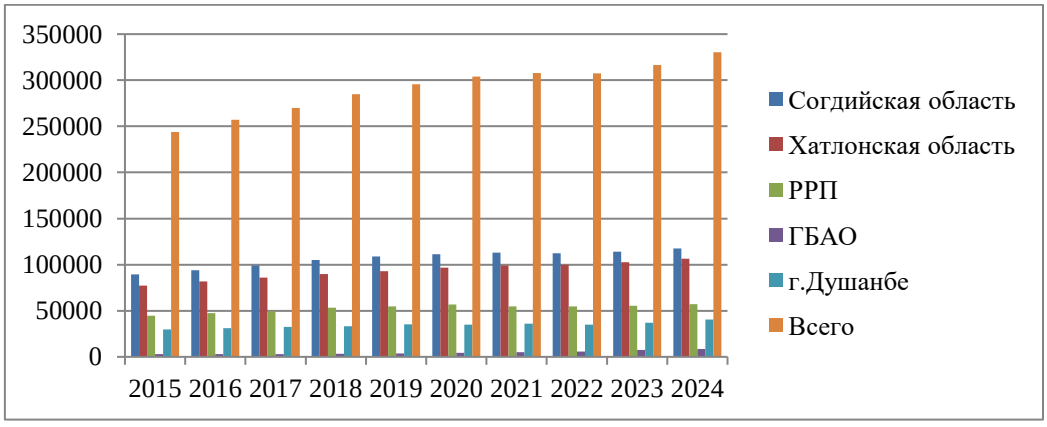

За последнии годы большое внимание уделяется понятию “самозанятые”. Сущность самозанятости заключается в том, что человек сам создает себе оплачиваемую работу для удовлетворения своих личных потребностей и потребностей своей семьи. Действующии индивидуальные предприниматели по патенту мы можем отнести к самозанятым. Исследуя данный вопрос нами было выявленно, что самозанятые в Таджикистане ведут свою деятельность зачастую в следующих отраслях, как строительство, в образовании, здравохранении, транспорте и услугах (обслуживания и ремонту транспортных средств, ремонте бытовой технике и мобильных телефонов, по пошиву одежды, парикмахерских и мелких кафе). При малых вложениях доходность самозанятых состовляет от 5000 до 20000 сомони за месяц, что дает возможность достижению продуктивной занятости.

За последнии десять лет количество созданных новых, дополнительных и восстановленных рабочих мест на предприятиях и организациях, физическими лицами по республике отмечается снижение на 1,8%, а так же в Хатлонской области на 2,7% и в РРП 36%, увеличение отмечается в ГБАО в 2,9 раз, в Согдийской области 14,7%, в и г. Душанбе – 9,3%.(иаграмма 4.)

Диаграмма 4.

Количество созданных новых, дополнительных и восстановленных рабочих мест на предприятиях и организациях физическими лицами [21,22].

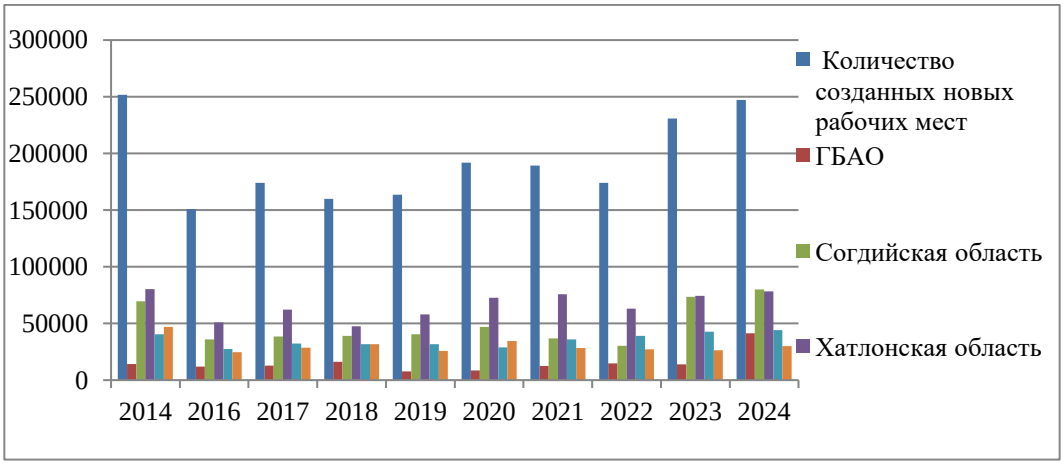

В 2024 году были созданны новые, дополнительные и восстановленные рабочие места на предприятиях и организациях физическими лицами в реальном секторе 167940 и секторе услуг 79198, что на 8,2% и 4,9% больше чем в 2023 году соответственно. В реальном секторе по сравнению с 2023 годом увеличение отмечается в сельском хозяйстве на 8,7%, обрабатывающей промышленности на 10,2%, обеспечение электроэнергией, газом, паром и кондиционированым

воздухом на 19,4% и строительством на 6,5%. В секторе услуг оптовая и розничная торговля автомобилями и мотоциклами; ремонт автомобилей и мотоциклов на 13,0%, транспортная деятельность и хранение грузов на 8,8%, информация и связь 26,3%, государственное управление и оборона, обязательное социальное обеспечение на 21,6%, прочая обслуживающая деятельность на 7,8%. [22**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]

Кроме введения рабочих мест на предприятиях и организациях, за январь - декабрь 2024 года также была зарегистрирована ликвидация и сокращение рабочих мест. Всего на предприятиях и организациях за январь – декабрь 2024 года было ликвидировано и сокращено 32712 рабочее место, из них 16091 постоянных рабочих мест, 10900 – временных рабочих мест и 5721 – сезонных рабочих мест. В основном ликвидация и сокращение рабочих мест наблюдалась в следующих отраслях: в сельском хозяйстве – на 3112 мест, обрабатывающей промышленности – на 7370 мест, строительстве – на 3406 мест, в оптовой и розничной торговле, ремонте автомобилей, бытовых товаров и предметов личного пользования – на 2153 мест, в транспортной деятельности и хранении грузов – на 217 мест, в финансовом посредничестве – на 267 мест, в операции с недвижимым имуществом, аренде и коммерческой деятельности – на 249 мест,–в государственном управлении и обороне; обязательном социальном обеспечении – на 606 мест, в образовании – на 6798 мест, в здравоохранении и социальных услугах – на 415 мест и в других зидах экономической деятельности.

Введено новых, дополнительных и восстановленных рабочих мест на предприятиях и организациях в 2024 году состовляет 69702 мест что на 0,6% больше чем 2023 году, а физическими лицами 177436 мест, что 9,9% больше чем 2023 году.

С принятием в 2003 году Закона Республики Таджикистан «О содействии занятости населения», регулирующего вопросы занятости на территории Республики Таджикистан, создана Государственная служба занятости с её филиалами по регионам страны.[8] Основные вопросы в области занятости населения сформулированы в соответствии со всеми нормами Международной организации труда.

Агентство труда и занятости населения Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан являясь государственной службой занятости на рынке труда в целом по республике и во всех регионах страны, реализует действия, отражённые в Государственной программе содействия занятости населения, утверждённой Правительством Таджикистана.

Разработка государственных программ проводится на основании ст. 16 Закона РТ «О Правительстве Республики Таджикистан» и ст. 13 «О содействии занятости населения» в стране.

В Государственной программе содействия занятости населения Республики Таджикистан на 2023–2027 годы, Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, Концепции развития продуктивной занятости предусматривается создание новых рабочих мест, развитие посредничества, профессиональное развитие трудовых ресурсов, социальная поддержка возвращающихся мигрантов, содействие занятости женщин и молодёжи, развитие предпринимательства, развитие видов народных ремёсел и предоставление государственных социальных гарантий по безработице и др. [4]

В 4 пункте Государственной программы содействия занятости населения Республики Таджикистан на 2023–2027 годы разработаны программные меры по развитию продуктивной занятости населения и решению проблем занятости населения и граждан страны (таблица 3.).

Таблица 3.

Мероприятия по развитию продуктивной занятости населения и решению проблем занятости населения

№ параграфа	Мероприятие
§1.	Диверсификация отраслей экономики и реализация мер в этом направлении
§2.	Повышение качества трудовых ресурсов
§3.	Повышение качества и эффективности трудовой миграции
§4.	Сокращение уровня неформальной занятости
§5.	Совершенствование деятельности органов труда и занятости населения
§6.	Содействие занятости уязвимых групп населения
§7.	Совершенствование механизмов реализации активных мер политики содействия занятости
§8.	Социальное партнёрство
§9.	Социальная защита

Источник: разработано автором на основе "Государственной программы содействия занятости населения Республики Таджикистан на 2023–2027 гг", пункт 4.

Таким образом, выполнение вышеуказанных мероприятий непосредственно Агентством труда и занятости населения (госслужбой занятости) в вопросах достижения продуктивной занятости, т.к. это единственная служба на данный период, который на основе государственной программы решает проблемы уязвимых слоёв населения, молодёжи и женщин. Частные службы занятости не являются реализаторами государственных программ. В сложившейся экономической ситуации в Таджикистане при реализации программ содействия занятости возникает ряд проблем, связанных с их финансированием со стороны государственного бюджета, в связи с этим требуется повысить роль и

заинтересованность работодателей в создании новых и восстановлении потерянных рабочих мест при совместной деятельности со службой занятости, а также обеспечить поддержку самозанятости среди населения.

Цифровизация экономики и развитие технологий это неизбежный процесс в современном мире. В период формирования и развития цифровой экономики в Республике Таджикистан большое внимание нужно уделять проблемам занятости и безработицы в трудоизбыточных регионах.

Цифровая экономика — это уровень экономических отношений с использованием информационных технологий, дающая возможность быстрому и эффективному достижению поставленных целей. Развитие цифровой экономики влияет и на рынок труда.

В ежегодном Послании Маджлиси Оли Президент Республики Таджикистан, Лидер нации Уважаемый Эмомали Рахмон отмечает, что «с учетом современных процессов, мы должны усилить работы по реализации цифровой экономики и внедрению цифровых технологий в социально-экономические сферы».[1616] На основе данного послания и постановления Республики Таджикистан от 31 января 2019г. №39 «Об итогах социально-экономического развития Республики Таджикистан в 2018 году и задачах на 2019 год» была разработана и утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30.12.2019г., №642 Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан. Концепция основывается на Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030г. и представляет собой общее видение использования современных цифровых технологий в целях достижения высшей цели долгосрочного развития Таджикистана [1414].

Для обеспечения устойчивого развития и улучшения конкурентоспособности Республики Таджикистан востребовано широкое внедрение цифровых технологий, особенно «прорывных». Цифровизация экономики даёт возможность: разработать и внедрить современную модель экономического роста; привлечь международные инвестиции; изменить существующие и создать инновационные современные производства; обеспечить внутренней рынок и увеличить экспорт и т.д. Концепция ориентирована на достижение поставленных стратегических целей, таких как создание новых рабочих мест, развитие предоставляемых услуг, рост ВВП, повышение качества жизни населения и др.

Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан базируется на укреплении цифровых основ, путём создания цифровой инфраструктуры и обеспечения доступа к ним, развития современных систем связи, формирования дата-центров и цифровых платформ [14].

На данный период времени существует множество проблем для реализации концепции, такие как: слабо развитая законодательная и

нормативная базы в области цифровой экономики; проблемы разработки и внедрения цифровой инфраструктуры и доступного по цене интернета, отсутствие возможности у государственных предприятий и организаций приобретения новых технологий, проблемы и отсутствие знаний и навыков в использовании инновационных технологий; низкие возможности вложений в процесс цифровизации; низкие возможности частного сектора; практически отсутствие институционной основы; слабые возможности для развития предпринимательской деятельности и использования предпринимателями новых цифровых технологий в своей деятельности; недостаточна развитая система управления.

Таким образом, достижения продуктивной занятости в Республики Таджикистан востребонвано в современных условиях. Продуктивная занятость, это вид деятельности граждан при вложении своих знаний, умений, навыков, при которой работник получает достойную заработную плату, которая удовлетворяет его потребности и потребности членов его семьи. Для эффективного достижения продуктивной занятости востребованно укрепления позиций и деятельности элеменотов механизма. Большое внимание необходимо уделить развитию предпринимательства и частного сектора, развитию отраслей перерабатывающей промышленности и введению новых технологий, а также развитию человеческого капитала и институтам рынка труда.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимов П.Х., Мирзобеков Х.Д. Малое и среднее предпринимательство в Республике Таджикистан: особенности, тенденции проблемы. [Электронный ресурс]. URL: https://cyberleninka.ru/article /n/maloe-i-srednee-predprinimatelstvo-v-respublike-tadzhikistan-osobennosti-tendentsii-i-problemy/viewer (Дата обращения: 30.06.2025).

2. Бизнес: Толковый словарь: Англо-русский. М.: ИНФРА-М, Издательство «Весь мир», 1998.–760 с. –С. 514-515.

3. Васильев А.В. Основные подходы к определению человеческого капитала [Электронный ресурс]. URL: https://elib.gsu.by/bitstream/ 123456789/28902/1/%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C %D0%B5%D0%B2_%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B5.pdf (Дата обращения: 20.06.2025).

4. Государственная программа содействия занятости населения Республики Таджикистан на 2023–2027 гг.

5. Доклад развития о человеческом развитии. [Электронный ресурс]. URL: https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI (Дата обращения: 30.06.2025).

6. Жулина Е.Г. Экономика труда: пособие / Е.Г. Жулина.–М.: Эксимо, 2010. –208 с. –С. 51.

7. Закон Республики Таджикистан о профессиональных союзах [Электронный ресурс]. URL: https://fikmt.tj/?page_id=2003&lang=ru (Дата обращения 26.06.2025).

8. Закон Республики Таджикистан О содействии занятости населения от 28.12. 2005 г.№137 [Электронный ресурс]. URL: https://medt.tj/documents/main/normativno-pravovie-akti/zakonodatelnie-akti/ru/02525-ru.pdf (Дата обращения: 25.06.2025 г.).

9. Кашепов А.В. Рынок труда в России: регулирование, прогнозы. Экономист, 1993. –№3. –С. 59.

10. Колганов А.И. Эволюция содержания человеческой деятельности и изменение структуры экономики // Ноономика и нообщество. Альманах трудов ИНИР им. С.Ю. Витте.–2022.–№ 1(172).–С. 65–80.–doi: 10.37930/2782-618X-2022-1-1-65-80.

11. Комилов С.Дж. Теоретические основы и практика становления рынка труда в условиях переходной экономики (методологические и институциональные подходы): коллективная монография.-Душанбе: Торус, 2013.–270 с. – С.36.

12. Конституция Республики Таджикистан. – Душанбе, 6 ноября 1994 года.

13. Концепция развития продуктивной занятости населения в Республике Таджикистан на период до 2040 года [Электронный ресурс]. URL: www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=142278 (Дата обращения: 23.06.2025 г.).

14. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан. от 30 декабря 2019 года, № 642.

15. Набиева Д.М. Развитие концепции продуктивной занятости населения сельской местности (на материалах Республики Таджикистан) …автореферат дисс.кан.экон.наук. 08.00.05. – Душанбе, 2017. – 28 с. – С. 6

16. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона МН МО Республики Таджикистан "О направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан", г. Душанбе, от 26.12.2018.

17. Разработано автором на основе Государственной программы содействия занятости населения Республики Таджикистан на 2023-2027 гг, пункт 4.

18. Разработано автором на основе документов и конвенций МОТ.

19. Рейтинг стран мира по Индексу человеческого развития. [Электронный ресурс]. URL: https://gtmarket.ru/ratings/human-development-index (Дата обращения: 25.06.2025).

20. Рейтинг стран мира по Индексу человеческого развития. [Электронный ресурс]. URL: https://nonews.co/directory/lists/countries/index-human (Дата обращения: 30.06.2025).

21. Социально-экономическое положение Республики Таджикистан. Статистический сборник Агентство по статистике при Президенте Республика Таджикистан. Душанбе, 2013–2023 гг. –С. 211-213.

22. Социально-экономическое положение Республики Таджикистан. Статистический сборник январь-декабрь", Агентство по статистике при Президенте Республика Таджикистан. –Душанбе, 2023. –С.199, 203.

23. Статистический сборник. Образование в Республике Таджикистан. Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2021. – С. 61, 91, 121.

24. Статистический сборник. Образование в Республике Таджикистан. Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2024.– С. 46, 66, 99.

25. Статистический сборник. Рынок труда в РТ. Агентство по статистике при Президенте РТ, Душанбе, 2024. – С.157.

26. Устав Общественного объединения «Работодателей» [электронный ресурс]. URL: https://uert.tj/wp-content/uploads/2023/04/%D0%A3%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%92-%D0%BE%D1%80%D1%80%D1%82.pdf (Дата обращения 26.06.2025).

27. Ходиев Д. А. Особенности развития человеческого капитала в условиях переходного периода (па примере Республики Таджикистан) автореф. дис. … канд. экон. наук: 05.02.11 / Д.А. Ходиев. –Душанбе, 2011. – 24 с. [Электронный ресурс]. URL: https://www.dissercat.com/content/osobennosti-razvitiya-chelovecheskogo-kapitala-v-usloviyakh-perekhodnogo-perioda (Дата обращения: 30.06.2025). –Душанбе, 2011. – 24 с.

28. Шодибеки Сафар. Совершенствование управления процессами занятости в промышленности (на материалах Республики Таджикистан): Дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05.–Душанбе, 2020. – 185 с. – С.18.

МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛИИ РАВАНДИ НОИЛ ГАРДИДАН БА ШУҒЛИ ПУРМАҲСУЛ

ҶУРАХОНЗОДА САОДАТ ҶУРАХОН,
н.и.и., муовини директори Маркази тадқиқоти стратегии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел. (+992) 907-98-69-13; e-mail: s.mutieva@mail.ru.

Дар мақола механизми ташкилии раванди ноил шудан ба шуғли пурмаҳсул дар Тоҷикистон баррасӣ ва арзёбӣ гардидааст. Моҳияти мафҳуми шуғли пурмаҳсул, андешаҳои ҳам олимони хориҷӣ ва ҳам ватанӣ, қонунгузории Тоҷикистон дар ин самт баррасӣ шуда, таърифи мафҳуми зерин аз ҷониби муаллиф пешниҳод карда шудааст. Механизми ташаккул

ва инкишофи шуғли пурмаҳсули аҳолӣ, унсурҳои он ва моҳияти онҳо ошкор карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *шуғли пурмаҳсул, бозори меҳнат, сармояи инсонӣ, мусоидат ба шуғл, корфармо, иттифоқи касаба, сиёсати давлатӣ, талабот ба қувваи корӣ.*

ORGANIZATIONAL MECHANISM OF THE PROCESS OF ACHIEVING PRODUCTIVE EMPLOYMENT

JURAKHONZODA SAODAT JURAKHON,
candidate of economic sciences, Deputy Director of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 907-98-69-13; e-mail: s.mutieva@mail.ru.

The article examines the organizational mechanism of the process of achieving productive employment in Tajikistan. The definition of the concept of productive employment, the opinion of both foreign and domestic scientists, at the level of the legislation of Tajikistan were considered and the definition of the author of the article was presented. The mechanism of formation and development of productive employment of the population, its elements and their essence are revealed.

Keywords: *productive employment, labor market, human capital, employment promotion, employer, labor union, state policy, demand for labor force.*

УДК 331.5

“ЗЕЛЁНЫЕ” НАВЫКИ И РЫНОК ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН ПУТЬ К УСТОЙЧИВОМУ ЭКОНОМИЧЕСКОМУ РОСТУ

АЗИМОВА МАДИНА ТУРДЫЕВНА,
кандидат экономических наук, доцент, заведующая отделом развития “зеленой” занятости и экологического просвещения
Научно-исследовательский институт устойчивого развития и зеленой экономики при Международном университете туризма и предпринимательства Таджикистана
734055, Таджикистан, г. Душанбе, Борбад 48/5;
тел: (+992) 909-90-50-62; e-mail: madina.azim@mail.ru;

В статье рассматриваются стратегические и институциональные аспекты перехода Республики Таджикистан к “зелёной” экономике в условиях современных глобальных экологических вызовов. Особое внимание уделено вопросам формирования кадрового потенциала, необходимого для реализации целей устойчивого развития. Проанализированы подходы к определению “зелёных” компетенций, выявлены основные проблемы в системе подготовки кадров, а также предложены направления модернизации образовательной политики с целью формирования профессиональных навыков, отвечающих требованиям “зелёной” трансформации. Особое внимание уделяется практическим шагам, предпринятым правительством Таджикистана для развития “зелёной” экономики, таким как создание «зеленых» рабочих мест, поддержка возобновляемых источников энергии и внедрение экологически чистых технологий. Проблемы, связанные с дефицитом специалистов и низким интересом молодежи к техническим и естественным наукам, ставят под угрозу успешную реализацию стратегических целей, что требует комплексной кадровой политики и повышения привлекательности профессий в “зелёной” экономике.

Ключевые слова: *“зелёная” экономика, устойчивое развитие, “зелёные навыки”, подготовка кадров, “зелёная” трансформация, рынок труда, возобновляемые источники энергии.*

Современные экологические вызовы, такие как изменение климата, истощение природных ресурсов и рост загрязнения окружающей среды, требуют пересмотра традиционных моделей экономического развития. Можно с полным основанием констатировать, что традиционные модели, ориентированные преимущественно на количественный рост и

потребление, уже не соответствуют требованиям устойчивого будущего. В условиях глобальных экологических и социальных трансформаций необходимо переходить к парадигме устойчивого развития, в основе которой лежит сбалансированное взаимодействие экономики, экологии и социальной сферы.

Эти вызовы диктуют необходимость внедрения концепции «зелёной экономики», ориентированной на минимизацию воздействия, на окружающую среду для обеспечения высокого уровня жизни населения. Такая модель предполагает эффективное использование природных ресурсов, развитие возобновляемых источников энергии, внедрение экологически чистых технологий и изменение как потребительских, так и производственных практик.

Для Республики Таджикистан, обладающей значительным природно-ресурсным потенциалом, переход к зелёной экономике представляет собой не только экологическую необходимость, но и стратегическую возможность для модернизации экономики и повышения качества жизни населения. В стране присутствуют богатые гидроресурсы, потенциал для использования солнечной и ветровой энергии, а также возможности для устойчивого развития сельского хозяйства. Всё это создаёт основу для внедрения принципов зелёной экономики, которые могут способствовать решению как экологических, так и экономических проблем.

30 сентября 2022 года Правительством Республики Таджикистан была утверждена Стратегия развития зелёной экономики на 2023–2037 годы, направленная на переход к устойчивому экономическому развитию с учётом экологических, социальных и экономических факторов [4, 65].

Этот документ ориентирован на достижение устойчивого экономического роста, создание высококачественных рабочих мест и развитие стратегически важных секторов экономики. Одной из приоритетных задач в рамках этой стратегии является создание зелёных рабочих мест, что отражает необходимость подготовки квалифицированных кадров для работы в новых, экологически ориентированных отраслях. Инициатива по созданию таких рабочих мест принадлежит непосредственно Правительству Республики Таджикистан, которое активно развивает стратегические направления зелёной экономики. В последние годы концепция зелёной экономики способствовала созданию миллионов рабочих мест как в промышленно развитых странах, так и в странах с развивающейся экономикой. В частности, в секторе энергоснабжения, основанном на возобновляемых источниках энергии, было создано более 2,3 миллиона рабочих мест несмотря на то, что этот сектор обеспечивает лишь 2 % мирового производства энергии. В секторе ветровой энергетики занято около 300 000 человек, в секторе

фотоэлектрической солнечной энергетики около 170 000 человек, а в области тепловой солнечной энергетики трудится более 600 000 человек, значительная часть которых работает в Китае [7].

В этом контексте важно отметить, что успешная реализация зелёного перехода невозможна без интеграции в образовательные системы специализированных программ, направленных на подготовку специалистов с зелёными навыками. Эти навыки охватывают широкий спектр профессий, связанных с устойчивыми технологиями и экологически чистыми процессами. В связи с ростом сектора возобновляемых источников энергии, а также с усиливающимся трендом на декарбонизацию, потребность в специалистах с «зелеными» навыками будет только увеличиваться.

В настоящее время в мире наблюдается значительное расширение образовательных программ и курсов, направленных на подготовку специалистов в таких ключевых областях, как возобновляемая энергетика, устойчивое сельское хозяйство и экологический менеджмент. Однако в Республике Таджикистан на данный момент существует выраженный дефицит специалистов, обладающих необходимыми знаниями и навыками для эффективной работы в новых, экологически ориентированных секторах экономики.

В связи с этим особое значение приобретает развитие системы экологического образования и профессиональной подготовки, соответствующей задачам устойчивого развития и требованиям зелёной экономики. Согласно Стратегии развития зелёной экономики Республики Таджикистан, к 2030 году численность трудоспособного населения, включая рабочие места в сфере зелёной занятости, составит 6,8 млн. человек, что на 70 процентов больше по сравнению с текущими показателями [4].

Для обеспечения успешного перехода к зелёной экономике и функционирования экологически ориентированных отраслей требуется развитие профессиональных компетенций, соответствующих современным экологическим требованиям. Так называемые «зелёные» навыки обеспечивают подготовку квалифицированных специалистов, способных эффективно работать в устойчивых и экологически чистых секторах экономики. В связи с этим важным представляется уточнение содержания самого понятия «зелёные навыки». Термин получил широкое распространение с начала 2000-х годов в контексте глобальных инициатив, направленных на реализацию принципов устойчивого развития и формирование зелёной экономики.

В современной исследовательской литературе прослеживаются, два подхода к определению зелёных навыков, каждый из которых предлагает

собственную трактовку формирования компетенций, необходимых для устойчивой трансформации рынка труда. Первый подход тесно связан с понятием универсальных зеленых навыков [12], в то время как второй основывается с учётом экологических требований производственных и управленческих процессов, обладающих общими характеристиками для всех секторов экономики [11].

Первый подход, в частности, предлагает классификацию базовых зелёных компетенций, основанную на структуре ключевых навыков, разработанной Организацией экономического сотрудничества и развития в контексте анализа общих зелёных навыков. Согласно данной типологии, зелёные навыки подразделяются на три взаимосвязанные категории:

Классификация зелёных компетенций по категориям

Категория компетенций	**Описание компетенций**
Когнитивные компетенции	- экологическая осведомлённость и стремление к изучению устойчивого развития; - навыки системного анализа и оценки экологических рисков; - инновационные умения для выявления «зелёных» возможностей и разработки стратегий их реализации.
Межличностные навыки	- координационные и управленческие способности для внедрения междисциплинарных подходов, ориентированных на экономические, социальные и экологические цели; - коммуникативные и переговорные навыки для баланса интересов в условиях экологических и социальных конфликтов; - маркетинговые компетенции для продвижения экологически устойчивых продуктов и услуг.
Внутриличностные компетенции	- адаптивность и навыки обучения для освоения и внедрения новых технологий и процессов в условиях экологизации производства; - предпринимательские способности для использования возможностей, возникающих от внедрения низкоуглеродных и ресурсоэффективных решений.

Источник: составлено автором на основе материалов Международной организации труда (ILO, 2011), UNEP (2008) и др.

Второй подход к определению зелёных навыков фокусируется на экологизации производственных и управленческих процессов, предполагая, что «зеленые» навыки должны быть адаптированы к специфике каждого сектора экономики, при этом сохраняя общие экологические принципы. В рамках этого подхода акцент делается на разработку и внедрение устойчивых технологий и практик, которые минимизируют негативное воздействие на окружающую среду. Например, в промышленности этот подход может включать навыки, связанные с внедрением экологически чистых производственных процессов, управлением отходами, эффективным использованием ресурсов и снижением выбросов парниковых газов. В агропромышленном комплексе это может быть

связано с устойчивым сельским хозяйством, минимизацией использования химических удобрений и пестицидов, а также с сохранением биоразнообразия.

Для реализации принципов устойчивого развития Правительство Республики Таджикистан предпринимает ряд шагов, направленных на поддержку зелёной экономики, включая;

-Строительство гидроэлектростанций различной мощности, что способствует развитию возобновляемых источников энергии;

-Развитие производства электроэнергии из солнечных и ветровых источников, особенно в высокогорных районах, что обеспечивает энергетическую безопасность и снижение углеродных выбросов;

-Организация производства солнечных панелей и другого оборудования на основе отечественного кремниевого сырья, что способствует развитию технологической базы страны;

-Создание предприятий по производству и эксплуатации электротранспорта, что снижает зависимость от ископаемых источников энергии;

-Развитие рациональных моделей потребления и производства, «озеленение» предприятий, реализация «зелёных» инвестиционных проектов для сокращения углеродного следа;

-Реформирование налоговой и бюджетной систем с учётом экологических приоритетов, что стимулирует развитие экологически устойчивых бизнес-практик;

-Эффективное управление отходами и их вторичная переработка как часть экономической базы для формирования экономики замкнутого цикла.

Для успешной реализации принципов зелёной экономики в Республике Таджикистан особое значение имеет развитие зеленых навыков, которые будут необходимы для всех уровней трудовой деятельности. Это включает в себя как базовые, так и специализированные компетенции, ориентированные на экологически устойчивое производство и управление ресурсами. Важно, чтобы обучение этим навыкам стало неотъемлемой частью образовательных и профессиональных программ.

Эта масштабная трансформация производственных процессов неизбежно влечёт за собой перестройку рынка труда. Меняется не только структура занятости по секторам, но и содержание самих профессий: возникает спрос на новые компетенции, соответствующие требованиям «зелёной» экономики. Однако в Республике Таджикистан зелёная занятость пока остаётся малоизученным сегментом, что требует чёткого определения, какие профессии считаются «зелёными» и какими навыками должны обладать работники для успешной работы в этих секторах.

Объявление Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном 2020-2040 годов «Двадцатилетием изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования» является важным шагом в стратегическом развитии страны. Это решение направлено на поддержание и развитие научного потенциала Таджикистана в ключевых областях, которые будут способствовать устойчивому экономическому росту и обеспечению экологической безопасности, что важно для перехода к «зелёной» экономике.

Дисбаланс в структуре подготовки кадров в Республике Таджикистан представляет собой системную проблему, которая может существенно ограничить потенциал устойчивого социально-экономического развития и перехода к «зелёной» экономике.

Отчёт Национального центра тестирования при Президенте Республики Таджикистан по результатам приёмной кампании 2024 года выявил устойчивую тенденцию в структуре абитуриентских предпочтений. Наиболее востребованным оказался кластер 5, включающий специальности в области медицины, биологии и спорта, где заполняемость составила 98,54 % от запланированных мест [6].

Низкий интерес абитуриентов к естественным и техническим наукам в Таджикистане создаёт серьёзные риски для успешного перехода к «зелёной» экономике, который требует квалифицированных кадров в наукоёмких и технологически ориентированных отраслях. Без выравнивания дисбаланса в подготовке кадров и повышения привлекательности естественных, технических и «зелёных» направлений, переход Республики Таджикистан к устойчивой экономике рискует остаться лишь декларацией. Необходима целенаправленная кадровая политика, образовательная реформа и инвестиции в профориентацию молодёжи.

Программа, разработанная совместно ООН, МОТ, Международной организацией работодателей (МОР) и Международной конфедерацией профсоюзов (МКП), ориентирована на поддержку усилий правительств, работодателей и профсоюзов по созданию экологически чистых рабочих мест и обеспечению достойных условий труда. Этот комплексный подход направлен на стимулирование перехода к устойчивым и зелёным рабочим местам, что в свою очередь способствует улучшению качества жизни и охране окружающей среды.

В университетах США, Великобритании, Швейцарии и других странах разработаны концепции «зеленых» кампусов, которые предоставляют студентам и преподавателям возможность не только теоретически, но и практически погружаться в принципы устойчивого развития. Это достигается через внедрение экологичных практик в повседневную жизнь

учебных заведений, демонстрируя устойчивость и экологическую ответственность на примере университетских зданий, инфраструктуры и учебных программ.

Такой подход способствует формированию у студентов позитивных поведенческих стереотипов и необходимых компетенций в области охраны окружающей среды, что в свою очередь влияет на их будущую профессиональную деятельность. Также программа LIFE, действующая в Европе более 20 лет, направлена на создание «зеленых» рабочих мест и формирование устойчивых навыков в различных секторах экономики, поддерживая инициативы, которые способствуют улучшению экологической ситуации и развитию зелёных технологий.

Следовательно, можно сказать, что переход к зелёной экономике Республики Таджикистан требует не только развития новых экологически ориентированных секторов экономики, но и глубоких изменений в системе подготовки кадров. В этом контексте особое значение приобретает решение проблемы кадрового обеспечения, которое должно осуществляться как на уровне создания новых рабочих мест, так и через трансформацию существующих производств. Важно подчеркнуть, что успешный переход к зелёной экономике невозможен без системного подхода к подготовке специалистов, обладающих не только техническими знаниями, но и «зелеными» навыками, которые будут востребованы в экологически устойчивых отраслях.

Одной из главных задач является внедрение принципа транспрофессинализма, предполагающего создание универсальных навыков, которые могут быть адаптированы под решения задач зелёной экономики. Это требует пересмотра традиционных образовательных подходов и формирования междисциплинарных компетенций, которые позволят специалистам гибко адаптироваться к новым условиям на рынке труда, связанным с устойчивыми и экологически чистыми технологиями.

Ключевым моментом в этом процессе является создание единой кадровой программы, которая обеспечит подготовку специалистов в области зелёной экономики. Этот процесс должен включать тесное взаимодействие государства, работодателей и образовательных учреждений, что позволит эффективно интегрировать потребности рынка труда с требованиями учебных программ. Необходимы новые подходы к организации образовательного процесса, а также использование креативных методов преподавания, включающих образовательные информационные сети и платформы для обмена знаниями.

Также стоит отметить, что для эффективной подготовки кадров нужно развивать специфические «зеленые» навыки, которые соответствуют экологическим требованиям и инновационным технологиям. Навыки

включают как базовые компетенции в области устойчивого развития, так и специализированные знания, такие как внедрение экологически чистых производственных процессов, управление ресурсами и отходами, а также использование возобновляемых источников энергии.

Таким образом, для успешного перехода к зелёной экономике необходимо формировать систему образования, которая обеспечит подготовку, переподготовку специалистов с необходимыми зелеными навыками, создавая базу для устойчивого и экологически безопасного развития. Это потребует не только модернизации образовательных программ, но и активного сотрудничества всех заинтересованных сторон правительства, бизнеса и образовательных учреждений для реализации целей «зеленой» экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимова М.Т. Вопросы формирования зеленой занятости в Республике Таджикистан // Вестник филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в г. Душанбе. – 2025. – Т. 2, № 1(46). – С. 95–103.

2. Ермолаева Ю.В. Трансформация концепции зеленых профессий // Социология. – 2022. – № 2. – С. 257–266.

3. Пряжникова О.Н. Подходы к определению потребностей в зеленых навыках: опыт стран Европы // Инновационная экономика: теория и практика. – 2020. – № 1(41). – С. 127–144.

4. Стратегия развития «зелёной» экономики в Республике Таджикистан на 2023–2037 годы. – Душанбе, 2022.

5. “Зеленая” экономика – основа устойчивого развития Таджикистана [Электронный ресурс] // Khovar.tj. – 2020. – 27 февраля. – Режим доступа: https://khovar.tj/rus/2020/02/183676/, свободный.–Дата обращения: 10.05.2025.

6. Национальный центр тестирования назвал самые востребованные специальности в 2024 году [Электронный ресурс] // Khovar.tj. – 2024. – 19 августа.–Режим доступа: https://khovar.tj/rus/2024/08/natsionalnyj-tsentr-testirovaniya-nazval-samye-vostrebovannye-spetsialnosti-v-2024-godu/, свободный. – Дата обращения: 10.05.2025.

7. Emplois verts: Pour un travail décent dans un monde durable, à faibles émissions de carbone–Messages politiques et principales conclusions à l’intention des décideurs [Электронный ресурс].–Режим доступа: https://www.ilo.org/greenjobs, свободный. – Дата обращения: 10.05.2025.

8. Aceleanu M.I. Green jobs in a green economy: Support for a sustainable development // Progress in Industrial Ecology. – 2015. – Vol. 9. – P. 341–355.

9. Green Jobs: Towards decent work in a sustainable, low-carbon world. – Washington: UNEP, 2008. – 352 p.

10. Kwauk C., Casey O. A new green learning agenda: Approaches to quality education for climate action. – Washington D.C.: Center for Universal Education at Brookings, 2021.

11. Per Capita. International approaches to green skills and sustainability [Электронный ресурс]: презентация на конференции Industry Skills Councils (ISC), 1 июня 2010 г.–2010.–Режим доступа: http://www.cpsisc.com.au/Resources/CPSISC/International%20Approaches%20to%20Green%20Skills%20and%20Sustainability.pdf, свободный. – Дата обращения: 10.05.2025.

12. Strietska-Ilina O., Hofmann C., Durán Haro M., Jeon S. Skills for green jobs. A global view: Synthesis report based on 21 country studies. – Geneva: International Labour Organization (ILO), 2011. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_159585/lang--en/index.htm, свободный. – Дата обращения: 10.05.2025.

МАЛАКАҲОИ “САБЗ” ВА БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН РОҲИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДӢ

АЗИМОВА МАДИНА ТУРДИЕВНА,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири шуъбаи рушди шуғли “сабз” ва маърифати экологии Институти илмию таҳқиқотии рушди устувор ва иқтисоди “сабз”-и Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон
734055, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад 48/5;
тел: (+992) 909-90-50-62; e-mail: madina.azim@mail.ru;

Мақола ҷанбаҳои стратегӣ ва ниҳодии гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди “сабз”-ро дар шароити чолишҳои муосири глобалии экологӣ баррасӣ менамояд. Ба масъалаҳои ташаккули иқтидори кадрӣ, ки барои татбиқи ҳадафҳои рушди устувор заруранд, диққати махсус дода мешавад. Равишҳо барои муайян кардани салоҳиятҳои “сабз” таҳлил карда шуданд, мушкилоти асосӣ дар системаи тайёр кардани кадрҳо ошкор карда шуданд ва инчунин, самтҳои навсозии сиёсати таълимӣ бо мақсади ташаккули малакаҳои касбӣ, ки ба талаботи тағирёбии “сабз” ҷавобгӯ мебошанд, пешниҳод карда шуданд. Диққати махсус ба иқдомҳои амалии ҳукумати Тоҷикистон барои рушди иқтисоди “сабз”, аз қабили таъсиси ҷойҳои корӣ "сабз", дастгирии манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва ҷорӣ намудани технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза дода мешавад. Мушкилоти марбут ба норасоии мутахассисон ва таваҷҷуҳи ками ҷавонон ба илмҳои техникӣ ва табиӣ татбиқи бомуваффақияти ҳадафҳои стратегиро зери хатар мегузоранд, ки сиёсати ҳамаҷонибаи кадрҳо ва баланд бардоштани ҷолибияти касбҳоро дар иқтисоди “сабз” талаб мекунад.

Калидвожаҳо: *иқтисоди "сабз", рушди устувор, малакаҳои "сабз", омӯзиш, таълими касбӣ, салоҳиятҳои экологӣ, таълими экологӣ, табдили "сабз", бозори меҳнат, манбаъҳои барқароршавандаи энергия.*

"GREEN" SKILLS AND THE LABOR MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN THE PATH TO SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH

AZIMOVA MADINA TURDIEVNA,
candidate of economic sciences, Associate Professor, Head of the Department of development of "Green" employment and environmental education Scientific-Research Institute for sustainable development and green economy at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan
734055, Tajikistan, Dushanbe city, Borbad 48/5;
tel.: (+992) 909-90-50-62; e-mail: madina.azim@mail.ru;

The article examines the strategic and institutional aspects of the transition of the Republic of Tajikistan to a "green" economy in the context of modern global environmental challenges. Special attention is paid to the formation of human resources necessary for the implementation of sustainable development goals. The approaches to the definition of "green" competencies are analyzed, the main problems in the personnel training system are identified, and the directions of modernization of educational policy in order to form professional skills that meet the requirements of "green" transformation are proposed. Special attention is paid to the practical steps taken by the Government of Tajikistan to develop a "green" economy, such as creating "green" jobs, supporting renewable energy sources and introducing environmentally friendly technologies. Problems related to the shortage of specialists and the low interest of young people in technical and natural sciences threaten the successful implementation of strategic goals, which requires a comprehensive personnel policy and increasing the attractiveness of professions in the "green" economy.

Keywords: *"green" economy, sustainable development, "green" skills, personnel training, "green" transformation, labor market, renewable energy sources.*

УДК: 331.101.262:004(575.3)

ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛЁБИИ ИҚТИДОРИ КАДРИИ КОРХОНАҲО ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

ЮСУПОВ ШОДМОН НАСУРОВИЧ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел: (+992) 918-12-39-40. e-mail: Shodmon26101982@mail.ru

Дар шароити рушди босуръати иқтисодиёти рақамӣ, ки технологияҳо нақши калидӣ мебозанд, ташаккул ва рушди самараноки иқтидори кадрии корхона яке аз муҳимтарин омилҳои фаъолияти бомуваффақият ва рақобатпазир мегардад.

Бинобар ин, мақолаи мазкур ба таҳқиқи омилҳои калидие бахшида шудааст, ки ба ташаккули иқтидори кадрии корхонаҳо дар шароити иқтисодиёти рақамӣ таъсир мерасонанд. Хусусан, чунин ҷанбаҳо ба монанди зарурати рушди тафаккури рақамии кормандон, нақши омӯзиши пайваста ва бозомӯзӣ, таъсири шаклҳои гуногуни шуғл ва шароити фосилавии корӣ, инчунин, хусусиятҳои ҷалб ва нигоҳ доштани кадрҳои боистеъдод дар шароити нави иқтисодӣ баррасӣ шудаанд. Инчунин, дар мақола иқтидори кадрии баъзе корхонаҳои саноати хӯрокворрии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шуда, аз рӯйи мавҷудияти кормандони ихтисосманди соҳаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) таҳлили қиёсӣ гузаронда шудааст.

Таъкид карда шудааст, ки омӯзиш ва истифодаи самараноки ин омилҳо ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки на танҳо ба мушкилоти даврони рақамӣ мутобиқ шаванд, балки иқтидори кадрии худро низ такмил дода, рушди устувори фаъолияташонро таъмин намоянд.

Калидвожаҳо: *иқтидори кадрӣ, иқтисоди рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, кадрҳо, рақобатпазирӣ, ташаккулёбии иқтидори кадрӣ, ҷалб, нигоҳдорӣ ва рушди кормандон, шароити фосилавии корӣ, рушди устувор.*

Тағйироти иҷтимоиву иқтисодӣ, ки дар шароити рушди иқтисодиёти рақамӣ ба вуҷуд меоянд, воситаҳои нави илман асосноки омодасозии мутахассисонро барои ташаккул ва такмили ҳам малакаҳои касбӣ ва ҳам рақамӣ бо дарназардошти талаботи муосир талаб мекунанд [1,18].

Иқтисодиёти рақамӣ воқеиятест, ки ба ҳама соҳаҳои ҳаёт, аз ҷумла бозори меҳнат, таъсири назаррас мерасонад. Дар ин шароит ташаккули иқтидори кадрӣ на танҳо вазифаи муҳим, балки омили ҳалкунанда барои

боқӣ мондан ва шукуфоии ҳам корхонаҳои алоҳида ва ҳам тамоми давлатҳо мегардад.

Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар идораи ташаккул ва рушди иқтидори кадрӣ бартариҳои собитшуда дорад [8, 95]:

– Кам кардани меҳнатғунҷоиш ва хароҷоти вақт барои кироя ва интихоби кормандон;

– Нигоҳдории ҳаҷми зиёди маълумот дар бораи кормандон имкон медиҳад, ки дар муддати кӯтоҳ мониторинги босифати иқтидори кадрӣ гузаронида шавад;

– Омӯзиш ва рушди кормандон бо истифода аз технологияҳои рақамӣ бо хароҷоти камтарин амалӣ карда мешавад;

– Низоми электронӣ имкон медиҳад, ки таҳлил ва баҳодиҳии самаранокии кормандон зуд гузаронида шуда, саривақт қарорҳои идоракунӣ қабул карда шаванд;

– Муоширатро байни кормандон ва шуъбаҳо беҳтар мекунад.

Ташаккули иқтидори кадрӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ бо зарурати вокуниши зуд ба тағйироти технологӣ, омода кардани мутахассисони дорои салоҳиятҳои рақамии зарурӣ, рафъи норасоии кадрҳои баландихтисос, таъмини рақобатпазирии тиҷорат, ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва суботи иҷтимоӣ вобаста аст. Нодида гирифтани ин вазифа метавонад боиси рукуд (стагнатсия), аз даст додани рақобатпазирӣ ва ақибмонӣ аз тамоюлҳои ҷаҳонӣ гардад. Аз ин рӯ, ташаккули фаъолона ва мақсадноки иқтидори кадрӣ на танҳо самт, балки шарти зарурӣ барои рушди бомуваффақият дар шароити муосир мебошад. Ҷорӣ намудани технологияҳои нав, автоматикунонии равандҳо ва истифодаи васеи маълумот аз кормандон на танҳо малакаҳои касбии асосӣ, балки фаҳмиши амиқи технологияҳои рақамӣ, қобилияти омӯзиши доимӣ ва мутобиқшавӣ ба шароити зудтағйирёбандаи бозори меҳнатро талаб мекунад. Бинобар ин, аҳаммияти масъалаҳои ташаккули иқтидори кадрӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ калон аст ва ҳалли онҳо шарти муҳимми фаъолияти бомуваффақият ва рушди корхонаҳои муосир мебошад.

Технологияҳои рақамӣ ба ташкилот дар ташаккули иқтидори кадрӣ, ҷалб, нигоҳдорӣ ва рушди кормандони баландихтисос кӯмак мерасонад, ки ба таъминоти босифати кадрӣ ва дар маҷмуъ, ба самаранокии баланди корхона оварда мерасонад [8, 96].

Ташаккули иқтидори кадрии корхонаҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ раванди мураккаб ва бисёрҷанба буда, ба он омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Ин омилҳо ҳам имкониятҳои навро барои рушд ва навоварӣ ва ҳам мушкилоти ҷиддиро вобаста ба норасоии кадрҳои баландихтисос, зарурати бозомӯзии кормандони мавҷуда ва мутобиқсозии маданияти корпоративӣ ба воқеияти нав ба вуҷуд меоранд.

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ аз тарафи олимони соҳа омилҳои гуногуни ташаккули иқтидори кадрии корхонаҳо баррасӣ гардида, мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудаанд. Бисёре аз муҳаққиқон, ба монанди Потуданская В.Ф., Боровских Н.В., Кипервар Е.А., Устаев Р.М., Ребий А.П., Саругланов А.Н. [7, 9, 10] ва дигарон маҷмуи омилҳоро ба таври гуногун муайян мекунанд. Ба ақидаи мо, барои ташаккули самаранок ва рушди минбаъдаи иқтидори кадрии корхона ба инобат гирифтани омилҳои дар расми 1 овардашударо мувофиқи мақсад мешуморем.

Яке аз омилҳои асосии ташаккули иқтидори кадрии корхона тағйироти технологӣ мебошад. Рушди босуръати технология аз кормандон талаб мекунад, ки донишу маҳорати худро доимо нав кунанд ва такмил диҳанд. Корхонаҳо бояд ба омӯзиш ва бозомӯзии кормандон сармоягузорӣ кунанд, то онҳо тавонанд аз воситаҳо ва платформаҳои нав самаранок истифода баранд. Дар акси ҳол, корхонаҳо хавфи дучор шудан ба норасоии кадрҳои баландихтисос ва аз рақибон қафо монданро доранд. Автоматикунонӣ ва зеҳни сунъӣ, дар навбати худ, бозори меҳнатро тағйир дода, касбҳои навро эҷод ва касбҳои куҳнаро барҳам медиҳанд. Ин аз кормандон чандирӣ, мутобиқшавӣ ва омодагӣ ба бозомӯзиро дар тули тамоми фаъолияти касбӣ талаб мекунад. Давлат низ дар ин раванд нақши муҳим мебозад, барномаҳои роҳнамоии касбӣ таҳия карда, ба рушди маълумотнокии рақамии аҳолӣ мусоидат мекунад. Муассисаҳои таълимӣ, дар навбати худ, бояд барномаҳои таълимии худро босуръат мутобиқ карда, фанҳо ва усулҳои мубрамеро, ки мутахассисонро ба мушкилоти давраи рақамӣ омода мекунанд, ҷорӣ кунанд. Ҳамкории байни тиҷорат, давлат ва маориф ба омили калидӣ барои ташаккули қувваи кории рақобатпазир табдил меёбад, ки қодир аст на танҳо ба тағйирот мутобиқ шавад, балки дар эҷоди ояндае, ки технологияҳо ба пешрафт ва некуаҳволии ҷомеа хизмат мекунанд, фаъолона иштирок кунад.

Омили дигари таъсиррасон ба ташаккули иқтидори кадрӣ тағйирёбии талаботҳои бозори меҳнат мебошад. Бозори меҳнат як низоми динамикӣ буда, таҳти таъсири омилҳои зиёд пайваста рушд мекунад. Ҳоло тағйироти босуръати талаботи ин бозор мушоҳида карда мешавад, ки аз мутахассисон чандирӣ, омодагии омӯзиш ва аз нав дида баромадани рушди касбиро талаб мекунад. Дар шароити рақамикунонӣ талабот ба тахассуси кормандон тағйироти назаррасро аз сар мегузаронад: касбҳои нав пайдо мешаванд ва ихтисосҳои анъанавӣ тағйир меёбанд. Ин барои корхонаҳо вазифаи мутобиқ кардани равишҳоро барои интихоб ва рушди кадрҳо пеш меорад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Расми 1. Омилҳои ташаккули иқтидори кадрии корхонаҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ

Корхонаҳо бештар дарк мекунанд, ки муваффақият дар бозори меҳнати босуръат тағйирёбанда на танҳо аз маҳорати техникии кормандон, балки аз қобилияти онҳо ба мутобиқшавӣ, эҷодкорӣ ва тафаккури интиқодӣ вобаста аст. Аҳаммияти маҳорат, ба монанди муошират, кор дар гурӯҳ ва тафаккури ҳиссиётӣ баланд мешавад, зеро онҳо омилҳои калидӣ барои ташаккули гурӯҳҳои самаранок ва инноватсионӣ мегарданд.

Корхонаҳои муваффақ дар шароити бозори меҳнати тағйирёбанда бояд фаъол, чандир ва майл ба рушди доимӣ дошта бошанд. Сармоягузорӣ ба кадрҳо, технологияҳо ва фарҳанги инноватсия кафолати рақобатпазирӣ ва устувории онҳо дар оянда мегардад. Танҳо бо ин роҳ корхонаҳо метавонанд на танҳо боқӣ монанд, балки дар шароити мушкилоти муосир низ рушд кунанд.

Маданият ва арзишҳои корхона дар ташаккули иқтидори кадрӣ нақши калидӣ доранд. Ин таҳқурсие мебошад, ки дар он тамоми кори кормандон ба роҳ монда мешавад ва махсусан, муҳим он аст, ки иқтидори кадрӣ ташаккул меебад. Аслан, ин муҳитест, ки дар он кормандон афзоиш ва рушд мекунанд.

Маданияти корхона маҷмуи меъёрҳо, анъанаҳо ва таҷрибаҳоро дар бар мегирад, ки муносибати кормандонро бо ҳамдигар ва бо ҷаҳони беруна муайян мекунанд. Он ба фазои коллектив, сатҳи ҳавасмандӣ ва

қаноатмандии кормандон, инчунин, ба маҳсулнокии умумӣ таъсир мерасонад.

Арзишҳои корхона – принсипҳо ва далелҳои асосие мебошанд, ки фаъолияти онро роҳнамоӣ мекунанд. Онҳо метавонанд чунин ҷанбаҳоро дар бар гиранд: ростқавлӣ, инноватсия, кор дар як гурӯҳ, эҳтиром ба муҳити зист ва масъулияти иҷтимоӣ. Арзишҳои аниқ муайяншуда ба кормандон кумак мекунанд, ки барои ширкат чӣ муҳим аст дарк намоянд ва дар қабули қарорҳо ҳамчун роҳнамо хизмат мекунанд.

Ба вуҷуд овардани маданияти мусбати корпоративӣ ва арзишҳои мушаххас вақт ва кӯшишро талаб мекунад, аммо дар оянда ин даромади зиёд меорад. Корхонаҳое, ки маданияти қавӣ ва арзишҳои равшан доранд, одатан, сатҳи баланди ҷалби кормандонро доранд, ки дар навбати худ ба беҳтар гардидани иқтидори кадрҳо ва баландбардории садоқати мизоҷон мусоидат мекунад.

Муҳим аст, ки маданият ва арзишҳои корхона на танҳо дар рӯйи коғаз боқӣ монад, балки онҳо бояд дар амалияи ҳаррӯза истифода шаванд, дар қарорҳои стратегӣ инъикос ёбанд ва дар рафтори роҳбарият зоҳир шаванд. Роҳбарони корхона дар ташаккул ва нигоҳдории ин маданият нақши калидӣ доранд ва бо намунаи худ нишон медиҳанд, ки чӣ гуна арзишҳоро дар амал татбиқ кардан мумкин аст.

Ҳамин тавр, маданият ва арзишҳои корхона асосест, ки тиҷорати муваффақ дар он бунёд меёбад. Онҳо ба ташкили муҳити кории мутаносиб кумак мекунанд, ба рушд ва навоварӣ мусоидат мекунанд, ва инчунин, нуфузу эътибори корхонаро дар бозор мустаҳкам менамоянд.

Ташкили маданияти корпоративии мусоид, ки ба навоварӣ ва ҳамкорӣ нигаронида шудааст, ба ҷалб ва нигоҳ доштани мутахассисони боистеъдод мусоидат мекунад. Корхонаҳое, ки гуногунӣ ва фарогириро қадр мекунанд, метавонанд иқтидори кадрии худро самаранок ташаккул диҳанд.

Омили муҳимме, ки ба иқтидори кадрӣ таъсир мерасонад, раванди ҷаҳонишавӣ мебошад. Дар иқтисодиёти рақамӣ корхонаҳо метавонанд соҳибистеъдодҳоро на танҳо аз минтақаи худ, балки аз тамоми ҷаҳон ҷалб кунанд. Ин имкониятҳои нав фароҳам менамояд, аммо рақобатро барои кадрҳои баландихтисос ба вуҷуд меоварад. Дар натиҷа, корхонаҳо маҷбур мешаванд, ки стратегияҳои идоракунии кадрҳои худро бо пешниҳоди шароити кории чандир мутобиқ кунанд.

Ғайр аз он, ҷаҳонишавӣ ба мубодилаи дониш ва таҷриба байни фарҳангҳои гуногун мусоидат мекунад, ки метавонад ба навоварӣ ва такмил додани равандҳои тиҷорат оварда расонад.

Дар шароити рақобати афзоишёбанда дар арсаи байналмилалӣ, корхонаҳо бояд на танҳо мутахассисони беҳтаринро ҷалб кунанд, балки онҳоро нигоҳ доранд, маданияти ҷолиби корпоративиро фароҳам оваранд

ва имкониятҳои рушди касбиро пешниҳод кунанд. Аз ин рӯ, ҷаҳонишавӣ на танҳо як мушкилот, балки як муҳаррики пурқувват барои рушди тиҷорат дар давраи технологияи рақамӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, ҷаҳонишавӣ дар давраи технологияҳои рақамӣ раванди мураккаб, вале ҷолибро ифода мекунад, ки барои тиҷорат ҳудудҳои нав мекушояд. Корхонаҳое, ки тавонанд ин имкониятҳоро самаранок истифода баранд, ба тағйирот мутобиқ шаванд, дар муборизаи рақобатӣ бартарии назаррасро соҳиб мегарданд.

Сармоягузорӣ ба технология боз як омили муҳимми ташаккули иқтидори кадриро ифода мекунад, ки ҳамчун муҳаррики пурқувват барои рушди он баромад мекунад. Онҳо барои омӯзиш ва рушди касбии кормандон уфуқҳои нав мекушоянд ва ба онҳо имкон медиҳанд, ки малакаҳои муосири дар иқтисоди рақамӣ заруриро азхуд намоянд. Ин сармоягузорӣ ба рушд ва шукуфоии корхона тавассути фаъолгардонӣ ва истифодаи максималии иқтидори ҳар як корманд, ташаккули гурӯҳи корӣ баландихтисос мебошад, ки қодир аст вазифаҳои бузургро ҳал намояд.

Ҷорӣ намудани технологияҳои муосир, аз қабили зеҳни сунъӣ ва автоматикунонӣ, метавонад ба таври назаррас равиши идоракунии кадрҳоро тағйир диҳад. Ин на танҳо равандҳоро беҳтар мекунад, балки ҳам имкон медиҳад, ки ба вазифаҳои стратегӣ, ба монанди рушди сармояи инсонӣ диққат дода шавад. Қайд кардан муҳим аст, ки технологияҳо танҳо як восита мебошад. Омили калидии муваффақият дуруст ҷорӣ намудан ва мутобиқсозии ин воситаҳо ба хусусиятҳои корхона, инчунин, омӯзиши доимии кормандон барои истифодаи самараноки имкониятҳои нав боқӣ мемонад. Аммо ҷорӣ кардани технологияҳо на танҳо сармоягузории молиявӣ, балки ҳам тағйир додани тафаккурро дар дохили корхона талаб мекунад. Зарур аст, ки кормандон ба маҳорати нав омӯзонида шаванд, то онҳо аз воситаҳои нав самаранок истифода карда тавонанд. Ин барои рушди касбӣ ва пешрафт имкониятҳои иловагӣ фароҳам меоварад, ки дар ниҳоят ба афзоиши умумии маҳсулнокӣ ва рақобатпазирии корхона оварда мерасонад.

Ҳамин тавр, сармоягузорӣ ба технологияҳо на танҳо равандҳоро беҳтар мекунад, балки ҳам маданияти омӯзиши доимӣ ва инноватсияро ба вуҷуд меоварад. Ин ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки на танҳо мутахассисони боистеъдодро ҷалб кунанд, балки онҳоро нигоҳ доранд ва ба ин васила як дастаи қавӣ ташкил кунанд, ки қодир аст ҳалли ҳама гуна мушкилоти тиҷорати муосирро ҳал намояд.

Омилҳои иҷтимоиву равонӣ дар ташаккул ва рушди иқтидори кадрӣ нақши муҳим мебозанд, зеро онҳо ба ҳавасмандӣ, ташвиқ, қаноатмандӣ аз кор ва ҳамкории мутақобилаи кормандон таъсир мерасонанд. Бинобар ин, барои гузариш ба иқтисоди рақамӣ, талаботи нав ба таълиму омӯзиши

технологияҳои иттилоотӣ, равоншиносӣ, ҷамъиятшиносӣ ва идоракунӣ ба миён меояд [6, 8].

Бояд таъкид кард, ки рақамикунонии фаъолият ва идоракунӣ дар маҷмуъ аз кормандон малакаю маҳорат ва донишҳои навро талаб мекунад. Ин зарурати омӯзиш, бозомӯзии доимӣ ва мутобиқшавиро талаб менамояд. Омилҳои иҷтимоиву равонӣ, аз қабили дастгирии роҳбарият ва ҳамкорон, метавонанд дараҷаи тайёрӣ ва шавқи кормандонро ба омӯзиш ва азхудкунии технологияҳои нав ба таври назаррас афзоиш диҳанд. Ташкили муҳити эътимоднок ва боварӣ дар байни аъзоёни ҳайати кормандон ба самаранокгардонии табодули дониш ва таҷриба мусоидат мекунад. Албатта, ҳавасмандгардонии кормандон дар шароити иқтисодиёти рақамӣ мураккабтар мегардад, чунки усулҳои анъанавии ҳавасмандгардонӣ, аз қабили мукофотҳои моддӣ ва маънавӣ дар ин ҷо метавонанд нокифоягӣ кунанд. Ғайр аз ин, дар шароити рақамикунонии равандҳои фаъолият барои ташвиқи кормандон ва худифодасозии онҳо соҳибмулкони корхонаҳоро зарур аст, ки дар ин самт ҳар дастоварди кормандонро эътироф кунанд, ҷиҳати рушди касбӣ ба онҳо имкон диҳанд ва иштироки онҳоро дар лоиҳаҳои инноватсионӣ пешбинӣ намоянд. Муносибатҳои иҷтимоӣ ва мувофиқати равонии байни кормандон низ ба қобилияти онҳо ҷиҳати ҳамкорӣ ва мубодилаи ғояҳо хеле муҳим мегарданд. Муошират самарабахш ва қобилияти кор дар гурӯҳҳои мақсаднок ба ҳалли зудтари масъалаҳо ва ҷорӣ намудани навовариҳо мусоидаткунанда мебошад. Бинобар ин, дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ, корхонаҳо бояд сифатҳо ва муштариёни инфиродии ҳар як кормандро ба назар гиранд. Омилҳои равонӣ, аз қабили дараҷаи тамкин ва устуворӣ дар ҳолатҳои корӣ ногувор, мушкил ва муноқишавӣ, қобилияти мутобиқшавӣ ба шароитҳои тағйирёбандаи корӣ ва муоширатӣ, дар мачмуъ, метавонанд ба самаранокии фаъолияти корхона таъсири назаррас расонанд.

Илова бар ин, корхонаҳо бояд ба омӯзишу бозомӯзии доимӣ ва баланд бардоштани малакаю тахассуси кормандони худ сармоягузорӣ кунанд, чунки иқтисоди рақамӣ дар вобастагӣ аз тараққиёти илмӣ-техникӣ донишҳои навро аз кадрҳо талаб мекунад. Таъсири иқтисодиёти рақамӣ ба раванди баланд бардоштани сифати қувваи корӣ як ақидаи муқаррарӣ мебошад, зеро дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт дониш ва инчунин, корманди эҷодкору ташаббускор будан–омилҳои асосии истеҳсолот ба ҳисоб мераванд, ки бояд ба талаботи прогресси илмию техникии муосир мутобиқ бошанд [13, 24].

Дар чунин шароит корхонаҳо бояд бо муассисаҳои таълимӣ ва илмию таҳқиқотӣ фаъолона ҳамкорӣ кунанд, то барномаҳоеро таҳия намоянд, ки ба талаботи муосири равандҳои рақамикунонӣ мувофиқат кунанд. Муҳим аст, ки дар дохили корхонаҳо фарҳанги омӯзиш ва бозомӯзӣ ба вуҷуд

оварда шавад, ки дар он кормандон ба худтакмилдиҳӣ ва мубодилаи дониш ташвиқ карда шаванд. Ин метавонад ба ташаккули иқтидори кадрӣ ва раванди мутобиқшавии он ба рақамикунонии фаъолият ё ҷои корӣ мусоидат кунад.

Назари хешро дар бораи ташаккули иқтидори кадрӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ идома дода, бояд қайд кунем, ки ин раванд тағйирдиҳии усулҳои анъанавии таҳсил ва таълимро тавассути амалигардонии равишҳои инноватсионӣ пешбинӣ намуда, аз корхонаҳои амалкунанда рушд ва истифодаи самаранокии малакаҳои рақамии кормандонро талаб менамояд. Дар шароите, ки технологияҳои рақамӣ бо суръати баланд рушд мекунанд, кормандонро зарур аст, ки дар баробари донишҳои махсуси муҳандисӣ-техникӣ инчунин, қобилияти мутобиқшавӣ, қобилияти кор дар гурӯҳ, муошират муносибати самараноки корӣ ва тафаккури ташаббусноку навоваронаро дошта бошанд. Корхонаҳо бояд ба рушди чунинин малакаҳои кормандони худ таваҷҷуҳ зоҳир кунанд ва онҳоро тавассути барномаҳои омӯзишӣ таълими пайваста диҳанд. Аз ин ҷост, ки дар шароити иқтисоди рақамӣ, аҳаммияти маълумотнокии рақамӣ дар ҳама дараҷаҳои идоракунӣ меафзояд. Ин на танҳо қобилияти истифодаи барномаҳо ва воситаҳои асосӣ, балки фаҳмиши принсипҳои кори платформаҳои рақамӣ, асосҳои амнияти киберӣ, таҳлили маълумот ва кор бо иттилоот дар муҳити рақамӣ мебошад. Ҷиҳати расидан ба ин мақсадҳо, корхонаҳо бояд барои рушди ин қобилиятҳо ба кормандони худ дастрасӣ ба захираҳои лозимаро таъмин кунанд, хоҳ ин платформаҳои омӯзишии дохилӣ, курсҳои беруна ё ҳар гуна барномаҳои дигари омӯзишӣ бошанд. Танҳо чунин муносибати ҳамаҷониба ба омӯзишу бозомӯзонӣ ва баландбардории тахассуси кадрҳо дар шароити рақамикунонии фаъолияти корхонаҳо имкон медиҳанд, ки иқтидори кадрии воқеан рақобатпазир ва устувореро ташкил кунанд, ки ба талаботи иқтисоди рақамӣ мувофиқ ва ҷавобгӯ бошад.

Равишҳои инноватсионӣ дар идоракунии кормандон низ ба ҳайси омили ташаккулдиҳандаи иқтидори кадрии корхонаҳо дар шароити рақамикунонии фаъолият арзёбӣ карда мешаванд. Усулҳои инноватсионии кор бо одамон имкон медиҳанд, ки на танҳо ба тағйироти босуръат мутобиқ шаванд, балки самаранокии ояндаи корхонаро имрӯз таъмин кунанд. Ин гузариш аз идоракунии анъанавӣ ба идоракунии рақамии муосирест, ки дар он бояд ҳар як корманд тавонад иқтидор ва қобилияти худро ба таври ҳадди аксар ошкор кунад ва неруи пешбарандаи тағйироти рақамӣ гардад. Кормандон бояд на танҳо бо маълумоту додаҳо ва технологияҳои рақамӣ кор кунанд, балки қобилияти самаранок муошират кардан, ҳамкорӣ кардан, фикрронии танқидӣ ва ташаббуснокро дошта бошанд.

Мутахассисони шуъбаю сохторҳои идоракунии корхонаҳо бояд тавассути тренингҳо, коучинг ва таҳияи лоиҳаҳое, ки ба муносибати байни

кормандон нигаронида шудаанд, ба рушди қобилиятҳои онҳо диққати махсус диҳанд. Чи тавре қайд карда гузаштем, сохторҳои анъанавӣ аксар вақт ба талаботи иқтисоди рақамӣ ҷавобгӯ нестанд. Бинобар ин, корхонаҳо бояд кӯшиш кунанд, ки гурӯҳҳои мақсадноки таҳиякунандаи лоиҳаҳои рақамикунонии фаъолият таъсис диҳанд, ки дар он кормандон метавонанд зуд мақсад ва вазифаҳои гузошташударо ноил гарданд. Ҳамаи ин дар навбати худ рушди малакаҳои худифодасозӣ, ташаббускорӣ, навоварӣ, идоракунии вақт ва қобилияти кор карда тавонистанро дар шароити номуайянӣ талаб мекунад. Шуъбаи кадрҳо дар дастгирии чунин тағйирот нақши калидӣ мебозад ва ба кормандон дар мутобиқ шудан ба шаклҳои рақамии корӣ ва рушди малакаҳои рақамӣ дар ҳамаи сатҳҳо кумак мерасонад. Дигар хусусияти равишҳои инноватсионии идоракунии кадрҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ, албатта, дар таъмини шароити фосилавии корӣ ва таҳияи ҷадвалҳои мутобиқшавандаи корӣ зоҳир мегардад. Ин ҷо бояд фазои боварибахши корӣ ташкил дода шавад, ки дар он кормандон зарурати худро эҳсос карда тавонанд. Дар шароити рақамикунонӣ масъалаи муҳим, ки равишҳои инноватсиониро дар самти идоракунии кадрҳо талаб менамояд, ҷалб ва нигоҳдории мутахассисони баландихтисос мебошад. Дар баробари роҳу воситаҳо ва усулҳои ҷойдошта, дар чунин шароит корхонаҳо бояд ҳатман кӯшиш ба харҷ диҳанд, ки тавассути пешбинӣ намудани бастаи иҷтимоӣ ин муамморо то андозаи имконпазир ҳал намоянд. Дар маҷмуъ, истифодаи равиши инноватсионӣ дар идоракунии кормандон сармоягузорӣ ба ояндаи корхона мебошад.

Таҳлил ва баррасии маълумот низ ҳамчун омил дар раванди идоракунии кормандон қисми таркибии ҷараёни ташкил ва беҳтарсозии иқтидори кадрӣ мебошанд. Корхонаҳо метавонанд маълумотро барои таҳлили самаранокӣ, муайян кардани эҳтиёҷот ба таълиму омӯзиш, бозомӯзӣ ва пешбинии сайлонияти кадрҳо истифода баранд. Ин имкон медиҳад, ки на танҳо равандҳои интихоб ва рушди кормандон ба таври оқилона ба роҳ монда шаванд, балки дар сатҳи идоракунӣ қарорҳои асоснок қабул карда шаванд.

Тавассути таҳлили маълумот доир ба тавсифи таркиб ва миқдори кормандон корхонаҳо метавонанд дар бораи ҳар як корманд як захираи бузурги иттилоот ҷамъоварӣ кунанд, то ин ки дар оянда аз онҳо ба таври самаранок истифода баранд: маҳорат, таҷриба, натиҷаҳои кор, иштирок дар лоиҳаҳо, ҳатто авлавиятҳои таълимӣ. Қаблан, дар корхонаҳо чунин маълумот пароканда буда, аксар вақт истифода намешуданд, аммо имрӯз таҳлили онҳо бо мақсади самаранокгардонии фаъолият, махсусан, дар шароити рақамикунонии равандҳо зарурат пайдо кардааст. Бо ин мақсад таҳлили қиёсии иқтидори кадрии баъзе аз корхонаҳои саноати хӯрокворрии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуд (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Таҳлили қиёсии иқтидори кадрии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ дар соли 2024

Нишондиҳандаҳо	**ҶСП «Комбинати ширии Душанбе»**	**ҶСП «Лаззат»**	**ҶДММ «Маколли»**	**ҶДММ «Комбинати орди Душанбе»**	**ҶДММ «Покиза М»**
Шумораи умумии кормандони корхона *(нафар)***, аз он ҷумла:**	**355**	**26**	**155**	**50**	**88**
Кадрҳои дорои дараҷаҳои илмӣ:					
– доктори илм	-	-	-	-	-
– номзади илм	1	-	-	-	-
Хизматчиён ва мутахассисон:					
– дорои маълумоти олӣ дар маҷмуъ,	39	3	17	5	6
аз он ҷумла:					
*– дорои маълумоти олӣ аз рӯи ихтисосҳои ТИК***	*4*	*1*	*2*	*1*	*1*
– бо маълумоти миёнаи махсус	18	2	8	4	4
Коргарони истеҳсолоти асосӣ:					
– дорои маълумоти олӣ дар маҷмуъ,	37	1	11	2	4
аз он ҷумла:					
*–дорои маълумоти олӣ аз рӯйи ихтисосҳои ТИК***	*2*	-	*1*	-	*1*
–бо маълумоти миёнаи махсус	22	3	5	2	5
Дигар кормандон	238	17	114	37	69
Шумораи умумии кормандон бо дарсад (%)	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
Вазни қиёсии кормандони дорои дараҷа илмӣ дар шумораи умумии кормандон (%)	0,3	-	-	-	-
Вазни қиёсии кормандони дорои маълумоти олӣ дар	21,4	15,3	18,0	14,0	11,3

шумораи умумии кормандон (%)					
Вазни қиёсии кормандон бо ихтисосҳои ТИК дар шумораи умумии кормандон (%)	1,7	7,6	1,9	4,0	3,4
Вазни қиёсии ихтисосмандони ТИК дар шумораи кормандони маълумоти олидошта (%)	7,8	25,0	10,7	20,0	33,3
Вазни қиёсии кормандон бо маълумоти миёнаи махсус дар шумораи умумии кормандон (%)	11,2	19,2	8,3	12,0	10,2

*Ҳисоби муаллиф аз рӯйи маълумоти корхонаҳои таҳлилшуда дар соли 2024.

**ТИК – Технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ

Дар асоси маълумоти пешниҳодшуда, иқтидори кадрии панҷ корхона таҳлил карда шудааст, ки дар худ нишондиҳандаҳои шумораи умумии кормандон, дараҷаи маълумот ва тахассуси онҳо дар соҳаи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ (ТИК)-ро инъикос менамояд.

Аз рӯйи шумораи умумии кормандон, ҶСП "Комбинати шири Душанбе" бо 355 нафар пешсаф аст. ҶСП "Лаззат" бо 26 нафар корманд хурдтарин корхона ба ҳисоб меравад. Дар робита ба дараҷаҳои илмӣ, танҳо дар ҶСП "Комбинати шири Душанбе" як корманд дорои дараҷаи номзади илм мебошад. Дар дигар корхонаҳои таҳлилшуда кормандони дорои дараҷаҳои илмӣ ба қайд гирифта нашудаанд.

Дар мавриди маълумоти олӣ ҶСП "Комбинати шири Душанбе" боз ҳам пешсаф аст, ки 76 нафар кормандӣ дорои маълумоти олӣ дошта, вазни қиёсии онҳо дар шумораи умумии кормандон 21,4%-ро ташкил медиҳад. Агар вазни қиёсии кормандони дорои маълумоти олиро дар шумораи умумии кормандони дигар корхонаҳо таҳлил намоем, аз ҷадвали 1 маълум мегардад, ки ин нишондиҳанда дар ҶСП "Лаззат" – 15,3%, ҶДММ "Маколли" – 18,0%, ҶДММ «Комбинати орди Душанбе» – 14% ва дар ҶДММ «Покиза М» – 11,3% - ро ташкил додааст.

Аз рӯйи нишондиҳандаи миқдори кормандони дорои ихтисосҳои технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) низ ҶСП «Комбинати шири Душанбе» бо 6 нафар аз ҳамаи дигар корхонаҳо пешсаф аст, аммо дар вазни қиёсии шумораи умумии кормандон бошад, ин нишондиҳандаи корхона ҳамагӣ 1,7%-ро ташкил медиҳад. Ҳамин нишондиҳанда дар ҶСП

"Лаззат" аз дигар корхонаҳо баланд буда, 7,6%-ро ташкил додааст. Аммо, агар вазни қиёсии ихтисосмандони ТИК-ро дар шумораи кормандони маълумоти олидошта ба назар гирем, ҶДММ "Покиза М" бо 33,3% мақоми аввалро ишғол кардааст.

Дар маҷмуъ, таҳлил нишон медиҳад, ки корхонаҳо аз рӯйи шумораи кормандон, дараҷаи маълумот ва тахассуси онҳо дар соҳаи ТИК фарқи калон доранд. ҶСП "Комбинати шири Душанбе" аз рӯйи шумораи умумии кормандон ва кормандони дорои маълумоти олӣ пешсаф аст, дар ҳоле ки ҶСП "Лаззат" дар ҷалби кормандони дорои маълумоти миёнаи махсус ва кормандони дорои ихтисосҳои ТИК назаррас мебошад.

Дар маҷмуъ, таҳлилҳо имкон медиҳанд, ки истеъдодҳои ниҳонии кормандон ошкор карда шуда, имкониятҳои ҳар кадом корманд инкишоф дода шаванд, ва дар вобастагӣ аз заруратҳои пешовардаи иқтисоди рақамӣ маҳорати онҳо ба таври иловагӣ дастгирӣ карда шаванд. Ин ҷо муайян карда мешавад, ки маҳз кадом донишу малака ва маҳорату истеъдодҳои ҷавобгӯ ба талаботи рақамикунонии фаъолият дар корхона бештар талаб карда мешаванд ва кадоме аз онҳо куҳнашуда маҳсуб мешаванд.

Бинобар ин, корхонаҳо бо такя ба маълумоти захирашуда ва таҳлили онҳо ҷихати пуррасозии ҷойҳои холии корӣ номзадҳоеро дарёфт намоянд, ки на танҳо ба талаботи ҷойҳои холӣ бояд мувофиқат кунанд, балки имкони рушди дарозмуддатро низ дар шароити рақамикунонии равандҳои фаъолияти корхона дошта бошанд. Ин ба камшавии сайлонияти (аз кор рафтани) кадрҳо ва афзунсозии самаранокии кори кормандон мусоидат менамояд. Инчунин, таҳлил ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки нақшаҳои инфиродии рушди ҳар як корманд таҳия карда шуда, маҳз ҳамон курсҳо, тренингҳо ва лоиҳаҳое пешниҳод карда шаванд, ки ба корманд барои ошкор кардани имкониятҳояш кумак мерасонанд. Иқтисоди рақамӣ дар вобаста аз суръати пешрафти илму техника доимо тағйирёбанда боқӣ меёбад, аз ин рӯ, корхонаҳо бояд ба ин тағйирот ҳамеша тайёр ва омода бошанд.

Дар ниҳоят, таҳлил ва баррасии маълумот на танҳо восита барои сохторҳои кадрӣ мебошанд, ин захираи стратегиест, ки барои сохтани ҳайати кормандони неруманд, муваффақ ва ба ҳама гуна тағйироти рақамӣ мутобиқшаванда, ба корхонаҳо кумак мерасонад.

Айни замон ба масъалаҳои рушди устувор ва масъулияти иҷтимоӣ низ ҳамчун омилҳои ташаккули иқтидори кадрӣ таваҷҷуҳи зиёдтар дода мешавад, бинобар ин. корхонаҳоро лозим аст, ки бояд ин ҷанбаи корро ҳангоми такмили сиёсати кадрии худ ба назар гиранд. Кормандон ҳамчун шаҳрванд ва фарди ҷомеа бештар корхонаҳоеро интихоб мекунанд, ки дар ташаббусҳои иҷтимоӣ фаъолона иштирок мекунанд ва дар бораи таъсири фаъолияти худ ба аҳли ҷомеа ва муҳити зист ғамхорӣ мекунанд. Ин барои

ташаккули иқтидори кадрӣ ташвиқу ҳавасмандии иловагиро ба вуҷуд меоварад, зеро кормандон мехоҳанд дар корхонаҳое кор кунанд, ки арзишҳои онҳоро эҳтиром мегузоранд. Дар ин маврид зери мафҳуми рушди устувор равише фаҳмида мешавад, ки корхона тавассути он мувозинати байни рушди иқтисодӣ, ҳифзи муҳити зист ва некуаҳволии иҷтимоиро нигоҳ медорад. Ин на танҳо ба даст овардани фоида, балки кам кардани таъсири манфӣ ба табиат, фароҳам овардани шароити бехатар ва одилонаи меҳнат, инчунин саҳмгузорӣ дар рушди ҷомеаро дар бар мегирад. Масъулияти иҷтимоӣ бошад, уҳдадориҳои корхонаҳо дар назди ҷомеа мебошад, ки бар иловаи талаботи қонунгузорӣ ба таври ихтиёрӣ ба зимма мегиранд. Ин метавонад дар дастгирии ҷамоатҳои маҳаллӣ, хайрия ва ғамхорӣ дар бораи некуаҳволии кормандон зоҳир гардад.

Албатта, ин ҷо саволе ба миён меояд, ки дар раванди рақамикунонӣ чунин тартиб чӣ гуна ба захира ва иқтидори кадрӣ таъсир мерасонад? Рушди устувор аксар вақт аз кормандон маҳорати таҳлили маълумот ва додаҳо, арзёбии хатарҳо, идоракунии лоиҳаҳоро бо назардошти омилҳои экологӣ ва иҷтимоӣ талаб мекунад. Масъулияти иҷтимоӣ метавонад маҳорати муошират, ҳамдардӣ, ҳалли мушкилот ва ҳамкорӣ дар гурӯҳро инкишоф диҳад, ҳамаи инҳо қобилиятҳои барои кори муваффақ дар муҳити рақамӣ хеле муҳимманд. Масъулияти иҷтимоӣ метавонад кормандонро барои таҳияи маҳсулоти инноватсионие, ки мушкилоти мубрами иҷтимоиро ҳал мекунанд, илҳом бахшад, ки ин низ ба рушди зарфияти (потенсиали) эҷодӣ мусоидат мекунад. Умуман, ҷорӣ намудани принсипҳои рушди устувор ва масъулияти иҷтимоӣ метавонад мушкилоти муайянеро дар пеш дошта бошад, ба монанди зарурати сармоягузориҳои аввалия, мураккабии муайянкунии таъсири иҷтимоӣ ва экологӣ, инчунин, муқовимат ба тағйирот дар дохили корхона. Корхонаҳое, ки ин принсипҳоро бомуваффақият муттаҳид мекунанд, на танҳо иқтидори кадрии қавиро ташкил медиҳанд, балки обрӯю нуфузи худро мустаҳкам мекунанд, рақобатпазирии худро баланд мебардоранд ва барои рушди ояндаи худ устуворона мусоидат менамоянд.

Дар маҷмуъ, баъзе омилҳои асосии ташаккули иқтидори кадрии корхонаҳоро дар шароити иқтисоди рақамӣ баррасӣ намуда, чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки усулҳои анъанавии рушду инкишофи кадрҳо бояд ба таври назаррас тағйир дода шаванд. Дар ин маврид, салоҳият ва махсусан қобилиятҳои марбут ба таҳлили маълумоту додаҳо, маълумотнокию саводнокии рақамӣ, тафаккури интиқодӣ ва малакаи кор бо зеҳни сунъӣ дар ҷойи аввал меистанд. Илова бар ин, дар давраи тағйироти босуръати технологӣ, нақш ва аҳаммияти равандҳои мутобиқшавӣ ва омӯзиши бефосила меафзояд. Кормандон бояд омода бошанд, ки на танҳо дар раванди азхудкунии воситаю технологияҳои

рақамӣ, балки дар татбиқи бизнес–равандҳо низ фаъолона иштирок намуда, ғояҳои инноватсионӣ пешниҳод кунанд ва дар ҳалли масъалаҳои мураккаб ва ғайристандартӣ фаъол бошанд. Мақсади ниҳоии корхонаҳо тавассути раванди ташаккули иқтидори кадрӣ на танҳо аз кироя кардани кадрҳои баландихтисос ва таълим додану омӯзондан иборат аст, балки идораи стратегии истеъдодҳоро пешбинӣ намудан ва дар шароити рақамикунонӣ самаранок фаъолият ва рушд карданро дар назар дорад.

Бинобар ин, дар шароити рақамикунонии равандҳо ва инкишофёбии иқтисоди рақамӣ корхонаҳо бояд ба рушди фарҳанги корпоративии рақамӣ, ки озмоишу омӯзишҳо, мубодилаи донишу таҷриба ва такмили доимии дараҷаи тахассуси кормандонро ташвиқ мекунад, диққат диҳанд, то ин ки фаъолият ва иқтидори онҳо ба талаботу мушкилот ва имкониятҳои иқтисоди рақамӣ мувофиқат кунанд.

АДАБИЁТ

1. Абдрахманов, Д. М. Совершенствование кадрового потенциала в условиях цифрового развития экономики / Д. М. Абдрахманов, И. В. Сергиенко, М. А. Крымова // Экономика и управление: научно-практический журнал. – 2022. – № 6(168). – С.11-18.

2. Балынская Н. Р. Управление кадровым потенциалом организации / Н. Р. Балынская. – Магнитогорск, 2020. – 143 с.

3. Васин С. М. Управление кадровым потенциалом организаций: теория и практика / С. М. Васин и др. – Пенза, 2019. – 160 с.

4. Кадеева Е.Н. Проблема развития кадрового потенциала компании на этапе становления цифровой экономики / Кадеева Е.Н., Поникарова А.С., Поникарова И.Н.// Экономика и предпринимательство. 2022. № 9 (146). – С. 1135-1138.

5. Каплун Е.С. Проблемы кадрового обеспечения в условиях цифровой экономики / Каплун Е.С. // Горизонты экономики. 2020. № 2 (55). – С.37–42.

6. Неизвестный С.И. Социально-психологические проблемы перехода к цифровой экономике / Неизвестный С.И. // Ученые записки Российского государственного социального университета.-2018. Т. 17. № 2 (147). – С. 5-13.

7. Потуданская В.Ф., Боровских Н.В., Кипервар Е.А. Социально-экономические факторы формирования и развития кадрового потенциала региона: классификация, показатели и методы оценки // Российское предпринимательство. – 2018. – № 9. – С. 2625–2638.

8. Пшеничная, В. В. Развитие кадрового потенциала организации: современные проблемы и пути их решения в условиях цифровой экономики / В. В. Пшеничная, Е. В. Слепцова // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2024. – № 11-3(117). – С. 94-96.

9. Саругланов, А. Н. Факторы, влияющие на качество кадрового потенциала / А. Н. Саругланов // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2022. – № 6(140). – С. 50-58.

10. Устаев Р.М., Ребий А.П. Об управлении формированием и развитием кадрового инновационного потенциала в регионе // Вестник Северо-Кавказского федерального университета. – 2017. – № 2 (59). – С. 115–120.

11. Файрузов А.Ю Развитие кадрового потенциала и эффективность его функционирования / А.Ю Файрузов, А.А. Смирнов, Л.Е. Лихачев // Фундаментальные исследования. - 2020. -№4. -С.92-98.

12. Фомичева Л.М. Цифровая экономика и кадровый потенциал: стратегическая взаимосвязь и перспективы / Фомичева Л.М., Макарова И.В. // Самоуправление. 2019. Т. 2. № 2 (115). – С.217-219.

13. Шамсов И.С. Факторы, влияющие на рынок труда и систему профессионального образования в условиях цифровой экономики Шамсов И.С. // Таджикистан: экономика и управление. 2021. № 1. – С.15-26.

14. Ярускин, И. С. Кадровый потенциал предприятия и способы усовершенствования кадрового потенциала на предприятии / И. С. Ярускин // Тенденции развития науки и образования.- 2015.–№ 2.– С. 4-6.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

ЮСУПОВ ШОДМОН НАСУРОВИЧ,
кандидат экономических наук, заведующий кафедрой информационных систем экономики Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17;
тел: (+992) 918-12-39-40; e-mail: Shodmon26101982@mail.ru

В условиях ускоренного развития цифровой экономики, где технологии играют ключевую роль, формирование и эффективное развитие кадрового потенциала предприятия становится одним из важнейших факторов успешной и конкурентоспособной деятельности.

Поэтому данная статья посвящена исследованию ключевых факторов, влияющих на формирование кадрового потенциала предприятий в условиях цифровой экономики. В частности, рассматриваются такие аспекты, как необходимость развития цифрового мышления сотрудников, роль непрерывного обучения и переподготовки, влияние различных форм занятости и условий удаленной работы, а также особенности привлечения и удержания талантливых кадров в новых экономических условиях. В статье также рассматривается кадровый потенциал некоторых предприятий пищевой промышленности Республики Таджикистан и проводится сравнительный анализ по обеспеченности

квалифицированными кадрами в сфере информационно-коммуникационных технологий (ИКТ).

Подчеркивается, что изучение и эффективное использование этих факторов позволит предприятиям не только адаптироваться к вызовам цифровой эпохи, но и совершенствовать свой кадровый потенциал и обеспечивать устойчивое развитие своей деятельности.

Ключевые слова: *кадровый потенциал, цифровая экономика, цифровые технологии, кадры, конкурентоспособность, формирование кадрового потенциала, подбор, удержание и развитие сотрудников, удаленные условия труда, устойчивое развитие.*

FACTORS OF ENTERPRISE HUMAN CAPITAL FORMATION IN THE DIGITAL ECONOMY

YUSUPOV SHODMON NASUROVICH,
candidate of economic sciences, Associate Professor, Head of the Department of Information Systems in Economics, Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 17;
tel.: (+992) 918-12-39-40; e-mail: Shodmon26101982@mail.ru

In the context of the accelerated development of the digital economy, where technologies play a key role, the formation and effective development of the human resources potential of an enterprise is becoming one of the most important factors for successful and competitive activity.

Therefore, this article is devoted to the study of the key factors influencing the formation of the human resources potential of enterprises in the digital economy. In particular, such aspects as the need to develop digital thinking of employees, the role of continuous training and retraining, the impact of various forms of employment and remote work conditions, as well as the features of attracting and retaining talented personnel in the new economic conditions are considered. The article also examines the human resources potential of some food industry enterprises in the Republic of Tajikistan and conducts a comparative analysis of the availability of qualified personnel in the field of information and communication technologies (ICT).

It is emphasized that the study and effective use of these factors will allow enterprises not only to adapt to the challenges of the digital era, but also to improve their human resources potential and ensure sustainable development of their activities.

Keywords: *human resources potential, digital economy, digital technologies, personnel, competitiveness, formation of human resources potential, attraction, retention and development of employees, remote working conditions, sustainable development.*

УДК: 330.59:316.356.2(575.3)

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ СЕМЕЙНОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

БОБОЕВА ГУЛБАХОР РАХИМОВНА,
Старший преподаватель кафедры международной экономики
Технологического университета Таджикистана
7340061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабаева 63/3;
тел.: (+992) 918-28-54-76; e-mail: gulbahor8484@mail.ru

В статье рассматривается процесс формирования экономики семей Таджикистана в период независимости. Отражена законодательная база экономики семьи как на национальном, так и на международном уровнях. Рассмотрены мнения зарубежных и национальных ученых о понятии семьи и семейной экономики и представлено собственное определение. Проведен анализ показателей состояния экономического роста Республики Таджикистан и их влияния на экономику семьи за период независимости как национальном, так и на уровне Согдийской области.

Ключевые слова: *экономика семьи, семья, развитие экономики семьи, среднедушевой совокупный доход населения, производство продукции, закон, прожиточный минимум.*

Социально – экономические изменения Таджикистана оказывают прямое влияние на состояние семьи и ее экономику, или, иначе говоря, на финансовое, психологическое и эмоциональное состояние. В современный период семья не только ячейка общества, семья и ее состояние влияют на экономические реформы страны. Экономика семьи зарождается при формировании семьи, таким образом, семья, ее формы, типы и функции это основа экономических отношений.

В соответствии со Всеобщей декларацией прав человека «семья – это основная ячейка общества. Она является социальной, юридической конструкцией и, во многих странах, религиозной конструкцией. Кроме того, семья – это экономическая конструкция» [3], на основе данного определения мы можем прийти к мнению, что семья может принимать экономическую категорию, а значить иметь экономику семьи.

С 1991 года, при утверждении независимости Таджикистана, переход экономики страны с плановой на рыночную, приводит к мысли о состоянии семьи и ее экономики в будущем. В статье 33 Конституции Таджикистана (от 6.11.1994) отмечается, что государство является защитником семьи и она является основой общества. На уровне государственного законодательство были разработаны и приняты следующие правовые

основы регулирования семейных отношений: семейный Кодекс, Закон Республики Таджикистан «О государственной регистрации актов гражданского состояния», Закон Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан», Закон Республики Таджикистан «О предупреждении насилия в семье», Закон Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей» и другие нормативные правовые акты.

Любая семья имеет свою особенность, она может отличаться ценностями, количеством членов или ее величиной, положением в обществе, уровнем дохода или материальным положением и местом проживания, город или село.

Семья–общность людей, связанных отношениями супружества, родительства, родства, совместного домохозяйства; она как основная ячейка общества выполняет важнейшие социальные функции, играет особо значимую роль как общественном развитии в целом, так и в жизни человека, его защите, формировании и удовлетворении духовных потребностей, обеспечении первичной социализации [11].

Американский социолог Джон Масионис делает акцент на семью как на социальном институте. «Семья–это социальный институт, представленный во всех обществах, объединяющих людей в группы, чтобы те смогли сообща растить и воспитывать детей. Синонимом к семейным узам выступает родственно-социальная связь, основанная на кровных, брачных узах или установленная в результате усыновления или удочерения». [2]

Видный специалист в изучении семьи А.Г. Харчев определяет семью, «как исторически конкретную систему взаимоотношений между супругами, между родителями и детьми, как малой социальной группы, члены которой связаны брачными или родственными отношениями, общностью быта и взаимной моральной ответственностью, и социальной необходимостью, в которой обусловлена потребность общества в физическом и духовном воспроизводстве населения». [5]

По словам Коноваловой Е.В. «семья с позиции экономической теории, –это объект экономического анализа и одновременно экономический институт и имеющие интересы абсолютно социального института со всеми вытекающими особенностями и характеристиками как экономической системы» [13].

Таким образом семья–это объединение людей, связанных родственными и брачными узами, имеющие общее жилье, собственность, нравственные и духовные взгляды.

В любом обществе семья и домашнее хозяйство или экономика семьи были и остаются главным звеном в производстве и распределении товаров и услуг любого государства.

Следует отметить, что экономика семьи реагирует на изменения состояния экономики и политики государства, так мы можем разделить состояние экономики семьи при переходном периоде, рыночной экономике и глобальных изменениях.

Экономика семьи в период плановой экономики имеет стабильное состояние, доступность многих бесплатных услуг, стабильность доходов и расходов, но при этом существует дефицит ряда товаров.

Экономика семьи в период переходной экономики подвержена дискомфорту при проведении больших реформ, что приводит к изменениям налаженной деятельности, правил, норм и объёмах. Изменяются источники и нормы получаемых доходов и расходов семейной экономики, снижается доступность некоторых товаров и услуг.

Экономика семьи в период глобальных изменений подвержена как стрессу, так и положительным эмоциям. Резкие глобальные изменения в политической и экономической жизни стран во многом влияют на экономику стран и дальнейшем отражается на экономике семьи, а именно при изменении стоимости валют, при введении боевых действий в странах имеющие стратегические отношения со страной нахождения семьи и т.д. Положительная сторона, это возможность получения образования, заработок в других странах, получение услуг медицины, развития предпринимательства и др.

Состояние и развитие экономики семьи зависит от многих факторов таких, как уровни развития экономики страны, в том числе развитие инфраструктуры, предпринимательства, продовольственной обеспеченности, а также уровня развития человеческого капитала и т.д. С 2000 по 2023 года объём ВРП Таджикистана вырос с 1777,3 млн. сомони до 123026,8 млн. сомони, среднедушевой совокупный доход населения увеличился в 54 раза.

Таблица 1.

Показатели состояния экономического роста Республики Таджикистан. [6,8,9,10]

	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 к 2000 раз
ВРП (в ценах соотв. лет млн. сомони)	1777,3	6878,2	22308,9	27018,8	61368,4	68691,3	73870,5	91932,0	108831,0	123026,8	69
В том числе Согдийской области	486,8	1764,5	5716,2	12036,9	18343,8	20537,1	21621,9	27465,4	31939,21	35177,41	72
Количество предприятий и организаций	21286	45000	25083	42358	43252	46465	47639	48625	52134	55636	2,6
В том числе в Согдийской области	5801	12063	6131	10328	11025	11906	12187	12359	13228	14353	2,4
Производство продукции сельского хозяйства	12709,3	19494,1	26699,4	36853,2	43066,2	46140,4	50225,7	53576,2	57841,7	63028,4	4,9
В том числе в Согдийской области	1752,6	2858,9	3466,7	6726,3	12673,4	14092,8	16361,8	21253,9	24293,3	26188,1	14
Производство продукции промышленности	5990	10428	11913	16925	26339	29816	32440	39187	42988	46857	7,8
В том числе в Согдийской области	6085,1	10627,3	8735,2	10815,8	13220,2	14225,6	15419,6	14203,9	16068,8	18495,5	3,0
Средне душевой совокупный доход населения в сомони	16,90	155,72	190,18	344,87	409,78	475,72	518,19	684,50	794,10	920,83	54
В том числе в Согдийской области в сомони	17,45	75,19	277,96	196,96	496,15	543,11	671,05	854,22	1014,63	1142,56	65,4

На основе анализа показателей валовый региональный продукт в Согдийской области в 2023 году составил 35177,41 сомони и отмечается увеличение в 72 раз по сравнению с 2000 годом. Количество предприятий и организаций в Согдийской области составило 27,9% от общего числа по республике, 2023 году вели деятельность 14353 единиц и отмечается увеличение количества в 2,4 раз. Производство продукции сельского хозяйства по республике увеличилось в 4,9 раз. В Согдийской области производство продукции сельского хозяйства составило 41,5% от общего объёма по республике, в 2023 году произведено 26188,1 единиц и увеличилось в 14 раз. Производство продукции в промышленности в Согдийской области выросло в 3 раз, в 2023 году составило 18495,5 единиц и 39,5% от общего объема по республике. Среднедушевой совокупный доход населения в Согдийской области за исследуемый период вырос в 65,4 раз, в 2023 году составил 1142,56 сомони, что на 221,73 сомони больше чем по республике.

Таким образом, за годы независимости факторы влияющие на экономику семей Таджикистана имеют положительный рост, но при этом нужно отметить, что при увеличении среднего душевого совокупного дохода населения отмечается рост его использование. В 2000 году использование среднего душевого совокупного дохода населения составило 17,15 сомони, в 2023 году 1135,13 сомони, где рост отмечается в 66 раз. В 2023 году использование среднего душевого совокупного дохода населения составило 99,35%.

Среди доходов наибольший удельный вес обычно приходится на зарплату и предпринимательский доход. За годы независимости, в целях обеспечения развития и становления предпринимательской деятельности, как одного из факторов влияющих на экономику семьи, разработан и принят ряд законов и других нормативно-правовых актов, регулирующих предпринимательскую деятельность. Одним из первых и основных шагов в развитии предпринимательства было принятия закона Республики Таджикистан от 16.05.1997 г. № 4764 «О приватизации государственного имущества», а так же:

– Закон Республики Таджикистан от 26.07.2014 г. № 1107 «О государственной защите и поддержке предпринимательства» и

– Закон Республики Таджикистан «Об инвестиционных соглашениях» от 19.03.2013 № 944;

– Постановление Правительства Республики Таджикистан от 2 ноября 2015 года № 645 «Об учреждении грантов Президента Республики Таджикистан для женского предпринимательства на 2016–2020 годы».

Предпринимательство в Согдийской области представлено в виде действительности юридических лиц и индивидуального

предпринимательства. На 1 января 2025 года по данным Государственного регистра предприятий и организаций Республики Таджикистан в стране зарегистрировано 779,4 тыс. хозяйствующих субъектов, 34,5% которых вели свою деятельность на территории Согдийской области или 268992 единицы, из них юридических лиц 9592 или 27,5% от общего числа по республике и 259,4 тыс. индивидуальных предпринимателей или 36%. Основными направлениями являются промышленность, сельское хозяйство, транспорт, торговля и услуги.

Как известно состояния экономики семьи влияет на уровень жизни населения. Одним из показателей уровня жизни семьи служит потребительская корзина – «минимальный набор продуктов питания, непродовольственных товаров и услуг, необходимых для сохранения здоровья человека и обеспечения его жизнедеятельности» [1] или необходимых для удовлетворения нормальных потребностей среднестатистической семьи.

С 2009 года Республика Таджикистан с утверждением Закона «"О прожиточном минимуме» определяет основные правовые, организационные и экономические направления оценки уровня жизни населения. «Величина прожиточного минимума является ориентиром при установлении минимальных размеров оплаты труда и пенсий, а также размеров стипендий, пособий и других социальных выплат, предусмотренных законодательством Республики Таджикистан»[1], которые являются основными финансовыми источниками экономики семьи.

Основываясь законодательства Таджикистана прожиточный минимум – «стоимость потребительской корзины и суммы обязательных платежей»[1], который в зависимости от целевого назначения разделяется на следующие виды:

- на душу населения;
- по основным социально-демографическим группам населения.

В состав потребительской корзины входят основные расходы экономики семьи, которые подразделены на три группы:

- набор продуктов питания;
- набор непродовольственных товаров;
- комплекс услуг.

При рассмотрении продуктов питания, для включения в потребительскую корзину «используются научно-обоснованные нормы минимальных потребностей в веществах, а также учитываются химический состав и энергетическая ценность продуктов питания».[1] В группу непродовольственных товаров включены товары, удовлетворяющие необходимые минимальные потребности населения, с учетом возраста,

пола и региона такие, как одежда и товары быта. В группу услуг включены удовлетворение минимальных потребностей населения в жилищно-коммунальных, бытовых, транспортных услугах и связи.

Экономика семьи имеет полную зависимость от статей доходов и активность членов в процессе заработка. Уровень доходности напрямую зависит от уровня развития человеческого капитала семьи, поэтому политика государства и условия развития его влияют на условия реализации членов семьи на рынке труда и экономическая активность.

Ходиев Д.А. утверждает, что человеческий капитал - «это совокупность знаний и креативных способностей, а также умений и навыков, здоровья, личных качеств и мотиваций индивида, накапливаемых за счёт инвестиций в образование, профессионально-техническую подготовку, здравоохранение, миграцию и воспитаний детей, используемых с целью получения дохода в будущем.» [12]

Таким образом, развитие человеческого капитала зависит от состояния уровня образования, здравоохранения и состояния рынка труда государства.

За годы независимости в Республике Таджикистан большое внимание уделялось развитию образования, как профессионального, так и дошкольного, среднего и общего, в связи с этим была укреплена правовая база и приняты следующие законы, стратегии и программы:

– Закон Республики Таджикистан «О начальном профессиональном образовании» 5 марта 2003 г.

– Закон Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за образование и воспитание детей» 2011 г.

– Закон Республики Таджикистан «О дополнительном образовании» 2012 г.

– Государственные программы развития образования Республики Таджикистан на 2010–2015, 2008 - 2015 годы и т.д.

В 2024 году на территории республики осуществляли деятельность 717 единиц учреждений дошкольного образования, , 3995 единиц общего образования, 60 единиц начального профессионального образования, 84 единиц среднего профессионального образования, 46 единиц высшего профессионального образования, расходы государственного бюджета на образование за последние 5 лет выросло на 64% и в составило 7110,9 млн. сомони или 5,4% к ВВП Таджикистана. [3] На территории Согдийской области в 2024 году осуществляли деятельность 282 единиц учреждений дошкольного образования , что составило 39,3% от общего числа по республики, из них на территории городах, поселках городского типа 160 единиц, в сельской местности 122 единиц. Учреждений общего образования действовало 952 единиц, что составляло 23,8% от общего

числа по республики, начального профессионального образования 21 единиц, что составляет 35% от общего количества по республике. Количество учреждений среднего профессионального образования представлено 21 единицами, что составляет 25% от общего числа учреждений по республике, высшего профессионального 10 единиц, что составляет 21,7%. [7]

Состояние здоровья человека это один из факторов, влияющих на развитие человеческого капитала и поэтому Правительством Таджикистана ведется укрепление и развитие здравоохранения. Разработаны и реализовываются ряд, следующих программ и законов для решения проблем в здравоохранении страны:

– Программа подготовки медицинских кадров на 2010–2020 годы от 31 октября 2009 года № 600;

– Национальная программа профилактики профессиональных заболеваний в Республике Таджикистан на 2010–2015 годы от 30 марта 2010 года № 165;

– Национальная стратегия охраны здоровья населения Республики Таджикистан на 2010–2020 годы от 2 августа 2010 года № 368;

– Национальная программа формирования здорового образа жизни в Республике Таджикистан на 2011–2020 годы от 30 октября 2010 года № 560;

– Кодекс о здравоохранении Республики Таджикистан от 30 мая 2017 года, №1413.

В 2022 году число больниц составило 535 единиц, медицинских домов 1715 единиц, врачебных учреждений оказывающих амбулаторно-поликлиническую помощь населению 2918 единиц, расходы государственного бюджета на здравоохранение за последние 5 лет выросло на 46,1% и в составило 35338,9 млн. сомони или 2,3% к ВВП Таджикистана.

Развитие человеческого капитала происходит не только в учреждениях образования, но и в процессе труда люди развивают свои знания в системе ученичества, а также в процессе краткосрочных курсов. Объём рабочей силы в Республике Таджикистан в 2023 году составил 2675 тыс. человек, из них 2625 тыс. человек занятые в экономике, 50 тыс. человек официально признанные безработными. В Согдийской области объём рабочей силы составил 908,7 тыс. человек, что представляет 33,9% от общего объёма по республики, из них 902,7 тыс. человек занятые в экономике, 6,0 тыс. человек официально признанные безработными. В процессе мер по социальной поддержке безработных в 2023 году Агентством труда и занятости населения в Согдийской области на профессиональную подготовку было направлено 5110 человек, что составляет 24,7% от общего

объема по республике. Прошли профессиональное обучение 4756 человек, что 24,5% от общего объема по республике.

Демографический рост, как один из факторов влияющий на численность семей и количества её членов. Традиционно семьи Таджикистана живут одной большой семьей, когда под «одной крышей» могут жить несколько семей, где старшим по дому является старшие, родители супругов и ведут совместный быт, таким образом, экономика семьи может объединять несколько семей. Так с 2000 года численность браков в Республике Таджикистан увеличилось в 2,8 раз и в 2023 году составило 76144 семей, а число разводов увеличилось в 4,3 раза. В Согдийской области численность браков с 2000 года увеличилось в 1,7 раз, 2023 году составило 22448 браков, что составило 29,5% от общего числа по стране. Количество разводов в Согдийской области так же отмечается увеличение 2,5 раз, что составляет 36,6% от общего количества по стране. Средний возраст, вступления в брак в 2023 году у мужчин составляет 25,3 лет, где наблюдается увеличение на 0,6 лет. Женщины Таджикистана вступают в брак более моложе, чем мужчины и средний возраст, вступления в брак в 2023 году составляет 21,8 лет.[9] При исследовании нами было выявлено, что процесс трудовой миграции среди мужчин и получении ими гражданства Российской Федерации повлияли на увеличение разводов, но при этом, многие семьи сохраняются. В связи с ужесточением правил получения гражданства в РФ с 2022 года отмечается снижение количества разводов на 31,5% по республике и на 13% в Согдийской области.

Одним из важных факторов, влияющих на экономику семьи выделяют процесс миграции, как внутренней, так и внешней. Республика Таджикистан является трудоизбыточным регионом, с принятием независимости происходит разрыв всех экономических связей с другими республиками бывшего СССР и приостановка деятельности большой части предприятий, что сформировало процесс массовой внешней трудовой миграции, в основном мужской части населения. Основным направлением трудовой миграции, это свыше 95%, является Российская Федерация, до 5% Республика Казахстан и другие страны Европы и Америки. Трудовая миграция имеет как положительную сторону, так и отрицательную. Положительная сторона влияния трудовой миграции на экономику семьи, это увеличение доходности, развития человеческого капитала, расширения возможностей в улучшении жилищно-бытовых и социальных вопросах членов семьи, оставшихся на родине. Одна из важнейших отрицательных влияний на экономику семьи это то, что основная часть населения Таджикистана 71,1% проживает в сельской местности. Одна из важных статей доходности экономики семей в сельской местности это личное

подворье, которое обеспечивает семью овощами, фруктами и кисло - молочной продукцией. При выезде в трудовую миграцию, выезжает член семьи, который отвечал или выполнял основные работы и поэтому подворье остается без внимания перестаёт быть одним из источников дохода или доходность снижается. Другое отрицательные влияние трудовой миграции, это социальный вопрос. Ряд трудовых мигрантов, не возвращаются на родину от 3 до 5 лет и семья остается без мужского влияния, дети вырастают без понятия мужского начала и не всегда осознают, основных социальных функций.

Таким образом, формирование семейной экономики в Республике Таджикистан прошло нелегкий путь: развал СССР, переход к рыночной экономике, смена правил и методов ведения хозяйства, а также изменения источников дохода. Разрушение старых и формирование новых факторов привели к тому, что экономика семьи современного Таджикистана подвержена постоянному стрессу, из-за не постоянных доходов, социальных колебаний. Современная семья Таджикистана сохраняет численность членов семьи, постоянные изменения цен на рынке товаров и услуг отрицательно влияют на экономику семьи и поэтому востребовано развитие финансовой грамотности населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан о прожиточном минимуме. |Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан (Дата обращения 16.06.2025) https://ncz.tj/content

2. Массионис Дж. Социология. – СПб., 2004. – С. 580.

3. Образование в Республике Таджикистан. Статистический сборник Агентство по статистике при Президенте Республика Таджикистан. Душанбе. – 2024 стр. 7–9.

4. Общая рекомендация по статье 16 Конвенции (Экономические последствия вступления в брак, семейных отношений и их расторжения) https://european-court-help.ru/obshhaja-rekomendacija-po-state-16-konvencii-jekonomicheskie-posledstvija-vstuplenija-v-brak-semejnyh-otnoshenij-i-ih-rastorzhenija/?ysclid=m4ld429uhc284605367 (Дата обращения 12.12.2024 г.)

5. Синельников А. Б. Анализ отношений между поколениями в научных трудах А.Г. Харчева //Социологические исследования. 2021. –№ 5. –С. 25-35.

6. Статистический ежегодник Республики Таджикистан Агентство по статистике при Президенте Республика Таджикистан. –Душанбе. –2024, стр. 214, 215.

7. Статистический ежегодник Согдийской области Агентство по статистике при Президенте Республика Таджикистан. –Хучанд, 2024 г. стр. 51, 62, 63, 64, 71.

8. Статистический ежегодник Согдийской области. г. Хучанд, 2024 г., стр. 10-11, 226.

9. Статистический сборник Демографический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республика Таджикистан. –Душанбе, 2024 г., стр. 200, 202, 216.

10. Таджикистан: 30 лет государственной независимости Статистический сборник Агентство по статистике при Президенте Республика Таджикистан. –Душанбе, 2021, стр. 334, 335.

11. Харитонов А.Н., Тимченко Г.Г. психологическая помощь семьям профессиональных военнослужащих. – М.: Военный университет, 2002.

12. Ходиев Д. А. Особенности развития человеческого капитала в условиях переходного периода (па примере Республики Таджикистан) автореф. дис. … канд. экон. наук: 05.02.11 / Д.А. Ходиев. –Душанбе, 2011. – 24 с. [Электронный ресурс]. URL: https://www.dissercat.com/content/ osobennosti-razvitiya-chelovecheskogo-kapitala-v-usloviyakh-perekhodnogo-perioda (Дата обращения: 30.06.2025) Автореф. дис. … канд. филос. наук: 09.00.11 / З.К. Кодиров. –Душанбе, 2016. – 24 с.

13. https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-teoriya-semi-kak-razvitie-teoreticheskoy-ekonomiki (Дата обращения: 16.04.2025).

РОҲҲОИ ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИЁТИ ОИЛАВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

БОБОЕВА ГУЛБАҲОР РАҲИМҚУЛ,
муаллими калони кафедраи иқтисоди байналмилалии
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон
7340061, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Н. Қарабоев 63/3;
тел.: +992 918 28 54 76; e-mail: gulbahor8484@mail.ru

Дар мақола раванди ташаккули иқтисодиёти оилаҳои Тоҷикистон дар давраи соҳибистиқлолӣ баррасӣ гардидааст. Заминаи қонунгузории иқтисодиёти оила ҳам дар сатҳи миллӣ ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ инъикос ёфтааст. Ақидаи олимони хориҷӣ ва миллӣ дар бораи мафҳуми оила ва иқтисоди оилавӣ таҳлил карда шуда, инчунин, таърифи муаллиф пешниҳод карда шудааст. Таҳлили нишондиҳандаҳои вазъи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири онҳо ба иқтисодиёти оила дар давраи соҳибистиқлолӣ ҳам дар сатҳи миллӣ ва ҳам дар сатҳи вилояти Суғд гузаронида шудааст.

Калидвожаҳо: *иқтисодиёти оила, оила, рушди иқтисодиёти оила, даромади миёнаи аҳолӣ, истеҳсоли маҳсулот, қонун, ҳадди ақалли зиндагӣ.*

WAYS OF FORMING A FAMILY ECONOMY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

BOBOEVA GULBAHOR RAHIMOVNA,
Senior Lecturer at the Department of International Economics
of the Technological University of Tajikistan
7340061, Tajikistan, Dushanbe city, N. Karabaev str. 63/3;
tel.: (+992) 918-28-54-76; e-mail: gulbahor8484@mail.ru

The article examines the process of family economy formation in Tajikistan during the period of independence. The legislative framework of the family economy is reflected both at the national and international levels. The opinion of foreign and national scientists on the concept of family and family economy is considered and its own definition is presented. The analysis of indicators of the state of economic growth of the Republic of Tajikistan and their impact on the family economy during the period of independence, both nationally and at the level of the Sughd region, is carried out.

Keywords: *family economy, family, family economic development, average per capita total income of the population, production of goods, law, cost of living.*

УДК: 338.42.

РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ПУЛАКӢ БАРОИ АҲОЛӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ

ҚУРБОНАЛИЗОДА ДАВЛАТАЛИ ТАВАРАЛӢ,
докторанти PhD-и Институти иқтисодиёт ва демографияи
Академияи милли илмҳои Тоҷикистон
734024. Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Айнӣ 44;
тел: (+992) 937-507-735, e-mail:davlatali.1998@mail.ru

Дар мақолаи мазкур рушди хизматрасониҳои пулакӣ барои аҳолӣ дар шароити рақамикунонӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, ки он як равандест бо истифода аз технологияҳои муосир ва интернет, имкониятҳои нави дастрасиро барои шаҳрвандон дар бахшҳои гуногуни хизматрасонӣ фароҳам меоварад. Мақсади асосии ин раванд, беҳтар кардани самаранокии хизматрасониҳо, таъмини дастрасии баробар ва афзоиши сифати хизматрасониҳо мебошад. Дар ин мақола, хизматрасониҳои пулакӣ, ки дар соҳаҳои тандурустӣ, маориф, молия ва дигар бахшҳо пешниҳод шудааст ва метавонанд ба шаҳрвандон кумак намоянд, ки бо истифода аз платформаҳои рақамӣ кадом имкониятҳо муфидтаранд. Ин раванд ба кишварҳои ҷаҳон ёрӣ мерасонад, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ бо иқтисоди рақамӣ ва рушди технологияҳои нав пеш раванд.

Калидвожаҳо: *хизматрасониҳои иҷтимоӣ, хизматрасониҳои пулакӣ, иқтисоди рақамӣ, платформаҳои рақамӣ, аҳолӣ, сатҳи зиндагӣ, технологияҳои рақамӣ, барномаҳо, имкониятҳо, векторҳои рушд.*

Рушди хизматрасониҳои пулакӣ барои аҳолӣ дар шароити рақамикунонӣ масъалаи ҳаётан муҳим барои иқтисодиёти имрӯзаи тамоми давлатҳо ҷиҳати баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ арзёбӣ карда мешавад. Рақамикунонӣ ва истифодабарии технологиҳои рақамӣ дар соҳаи хизматрасонӣ метавонад имкониятҳои навро барои аҳолӣ ва ташкилотҳои хизматрасон фароҳам оварад, ки ба воситаи онҳо хизматрасониҳои осон ва самаранок пешниҳод мешаванд. Бинобар ин, дар шароити ҷаҳонишавӣ рушди хизматрасониҳои пулакӣ барои аҳолӣ дар шароити рақамикунонӣ хеле муҳим мебошад.

Рақамикунонӣ дар соҳаи хизматрасониҳои пулакӣ ба маънои истифодаи технологияҳо ва платформаҳои рақамӣ мебошад, ки ба одамон имкон медиҳад, ки хизматрасониҳои пулакиро, мисли пардохтҳои хоҷагии манзилию комуналӣ, пардохти андозҳо, пардохти маблағи таҳсил, пардохти хизматрасониҳои тиббӣ ва дигар хизматрасониҳоро ба тариқи маҷозӣ ё тавассути ҳамёнҳои мобилӣ ба анҷом расонанд. Хизматрасониҳои рақамӣ метавонанд аҳолиро дар беҳтар кардани дастрасии онҳо ба

хизматрасониҳои молиявӣ, хизматрасониҳои бонкӣ ва пулӣ кумак расонанд.

Вусъат додани хизматрасониҳои пулакӣ дар шароити рақамикунонӣ дар он мебошад, ки барои аҳолӣ шароитҳои осон ва муассир барои истифодаи хизматрасониҳои пулакӣ таъмин карда шавад. Ин метавонад, тавассути фардикунонии хизматрасонӣ, беҳтар кардани дастрасӣ ба хизматрасониҳо, кам кардани вақти интизориҳо ва тарзу усулҳои пардохт таъмин гардад. Инчунин, бо тақвияти рушди иқтисоди рақамӣ ва технологияҳои пешрафтаи инноватсионӣ аҳолӣ метавонад бо кумаки онҳо ба хизматрасониҳо саривақти дастрасӣ пайдо кунанд, ки ин имкониятҳо пештар бо мушкилот ё комилан имконпазир буд.

Дар шароити рақамикунонӣ хизматрасониҳои пулакӣ, ки бо истифода аз интернет, телефонҳо ва технологияҳои нав пешниҳод мешаванд, метавонад барои одамони гуногун дар ҳама гӯшаи ҷаҳон дастрас шавад. Ҳамчунин, ин хизматрасониҳо одатан, нисбатан арзон ва осон дар истифода мебошанд.

Бо пешрафти технологияҳои инноватсионӣ ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ тамоми соҳаҳо ба натиҷаҳои назаррас омада расида, истодаанд, махсусан, хизматрасониҳои пулакӣ, ки аз ҷониби корхонаву муассисаҳои хизматрасон ба аҳолӣ расонда мешаванд, ба шакли электронӣ гузашта истодаанд. Моделҳои рақамикунонии хизматрасонҳо кумак мерасонанд, ки одамон дар таъмини амонат, пардохтҳо ва интиқолҳои пулӣ ба осонӣ дастрасӣ пайдо кунанд.

Як омили муҳим дар рушд кардани хизматрасониҳои пулакӣ дастрасӣ ба интернет ва телефони мобилӣ мебошад. Мизони дастрасии мардум ба интернет ва технологияҳои мобилӣ метавонад ба рушди хизматрасониҳои пулакӣ ва ё дигар хизматрасониҳои иҷтимоӣ таъсири мусбат расонад.

Барои истифодаи дурусти хизматрасониҳои пулакӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ, аҳолӣ бояд бораи истифодаи тахнологияҳои нав малакаи кор кардан ва ё истифода бурдан дошта бошанд. Баланд бардоштани малакаҳои рақамии аҳолӣ ва таъмини амнияти иттилоотӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ шарт ва зарур дониста мешавад. Дар шароити рақамикунонӣ масъалаи амният ва муҳофизат аз хатарҳо, хусусан, аз ҷиноятҳои электронӣ, яке аз омилҳои калидӣ мебошад.

Таъсири иқтисоди рақамӣ ба хизматрасониҳои пулакӣ метавонанд дастрасӣ ба хизматрасониҳои молиявиро барои мардум дар минтақаҳои дурдаст ва ё барои аҳолие, ки имконияти баромадан аз хонаро надоранд, осонтар созанд. Хизматрасониҳои пулакӣ дар шароити рақамиконӣ метавонанд бо истифода аз технологиҳои нав беҳтар ва осонтар ба аҳолӣ расонда шаванд.

Инро бояд гуфт ки хизматрасониҳои пулакӣ барои рушди иқтисодиёти давлат нақши муҳим бозида, сатҳи беҳтаргардонии хизматрасониҳои иҷтимоиро баланд мебардорад. Вазъи кунунии иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси амалигардонии Консепсияи иқтисоди рақамӣ ба роҳ монда шуда, консепсияи мазкур ҷорикунии ҳамаҷонибаи технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла технологияҳои пешқадам бояд асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва рушди рақобатнокии байналмилалии кишвар гардад. Рақамикунонии иқтисодиёт барои таъсиси модели нави рушди иқтисодӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ, такон додан ба табодули навъҳои мавҷуда ва рушди хелҳои нави истеҳсолот, таҳкими тамоюли содиротӣ ва ҳамзамон қонеъ гардонидани талаботи дохилӣ бо роҳи воридотивазкунӣ имкон фароҳам меоварад. Консепсия ба гирифтани дивидендҳои рақамӣ дар чунин масъалаҳои барои рушди миллӣ басо муҳим, ба монанди таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, табодули соҳаи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолӣ равона гардидааст [6].

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи нави рушди иқтисоди рақамӣ қарор дошта, тамоми ташкилотҳову корхонаҳо таҷрибаи гузариш ба иқтисоди рақамиро тақвият дода истодаанд, махсусан, низоми бонкии кишвар, Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (SGB.NET), Хадамоти гумрукии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (Системаи иттилоотии автоматикунонидашудаи ягона) ва таъсиси КВД “Шаҳри ҳушманд” дар шаҳри Душанбе яке аз афзалиятҳои пешрафти рақамикунонӣ дар сатҳи кишвар мебошанд. Инчунин, тақвияти рушди ҳисобаробаркуниҳои ғайринақдӣ аз соли 2023 то ба ҳол дар тамоми корхонаҳову ташкилотҳои давлатӣ ба роҳ монда шудааст.

Бо мақсади зиёд намудани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар муомилоти пулии кишвар қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 ноябри соли 2018, №565 «Оид ба тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ» амалӣ гардидааст. Ҳоло пардохти як қатор хизматрасониҳои пулакии давлатӣ, аз ҷумла ҳаққи истифодаи қувваи барқ, об, хизматрасониҳои коммуналӣ, нақлиёти ҷамъиятӣ, Бозрасии давлатии автомобилӣ, тандурустӣ, алоқаи телефони шаҳрӣ, хизматрасониҳои бахшҳои сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ ва идораҳои нотариалии шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои он, маблағҳои андоз ва дигар хизматрасониҳои давлатӣ тавассути воситаҳои электронии пардохтӣ ба таври ғайринақдӣ ба роҳ монда шудааст [1].

Дар самти рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ ташкилотҳои қарзии молиявӣ технологияҳои муосири хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ, аз қабили бонкдории мобилӣ, интернет–бонкинг, пардохтҳо

тавассути QR-рамз ва маблағҳои электрониро бомуваффақият татбиқ намуда истодаанд. Аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ пайваста чораҳои ҳавасмандгардонии муштариён барои истифодабарии воситаҳои электронии пардохтӣ ва анҷом додани пардохтҳои ғайринақдӣ гузаронида шуда истодаанд, аз ҷумла пешниҳоди «Cash back», яъне баргардонидаи маблағи муайян ба муштарӣ дар мавриди пардохти ғайринақдӣ, аксияҳои бурднок, бонусҳо, пешниҳоди дарсад ба бақияи суратҳисобҳои кортҳои пардохтӣ ва дигар чораҳои ҳавасмандгардонӣ татбиқ гардидааст. Инчунин, тадбирҳои андешидашуда ба муштариён имкон дод, ки як қатор хизматрасониҳоро бо истифодаи маблағҳои электронӣ ба таври ғайринақдӣ пардохт намоянд [1].

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир тадбирҳои ҷиддие барои рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ, бо истифода аз имкониятҳои иқтисоди рақамӣ, ва дастгирии рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ қабул намудааст. Ин тадбирҳо ба рушди инфрасохтори рақамӣ, таҳкими рақобатпазирии хизматрасониҳо ва таъмин намудани дастрасии аҳолӣ ба хизматрасониҳои муҳимми иҷтимоӣ бо истифода аз технологияҳои нав пешбинӣ мешаванд, ба роҳ мондааст, ки дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1.

Стратегия, барнома ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ

№	Номи стратегия ва барномаҳо	Муҳлати иҷро
1	Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон	2015-2030
2	Консепсияи рушди иқтисоди рақамӣ	2040
3	Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	2021 – 2025
4	Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	2040
5	Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	2042
6	Барномаи давлатии рушди пахши телевизиони рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	2020-2024
7	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ ва имзои электронӣ” аз 15 марти соли 2023, № 1965	бемуҳлат
8	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ” аз 24 декабри соли 2022, № 1921	бемуҳлат

Сарчашма: *таҳияи муаллиф.*

Барномаҳо ва консепсияҳое, ки дар ин самт қабул шудаанд, барои беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ, бахусус, дар соҳаҳои тандурустӣ, маориф, ҳифзи иҷтимоӣ ва дигар бахшҳои муҳимми ҳаёт равона шудаанд. Ин ташаббусҳо инчунин, барои ҳалли масъалаҳои расонидани хизматрасониҳои давлатӣ ва дигар хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба аҳолии кишвар бо истифодаи платформаҳои электронӣ, мобилӣ ва интернетӣ ёрӣ мерасонанд.

Стратегия, барнома, консепсия ва қонунҳои дахлдоре, ки дар самти рақамикунонӣ ва рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шудаанд, инҳо дар оянда мусоидат ба бахши рақамикунонии тамоми системаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро дар сатҳи кишвар фаро мегиранд, ки ин як раванди дастгирии давлатӣ ҷиҳати тақвиятии рақамикунонӣ дар сатҳи кишвар ба ҳисоб меравад.

Дар асоси гуфтаҳои боло инро бояд гуфт, ки вазъи хизматрасониҳои пулакӣ ва тақвияти зиёд кардани онҳо аз ҷониби ташкилот, муассиса ва корхонаҳо рӯз то рӯз зиёд карда мешаванд ва шакли онҳо ба стандартҳои рақамӣ пешниҳод карда мешавад. Имрӯз вазъи хизматрасониҳои пулакӣ дар сатҳи кишвар назаррас буда, ба хизматрасонии пулакӣ ба аҳолӣ дохил мешаванд: хизматрасониҳои маишӣ, нақлиёти мусофирбар, алоқа, хизмати манзилӣ-коммуналӣ, хизмати таъминоти кӯдакони муассисаҳои томактабӣ, хизмати муассисаҳои фарҳангӣ ва варзишӣ, тиббӣ, санитарӣ–табобатӣ, хизмати хусусияти ҳуқуқидошта, хизмати бонкҳо ва ғайра, ки дар ҷадвали 2 ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ, ки ба аҳолӣ расонда шудааст, пешниҳод мешавад. Ба ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ ба аҳолӣ инчунин, маблағи аз корхона ва ташкилотҳо ҳамчун пардохти ҳаққи хизмат ба кормандони онҳо расонидашуда ба ҳисоб гирифта мешавад. [13].

Ҷадвали 2.

Ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ ба аҳолӣ (млн сомонӣ)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат ба 2018 %
Хизматрасонии пулакӣ, ҳамагӣ	**12130,8**	**12983,5**	**13205,2**	**15165,3**	**20358,8**	**23840,1**	**196,5**
Моликияти давлатӣ	2487,3	2298,4	2824,8	3509,3	4349,0	4574,7	183,9
Моликияти ғайридавлатӣ	9643,5	10685,1	10380,4	11656,0	16009,8	19265,4	199,7
Маишӣ	4030,6	4387,2	4253,8	4379,6	4937,5	5316,3	131,8
Нақлиёти мусофирбар	2264,4	2000,9	1394,2	1376,9	3879,2	4555,3	201,1
Алоқа	1948,5	2018,7	1973,2	2303,6	2596,6	4389,7	225,2
Манзилӣ-коммуналӣ	203,3	144,4	140,3	137,6	154,0	196,7	96,7
Соҳаи маориф	1576,5	1761,1	1841,1	2125,2	2096,4	2275,3	144,3
Маданият	72,4	76,1	56,0	66,0	68,1	54,7	75,5
Саёҳат ва экскурсия	6,0	10,0	2,4	3,8	5,7	5,0	83,3
Варзиш	2,7	3,4	2,5	2,3	2,2	6,0	222,2
Тиббӣ	628,9	703,1	687,9	826,6	868,6	913,9	145,3
Санаторӣ ва табобатӣ	63,7	53,7	29,7	42,0	60,5	59,8	93,8

Муассисаҳои бонкӣ ва хусусияти ҳуқуқи дошта	534,6	689,6	1243,9	1228,8	2209,7	1911,7	357,6
Дигар хизматрасониҳо	799,2	1135,4	1575,7	2557,5	3344,3	4019,4	502,9

Сарчашма: *коркарди муаллиф дар асоси маълумоти расмии Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишондиҳандаҳои асосии савдо ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмуаи омории соли 2024.*

Дар ҷадвали мазкур нишодиҳандаҳои хизматрасониҳои пулакӣ вобаста ба ҳаҷми пешниҳодшуда мусбат арзёбӣ карда мешаванд, ки имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми корхонаҳои давлатӣ ва қисман хусусӣ аз имкониятҳои пардохтҳои рақамӣ васеъ истифода мебаранд, инчунин, дигар корхонаҳо дар шароити гузариш ба хизматрасониҳои рақамӣ қарор дошта бо амалигардонии консепсия, барнома ва стратегияҳои қабулшуда дар самти иқтисоди рақамӣ тақвият дода мешаванд.

Мо бояд шароит ва омилҳоеро муайян намоем, ки ба рушди хизматрасониҳои пулакӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ таъсири мусбат мерасонанд. Омилҳои асосии рушди хизматрасониҳои пулакӣ дар шароити табдилдиҳии рақамӣ дар ҷадвали 3 тавсиф шудаанд:

Ҷадвали 3.

Омилҳои асосии рушди хизматрасониҳои пулакӣ дар шароити табдилдиҳии рақамӣ

Омилҳо	**Таъсирҳои эҳтимолӣ**
Дастрасии интернет	Бо афзоиши дастрасии интернет хизматрасониҳо дар ҳама ҷой ва соҳаҳо расо пайдо мешаванд.
Инноватсия ва технологияҳо	Инноватсияҳо, аз ҷумла зеҳни сунъӣ, маълумоти интернетӣ ва “Blockchain”, хизматрасониҳои бештар ва кӯтоҳтаринро фароҳам меоранд.
Воситаҳои мобилӣ	Воситаҳои мобилӣ (барномаҳои телефон) як роҳи осон ва мувофиқ барои пешниҳоди хизматрасониҳо мебошанд.
Ҳамкориҳои стратегӣ	Ширкатҳои хурд ва бузург бо якдигар барои беҳтар кардани хизматрасонии маҷозӣ (онлайн) ҳамкорӣ мекунанд.
Системаи амният	Технологияҳои баландпояи амният барои муҳофизат кардани маълумот ва шахсияти муштариён таъмин бояд бошад.

Сарчашма: *таҳияи муаллиф.*

Хизматрасониҳои пулакӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ барои бозори имрӯза ва муштариён хеле муҳим гаштаанд. Онҳо метавонад бо истифодаи платформаҳои маҷозӣ (онлайн), шабакаҳои мобилӣ ва интернетӣ ба муштариён дар саросари ҷаҳон пешниҳод шаванд. Хизматрасониҳои ба онҳо марбут шомили бонкҳои электронӣ, таҳсилот дар интернет, фурӯши мол ва хизматрасониҳои электронӣ мебошанд. Баръакси хизматрасониҳои воқеӣ, ки ба истифодабарандагон дар вақтҳои муайян маҳдуд мебошанд, хизматрасониҳои рақамӣ метавонанд ба осонӣ дар тамоми нуқтаҳои ҷаҳон дастрас шаванд. Ширкатҳои хизматрасон метавонанд шабакаҳои гуногуни интернетиро истифода баранд, то ба муштариён бо роҳи осон ва мувофиқ

хизматрасониҳоро пешниҳод кунанд. Дар замони ҳозира хизматрасониҳо асосан тавассути интернет ё барномаҳои мобилӣ пешниҳод мешаванд, ки барои мувофиқ кардани эҳтиёҷоти гуногуни муштариён барномарезӣ шудаанд. Ҳар як имкониятҳои нави хизматрасонӣ, аз хизматрасониҳои молиявӣ, таълимӣ, саломатӣ сар карда, то одитарин хизматрасониҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ шакли худро вусъат дода истодаанд, ки аҳаммияти хизматрасониҳоро беҳтар мекунад. Аз ин рӯ, имкониятҳои нави бозорӣ ва дастрасӣ ба хизматрасониҳои нави рақамӣ бошиддат афзудааст. Бо истифодаи технологияҳои нави электронӣ ва маъруфи интернет, ширкатҳо метавонанд ҳамкориҳои сифатнок ва осонро ба муштариён пешниҳод намоянд. Ин тарзи нави хизматрасонӣ дар шароити ҳозира хароҷотҳоро коҳиш медиҳад.

Афзалиятҳои иқтисоди рақамӣ барои хизматрасониҳои пулакӣ ба сифати равандии он вобастагӣ дорад. Сифатнокии хизматрасониҳои рақамӣ барои муштариён ва ширкатҳо муҳим аст, зеро онҳо метавонанд бо осонӣ, арзонӣ ва бароҳатӣ пешниҳод шаванд. Ширкатҳо бо воситаи интернет ва платформаҳои мобилӣ метавонанд хизматрасониҳои худро ба гурӯҳҳои гуногуни муштариён ва бозорҳои ҷуғрофӣ пешниҳод кунанд, ки имкон медиҳад, ки хизматрасониҳо зудтар ва осонтар ба даст оянд. Воситаҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки муштариён дар ҳар вақт ва дар ҳар ҷое, ки хоҳанд, хизматрасониҳоро истифода кунанд, ки ба фоидаи онҳост. Бо истифода аз технологияҳои имрӯза, ширкатҳо метавонанд хизматрасониҳоро тавассути платформаҳои интернетӣ муваффақона вусъат дода, хизматрасониҳоро бештар пешниҳод кунанд, ки боиси зиёд шудани боварии муштариён мегардад. Ин тарзи навтарини хизматрасонӣ таъсири амиқ ба муштариён ва ширкатҳоро эҷод мекунад, зеро онҳо метавонанд бо камтарин саъю кӯшиш ба хизматрасониҳо даст ёбанд. Хизматрасониҳои рақамӣ ва онлайн метавонад имкониятҳои калонро эҷод карда, дар натиҷа, хизматрасониҳоро бо нархҳои арзонтар пешниҳод намоянд. Ғайр аз ин, ширкатҳо метавонанд маълумоти муштариёнро ҷамъоварӣ ва таҳлил кунанд ва барои такмили хизматрасонӣ ва беҳтар кардани таҷрибаи муштариён кумак расонанд. Дар шароити иқтисоди рақамӣ ҳеч гуна маҳдудиятҳо барои рушди хизматрасониҳо вуҷуд надорад. Ин имкон медиҳад, ки доираи онҳо тавсеа ёбад. Бузургтарин афзалият барои муштариён ва ширкатҳо дар чунин шароит он аст, ки хизматрасониҳо метавонад мувофиқи талаботи фардӣ (индивидуалӣ) таҳия ва такмил ёбад. Ҳамин тариқ, иқтисоди рақамӣ дар идоракунии хизматрасониҳои пулакӣ вазифаи муҳимми худро мебозад.

Роҳҳои такмили хизматрасонии пулакӣ дар шароити рақамӣ ба истифодаи технологияи муосир ва таърифу таҳияи стратегияҳои маъруфи рақобатӣ вобастагӣ дорад. Автоматикунонӣ ва истифодаи системаи зеҳни

сунъӣ метавонад хизматрасониҳоро хеле самаранок кунад, ки дар натиҷа, муштариён таҷрибаи беҳтар ва зудтари дастрасиро эҳсос мекунанд. Ба ибораи дигар, чатботҳо (зеҳни сунъии суханвар), ки дар он зеҳни сунъӣ истифода мешавад, метавонанд бо муштариён бе шуғли инсонӣ ва дар ҳама вақт муошират кунанд. Ин метавонад кумак кунад, ки миқдори хизматрасониҳо ба муштариён ба як сатҳи нав барояд, ки барои ширкат ва муштариён ҳам фоидаовар аст, инро махсусан, дар низоми бонкӣ ва мобилии кишвар, бавижа дар "Алиф-Бонк", "Амонат-Бонк", "Спитамен-Бонк", ширкатҳои "Мегафон", "Тсел" ва дигар ширкатҳои мобилӣ ва молиявӣ дидан мумкин аст.

Истифодаи блокчейнҷ, ки таъмини амният ва муҳофизат аз хатарҳои рақамиро тақвият медиҳад, як роҳи муҳим дар такмили хизматрасониҳо мебошад, ки барои беҳтар кардани эътимод ва боварии муштариён муҳим аст. Барои такмил додани хизматрасониҳо, ҳамгироӣ бо дигар хизматрасониҳои рақамӣ ва платформаҳои мобилӣ низ муҳим аст, зеро он осонтар ва бароҳаттар мегардад. Ҳамчунин, ширкатҳо метавонанд хизматрасониҳоро барои муштариён шахсиятӣ кунанд, ки бо истифодаи таҳлили рафтори онҳо ва маълумоти шахсиятӣ пешгӯйӣ ва мувофиқ гардондани хизматҳо дар ихтиёр дошта бошанд. Бо таҳияи маҳсулоти нав ва хидматрасониҳои муосир, ширкатҳо метавонанд дар марҳалаҳои нав ба бозор ворид шаванд, ки ин хизматрасониҳоро барои муштариён муассир ва ҷолиб мегардонад. Ҳамчунин, истифодаи таҳлили боҳувият ва маълумот дар роҳҳои нави хизматрасонӣ имконияти беҳтар кардани ҷалби муштариёнро зиёд мекунад. Ширкатҳо метавонанд ба воситаи муносибатҳои онлайн ва хизматрасониҳои аниматикӣ, ки муштариён дар ҳар макон дастрас мекунанд, пешрафтҳои калонеро дар роҳи такмили хизматрасонӣ ба даст оранд. Дар ҳоли ҳозир ширкатҳо метавонанд бо ин гуна муаммоҳо ва имкониятҳо дар баробари рақобат бозикунӣ намоянд ва фурӯшро афзоиш диҳанд.

Яке аз мушкилоти муҳимми пеши роҳи такмили хизматрасонии пулакӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ амният ва ҳифзи маълумоти муштариён мебошад. Ҳангоми истифодаи хизматрасониҳои рақамӣ, маълумоти шахсӣ ва транзаксияҳои молиявии муштариён метавонанд дар хатар қарор гиранд, ки ин метавонад эътимодро ба ширкатҳо заиф кунад. Ширкатҳо бояд ба корҳои бехатарӣ ва ҳифзи маълумот бештар диққат диҳанд, то эҳтимолияти дастрасии номақбул ё хавфҳои кибериро кам кунанд. Барои ҳамин, ба ғайр аз таҳия ва татбиқи тадбирҳои амниятӣ, ширкатҳо бояд барои гузаронидани маълумоти шахсӣ ва молиявӣ бо мизони муфассал таъмин бошанд.

Ворид намудани системаи иттилоотии ҳукумати электронӣ ва таъмини амнияти иттилоотии ин система як силсила мушкилоти тадорукотӣ, иқтисодӣ, қонунгузорӣ, ҳуқуқӣ, технологӣ ва кадриро доро мебошад, ки

ҳаллу фасли онҳо бояд ба муносибати системавӣ ва ҳамаҷониба асос ёбад. Дар айни замон яке аз вазифаҳои асосӣ–амалӣ намудани қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоотонӣ”, “Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ”, “Дар бораи иттилоот”, “Дар бораи ҳифзи иттилоот”, “Дар бораи сирри давлатӣ” ва “Дар бораи имзои электронии рақамӣ” ба шумор меравад [7].

Як мушкили дигар дар рақамикунонии хизматрасонҳо ин дигитализатсияи нобаробар мебошад. Дар баъзе минтақаҳо дастрасӣ ба технологияи муосир ва интернет ҳатто дар мавриди хизматрасониҳои муҳим, чун таҳсил ё тандурустӣ, маҳдуд аст, ки ин барои риояи маърифати рақамӣ ва имкониятҳои баробар дуруст намешавад. Ин метавонад ба мушкилоти дастрасӣ ва набаробарии имкониятҳо оварда расонад. Ба ғайр аз он, барои татбиқи хизматрасониҳои рақамӣ, ширкатҳо бояд инфрасохтори асосӣ ва таҷҳизоти лозимро таъмин намоянд, ки кӯшишҳои зиёд ва маблағгузорӣ талаб мекунад. Бо вуҷуди ин, мушкилоти мазкур метавонанд бо омӯзиш ва роҳҳои маърифати рақамӣ ва инфрасохторҳои сабук ҳалли худро ёбанд.

Хулоса, рушди хизматрасониҳои пулакӣ дар шароити рақамиконӣ як равандест, ки метавонад ба беҳтар кардани шароити молиявии аҳолӣ, осон кардани интиқолҳои пулӣ ва дастрасии осон ба хизматрасониҳо кумак расонад. Бояд ҳамоҳангӣ байни технологиҳо, омилҳои ҳуқуқӣ ва соҳаҳои амниятии ҷаҳонӣ бошад, то ин раванд ба натиҷаҳои мусбат ва самаранок бурда шавад.

Дар шароити иқтисоди рақамӣ, хизматрасониҳои пулакӣ нақши муҳими худро дар таҳаввул ва рушди ҷомеаҳои муосир иҷро мекунанд. Ин хизматрасониҳо метавонанд дар шакли онлайн, мобилӣ ва тавассути интернет ба муштариён дастрас шаванд, ки дастрасии осон ва бароҳатро ба хизматрасониҳои гуногун таъмин мекунанд. Хизматрасониҳои рақамӣ, аз ҷумла интернет-бонкҳо, таҳсилоти интернетӣ ва хизматрасониҳои молиявӣ ба муштариён имконияти беҳтар кардани таҷриба ва муфид будани хизматрасониҳо дар як вақт ва бо нархҳои арзон медиҳанд.

Афзалиятҳои асосии ин хизматрасониҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ ба дастрасии осон, арзонӣ, дастрасии фарогир ва тавсеаи имкониятҳо барои ширкатҳо ва муштариён марбут аст. Ширкатҳо метавонанд хизматрасониҳои худро дар миқёси глобалӣ пешниҳод кунанд ва дар натиҷа, бо кӯмаки технологияи муосир, бозорҳои нав ва имкониятҳои рақобатиро эҷод кунанд. Дар маҷмӯъ, иқтисоди рақамӣ ва хизматрасониҳои пулакӣ дар он хеле имконият ва фоидаҳо барои тамоми тарафҳо эҷод мекунанд, аммо барои расидан ба натиҷаҳои мусбат ва пешбурди соҳа, муваффақият ба истифодаи дурусти технология, ҳифзи маълумот ва таҳияи стратегиҳои рақобатпазир вобаста аст.

Пешниҳодҳо:

1. Таъсиси платформаҳои рақамии бисёрсоҳа (мултисервис), ки эҷоди барномаҳо ё веб-платформаҳо, ки хизматрасониҳои гуногунро дар як ҷо муттаҳид мекунанд (масалан, хизматрасониҳои коммуналӣ, тиббӣ, таълимӣ, нақлиётӣ, бонкӣ, ҳуқуқӣ), масалан, ба монанди «eGov», «MyGov», ё «Маркази ягонаи хизматрасонӣ» бо имкони пардохти онлайн.

2. Татбиқи системаҳои пардохти рақамӣ ва ҳамгироӣ бо бонкҳо ки рушди инфрасохтори пардохти рақамӣ (QR-код, e-wallet, хизматрасониҳои мобилӣ) барои осон кардани дастрасии аҳолӣ ба хизматрасониҳои пулакӣ.

3. Такмили хизматрасонии пулакӣ дар соҳаи маориф ва тандурустӣ мисли пардохти пулакии курсҳои омӯзишӣ, телемедисина, ташхисҳои онлайн, машваратҳои тиббӣ ва платформаҳои рақамии таҳсилоти фосилавӣ ва e-learning барои гурӯҳҳои гуногуни аҳолӣ.

4. Пешбурди хизматрасониҳои давлатӣ бо модели “Freemium” иҷозати дастрасии асосӣ ройгон, вале баъзе хизматрасониҳои махсус ба таври пулакӣ пешниҳод шаванд *(масалан, навбатҳои аввала, хизматрасониҳои иловагӣ, машварати шахсӣ)*, ки бо ин роҳ, табақаҳои аҳолии доро метавонанд системаро субсидия кунанд аммо системаи рақамӣ иҷозати чунин корро намедиҳад.

5. Шомил намудани бахши хусусӣ ба пешниҳоди хизматрасониҳои рақамии пулакӣ, яъне ҷалб кардани стартапҳо ва ширкатҳои хусусӣ барои пешниҳоди хизматрасониҳои рақамии пулакӣ ба аҳолӣ тавассути озмунҳо ва грантҳо мисол: платформаҳо барои таҳлили молиявӣ, таҳсилоти фосилавӣ, онлайн–табобат ва ғайра.

6. Ташкили шабакаи дастгирии рақамӣ барои қишри осебпазир барои он ки хизматрасониҳои пулакӣ барои тамоми табақаҳои аҳолӣ бошад, давлат бояд субсидия ва имтиёзҳо диҳад, дастгирии техникӣ (маълумотӣ) фароҳам оварад ва таълими рақамиро ба қишри калонсолон ва минтақаҳои дурдаст таъмин намояд.

7. Ҷорӣ кардани замимаҳои мобилӣ барои хизматрасонии пулакӣ барномаҳои мобилӣ бо имкони интихоби хизматрасониҳо, муошарати мустақим, пардохт ва баҳодиҳӣ, масалан, ба монанди «E-ТИБ» (табибони рақамӣ), «E - Donish», «Somon.tj» ва ғайра.

8. Қонунгузорӣ барои хизматрасониҳои пулакии рақамӣ ва такмили қонунгузории он.

9. Рақамикунонии хизматрасониҳои пулакӣ дар маҳалҳо (деҳот), иҷрои пилот-лоиҳаҳо дар ноҳияҳои дурдаст барои ворид кардани хизматрасониҳои пулакӣ тавассути нуқтаҳои рақамӣ (киоскҳо), омӯзиши аҳолии деҳот ва рушди шабакаи интернет ва мобилӣ.

10. Мониторинг ва арзёбии мунтазами сифат ва самаранокии хизматрасониҳои пулакӣ эҷоди низоми онлайн–арзёбӣ аз ҷониби

муштариён, истфодаи “Big Data” ва зеҳни сунъӣ барои таҳлили эҳтиёҷоти аҳолӣ ва танзими нархҳо.

АДАБИЁТ

1. “Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025”.

2. Нурализода А.Н.. Асосҳои назариявии рушди иқтисоди рақамӣ дар минтақаҳо: назарияҳо, таҳлилҳо ва пешниҳодҳо/Нурализода А.Н., Қурбонализода Д.Т.//Паёми молия ва иқтисод. 2023. –№ 1 (35). –С. 153-165.

3. Қурбонализода Д.Т. Ташаккул ва рушди хизматрасониҳои иҷтимоии минтақаҳо дар шароити рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Д.Т. Қурбонализода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 2.1 (41). – С. 239–245.

4. Нурализода А.Н. Механизмҳои баланд бардоштани хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар доираи табдилдиҳии рақамӣ/Нурализода А.Н., Қурбонализода Д.Т.//Паёми молия ва иқтисод. 2023. –№ 4-2 (39). -С. 67-77.

5. Қурбонализода, Д. Т. Таҷрибаи хориҷии рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар шароити табдилдиҳии рақамӣ / Д. Т. Қурбонализода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 4.1(43). – Р. 370-381.

6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 30 декабри соли 2019, № 642.

7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Консепсияи ташакули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 30 декабри соли 2011, № 643. –Душанбе, 2011.

8. “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2030”.

9. Раджабов Р. К. Отраслевые особенности развития платных услуг населению на региональном рынке республикитаджикистан / Р. К. Раджабов, К. Р. Раджабов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 1. – С. 73-80.

10. Рахимзода Б. К. Формирование концептуальных положений развития рынка платных услуг в современных условиях / Б. К. Рахимзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 5-1. – С. 46–50.

11. Низамова Т. Д. Современное развитие сферы платных услуг РТ в условиях рыночной экономики / Т. Д. Низамова, Р. Г. Тагоева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 8. – С. 9–15.

12. Аслонзода С. Физкультурно-спортивные услуги как самостоятельный вид платных услуг / С. Аслонзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 6. – С. 250-253.

13. Маълумоти омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишондиҳандаҳои асосии савдо ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмуаи омории соли 2024.

РАЗВИТИЕ ПЛАТНЫХ УСЛУГ ДЛЯ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

КУРБОНАЛИЗОДА ДАВЛАТАЛИ ТАВАРАЛИ,
докторант PhD – Институт экономики и демографии,
Национальная Академия наук Таджикистана
734024, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айнӣ 44;
тел.: (+992) 937-507-735; e-mail: davlatali.1998@mail.ru

В данной статье рассматривается развитие платных услуг для населения в условиях цифровизации, представляющей собой процесс, который с использованием современных технологий и сети Интернет создает новые возможности доступа граждан к различным сферам услуг. Основной целью этого процесса является повышение эффективности услуг, обеспечение равного доступа и повышение качества услуг. В статье рассматриваются платные услуги, предлагаемые в сферах здравоохранения, образования, финансов и других секторах, которые могут помочь гражданам понять, какие возможности наиболее выгодны при использовании цифровых платформ. Этот процесс помогает странам по всему миру продвигаться вперед в глобальном масштабе с помощью цифровой экономики и разработки новых технологий.

Ключевые слова: *социальные услуги, платные услуги, цифровая экономика, цифровые платформы, население, уровень жизни, цифровые технологии, приложения, возможности, векторы развития.*

DEVELOPMENT OF PAID SERVICES FOR THE POPULATION IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

QURBONALIZODA DAVLATALI TAVARALI,
PhD student – Institute of Economics and Demography
National Academy of Sciences of Tajikistan
734024, Tajikistan, Dushanbe city, Ayni str. 44;
tel.: (+992) 937-507-735; e-mail: davlatali.1998@mail.ru

This article discusses the development of paid services for the population in the context of digitalization, which is a process using modern technologies and the Internet to create new access opportunities for citizens in various service sectors. The main goal of this process is to improve the efficiency of services, ensure equal access and increase the quality of services. In this article, paid services, which are provided in the fields of health, education, finance and other sectors, can help citizens find out which opportunities are most beneficial using digital platforms. This process helps countries around the world to advance at the global level with the digital economy and the development of new technologies.

Keywords: *social services, paid services, digital economy, digital platforms, population, living standards, digital technologies, programs, opportunities, development vectors.*

БА МАЪЛУМОТИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон **«Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз»** мақолаҳо дар соҳаи илмҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фалсафа нашр мегарданд, ки натиҷаи таҳқиқоти илмии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар муассисаҳо мебошанд. Ҳайати таҳририяи маҷалла ба муаллифон тавсия медиҳад, ки ҳангоми ирсоли мақола ба ҳайати таҳририя талаботи зеринро қатъиян риоя намоянд:

1. Мақолаҳо бо тавсияи сармуҳаррири маҷалла ё муовинони ӯ қабул карда мешаванд.

2. Матни мақола бояд дар барномаи **MS Word** бо ҳуруфи **Times New Roman 12 пт** барои мақолаҳои забонҳои русӣ, тоҷикӣ ва англисӣ омода гардида, дар шакли файли электронӣ (дар диск) ва нусхаи чопӣ пешниҳод карда шавад. Барои компютерҳо бо Windows XP ва ҳар гуна версияи MS Office истифодаи муҳаррири клавиатурии Keyman тавсия дода мешавад. Фосилаи байни сатрҳо – **1,15.** Ҳамаи саҳифаҳои дастхат бояд рақамгузорӣ карда шаванд.

3. Ҳаҷми мақола аз 10 саҳифаи матни компютерӣ набояд зиёд бошад, ба инобат гирифтани матн, ҷадвалҳо, рӯйхати адабиёт (на бештар аз 15 манбаъ), расмҳо, ки шумораашон на бештар аз 6 адад бошанд.

4. Расмҳо, диаграммаҳо ва аксҳо бояд дар формати ҳамон барномае, ки дар он омода шудаанд, пешниҳод гарданд. Диаграммаҳо дар формати Excel, расмҳо ва аксҳо дар формати JPEG пешниҳод карда шаванд.

Таҳияи мақола:

1. Саҳифаи аввал бояд дорои маълумоти зерин бошад: Рамзи **УДК,** ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷа ва (ё) унвони илмӣ, мансаб, номи муассиса (ҳо), ки мақолаи пешниҳодшуда дар он (ҳо) таҳия гардидааст, нишонии (почтавӣ ва электронӣ), рақамҳои телефон, номгӯйи пурраи ихтисос.

2. Ихтисоркунии калимаҳо, номҳо ва истилоҳот иҷозат дода намешавад, ба истиснои воҳидҳои ченак, бузургии физикӣ, химиявӣ ва математикӣ, истилоҳот ва ғайра.

3. Иқтибосҳо аз адабиёти истифодашуда дар дохили матни мақола дар қавсҳои мураббаъ ишора карда мешаванд, масалан: [1], [1, 3–5]. Рӯйхати адабиёт (бо унвони "Адабиёт") бо тартиби алифбо таҳия гардида, чунин тартибро риоя мекунад:

– Барои китобҳо: ному насаби муаллиф, номи пурраи китоб, ҷилд ё шумора, ҷойи нашр, ношир, соли нашр, шумораи саҳифа ё шумораи умумии саҳифаҳо.

– Барои маҷаллаҳо: ному насаби муаллиф, унвони мақола, номи маҷалла, сол ва шумораи маҷалла, рақами саҳифа ё саҳифаи аввал ва охири мақола.

НАМУНА:

1. *Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство).–Душанбе: Авесто, 2009.–С.8.*

2. *Френсис Фукуяма. Неясность национального интереса// Независимая газета. 1992, 16 октября. –С.3–5.*

Ба мақола бояд хулоса бо забонҳои русӣ, англисӣ ва тоҷикӣ (на камтар аз 5 сатр) ва калидвожаҳо (аз 3 то 10) замима гардад.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки тасҳеҳ ва кӯтоҳсозии матни мақолаҳо, инчунин, тавсия барои депонатсияи онҳо (нигоҳдории расмӣ) диҳад.

Мақолаҳое, ки ба ин талабот ҷавобгӯй нестанд, қабул карда намешаванд.

*Матни ирсолшудаи мақола ниҳоӣ буда, бояд дақиқ таҳия, санҷида, бидуни ислоҳот ва бо имзои муаллиф (он) пешниҳод карда шавад. Маълумоти муфассалро оид ба талаботи таҳия ва пешниҳоди мақолаҳо дар вебсайти (*http://t.vestnik.mts.tj/.*) дастрас кардан мумкин аст:*

Эзоҳ: Назари муаллифон ва ҳайати таҳририя метавонад фарқ кунад. Масъулияти истифодаи дурусти манбаъ, далелу рақамҳо ба зиммаи муаллифон мебошад.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В журнале Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан «Таджикистан и современный мир» печатаются статьи в области политологии, экономики и социологии, которые являются результатами научно-исследовательских работ Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан и других организаций. Редколлегия журнала обращает внимание авторов на необходимость при направлении статьи в редакцию строго соблюдать следующие правила:

1. Статьи принимаются по рекомендации главного редактора Вестника или его заместителей.

2. Текст статьи представляется редакционной коллегии в виде файла на съемном диске и бумажном носителе и должен быть подготовлен в текстовом редакторе MS Word, шрифтTimes New Roman 12 пт для статей на русском и таджикском языках. Для компьютеров с Windows XP и любой версией МС Офис необходимо использовать клавиатурный редактор Keyman. Интервал между строками–1,15. Все листы рукописи должны быть пронумерованы.

3. Размер статьи не должен превышать 12 стр. компьютерного текста, включая текст, таблицы, список литературы(не более 15 источников), рисунки, число которых не должно превышать 6. ,

4. Рисунки, диаграммы и фотографии прилагаются отдельно в формате той программы, в которой они выполнены. Диаграммы в форматеExcel, ри сунки и фотографии в форматеJPEG.

Оформление статьи:

1. Титульная страница статьи должна содержать: УДК, Ф.И.О. автора (ов) (полностью), ученая степень и(или) звание, должность, название учреждения(ий), в котором выполнена представленная статья, адреса (почтовый и электронный), номера телефонов, полное название специальности.

2. Сокращение слов, имен, названий не допускается, за исключением общепринятых сокращений мер, физических, химических и математических величин, терминов и т.д.

3. Ссылки на цитируемую литературу даются в тексте статьи в квадратных скобках, например: [1], [1, 3–5]. Список литературы приводится общим списком (под заголовком «Литература») в алфовитном порядке и оформляется следующим образом:

Для книг: фамилия и инициалы автора, полное название книги, том или выпуск, место издания, издательство, год издания, номер страницы или общее количество страниц. Для периодических изданий: фамилия и

инициалы автора, название статьи, название издания, год и номер издания, номер страницы или первая и последняя страницы статьи.

Например:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство). –Душанбе: Авесто, 2009.– С.8.

2. Френсис Фукуяма. Неясность национального интереса// Независимая газета. 1992, 16 октября. -С.3-5.

К статье прилагается резюме на русском, английском и таджикскомязыках(не менее 5 строк) и ключевые слова(3–10).

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей, рекомендовать статьи к депонированию. Рукописи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Текст присылаемой рукописи является окончательным, должен быть тщательно подготовлен, выверен, без исправлений и подписан автором(ами). Подробную инструкцию по оформлению статей можно скачать на сайте (http://t.vestnik.mts.tj/).

Примечание: Позиции авторов и редакционной коллегии могут не совпадать. За правильное использование источников, фактов и цифр ответственность несут авторы.

1. TO THE AUTHORS

The journal of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan “Tajikistan and contemporary world” publishes articles in the field of political science, economics and philosophy, which are the results of research works of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan and other institutions. The editorial board of the journal draws the attention of the authors to the necessity to strictly observe the following rules when sending an article to the editorial board:

1. Articles are accepted upon the recommendation of the chief editor of the Herald or his deputies.

2. The article must be submitted to the editorial board in both electronic format (on a removable disk) and a printed copy. It should be prepared using MS Word, with the font Times New Roman 12 pt. for articles in Russian, Tajik, and English. For computers running Windows XP and any version of MS Office, the Keyman keyboard editor should be used. The line spacing must be **1.15**, and all pages of the manuscript must be numbered.

3. The size of the article should not exceed 10 pages of computer text, including text, tables, list of references (not more than 15 sources), figures, the number of which should not exceed 6.

4. Figures, diagrams, and photographs must be submitted separately in the format of the program in which they were created. Diagrams should be in Excel format, and figures and photographs should be in JPEG format.

Article formatting:

1. The title page must include the following information: UDC code, full name(s) of the author(s), scientific degree and (or) title, position, name of the institution(s) where the submitted article was prepared, postal and email addresses, phone numbers, and the full name of the specialty.

2. Abbreviations of words, names, titles are not allowed, except for generally accepted abbreviations of measures, physical, chemical and mathematical quantities, terms, etc.

3. References to the cited literature are given in the text of the article in square brackets, for example: [1], [1, 3-5]. The list of references is given in a general list (under the heading “Literature”) in alphabetical order and is arranged as follows:

– For books: author's surname and initials, full title of the book, volume or issue, place of publication, publisher, year of publication, page number, or total number of pages.

– For periodicals: author's surname and initials, title of the article, name of the journal, year and issue number, page number, or the first and last pages of the article.

EXAMPLE:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство). – Душанбе: Авесто, 2009.– С.8.

2. Френсис Фукуяма. Неясность национального интереса// Независимая газета. 1992, 16 октября. –С.3–5.

Each article must be accompanied by a summary in Russian, English, and Tajik (at least 5 lines) and keywords (from 3 to 10).

The editorial board reserves the right to shorten and edit articles, as well as to recommend their deposition.

Articles that do not comply with these requirements will not be accepted.

The text of the submitted article is final, should be carefully prepared, proofread, without corrections and signed by the author(s). Detailed instructions on the formatting of articles can be downloaded from the website (http://t.vestnik.mts.tj/).

Note: The views of the authors and the editorial board may differ. Authors are responsible for the correct use of sources, facts, and figures.

Адрес редакции: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 89,
тел.: (+992 37) 221-11-00; (+992 37) 221-32-36
Факс: (+992 37) 221-11-00
e-mail: vestnik@mts.tj

Ба матбаа 12.09.2025 таҳвил гардид. Чопаш 07.10.2025
ба имзо расид. Коғази офсет. Андозаи 70х100 1/8.
Ҷузъи чопии шартӣ 32. Адади нашр 80 нусха.
Супориши № 17. Нархаш шартномавӣ.

Маҷалла дар чопхонаи ҶДММ «Ҳаёт - 69» ба табъ расидааст.